T.C.

GAZİ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

ORTAÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

TÜRKİYE SELÇUKLULARI DEVRİNDE MALATYA

DOKTORA TEZİ

HAZIRLAYAN

TÜLAY METİN

DANIŞMAN

PROF. DR. REFİK TURAN

ANKARA-2010

ONAY

Tülay METİN tarafından hazırlanan “Türkiye Selçukluları Devrinde Malatya” başlıklı bu çalışma 08/10/2010 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Tarih Anabilim/Ortaçağ Tarihi Bilim dalında Doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

Danışman Prof. Dr. Refik TURAN (Başkan)

Prof. Dr. Salim KOCA

Prof. Dr. Üçler BULDUK

Doç. Dr. Altan ÇETİN

Doç. Dr. Mehmet Ali ÇAKMAK

ÖN SÖZ

En eski dönemlerden itibaren sadece binalardan ve yollardan ibaret olmayıp bir ruha ve kimliğe sahip olan Malatya şehrinin geçmişi oldukça eskilere dayanmaktadır. Bulunduğu coğrafî konum itibarı ile stratejik öneme sahip olan şehir, her devirde yaşanan hâdiselerin merkezinde kalarak ilgi odağı olmuştur. XI. yüzyılın ilk yarısında Anadolu'ya gelmeye başlayan Oğuz Türkleri, söz konusu yüzyılın ikinci yarısından itibaren bu coğrafyayı kendilerine vatan edinmişlerdir. Bu yerleşme süresince Anadolu'daki yerleşim birimleri muhtelif tarihlerde Türk hâkimiyeti altına alınmıştır. Nitekim 18 Eylül 1102 tarihinde Danişmendliler tarafından ele geçirilen Malatya'da, bu tarihten itibaren kalıcı Türk egemenliğinin sağlandığı görülmektedir. Böylece Malatya, Danişmendlilerin elinde Türk ve İslâm kültürü vasıflarına bürünmeye başlamıştır. I. Kılıç Arslan tarafından 25 Ekim 1178'de Selçuklu hâkimiyetine geçtikten sonra bu gelişim devam etmiştir. Malatya'nın bu dönemde Anadolu'da Türk medenî tarihinin oluşum ve gelişim süresinde büyük kilit rol oynadığı görülür. Asırlardır Türk-İslâm geleneğinin biçimlendirdiği kültür öğelerini bünyesinde barındıran şehir, büyük ölçüde Selçuklu mirasına sahip olması bakımından son derece önemlidir.

Türkiye'de XX. yüzyıldan itibaren başlayan şehir tarihi çalışmalarının, son yıllarda pek çok müstakil araştırmaya konu edildiği görülmektedir. Böylece artan şehir tarihi araştırmaları ile yörenin siyasî, sosyal, ekonomik ve kültürel yönünün belirlenmesi sağlanmaktadır. Ülkemizde Osmanlı dönemi şehir tarihçiliği son dönemlerde iyi bir konuma gelmiş olmasına rağmen Türkiye Selçuklu dönemi idarî birimleri ile ilgili araştırmalar henüz istenilen düzeyde değildir. Selçuklu dönemi şehirlerinin her yönüyle değerlendirilmesi dönemin karanlık kalmış bazı noktalarına ışık tutacaktır. Bir toplumun geçmişteki hâlini ve tarihini anlamak için olayların cereyan ettiği mekânın tarihini çalışmanın faydalı olacağı muhakkaktır. Türkiye Selçukluları zamanında tamamen Türk çehresinin hâkim olduğu Malatya'nın bu dönem tarihinin mufassalan araştırılıp incelenmesi Türkiye tarihinin aydınlanması açısından son derece önem taşımaktadır.

Malatya, Türkiye Selçukluları döneminde devletin siyasî yapısında derin izler bırakacak olaylara sahne olmuştur. Bununla birlikte şehrin fizikî dokusu, Selçuklu şehir hayatının tekâmülünün sağlanmasında büyük katkı sağlamıştır. Bu sebeple çalışmamızda Malatya'nın dâhil olduğu siyasî gelişmelerin yanı sıra idarî, demografik, sosyal, ekonomik, dinî ve ilmî yönden yapısı ortaya koyulmuştur. Böylece yaklaşık iki yüz yıllık bir süreçte Malatya şehrinin tarihi, her yönü ile ele alınarak incelenmeye çalışılmıştır.

"Türkiye Selçukluları Devrinde Malatya" konulu çalışma bir giriş ve dört bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde öncelikle şehrin tarihî gelişiminin değerlendirilmesini sağlaması açısından Malatya adı, şehrin coğrafyası, iklimi ve ilkçağdan Selçuklu devrine kadar siyasî yapısının verilmesi uygun görülmüştür.

Birinci bölümde Selçuklular döneminde Malatya'nın siyasî ve idarî yapısı ele alınmıştır. Malatya'da Selçuklu hâkimiyeti bahsinde bu dönem içinde yer alan Danişmendliler, Selçuklular dönemi, Moğol istilâsı ve sonrasında Malatya'nın siyasî tarihî ile nihayet şehrin Memlûk hâkimiyetine geçmesi konularına yer verilmiştir. Siyasî tarihle ilişkili olarak Selçuklu öncesi ve Selçuklular döneminde şehrin idarî yapısı bu bölümün son konusunu oluşturmaktadır.

İkinci bölümde Selçuklular döneminde Malatya'da iskân ve imâr konusu ele alınmıştır. İskân bahsinde Selçuklu fethi sonrasında Malatya'da iskânın belirleyici unsurları olan Türk iskânının teşekkülü, şehir yapılanması, mahalleler üzerinde durulmuştur. Ayrıca Malatya'nın nüfusu ve nüfusu oluşturan unsurlar ile halk arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Türk şehirleşme sürecinde Malatya bahsinde ise sivil ve askerî imâr (surlar ve kaleler) hakkında bilgi verilmiştir.

Sosyal ve ekonomik hayatın ele alındığı üçüncü bölümde öncelikle Selçuklular devrinde Malatya'da inşâ edilen sosyal yapılar ele alınmıştır. Ekonomik yapıyı oluşturan tarım, hayvancılık, sanayi, ticaret ve para ayrı başlıklar hâlinde konu edilmiştir. Yine ticaretle alâkalı olarak Anadolu

yollarının kavşağında bulunan Malatya'da Selçuklular zamanında yer alan yollar ve geçitler, ekonomik hayat konusu dâhilinde yer almıştır.

Çalışmanın son bölümü olan dördüncü bölüm, din ve ilim konularından oluşmaktadır. Bu bölümde şehrin dinî yapısı, dinî mekânlar, fikir ve ilim hareketleri ele alınmıştır. Şehrin dinî yapısı konusunda Selçuklular zamanında şehrin dinî yapısını oluşturan Müslüman ve Gayrimüslim unsurdan bahsedilmiştir. Dinî mekânlar bahsinde Müslümanlara ve Gayrimüslimlere ait ibadet yerleri ile dinî ehemmiyet taşıyan yapılar ele alınmıştır. Fikir ve ilim hareketleri konusu dâhilinde Malatya şehrindeki fikrî ve ilmî çalışmalar ile gelişmelere ve ayrıca Malatyalı veya Malatya'da yetişmiş ilim adamlarına bu bölüm içinde yer verilmiştir.

Çalışmanın sonuç kısmında Selçuklular devrinde Malatya ile ilgili genel bir değerlendirme yapılmıştır. Ayrıca Selçuklu dönemi yapılarının gösterildiği Malatya şehir plânının, A. Gabriel tarafından çizilmiş XIX. yüzyıla ait Malatya şehir plânının, Selçuklular devrinde Anadolu'dan geçen ticaret yollarının yer aldığı haritaların ek olarak çalışmaya konması uygun görülmüştür.

Çalışmamızın her aşamasında desteğini esirgemeyen, derin hoşgörüsü ve tecrübesiyle rehberlik eden kıymetli hocam Prof. Dr. Refik TURAN'a katkılarından dolayı şükranlarımı sunuyorum. Ayrıca çalışmanın hazırlanması esnasında bilgi birikimi ile bana yol gösteren, fikir veren ve Arapça bazı kaynakların temininde yardımcı olan sayın hocam Doç. Dr. Altan ÇETİN'e teşekkür ederim. Çalışmalarım sırasında sürekli istifade ettiğim Türk Tarih Kurumu Kütüphanesinin kıymetli çalışanlarını da şükranla zikretmek istiyorum.

Tülay METİN

Ankara, 2010

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ……..……..……..i
İÇİNDEKİLER……iv
KISALTMALAR…….…..vii
KAYNAKLAR VE TEDKÎK ESERLER…….……..ix
GİRİŞ……...1
I. MALATYA ADI……...2
II. MALATYA'NIN COĞRAFYASI VE İKLİMİ……7
III. İLKÇAĞDAN SELÇUKLU DEVRİNE KADAR MALATYA…….……..10

BİRİNCİ BÖLÜM

SELÇUKLULAR DEVRİNDE MALATYA'NIN SİYASÎ VE İDARÎ DURUMU

1. 1. SİYASÎ DURUM……..30
1. 1. 1. Selçuklu Sultanı I. Kılıç Arslan'ın Malatya Kuşatması……..30
1. 1. 2. Danişmendlilerin Malatya'yı Fethi……31
1. 1. 3. Malatya Üzerinde Danişmendli–Selçuklu Rekabeti ve Selçukluların Malatya'yı Ele Geçirmeleri.……..…..35
1. 1. 4. Tuğrul Arslan'ın Malatya Sultanlığı ve Belek Gazi……...38
1. 1. 5. Malatya'nın İkinci Defa Danişmendli Hâkimiyetine Geçmesi..43
1. 1. 6. Malatya'da Danişmendli Egemenliğinin Sonu……..…….56
1. 1. 7. Selçuklu Hâkimiyetinde Malatya..……58
1. 1. 8. Moğolların Malatya'yı İşgali……..……70
1. 1. 9. Selçuklu Saltanat Mücadelelerinde Malatya'nın Durumu……74
1. 1. 10. Ağaç-erilerin Malatya'daki Faaliyetleri ve Ali Bahadır……76
1. 1. 11. İlhanlı-Memlûk Mücadelesinde Malatya……79
1. 1. 12. Malatya'nın Memlûk Hâkimiyetine Geçmesi……86
1. 2. İDARÎ DURUM……...91
1. 2. 1. İlkçağdan Türkiye Selçukluları Devrine Kadar Malatya'da İdarî Durum……..…….91
1. 2. 2. Türkiye Selçukluları Devri İdare Sistemi……94

İKİNCİ BÖLÜM

MALATYA'DA TÜRK İSKÂNI VE ŞEHRİN İMÂRI

2. 1. İSKÂN……103

2. 1. 1. Selçuklu Fethi Sonrasında Malatya'da Türk İskânı……...103

2. 1. 2. İskân Sürecinde Malatya'nın Bir Selçuklu Şehri Haline Gelmesi……110

2. 1. 3. İskân Sürecinde Türk Mahallelerinin Oluşumu……113

2. 1. 4. Malatya'nın Nüfusu……114

2. 1. 4. 1. Türkler……116

2. 1. 4. 2. Diğer Unsurlar……119

2. 1. 4. 3. Halk Arasındaki İlişkiler……122

2. 2. BİR SELÇUKLU ŞEHRİ OLARAK MALATYA……127

2. 2. 1. Sivil İmâr……127

2. 2. 2. Askerî İmâr……130

2. 2. 2. 1. Şehir Surları……131

2. 2. 2. 2. Kaleler……137

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SOSYAL VE EKONOMİK DURUM

3. 1. SOSYAL MÜESSESELER……140

3. 1. 1. Kervansaraylar ve Hanlar……140

3. 1. 2. Hastaneler……144

3. 1. 3. Hamamlar……145

3. 1. 4. Çarşılar……145

3. 1. 5. Su Kanalları……147

3. 1. 6. Zâviyeler, Tekkeler……149

3. 1. 7. Köprüler……152

3. 1. 8. Vakıflar……154

3. 1. 9. Eğitim Kurumları……156

3. 2. EKONOMİK HAYAT……159

3. 2 .1 Tarım ve Hayvancılık……159

3. 2. 2. Sanayi……..…..163
3. 2. 3. Ticaret……...….165
3. 2. 4. Para……..…….…168
3. 2. 5. Yollar ve Geçitler……..172

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DİNÎ VE İLMÎ HAYAT

4. 1. ŞEHİRDEKİ DİNÎ HAYAT……176
4. 1. 1. Müslümanlar……176
4. 1. 2. Gayrimüslimler……..177
4. 2. DİNÎ MEKÂNLAR……..179
4. 2. 1. Camiler, Mescidler……...179
4. 2. 2. Gayrimüslimlere Ait İbadet Yerleri……188
4. 2. 3. Türbeler……192
4. 2. 4. Mezarlıklar……193
4. 3. FİKİR VE İLİM HAREKETLERİ……..194
4. 4. İLİM ADAMLARI ……199

SONUÇ……..208

KAYNAKÇA……..….214

EKLER

Şekil 1: Selçuklular Devrinde Malatya Şehir Plânı…….….241

Şekil 2: XIX. Yüzyılda Malatya Şehri…….…….242

Şekil 3: Selçuklular Devrinde Anadolu Ticaret Yolları…….…….243

ÖZET……...244

ABSTRACT……245

KISALTMALAR

a.g.e. : Adı geçen eser

a.g.m. : Adı geçen makale

a.g.t. : Adı geçen tez

A.Ü. : Ankara Üniversitesi

BGMST : Battal Gazi ve Malatya Çevresi Halk Kültürü Sempozyumu Tebliğler

Bkz. : Bakınız

BOA : Başbakanlık Osmanlı Arşivi

C. : Cilt

Çev. : Çeviren

d. : Doğumu

D. No : Defter Numarası

DGBİA : Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Ansiklopedisi

dn. : Dipnot numarası

Ed. : Editör

EI : The Encyclopadedia of Islam

H : Hicrî

H. Ş. : Hicrî Şemsî

HÜEF : Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi

İA : İslâm Ansiklopedisi

İng. : İngilizce

JRAS : Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland

MEB : Milli Eğitim Bakanlığı

Nşr. : Neşreden

OMÜ : Ondokuz Mayıs Üniversitesi

ö. : Ölümü

REA : Revue Des Etudes Armeniennes

s. : Sayfa

S : Sayı

S.Ü. : Selçuk Üniversitesi

TD : Tahrir defteri

TDAV : Türk Dünyası Arştırmaları Vakfı

TDVİA : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi

terc. : tercüme

Thk. : Tahkik eden

TTK : Türk Tarih Kurumu

Trk. : Türkçe

t. y. : Tarih yok

vd. : Ve devamı - ve diğerleri

VGMA : Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi

Vol. : Volume (Sayı)

YKY : Yapı Kredi Yayınları

y. y. : Yer yok

KAYNAKLAR VE TEDKÎK ESERLER

A. VEKÂYİNÂMELER

I. FARSÇA VEKÂYİNÂMELER

Türkiye Selçuklu tarihinin en önemli yerli kaynaklarından olan, *el-Evâmirü'l-Alâiyye fî'l-Umûri'l-Alâiyye*, **İbn Bîbî** adıyla maruf el-Hüseyin b. Muhammed b. Ali el-Caferî er-Rugedî tarafından kaleme alınmıştır.[1] Bu eserde 1192-1280 yılları arasında meydana gelen olaylar anlatılmaktadır. Eser meşhur İlhanlı devlet adamı ve tarihçisi Ata Melik Cüveynî'nin emri ile yazılıp ona ithaf edilmiştir. İbn Bîbî'nin, eserinin mukaddimesinde belirttiğine göre Ata Melik Cüveynî, kendisinden Anadolu'nun fethinden başlayarak Türkiye Selçuklularının tarihini yazmasını istemiştir. Ancak o, malzeme yetersizliğinden dolayı önceki olayları araştırma imkânı bulamadığından eserine, II. Kılıç Arslan'ın oğlu Gıyâseddin Keyhüsrev'in sultan olduğu 1192 (588) yılında başlamayı uygun görmüştür. Eser, Sultan Gıyâseddin Mesud b. Keykâvus'un 1280 (679)'de Anadolu'ya geçişi ve nezdine gittiği Abaka Han tarafından Diyarbakır, Harput, Malatya ve Sivas bölgesinde hâkimiyetinin tanınması bahsi ile sona ermektedir. İbn Bîbî'nin eseri müellif hayatta iken hülasa edilmiştir. Bu muhtasar nüsha[2] ile II. Murat zamanında Yazıcıoğlu Âli tarafından yapılan Osmanlıca tercüme yayınlanmıştır.[3] *el-Evâmir*, Mürsel Öztürk tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir. Ayrıca M. H. Yinanç tarafından el-Evâmirü'l-Alâiyye'nin muhtasar hali asıl üslubuna sadık kalınarak tercüme edilmiştir.[4] 1192 ve 1280 yılları arasında bilhassa siyasî

---

[1] İbn Bîbî, el-Evâmirü'l-Alâiyye fî'l-Umûri'l-Alâiyye, Tıpkı Basım, Önsöz ve Fihristi Haz. Adnan Sadık Erzi, Ankara: TTK, 1956; Çev. Mürsel Öztürk, C. I, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996.

[2] İbn Bîbî, Tevârîh-i Âl-i Selçuk, Muhtasar Selçuknâme (Recueil des Textes Relatifs a l'Histoire Des Seldjoucides), Nşr. M. Th. Houtsma, Leiden, 1902; Çev. M. Nuri Gençosman, Anadolu Selçukî Devleti Tarihi, Anadolu Selçukîleri Gününde Tarih Bitikleri I (Muhtasar İbn Bîbî), Ankara, 1941.

[3] Yazıcızâde Âli, Tevârîh-i Âli Selçuk (Histoire Des Seldjoucides D'Asie Mineure), Nşr. M. Th. Houtsma, Leyden, 1902.

[4] İbn Bîbî, Selçuknâme, Çev. M. H. Yinanç, Haz. Refet Yinanç-Ömer Özkan, İstanbul: Kitâbevi, 2007.

olmak üzere Malatya tarihi konusunda İbn Bîbî'nin vermiş olduğu değerli bilgiler hasebiyle bu eserler kullandığımız başlıca kaynaklardan olmuştur.

Türkiye Selçuklu tarihinin diğer önemli yerli kaynağı **Kerîmüddîn Mahmud Aksarayî** (ö. 1333) tarafından kaleme alınan *Müsâmeretü'l-Ahbâr ve Müsâyeretü'l-Ahyâr* adlı eserdir. Uzun yıllar devlet hizmetinde bulunduğu anlaşılan Aksarayî, eserini Moğolların Anadolu valisi Çobanoğlu Timurtaş'a sunmuştur. Bu kaynak eser İbn Bîbî'nin eserini tamamladığı 1280 yılından 1323'e kadar cereyan eden olayları ihtiva etmektedir. *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, Mürsel Öztürk tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir.[5] Tezimizde Anadolu'da İlhanlı hâkimiyeti esnasında Malatya'nın siyasî durumu ile ilgili bilgilerden yararlanılmıştır.

Kullandığımız bir diğer Farsça vekâyinâme, müellifi belli olmayan *Anonim Selçuknâme*'dir. Selçukluların tarih sahnesine çıkışlarından 1363 yılına kadar meydana gelen olayları kapsamaktadır. Eser, F. Nafiz Uzluk tarafından neşr ve tercüme edilmiştir.[6] Eserde İbn Bîbî ve Aksarayî'de bulunmayan bazı hâdiseler hakkında bilgiler bulunmaktadır.

İlhanlı devlet adamlarından olan **Reşidüddin Fazlullah** (d. 1240 / ö. 1318) tarafından kaleme alınan *Câmiu't-Tevârih* adlı eser Oğuzlar, Gazneliler, Büyük Selçuklular ve Türkiye Selçukluları hakkında önemli bilgiler içermektedir. Eserde İlhanlı hâkimiyetinden sonra Malatya'nın siyasî tarihi ile ilgili mevcut bilgilerden istifade edilmiştir.[7]

Muahhar bir kaynak olan **Câmiu'd-Düvel**, Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah tarafından yazılmıştır. İbn Bîbî, Aksarayî ve Yazıcızâde Âli'nin eserlerinden faydalanılarak hazırlanan eser, Selçuklu tarihi için oldukça kıymetlidir. Ali Öngül tarafından Türkçeye tercüme edilen eserin Türkiye

---

[5] Kerîmüddin Mahmud Aksarayî, Müsâmerüt ül-Ahbâr, Nşr. Osman Turan, 2. Baskı, Ankara: TTK, 1999; Çev. Mürsel Öztürk, Müsâmeretü'l-Ahbâr, Ankara: TTK, 2000.

[6] Anonim Selçuknâme, (Tarih-i Âl-i Selçuk Der Anatoli, Anadolu Selçukluları Tarihi III), Yay. ve çev. Feridun Nafiz Uzluk, Ankara, 1952.

[7] Reşidüddin, Câmiu't-Tevârih, C. I-II, Nşr. Muhammed Ruşen-Mustafa Musevî, Tahran, 1373, Reşidüddin Fazlullah, Câmiu't-Tevârih II/5, Selçuklular Tarihi, Nşr. Ahmed Ateş, 2. Baskı, Ankara: TTK, 1999.

Selçukluları ve Beylikler dönemini içeren II. cildinde geçen Malatya ile ilgili bilgilerden istifade edilmiştir.[8]

II. ARAPÇA VEKAYİNÂMELER

IX. yüzyılda yaşayan **el-Yakûbî** büyük tarihçi ve coğrafyacıdır. El-Yakûbî'nin Benî İsrail tarihi ile başlayan ve 872 yılı olaylarıyla sona eren *Kitâbu't-Tarih* adlı eseri bir dünya tarihidir.[9] Malatya'nın İslâm dönemindeki durumu ve coğrafî özellikleri ile ilgili eserde yer alan bilgilerden istifade edilmiştir.

1090 yılında Halep'te doğan **el-Azîmî** (ö. 1175)'nin muhtasar bir İslâm tarihi olan eseri, 1143-44 yılına kadar gelmektedir. *Azîmî Tarihi* adıyla geçen eserin 1041 tarihinden sonraki Selçuklular ile ilgili kısmı Ali Sevim tarafından neşr ve tercüme edilmiştir.[10] Bu kaynak eserden XII. yüzyılın ilk yarısında Malatya'da geçen bazı siyasî hâdiselerin yazımında yararlanılmıştır.

Meyyâfârıkîn'de doğan **İbnü'l-Ezrak** (d. 1116 / ö. 1181)'ın *Târihu'l-Fârıkî* veya *Târîhu Meyyâfârıkîn ve Âmid* adlı eserinin iki farklı nüshası olup, bunlardan mufassal olanı 1176 yılına kadar gelen hâdiseleri kapsamaktadır. Mervâniler ve Artuklular kısmından oluşan eserin Artuklular kısmı Ahmet Savran tarafından neşr ve tercüme edilmiştir.[11] Daha çok Artukoğulları hakkında bilgi bulunan eserden Tuğrul Arslan'ın saltanatı ve Danişmendli hâkimiyeti döneminde Malatya'nın durumuyla ilgili mevcut bilgilerden istifade edilmiştir.

Ortaçağ İslâm dünyasının en büyük tarihçilerinden olan **İbnü'l-Esir** (d. 1160 / ö. 1233)'in *el-Kâmil fi't-Tarih* adlı eseri İslâm tarihi için olduğu kadar

---

[8] Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, Câmiu'd-Düvel, Selçuklular Tarihi II, Anadolu Selçukluları ve Beylikler, Yay. ve çev. Ali Öngül, İzmir: Akademi, 2001.

[9] Yakûbî, Tarihu'l Yakûbî, II, Beyrut: Daru's-Sadr, t. y.; Yakûbî, Tarihu'l-Yakûbî, C. 29, Farsçaya çev. Muhammed İbrahim Ayetî, Tahran, 1964.

[10] Azîmî Tarihi, Selçuklular Dönemiyle İlgili Bölümler, Nşr. ve Çev. Ali Sevim, 2. Baskı, Ankara: TTK, 2006; Ramazan Şeşen, Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı, İstanbul: İsar Vakfı Yayınları, 1988, s. 113-114.

[11] Ahmed b. Yûsuf b. Ali b. el-Ezrak el-Fârikî, Târihî Meyyâfârıkîn ve Âmid, Neşr. Ahmet Savran, Meyyâfârıkîn ve Âmid Tarihi (Artuklular Kısmı), Erzurum, 1987, Çev. Ahmet Savran, Erzurum, 1992.

Selçuklu tarihi için de oldukça önemlidir.[12] Hilkatten 1230 yılına kadar meydana gelen olayları ihtiva eden XII ciltlik bu eserin Arapça ve Türkçe olmak üzere V, VI, VII, VIII, X, XI ve XII. ciltleri kullanılmıştır.[13] Bu ciltlerde İslâm ve Bizans döneminde, Danişmendliler ve Selçuklular zamanında Malatya'nın siyasî olayları ile ilgili verilen bilgilerden istifade edilmiştir.

Memlûk dönemi tarihçileri arasında yer alan **Ebû'l-Fidâ** (d. 1273 / ö. 1331), Eyyûbî hânedanına mensup Hama emîri idi. Aynı zamanda müverrih ve coğrafyacı olan Ebû'l-Fidâ'nın dört cüz hâlinde tertip edilen *el-Muhtasar fî Ahbâri'l-Beşer* adlı eseri Hz. Adem ile başlayıp 1329 yılı olayları ile son bulmaktadır.[14] Eserde az da olsa Selçuklu dönemi ile ilgili bilgiler mevcuttur. Ancak müellifin Malatya'nın Memlûk hâkimiyetine geçişi sırasında yaşanan olaylara bizzat tanıklık etmesinden dolayı bu konuda verdiği bilgiler çok kıymetli ve önemlidir.[15]

Memlûk tarihçisi olan **Mufaddal b. Ebi'l-Fedail** (ö. 1356'dan sonra) tarafından yazılan *en-Nehcü's-Sedîd* adlı eser 1250-1358 yılları arasında geçen olayları ihtiva etmektedir. Eserde az da olsa Malatya'da Selçuklu hâkimiyeti ile ilgili önemli ve kıymetli bilgiler bulunmaktadır.[16]

Memlûkler devrinin en büyük tarih yazıcılarından olan **el-Makrizî** (d. 1364 / ö. 1442)'nin en önemli eserlerinden biri *Kitâbu's-Sulûk*'tur. Özellikle Memlûk tarihi için son derece önemli olan bu eserde Memlûk devri öncesine ait tarihî bilgiler de mevcuttur.[17] XII. yüzyılın ikinci yarısında ve XIII. yüzyıl başlarında Malatya ile ilgili geçen siyasî ve şehrin fizikî yapısı hakkındaki bilgilerden istifade edilmiştir.

---

[12] Şeşen, a.g.e., s. 137-139.
[13] İbnü'l-Esir, el-Kâmil fi't-Tarih, Thk. Halil Me'mun Şiha, V, VI, VI, VII, X, XI, XII, Beyrut, 1965-66, Çev. Yunus Apaydın, Abdullah Köşe, Ahmet Ağırakça, Abdülkerim Özaydın, İstanbul, 1986-87.
[14] Şeşen, a.g.e., s. 178-180.
[15] Ebû'l-Fidâ, el-Muhtasar fî Ahbâri'l-Beşer, C. II, Thk. Mahmud Deyyûb, Beyrut, 1997.
[16] Mufaddal b. Ebi'l-Fedail, en-Nehcü's-Sedîd, (Histoire Des Sultans Mamlouks), Nşr: E. Blochet, y. y., t. y.
[17] Takiyyeddîn Ahmed b. Ali el-Makrizî, Kitâbu's-Sulûk li Marifetî Duvelu'l-Mulûk, Thk. M. Mustafa Ziyâde-Said Abdulfettah Aşûr, 4 Cild, 12 Kısım, Kahire,1934-1958; Şeşen, a.g.e., s. 208-212.

Memlûk devri tarihçilerinden olan **İbn Tagrıberdi** (d. 1409 / ö. 1470)'nin *en-Nücumu'z-Zâhire fî Mısr ve'l-Kahire* adlı eseri bilhassa Mısır'da 641-1467 yılları arasında geçen olayları kapsayan önemli bir İslâm tarihi kaynağıdır.[18] Bu eserde Malatya'nın siyasî ve fizikî tarihi ile ilgili bilgiler bulunmaktadır.[19]

Türk asıllı Memlûk meverrihi **el-Aynî** (ö. 1451)'nin tarih sahasında en tanınmış eseri *Ikdu'l Cuman'*dır. Bu eser yaratılıştan başlayıp 1446 yılına kadar gelen başta Memlûk devri için olmak üzere büyük bir İslâm tarihi kaynağıdır. Muahhar bir eser olmakla birlikte bilhassa Selçukluların son dönemlerinde Malatya siyasî tarihi ile ilgili kıymetli bilgiler vermektedir.[20]

Osmanlı dönemi müverrihlerinden olan **Cenâbî** (ö. 1590), *el-Aylemü'z-Zâhir* adlı büyük eserini Arapça kaleme almıştır. Büyük bir islâm tarihi olan bu eser 1588 yılına kadar gelmektedir. Eserin içinde son babı Osmanlı olmak üzere 82 hânedandan bahsedilir. Bir kısmı da Selçuklu tarihine aittir.[21]

Bu kaynakların dışında **Taberî**'nin *Tarihu'r-Rûsûl ve'l Mûlûk* adlı *Taberî Tarihi*[22], **Belâzurî**'nin *Fûtûhu'l-Bûldan*[23], **İbnü'l-Adim**'in *Bugyetü't-Taleb fî Tarihî Haleb*[24] **İbnü'l-Kalânisî**'nin *Zeylü Tarihî Dimaşk*[25], **Zehebî**'nin *Tarihu'l-İslâm*[26], **İbn Şıhne**'nin e*d-Dûrru'l-Muntehab fî Tarihî Memleketi*

---

[18] Şeşen, a.g.e., s. 219-221.

[19] İbn Tagrıberdi, en-Nücumu'z-Zâhire fî Mısr ve'l-Kahire, Thk. Cemâleddin Şeyyâl Fehim Muhammed Şeltut-İbrahim Ali Tarhan, Kahire, 1929.

[20] El-Aynî, Ikdu'l Cuman fî Târihi Ehli'z-Zaman, Thk. Muhammed Muhammed Emin, 4 Cild, Kahire, 1987; Şeşen, a.g.e., s. 217-218.

[21] Cenâbî Mustafa Efendi, el-Aylemü'z-Zâhir fî Ahvâli'l-Evâil ve'l-Evâhir, Haz. Muharrem Kesik, Cenâbî Mustafa Efendi'nin el-Aylemü'z-zâhir fî Ahvâli'l-Evâil ve'l-Evâhir Adlı Eserinin Anadolu Selçukluları İle İlgili Kısmının Tenkidli Metin Neşri, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1994; Muharrem Kesik, "Cenâbî'ye Göre Türkiye Selçukluları", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, S. 36 (2000), s. 213-259.

[22] Taberî, Târih-i Taberî, Thk. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrahim, 11 Cild, Beyrut, 1967.

[23] Belâzurî, Fûtûhu'l-Bûldan, Thk. Selahaddin el-Müneccid, Kahire, 1956; Çev. Mustafa Fayda, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002.

[24] İbnü'l-Adim, Bugyetü't-Taleb fî Tarihî Haleb, C. I, Nşr. Fuad Sezgin, Frankfurt, 1986.

[25] İbnü'l-Kalânisî, Zeylü Tarihî Dimaşk, Thk. H. F. Amedroz, Beyrut, 1908; A. Sevim, "İbnü'l-Kalânisî'nin Zeylü Tarih-i Dımaşk Adlı Eserinde Selçuklularla İlgili Bilgiler I (H.436-500=1044/45-1106/7)", Belgeler Dergisi, XXIX/33 (2008).

[26] Zehebî, Tarihu'l-İslâm Tabakatu'l-Meşâhir ve'l-A'lâm, 5 Cild, Kahire: Mektebetu'l-Kuds, H. 1367 (1947).

Haleb[27], **Baybars ed-Devâdâr**'ın *Zübdetü'l-Fikre fî Tarihi'l-Hicre*[28], **İbn Şeddâd**'ın *Baypars Tarihi*[29], **İbn Kesir**'in *el-Bidâye ve'n-Nihâye*[30], **İbn Hacer**'in tabakat ve teracim alanında yazdığı *ed-Dûreru'l-Kâmine*[31], **el-Kirmânî**'nin, *Ahbâru'd-Dûvel ve Asâru'l-Evvel fi't-Tarih*[32] adlı eserlerinden istifade edilmiştir.

III. SÜRYANÎCE VEKAYİNÂMELER

1126-1199 yılları arasında yaşayan **Süryanî Mihail**, Malatya'da doğmuş ve bu şehirde yaşamıştır.[33] Mihail'in meşhur eseri *Vekainâme* Hz. Adem'den başlayarak 1195 tarihine kadar gelir. Günümüze kadar ulaşmayan Arap ve Süryanî kaynaklardan istifade edilerek kaleme alınan eser, her biri birçok fasıllara ayrılan 21 kitaptan müteşekkildir. Selçuklu tarihi açısından son derece kıymetli olduğu kadar bilhassa Malatya'nın siyasî, sosyal, kültürel ve iktisadî tarihi için de oldukça önemlidir. Bu sebeple çalışmamızda kullandığımız kaynak eserlerin başında gelmektedir.[34]

Ortaçağ Monofizit bilginlerinden olan **Gregory Ebû'l-Ferec (Bar Hebraeus)** 1225-26 ile 1286 yılları arasında yaşamıştır.[35] Ebû'l-Ferec, meşhur bir müverrih olduğu gibi aynı zamanda iyi bir filozoftur. Yunanca, Arapça ve Süryanîce bilen müellifin, *Tarihu'z-Zaman* adlı tarih alanında kaleme almış olduğu meşhur eseri *Ebû'l-Ferec Tarihi* olarak kendi adıyla

---

[27] İbn Şıhne, ed-Dûrru'l-Muntehab fî Tarihî Memleketi Haleb, Nşr. Yusuf b. Elyan Serkis ed-Dımaşkî, Beyrut, 1909.

[28] Baybars el-Mansurî ed-Devâdâr, Zübdetü'l-Fikre fî Tarihi'l-Hicre, Nşr. Zübeyde Muhammed Ata, y.y., 2001.

[29] İbn Şeddâd, Tarihu'l-Meliki'z-Zâhir, Nşr. Ahmet Hutayt, Wiesbaden, 1983; İbn Şeddâd İzzeddin Muhammed el-Halebî, Baypars Tarihi, II, Çev. Şerefüddin Yaltkaya, Ankara: TTK, 2000.

[30] İbn Kesir, el-Bidâye ve'n-Nihâye, 14 Cild, Kahire: Matbaatu's-Saade, 1932.

[31] İbn Hacer, ed-Dûreru'l-Kâmine, 5 Cild, Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsil, (t.y.).

[32] el-Kirmânî, Ahbâru'd-Dûvel ve Asâru'l-Evvel fi't-Tarih, Bağdat, H. 1282 (1865).

[33] Türkiye Selçukluları devrinde Malatya'da yaşayan Süryanî Mihail ilgili bilgilere, çalışmanın muhtelif yerlerinde ve bizzat "İlim Adamları" konusunda yer verilecektir.

[34] Süryanî Mihail Vekainâmesi, Çev. Hrant D. Andreasyan, 2 Kısım, TTK'da yayınlanmamış nüsha s. I-II, Şeşen, a.g.e., s. 129.

[35] Süryanî Mihail gibi Malatyalı olması ve Selçuklular döneminde burada cereyan eden bazı hâdiselerin içinde yer alması nedeniyle Ebû'l-Ferec'e dair bilgiler, "İlim Adamları" bahsinde ve çalışmanın diğer yerlerinde söz konusu olduğunda zikredilecektir.

bütünleşmiştir. Bu kaynak eser, Süryanî Mihail'in Vekainâmesi'nin bir hülasasını ve müellifin kendi devrine ait olayları ihtiva etmektedir.[36] Malatya'nın siyasî, sosyal, kültürel ve iktisadî tarihi konularında önemli bilgiler veren Ebû'l Ferec Tarihi istifade ettiğimiz başlıca kaynaklardan olmuştur.

Ebû'l Ferec'in ayrıca, Hz. Adem'den başlayıp 1284 yılına kadar gelen *Tarihi Muhtasaru'd-Düvel* adlı eseri mevcuttur. Bu eserini yazdıktan sonra kendisi Arapça'ya tercüme etmiştir. Genel bir tarih olan eser, özellikle Cengiz Han'dan itibaren İlhanlı hükümdarı Argun'a kadar Moğol tarihi hakkında bilgi veren önemli bir kaynaktır.[37] XIII. yüzyılda Moğol etkisiyle Anadolu'da yaşanan olaylarda Malatya'nın siyasî ve iktisadî durumu konusunda bu eserden yararlanılmıştır.

Bir başka Süryanî kaynağı 1098-1164 yılları arasındaki olayları anlatan *Anonim Süryanî Vekayinâmesi'*dir. Müellifi belli olmayan bu eserin 1203-1204 yıllarında yazıldığı tahmin edilmektedir. Birinci ve ikinci Haçlı seferleri sırasında Anadolu'da yaşanan olaylar hakkında bilgi veren önemli bir kaynaktır.[38] XI. yüzyılın ilk yarısında Malatya'nın da dâhil olduğu siyasî olaylar ile ilgili verilen bilgilerden istifade edilmiştir.

IV. ERMENİCE VEKAYİNÂMELER

Ermeni asıllı müverrih **Aristakes** tarafından kaleme alınan *Historia*, 1072 yılına kadar gelen hâdiseleri anlatır. Çağrı Bey'in ilk Anadolu seferi, Pasinler Savaşı, Tuğrul Bey'in Malazgirt, Alp Arslan'ın Ani kuşatmaları ve

---

[36] Gregory Abû'l-Faraj, The Chronography, Süryanîceden İngilizceye çev. Ernesrt A. Wallis Budge, Oxford, 1932, s. XV-XXVIII; Gregory Abû'l-Farac, Abû'l-Farac Tarihi, C. II, Türkçeye çev. Ömer Riza Doğrul, Ankara: TTK, 1999, s. 9-34.

[37] Ebû'l-Ferec İbnü'l-İbrî, Tarihi Muhtasarü'd-Düvel, Beyrut, 1958; Ebül-Ferec, Tarihi Muhtasarüddüvel, Çev. Şerafeddin Yaltkaya, İstanbul, 1941, s. 1-3; C. Cahen, The Formation of Turkey The Seljukid Sultanate of Rum: Eleventh to Fourteenth Century, İng. çev. P. M. Holt, London, 2001, s. 132; Abdülkerim Özaydın, "İbnü'l-İbrî", TDVİA, C. 21, İstanbul, 2000, s. 92-94; Şeşen, a.g.e., s. 153-154.

[38] Anonim Süryanî Vekayinâmesi (Anonymous Chronicle), İng. çev. A. S. Tritton, "The First and Second Crusades from an Anonymous Syriac Chronicle", JRAS, Londra 1933 (January), Çev. Vedii İlmen, I. ve II. Haçlı Seferleri Vakayinamesi, İstanbul, 2005.

Malazgirt Savaşı hakkında bilgi veren bu vekayinâmeden konuya giriş mahiyetinde yararlanılmıştır.[39]

952-1136 tarihleri arasında meydana gelen olayların anlatıldığı **Urfalı Mateos** (ö. 1136'dan sonra) **Vekâyinâmesi**, Anadolu'nun Türk yurdu haline gelişi ve Türkiye Selçuklu Devleti'nin kuruluş dönemi hakkında önemli bilgiler içeren bir kaynaktır. Müellifin yaşadığı Urfa ve çevresindeki olaylara bizzat tanıklık etmiş olması eserin önemini artırmaktadır. Papaz Grigor tarafından 1162 yılına kadar devam eden bir de zeyl eklenen eserin Türkçe tercümesi mevcuttur. Bu kaynak eserde Selçuklulardan önce ve Selçuklu hâkimiyeti döneminde Malatya ile ilgili önemli miktarda bilgi bulunmaktadır.[40]

Kumandan Simbat (d. 1208 / 1275) tarafından yazılan *Vekayinâme* 951-1331 yılları arasında geçen olayları anlatmaktadır. Eserin, 1152 yılına kadar olan kısmı Urfalı Mateos'un eserinin özeti mahiyetinde olmakla birlikte, 1152-1274 yılları arası müellifin bizzat tanıklık ettiği olaylara dayanmaktadır. 1274-1331 yılları arasındaki bölümlerin ise kim tarafından esere dâhil edildiği bilinmemektedir. Simbat'ın bizzat içinde yaşadığı devirle ilgili verdiği bilgilerin bulunduğu kısım, Türkiye Selçuklu Devleti ile Kilikya Ermeni Krallığı arasındaki ilişkiler ve Moğolların Anadolu harekâtı hakkında önemli bilgiler içermektedir.[41] Bu eserde Malatya tarihi ile ilgili doğrudan veya dolaylı şekilde verilen bilgilerden istifade ettik.

Bunların dışında **Aknerli Grigor**'un *Okçu Milletin Tarihi*[42], **Genceli Kiragos**'un *Moğol İstilası Tarihi*[43], **Vardan Vardapet**'in *Compilation of*

---

[39] Aristakes Lastivertc, History, İng. çev. R. Bedrosian, New York, 1985.

[40] Urfalı Mateos Vekayinâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor Zeyli (1136-1162), Çev. Hrant Andreasyan, 3. Baskı, Ankara: TTK, 2000.

[41] Simbat Sparapet, Chronicle, İng. çev. Robert Bedrosian, Lord Branc, New Jersey 2005, s. 5; Çev. Hrant D. Andreasyan, Başkumandan Sımbat Vakainamesi (951-1334), (İstanbul, 1946), TTK'da yayınlanmamış nüsha.

[42] Aknerli Grigor, History of the Nation of Archers (Okçu Milletin Tarihi-Moğol Tarihi), Çev. H. Andreasyan, İstanbul, 1954.

[43] Genceli Kirakos, Moğol İstilası Tarihi (1220-1265), Çev. H. Andreasyan (İstanbul, 1942), TTK'da yayınlanmamış 27 numaralı nüsha, s. 46; Genceli Kiragos, "Tatar İstilası", Çev. Ed. Dulaurier, "Ermeni Müelliflerine Nazaran Moğollar", Türkiyat Mecmuası, II, İstanbul, 1928.

History (Türk Fütühatı Tarihi)[44] adlı eserleri istifade ettiğimiz diğer Ermeni kaynaklarıdır.

V. BİZANS VE HAÇLI VEKAYİNÂMELERİ

Bizans imparatoru Aleksios Komnenos (1081-1118)'un kızı ve meşhur tarihçi Nikephoros Bryennios'un karısı olan **Anna Komnena** (d. 1083 / ö. 1153-54)'nın kaleme aldığı *Alexiad*, İmparator Aleksios'un imparatorluk yıllarını anlatır. Komnena, 1071-1118 yılları arasında meydana gelen olayları Bizans merkezli anlatmakla beraber Türkiye Selçuklu tarihi bakımından önemli bilgiler vermektedir.[45]

Bizans dönemi tarihçilerinden **Ioannes Kinnamos** (d. 1143'den önce / ö. 1185'den sonra)'un *Historia* adlı eserinde 1118-1176 tarihleri arasındaki hâdiseler anlatılmaktadır. Bu eserde Danişmendliler döneminde Malatya tarihi ile alâkalı bilgiler yer almaktadır.[46]

XII. yüzyıl ortalarında Denizli yakınında doğan ve İstanbul'da eğitim gördükten sonra Bizans sarayında görev yapan **Niketas Khoniates** (ö. 1213) tarafından kaleme alınan *Historia*, 1118-1206 yıllarını kapsamaktadır. Eserde, diğer kullandığımız bazı kaynaklarda Malatya'nın XII. yüzyılda Danişmendli hâkimiyetindeki durumu ve Selçukluların eline geçişi hakkında yer alan malûmatı teyid eden bilgilerden yararlanılmıştır.[47]

Bunlardan başka **Mikhail Psellos**'a ait 976-1077 yılları arasında meydana gelen olayları anlatan *Khronographia* adlı eser istifade ettiğimiz Bizans kaynakları arasındadır .[48]

---

[44] Vardan Vardapet, Compilation of History, İng. çev. Robert Bedrosian, Long Branch, New Jersey, 2007, Çev. Hrant D. Andreasyan, "Türk Fütühatı Tarihi (889-1269)", Tarih Semineri Dergisi, III (1937).

[45] Anna Comnena, The Alexiad, İng. çev. Elizabeth A. S. Dawes, Londra, 1967.

[46] Ioannes Kinnamos'un Historia'sı (1118-1176), Çev. I. Demirkent, Ankara: TTK, 2001.

[47] Niketas Khoniates, Historia, Nşr. I. Bekker (Nicetae Choniatae, Historia), Bonn, 1835; Niketas Khoniates, Historia (Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri), Çev. F. Işıltan, Ankara: TTK, 1995.

[48] Mikhail Psellos'un Khronographia'sı, Çev. Işın Demirkent, Ankara: TTK, 1992.

Birinci Haçlı Seferi kroniklerinden olan **Fulcherius Carnotensis** (Fulcher of Chartres)'in *Vekâyinâmesi*'nde Selçuklular zamanında Malatya tarihi ile ilgili bilgi bulunmamakla birlikte Malatya'nın Danişmendliler tarafından ilk defa kuşatılması esnasında geçen olaylar hakkında bilgiler yer almaktadır. Konuyu tamamlayıcı olması bakımından bu bilgilerden istifade edilmiştir.[49]

B. MEKTUPLAR

Reşidüddin Fazlullah'ın *Mukatebât-ı Reşidî* adlı eseri mektuplardan oluşmaktadır. Eserde Gazan Han döneminde Malatya'da açılacak kanalların durumu ve plânı hakkında teferruatlı bilgiler bulunmaktadır.[50]

Türkiye Selçuklularına ait bazı resmî mektuplar Osman Turan tarafından *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar* adıyla yayınlanmıştır. Bu eserde mektupların Farsça metni de bulunmaktadır.[51] Selçuklular zamanında Malatya'nın fizikî yapısı ve ahîlik teşkilâtı ile alâkalı olarak bu eserden istifade edilmiştir.

C. MENKIBELER

Selçuklular devrinin önde gelen ilim adamlarından olan **Şemseddin Ahmed Eflâkî** (ö. 1360) tarafından kaleme alınan *Menâkıbu'l-Ârifin*, Mevlâna Celâleddin ve halifelerinin, yanlarında bulunan önemli kişilerin hayat hikâyelerinin menkıbevî tarzda anlatıldığı kıymetli bir eserdir. Eser, dönemin sosyal ve dinî yapısı hakkında önemli bilgiler içermektedir.[52] Malatyalı ilim adamları hakkında önemli ölçüde bu kaynaktan istifade edilmiştir.

---

[49] Fulcherius Carnotensis, Historia Hierosolymitana, Ed. Heinrich Hagenmayer, Heidelberg, 1913, İng. çev. Frances Rita Ryan, A History of the Expedition to Jerusalem 1095-1127, Tennesse, 1969, Türkçeye çev. İ. Bihter Barlas, "Kutsal Toprakları Kurtarmak" Kudüs Seferi, İstanbul: IQ, 2009; Ayhan Can, Fulcherius Carnotensis'in Haçlı Vekayinamesinin Türkiye İle İlgili Olayları da İçine Alan Birinci Kitabının Tercümesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1998.

[50] Reşidüddin Fazlullah, Mukatebât-ı Reşidî, Nşr. Muhammed Şefi', Lahor, 1947.

[51] O. Turan, Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar, 2. Baskı, Ankara: TTK, 1988.

[52] Eflâkî, Menâkıbu'l-Ârifîn, I-II, Neşr. Tahsin Yazıcı, Ankara: TTK, 1976, Âriflerin Menkıbeleri, Çev. Tahsin Yazıcı, I-II, İstanbul: MEB Yayınları, 2001.

Şeyh Evhâdüddin Hâmid b. Ebi'l Fahr el-Kirmânî (d. 1166 / ö. 1239) Türkiye Selçukluları devrinde yaşamış ünlü mutasavvıf, şair ve fikir adamlarındandır. *Menâkıbnâme* adlı meşhur eserinde Evhâdüddin el-Kirmânî ve çevresindekiler hakkında Anadolu'da üretilen menkıbeler konu edilmiştir.[53] Bu eserde Selçuklular döneminde Malatya'da ahîlik, ilim ve fikir hareketleri ile ilgili mevcut olan bilgilerden yararlanılmıştır.

D. EDEBÎ ESERLER

Malatya'da yetişen en önemli bilginlerden biri **Muhammed b. Gâzî el-Malatyavî**'dir.[54] Malatyavî'nin en önemli eseri *Ravzatu'l-Ukûl* olup, müellif daha önceden kaleme aldığı eserini Sultan II. Rükneddin Süleymanşah'ın emri üzerine onun adına tamamlamış ve takdim etmiştir. *Ravzatu'l-Ukûl*, Kelile ve Dimne tarzında yazılmış Farsça bir eserdir. Eser, 1939 yılında H. Massé tarafından Paris'te tercümesiyle birlikte neşredilmiştir. Daha sonra Türkiye'de 1978 yılında Erzurum Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesinde Dr. İbrahim Düzen tarafından "Muhammed b. Gâzî al-Malatyavî ve Eseri Ravzat al-Ukûl" adıyla doçentlik tezi olarak hazırlanmıştır.[55] Aynı âlim daha sonra Sultan I. İzzeddin Keykâvus adına büyüklerin vecizlerinden bahseden *Berîdü's-sa'âde* ve İnşâ kitabı olan *Mûrşidu'l-Kûttab* adlı eserleri yazmıştır.[56] *Ravzatu'l-Ukûl* adlı eserden Malatya'nın siyasî, idarî ve içtimaî tarihi konusunda istifade edilmiştir. Müellifin Malatya'daki olaylara bizzat tanıklık etmesi eserin değerini artırmaktadır.

---

[53] Evhadüddin Kirmânî, Menâkıb, Nşr. B. Furuzanfer, Tahran, H. Ş. 1347 (1969), Şeyh Evhadü'd-din Hâmid el-Kirmânî ve Menâkıb-Nâmesi, Çev. Mikâil Bayram, Konya, 2008.

[54] İleride yeri geldiğinde Malatyavî'den tekrar söz edilecektir. Ayrıca Malatyavî'nin hayatı ile ilgili detaylı bilgilere "İlim Adamları" bahsinde yer verilecektir.

[55] İbrahim Düzen, Muhammed b. Gâzî al-Malatyavî ve Eseri Ravzat al-Ukûl, Doçentlik Tezi, Erzurum, 1978.

[56] Ahmed Ateş, "Hicrî VI-VIII. (XII-XIV.) Asırlarda Anadolu'da Farsça Eserler", Türkiyat Mecmuası, 7-8/2 (1945), s. 104-106; Düzen, a.g.t., s. 14, metin, 27; İhsan Fazlıoğlu, "Selçuklular Döneminde Anadolu'da Felsefe ve Bilim", Cogito (2001), S. 29, s. 165; Mehmet Yavuz, "Anadolu Selçukluları Devrinin Arapça Yazan Önde Gelen Müellifleri", Nüsha (Güz 2003), S. 11, s. 9-10.

E. COĞRAFYA ESERLERİ VE SEYAHATNÂMELER

Dünyanın ilk coğrafyacısı olan Amasyalı **Strabon** (M. Ö 64 / M. S. 24) aynı zamanda tarihçi ve filozoftur. Yaşadığı dönemde yazmış olduğu *Geographika* adlı eserinde Anadolu coğrafyası hakkında çok kıymetli bilgiler vermektedir. Bu eserde Malatya'nın coğrafî özellikleri ile ilgili bilgiler bulunmaktadır.[57]

Arap asıllı **İbn Saîd el-Magribî** (d. 1213 / ö. 1286) XIII. yüzyılda yaşamış meşhur bir şair, edip, kâtip, coğrafyacı ve tarihçidir. 1250 yılında yazdığı *Kitabu'l-Coğrafya* adlı eseri Endülüs, Kuzey Afrika, Anadolu ve Avrupa coğrafyası için önemlidir. Bu eserin zamanımıza *Bastü'l-Arz fî Tûlihâ ve'l-Arz* adlı muhtasarı gelmiştir. Muhtasar olan bu kaynak eserde Malatya'nın coğrafî konumu, idarî ve iktisadî durumu hakkında az da olsa önemli bilgiler mevcuttur.[58]

Memlûk dönemi müverrihlerinden olan **Ebû'Fidâ** aynı zamanda coğrafyacı idi. Onun bu alanda yazmış olduğu *Takvîmu'l-Bûldan* adlı eseri temel coğrafya kitaplarına dayandırılmıştır.[59] Bu eserde Ortaçağda Malatya'nın yeri ve coğrafî özellikleri ile ilgili verilen bilgilerden istifade edilmiştir.

1280 yılında Kazvinli bir aileden doğan **Hamdullah Müstevfî** (ö. 1350), tarih ve coğrafya alanında kitaplar yazmıştır. Coğrafya sahasında yazmış olduğu *Nuzhetu'l-Kûlûb* adlı eseri kozmografya hakkında bir girişten sonra tabiat tarihi, antropoloji ve coğrafyadan bahseden üç makaleden meydana gelmektedir.[60] Bu eserde Malatya'nın yeri ve coğrafyası ile ilgili değerli bilgiler yer almaktadır.

---

[57] Strabon, Geographika (Antik Anadolu Coğrafyası), XII., XIII., XIV. Kitap, Çev. Adnan Pekman, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2000.

[58] İbn Saîd el-Magribî, Bastü'l-Arz, Nşr. Havan Kırnıt Hınıs, Tetvan, 1958; Şeşen, a.g.e., s. 173-174.

[59] Ebû'l-Fidâ, Takvîmu'l-Bûldan, Farsçaya çev. Abdulmuhammed Ayetî, Tahran, H. Ş.1349 (1971).

[60] Hamdullah Müstevfî Kazvinî, Nuzhetu'l-Kûlûb, Nşr. G. Le. Strange, Leyden, 1913, Şeşen, a.g.e., s. 240-242.

Arap asıllı **Zekeriya b. Muhammed Kazvinî** (d. 1203 / ö. 1283), coğrafya ve kozmografyaya dair eserler yazmıştır. Coğrafya alanında kaleme aldığı *Acâibu'l-Bûldan* veya *Asâru'l-Bilâd ve'l-Ahbâru'l-İbâd* adlarıyla bilinen eser ülkelerin, şehirlerin ve köylerin özellikleri hakkında bilgiler içermektedir. Türkiye Selçukluları ve Moğollar devrinde Anadolu şehirleri ve tarihi bakımından kıymetli bir kaynaktır.[61] Eserde Malatya'nın coğrafyası ile alâkalı olarak mevcut olan bilgilerden istifade edilmiştir.

el-Kâlkâşandî (d. 1355 / ö. 1418) tarafından Memlûk devlet teşkilâtına dair yazılan *Subhû'l-Âşa*, aynı zamanda Ortaçağ İslâm dünyası hakkında bilgi veren büyük bir eserdir. Münşeat mecmualarından pek çok numune ihtiva eden bu eser coğrafya eseri olmamasına rağmen coğrafya ve yollar, Mısır'a ve Suriye'ye komşu ülkeler ile ilgili bilgiler ihtiva etmektedir. Kahire'de (1963) ve Beyrut'ta (1987) XIV cilt hâlinde yayınlanan *Subhû'l-Âşa*'nın Kahire baskısının 4. cildinde Malatya'nın coğrafî özellikleri ve topografyası konusunda geçen bilgilerden istifade edilmiştir.[62]

Muahhar bir kaynak olan **Evliya Çelebi** (d. 1611 / ö. 1672)'nin *Seyahatnâme* adlı eseri Malatya ve çevresi hakkında detaylı bilgiler ihtiva etmektedir.[63] Malatya'nın adı, şehrin kurulması, tarihi, fizikî ve coğrafî özellikleri hakkında bu eserden faydalanılmıştır.

Bunlardan başka, X. yüzyılın ikinci yarısında yazılmış *Hudûdu'l-Âlem*'den[64], **İbn Hurdadbih** (d. 820 / ö. 912)'in *Kitâbu'l-Mesâlik ve'l-Memâlik*[65]*,* X. yüzyılda yaşayan **İbn Havkal**'ın *Suretu'l-Arz*[66] ve **el-Istahrî**'nin *Kitâbu'l-Mesâlik ve'l-Memâlik*[67], **Yakut el-Hamevî** (d. 1179 / ö. 1229)'nin

---

[61] Zekeriya b. Muhammed Kazvinî, Kitâbu Asâru'l-Bilâd ve'l-Ahbâru'l-İbâd, Nşr. Ferdinand Koştenfeld, Frankfurt, 1994; Şeşen, a.g.e., s. 168-169.
[62] el-Kâlkâşandî, Subhû'l-'Aşâ fî Sınâ'ati'l-İnşâ, C. IV, Kahire: Vezaretü's-Sekafe, 1963; Şeşen, a.g.e., s. 205-207.
[63] Evliya Çelebi, Seyahatnâme, C. IV, Nşr. Ahmed Cevdet, İstanbul, 1314,; E. Çelebi, Seyahâtnâme, Haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, 4. Kitap, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2001.
[64] Hududu'l-Alâm, İng. çev. Minorsky, London, 1937.
[65] İbn Hurdadbih, Kitâbu'l-Mesâlik ve'l-Memâlik, Nşr. M. J. De Goeje, Leyden, 1889.
[66] İbn Havkal, Suretu'l-Arz, Nşr. J. H. Kramers, C. II-1, Leyden, 1938.
[67] el-Istahrî, Kitâbu'l-Mesâlik ve'l-Memâlik, Nşr. M. J. De Goeje, Leyden, 1927.

Mu'cemu'l-Bûldan[68], **Nüveyrî** (d. 1279 / ö. 1332)'nin *Nihâyetü'l-Ereb fî Fünûni'l-Edeb*[69], **Simon de Saint Quentin**'in *Histoire des Tartares*[70], **Halil b. Şahin** (d. 1410 / ö. 1468)'in *Zübdetü Keşfi'l-Memâlik*[71], **Polonyalı Simeon**'un *Seyahatnâme*[72] **Kâtip Çelebi** (d. 1609 / ö. 1657)'nin *Cihânnümâ*[73] adlı eserlerinden Malatya'nın yeri ve coğrafî özellikleri hakkında istifade edilmiştir. Ayrıca XIX. yüzyılda Malatya ve civarını gezmiş olan M. B. Poujoulat, F. Grenard, J. Brant, Moltke ve C. Texier'in gezi notları yararlanılan eserler arasında yer almaktadır.[74]

F. SİKKE VE VAKFİYELER

Türk hâkimiyetinin ilk darp merkezlerinden olan Malatya'da Danişmendliler ve Selçuklular zamanında çeşitli tarihlerde sikke bastırılmıştır. Sikkeler vasıtasıyla hükümdarların isimlerini, hâkimiyet sürelerini tespit etmek mümkündür. Bununla birlikte sikkenin niteliği ve niceliği bölgedeki ekonomik durumu yansıtmaktadır. Danişmendli meliklerine ait sikkeler, Casanova ve B. Butak tarafından oluşturulan katalogda yer almaktadır. Bu kataloglarda Malatya'da basılan Danişmendli devrine ait sikkeler de mevcuttur.[75] Bunların dışında T. Aykut, H. Öztürk ve H. Perk'in Malatya'da hüküm süren Danişmendli hükümdarlarına ait sikkeler ile ilgili yaptıkları çalışmalar önemlidir.[76]

---

[68] Yakut el-Hamevî er-Rumî, Mu'cem el-Bûldan, C. VIII, Kahire, 1906.
[69] Ahmed b. Abdülvehhab en-Nuveyrî, Nihâyetü'l-Ereb fî Fünûni'l-Edeb, I. Cilt, Kahire, 1923.
[70] Simon de Saint Quentin, Bir Keşişin Anılarında Tatarlar ve Anadolu 1245-1248, Çev. Erendiz Özbayoğlu, Antalya: Doğu Akdeniz Kültür ve Tarih Araştırmaları Vakfı, 2006.
[71] Halil b. Şahin, Zubdetü Keşfi'l-Memâlik, Nşr. Fuad Sezgin, Frankfurt, 1993.
[72] Polonyalı Simeon'un Seyahatnâmesi (1608-1619), Çev. Hrand D. Andreasyan, İstanbul: Baha Matbaası, 1964.
[73] Kâtip Çelebi, Cihânnümâ, Ed. Bülent Özükan, İstanbul: Boyut Yay., 2008.
[74] M. B. Poujoulat, Voyage a Constantinople Dans I'Asie Mineure En Mesopotamie, a Palmyre, I, Bruxelles, 1841; F. Grenard, "Note Sur Les Monuments Du Moyen Age De Malatia, Divrighi, Siwas, Darendeh, Amasia et Tokat", Journal Asiatique, XVII/9(1901), s. 549-558; James Brant, "Journey Through a Part of Armenia and Asia Minor, in the Year 1835", Journal of the Royal Geographical Society of London, 6 (1836), s. 187-223; Helmuth Von Moltke, Türkiyedeki Durum ve Olaylar Üzerine Mektuplar, Çev. Hayrullah Örs, Ankara: TTK, 1960; Charles Texier, Küçük Asya Coğrafyası Tarihi ve Mitolojisi, Çev. Ali Suat, Latin Harflerine Aktaran: Kâzım Yaşar Kopraman, Sadeleştiren: Musa Yıldız, C. 3, Ankara, 2002.
[75] P. Casanova, Numismatique des Danichmendites, Paris, 1986; Behzad Butak, XI. XII. XIII. Yüzyıllarda Resimli Türk Paraları, İstanbul, 1947.
[76] Tuncay Aykut, "Danişmendoğlu Aynüddevle'nin Bakır Sikkesi", Türk Nümizmatik Derneği Bülteni, S.

Türkiye Selçukluları devrine ait sikkeler hakkında en önemli eser İsmail Galib Bey tarafından hazırlanmıştır.[77] Yine bu alanda N. Aykut ve H. Erkiletlioğlu'nun hazırlamış oldukları eserler kıymetli çalışmalardır.[78] Bunun dışında Ahmed Ziya tarafından hazırlanan nümizmatik kataloğu ile İ. Artuk tarafından hazırlanan çalışma Selçuklular zamanında Malatya'da kestirilen sikkeler hakkında istifade ettiğimiz çalışmalardır.[79]

Selçuklular devrine ait vakfiyeler, defterler hâlinde Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde muhafaza edilmektedir. Bu vakfiyelerden biri doğrudan Malatya ile ilgilidir. H. 708 (1308-1309) tarihli vakfiye Hüsâmeddin Hacı Dilenci İbn Emîr Ahmed vakfına aittir. Vakfiye asıl metin olmayıp H. 1267 (1850-1851) yılında intinsah edilmiştir.[80] Bunun dışında H. 615 (1218-1219) tarihli Sultan I. İzzeddin Keykâvus'un Sivas Darüşşifası'na ait vakfiyede sınırlı da olsa Malatya ile ilgili bilgiler bulunmaktadır.[81] Asılları Arapça olan vakfiyeler Türkçeye tercüme edilmiştir. Ancak bu tercümelerde hatalar mevcut olduğu için asıllarından istifade edilmiştir.

G. KİTÂBELER

Şehir tarihi araştırmalarında müracaat edilmesi gereken kaynakların başında kitâbeler gelmektedir. Kitâbeler, mimarî eserlerin ne zaman inşâ edildiği, bânisi ve mimarı hakkında bilgiler içeren önemli yapıtlardır. Selçuklular dönemine ait Malatya'da bulunan veya yok olmuş eserlerin kitâbelerinden bazısı günümüze ulaşmışken bazısı ise ulaşamamıştır.

5(Erişim)http://www.turknumismatik.org.tr/turkish/yayinlar/bultenler/bulten0500/B0500_M02.html, 15 Nisan 2010; Hüsnü Öztürk, Halûk Perk, "Danişmendliler'den Zülkarneyn'e Ait Bir Sikke ve Üzerinde İlk Kez Görülen Bir Damga", Türk Nümizmatik Derneği Bülteni, S. 39-40(Erişim) http://www.turknumismatik.org.tr/turkish/yayinlar/bultenler/bulten3940/B3940_M03.html, 15 Nisan 2010.

[77] İsmail Galib, Takvîm-i Meskûkât-i Selçûkiyye, Ankara, 1971.

[78] Nezihi Aykut, Türkiye Selçuklu Sikkeleri I, İstanbul, 2000; Halit Erkiletlioğlu, Türkiye Selçuklu Sultanları ve Sikkeleri, Kayseri, 1996.

[79] Ahmed Ziya, Meskûkât-ı İslâmiyye (Catalogue of Islamic Coins), İstanbul, 1328 (1910); İbrahim Artuk, "II. Keyhüsrev'in Üç Oğlu Adına Kesilen Sikkeler", Malazgirt Armağanı, Ankara: TTK, 1993.

[80] VGMA, D. No: 582/1, s. 69-70.

[81] VGMA, D. No: 584, s. 287-292.

Malatya'daki eserlerin kitâbelerini doğrudan ele alan veya çalışmalarında yeri geldiğinde kitâbeleri söz konusu eden muhtelif eserler mevcuttur.[82]

H. OSMANLI ARŞİV KAYNAKLARI

Osmanlı dönemi şehirlerinin sosyal ve ekonomik yapısına ışık tutan tahrir defterleri Selçuklu şehirleri için de oldukça önemlidir. Devletin hâkim olduğu bölgelerde yaklaşık olarak otuz-kırk yılda bir tekrarlanan tahrir, bölgenin nüfus, arazi ve iskân durumunun belirlenmesini sağlamaktadır. Selçuklular devrine ait vakfiyelerden veya diğer kaynaklardan tespit edilemeyen pek çok bilgiye tahrir kayıtları arasında ulaşmak mümkündür. Malatya şehrine ait Selçuklular dönemindeki kaynaklarda mevcut olmayan bazı tarihî bilgilerden bu tahrirler vesilesi ile haberdar olunmaktadır. Çalışmamızda istifade ettiğimiz Malatya'ya ait 1560 (967) tarihli tahrir defteri, Ankara Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi'nde eski 172, yeni 142 numarada kayıtlı bulunmaktadır. Bu mufassal tahrir defterinin tamamı R. Yinanç ve M. Elibüyük tarafından yayınlanmıştır.[83]

Osmanlılar döneminde bir yerde bulunan evkâf ve emlâkın yazıldığı evkâf defterleri, şehir ve çevresinde mevcut olan yapılar hakkında bilgi veren önemli kaynaklardır. Malatya'da bulunan Selçuklular zamanına ait yapıların birçoğu bu defterlerde kaydedilmiştir. Çalışmamızda Malatya'ya ait Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yer alan iki evkâf defterinden istifade ettik. Bu defterlerden biri 1530 (937) tarihli 156 numarada kayıtlı olan Malatya evkâf defteridir. 264 sayfa olan bu defter E. Gülsoy ve M. Taştemir tarafından yayınlanmıştır.[84]

---

[82] Bkz. F. Grenard, a.g.m., s. 549-558; A. Gabriel, Voyages Archeologiques Dans La Turquie Orientale, I, Paris, 1940; Zeki Oral, "Malatya Kitâbeleri ve Tarihi", III. Türk Tarih Kongresi, Ankara: TTK, 1948, s. 434-439; Aynı yazar, "Anadolu'da San'at Değeri Olan Ahşap Minberler, Kitabeleri ve Tarihçeleri", Vakıflar Dergisi, S: V, Ankara, 1962, s. 23-77; Celâl Yalvaç, "Eski Malatya Ulu Camii", Türk Yurdu, V/323, Mayıs (1966), s. 22-29; M. Oluş Arık, "Malatya Ulu Camiinin Aslî Plânı ve Tarihi Hakkında", Vakıflar Dergisi, Sayı: VIII, Ankara, 1969, s. 141-145; H. Rahmi Ünal, "Doğu Anadolu'da Bilinmeyen Üç Selçuklu Hanı", Arkeoloji-Sanat Tarihi Dergisi, II, İzmir, 1983, s. 106-118; İsmail Aytaç, Malatya ve Yöresindeki Türk-İslam Dönemi Yapıları, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya, 1998.

[83] Refet Yinanç, Mesut Elibüyük, Kanuni Devri Malatya Tahrir Defteri (1560), Ankara, 1983.

[84] BOA, TD 156, s. 1-264; Ersin Gülsoy- Mehmet Taştemir, Vakıf ve Mülk Defteri, Ankara: TTK, 2007.

Bir başka evkâf defteri Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde 323 numarada kayıtlı 1560 (967) tarihli defterdir. Toplam 76 sayfa olan bu defterin 1-54 sayfalarında Malatya kazasına dair evkâf ve emlâk kayıtları mevcuttur.[85]

TEDKÎK ESERLER

Selçuklular devri Malatya tarihini doğrudan konu edinen çalışmaların sayısı oldukça azdır. Yapılan çalışmalar, bu dönemde şehrin tarihini bütüncül olarak incelenmekten ziyâde ya çalışmanın bir bölümü hâlinde ele alınmış veya bu dönemle ilgili özel bir konu seçilerek onun üzerinde çalışılmıştır. Ayrıca belirli kaynaklara göre ya da belli bir dönemde Malatya şehrinin tarihi konu edilmiştir. Bu çalışmalar arasında H. Emin Sezer'in "İslâm-Türk Döneminde Malatya (634-1516)", S. Ağaldağ'ın "En Eski Çağlardan Bizans Dönemine Kadar Malatya Tarihi", A. Altıntaş'ın "Malatya'da Türk Hâkimiyetinin Tesisi ve Memlûkler Dönemi", N. Göyünç'ün "Malatya'dan Görüş" ile "Kanunî Devrinde Malatya Şehri" ve M. Oğuz'un "Malatya Tarihi ve Sosyoekonomik Durumu (M. Ö. 5500 - M. S. 1920)", M. Zengin'in "Türkler Tarafından Fethinden Moğol İstîlâsına Kadar Malatya" adlı çalışmalar yer almaktadır.[86]

İleri bir tarih olmasına rağmen A. Çetin'in Tarsus, Malatya, Ayıntâb ve Mardin şehirlerini ihtiva eden "Memlûk Devleti'nin Kuzey Sınırı"[87] ve G. Göğebakan'ın "XVI. Yüzyılda Malatya Kazası (1516-1560)"[88] adlı çalışmaları Malatya ile ilgili olmaları bakımından incelenmiştir.

---

[85] BOA, TD 323, s. 1-54.

[86] Emin Sezer, İslâm-Türk Döneminde Malatya (634-1516), Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1988; Sebahattin Ağaldağ, En Eski Çağlardan Bizans Dönemine Kadar Malatya Tarihi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya, 1988; A. Altıntaş, Malatya'da Türk Hâkimiyetinin Tesisi ve Memlûkler Dönemi (1502-1516), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Malatya, 1992; Nejat Göyünç, Malatya'dan Görüş, İstanbul, 1985; N. Göyünç, "Kanûnî Devrinde Malatya Şehri", VII. Türk Tarih Kongresi, C. II (25-29 Eylül 1970), Ankara: TTK, 1973, 654-659; Mevlüt Oğuz, Malatya Tarihi ve Sosyoekonomik Durumu (M. Ö. 5500 - M. S. 1920), İstanbul, 2000; M. Zengin'in Türkler Tarafından Fethinden Moğol İstîlâsına Kadar Malatya, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2008.

[87] Altan Çetin, Memlûk Devleti'nin Kuzey Sınırı, Ankara: TTK, 2009.

[88] G. Göğebakan, XVI. Yüzyılda Malatya Kazası (1516-1560), Malatya: Malatya Belediyesi Kültür Yayınları, 2002.

Ansiklopedilerde geçen “Malatya” maddelerinde şehrin tarihi muhtasar şekilde izah edilmiştir.[89] Bu maddeler daha çok konuya giriş mahiyetinde fikir oluşturulmasını sağlamaktadır.

Selçuklular zamanında Malatya’nın fizikî tarihi ile alâkalı olarak sanat tarihçilerinin çok sayıda çalışmaları vardır. Çalışmamızın bu bölümünü yazarken en çok müracaat edilen eserlerin başında İ. Aytaç’ın, Y. Keskin’in, B. Eskici’nin, B. Ersoy’un, A. Şentürk’ün, N. Sevgen’in ve A. Kuran’ın tedkîkleri gelmektedir.[90]

Türkiye Selçuklularının diğer şehirleri üzerinde yapılan çalışmalar örnek teşkil etmesi bakımından incelediğimiz ve istifade ettiğimiz tedkîk eserler arasında yer almaktadır.[91]

Bu tedkîk eserler dışında istifade ettiğimiz Malatya tarihi ile ilgili yazılmış muhtelif çalışmalar bulunmaktadır. Ayrıca çalışmamızın kapsadığı dönem olmasından dolayı Türkiye Selçuklu tarihi hakkında siyasî, sosyal, kültürel ve iktisadî alanda yazılmış olan eserler faydalandığımız malzemelerin bir parçasını oluşturmaktadır. Bütün bu tedkîk eserler diğerleri gibi kaynakçada gösterilmiştir.

---

[89] E. Honingmann, “Malatya”, The Encyclopedia of Islam, C. VI, Leyden, 1991, s. 230-231; Besim Darkot, “Malatya”, İA, VII, İstanbul: MEB Yayınları, 1997, s. 225-232; E. Honingmann, “Malatya”, İA, VII, İstanbul, MEB Yayınları, 1997, s. 232-239; G. Göğebakan,„“Malatya”, TDVİA, İstanbul, 2003,C. 27, s. 468-473; B. Eskici, “Malatya”, Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygarlığı 2, Ankara: T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2006, s. 263-265.

[90] İ. Aytaç, a.g.t.; Yıldız Keskin, Malatya Ulu Camiinin Asli Hali ve Türk Mimarisindeki Yeri, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1992; Keskin, “Malatya Ulu Camii’in Aslî Hali”, 9. Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi (İstanbul 23-27 Eylül 1991), Bildiriler, C. II, Ankara, 1995, s. 365-377; B. Eskici, Eski Malatya’daki Türk-İslam Eserleri, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1993; Eskici, “Eski Malatya Türbeleri”, Sanat Tarihi Dergisi, XII, İzmir, 2003; Bozkurt Ersoy, “Eski Malatya (Battalgazi) Türk-İslam Eserleri”, Türkiye İş Bankası Kültür ve Sanat Dergisi Malatya Özel Sayısı, S. 16, (Aralık 1992), s. 11-15; Ahmet Şentürk vd., Malatya Camileri, Malatya: Yeni Malatya Matbaası, 1992; Nazmi Sevgen, Anadolu Kaleleri, I. Cilt, Ankara: Doğuş Ltd. Şirketi Matbaası, 1959; Apdullah Kuran, Anadolu Medreseleri, C. I, Ankara, 1969.

[91] Hüseyin Hüsameddin, Amasya Tarihi, Haz. Mesut Aydın, Amasya, 2008; Halil Edhem, Kayseri Şehri, Haz. Kemal Göde, Ankara, 1982; Tuncer Baykara, Türkiye Selçukluları Devrinde Konya, Ankara, 1985; Ahmet Akşit, Türkiye Selçukluları Devrinde Kayseri Şehri, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kayseri, 1996; Osman Gürbüz, Anadolu Selçukluları Döneminde Erzurum, Erzurum, 2004; Nevzat Topal, Anadolu Selçukluları Devrinde Aksaray Şehri, Ankara, 2009; Mustafa Demir, Türkiye Selçukluları ve Beylikler Devrinde Sivas Şehri, Sakarya, 2005; Refik Turan, “Selçuklular Döneminde Kastamonu”, Türk Tarihinde ve Kültüründe Kastamonu Sempozyumu (19-21 Ekim 1988), 1989, s. 1-6.

GİRİŞ

Eski zamanlardan beri Anadolu coğrafyası üzerinde, çeşitli toplumlar tarafından kurulan, geliştirilen ve kalıcı hale getirilen şehirler, bulundukları bölgede tarihî süreç içinde değişen siyasî-askerî koşullarda ortaya çıkan, sosyal, ekonomik ve kültürel gelişmelerin yaşandığı merkezler olmuşlardır.

Anadolu'nun doğusunda bulunan Malatya şehri, ilkçağdan itibaren bulunduğu yerde meskûn olarak, bu bölgede siyasal, sosyal, ekonomik ve kültürel olaylarda faaliyet göstermiştir. Bu nitelikleri haiz olması bakımından her dönem dikkat çeken özelliği ile tercih alanı olmuştur.

Yerleşim alanı olarak tarih sahnesindeki varlığı M. Ö. 8000 yılına kadar götürülen şehir, Türk hâkimiyetine kadar Hitit, Urartu, Asur, Roma, Emevî, Abbasî ve Bizans devletlerinin egemenliğinde kalmıştır. Tarih boyunca stratejik konumu itibarıyla daima rekabet sahası olmuş ve bu yönde meydana gelen mücadelelerin içinde bulunmuştur.

St. Quentinli Simon, XIII. yüzyılın ortalarında Türkiye Selçuklularının kale, köy ve çiftlik mülkleri dışında 100 şehri olduğunu söylerken[92], Arap coğrafyacısı İbn Saîd ise "valisi, kadısı, camisi, hamamı ve kumaş tüccarları" ile birlikte 24 şehrin bulunduğunu belirtir.[93] Sayılarını net olarak tespit etmek mümkün olmasa da bu şehirlerden birinin Malatya olduğundan şüphe yoktur.

Birçok etnik unsurun ve beraberinde çeşitli kültürlerin, dinlerin yaşadığı Malatya'ya Türklerin yerleşmeleri ile yeni bir dönem başlamıştır. Türkiye Selçukluları devrinde şehrin genel dokusu Müslüman Türk toplumun özellikleri ile yeniden şekillenmiştir. Bu şekillenmede Orta Asya Türk şehircilik geleneğindeki sosyal ve dinî koşullara bağlı olarak yaşanan değişim ve gelişim sürecinin etkisinin olduğunu söylemek mümkündür. Bununla beraber Büyük Selçuklu Devletinden gelen kültürel akım ile Danişmendlilerden intikal eden kültürel yapılanmanın ağırlığı hissedilmektedir. Böylece önemli bir kültür

---

[92] Simon de Saint Quentin, Bir Keşişin Anılarında Tatarlar ve Anadolu 1245-1248, Çev. Erendiz Özbayoğlu, Antalya: Doğu Akdeniz Kültür ve Tarih Araştırmaları Vakfı, 2006, s. 49.

[93] İbn Saîd el Magribî, Bastü'l-Arz, Nşr. Havan Kırnıt Hınıs, Tetvan, 1958, s. 119.

ve ilim merkezi olan Malatya, siyasî ve sosyal gelişmelerin de merkezi olmuştur.

I. MALATYA ADI

İnsanların yaşaması için elverişli şartlara sahip olan iskân yerleri, zaman içinde farklı toplumların eline geçerek adlarında az çok meydana gelen değişikliklerle varlıklarını uzun yıllar sürdürebilmişlerdir. Bu iskân yerlerinden olan ve ilkçağdan itibaren birçok medeniyete ev sahipliği yapan Malatya şehri, köklü bir değişikliğe uğramadan son şekline yakın olarak adını günümüze kadar muhafaza etmiştir.[94]

Çok eski vesikalarda rastlanılan Malatya adının telaffuz farklılığından dolayı birbirine benzer kelimelerle çeşitli şekillerde okunduğu görülür. İlk defa, Kültepe'de ortaya çıkarılan çivi yazılı vesikalarda Asurlu tüccarlar ile Hitit tüccarları arasındaki yazışmalarda rastlanılan Malatya adı, burada "Melit", "Melid" "Melita" veya "Melidda" şeklinde geçer.[95] Bazı vesikalarda ise bundan farklı olarak Malazia (veya Malazziia) ve Malita, (veya Malitia-Mallitta) kelimeleriyle ifade edilir.[96]

Hititler devrinde ise şehrin ilk bilinen Hititçe ismi Maldija/Maldiya olup yine Hititler'de Malitâ (Malitaa veya Malitaiim) ve Melid, Meliddou isimleri de zikredilir.[97] Bunlardan farklı olarak bazı Hitit kitâbelerinde "Maldiia" veya "Maaldiia" şeklinde yazıldığı görülmektedir.[98] Ayrıca şehre Hititçe "Malitaş" da

---

[94] Tuncer Baykara, Anadolu'nun Tarihî Coğrafyasına Giriş I, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1988, s. 7, 13.

[95] W. F. Albright, "The Origin of Name Cilicia", The American Journal of Philology, Vol. 43, No. 2 (1992), s. 167; Firuzan Kınal, Eski Anadolu Tarihi, Ankara: TTK, 1962, s. 240; E. Honingmann, "Malatya", The Encyclopedia of Islam, C. VI, Leyden, 1991, s. 230; Mevlüt Oğuz, Malatya Tarihi ve Sosyoekonomik Durumu (M. Ö. 5500 - M. S. 1920), İstanbul, 2000, s. 1; Emin Bilgiç ise Kültepe vesikâlarında "Mallita" adıyla geçen şehrin Malatya olmayıp Niğde-Ürgüp arasındaki bölgede olabileceğini söylemektedir. Bkz. Bilgiç, "Anadolu'nun İlk Yazılı Kaynaklarındaki Yer Adları ve Yerlerinin Tayini Üzerine İncelemeler", Belleten, X/39 (1946), s. 402.

[96] Hayri Ertem, Boğazköy Metinlerinde Geçen Coğrafya Adları Dizini, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1973, s. 90, 91; Besim Darkot, "Malatya", İslâm Ansiklopedisi, C. VII, İstanbul: MEB Yayınları, 1997, s. 227.

[97] Louis Delaporte, Malatya, Arslantepe, Paris, 1940, s. 5, 6.

[98] Helmuth Th. Bossert, Asia, İstanbul, 1946, s. 17, 18; H. Ertem, a.g.e., s. 90.

denilmiştir.[99] Bütün bu kelimelerin Hitit dilinde "Bal" anlamına gelen "Melit"ten türediği ve Hititler döneminde şehrin adının "Bal" anlamında olduğu ileri sürülür.[100] Bu cümleden Malatya balının sonraki dönemlerde olduğu gibi Hititler zamanında da meşhur olduğunu söylemek mümkündür.[101] Bununla birlikte Malatya'nın Hitit kültürü kenti değil, Luwi kültürü kenti olduğu belirtilmektedir. Buna dayanılarak Hitit dilinde "bal" anlamına gelen "Melit" kelimesinin Luwi dilindeki "Mallit"e yakın olduğu ve şehrin adını Luwi dilinden aldığı ileri sürülür.[102]

Geç Hitit devrinde (M. Ö. 1200-700) Hitit Devletinin bakiyesi olarak ortaya çıkan şehir devletlerinden biri de Malatya ve çevresinde kurulan Milid Devletidir.[103] Devletin merkezi olarak bu dönemde büyük bir önem kazanan Malatya şehri, Hitit Hiyeroglif yazılı kitâbelerde bir "öküz başı ve ayağı" ile ifade edilir.[104] Malatya için o dönemde kutsal olan öküz ve öküzün fizikî unsurlarının kullanılması, bu şehre verilen önemi göstermektedir.[105] Milid Devleti ile ilişkilerde bulunan Asur devri kayıtlarında Malatya adı "Melidia[106], Meliddu (Miliddu)[107], Melide, Melid" şeklinde geçmektedir.[108]

---

[99] L. A. Mayer-J. Garstang, Index of Hittite Names, London, 1923, s. 53; Abdülkadir İnan, "Fuad Köprülü ve Yusuf Ziya Münakaşaları", Türk Kültürü, IV/41 (Eylül 1966), s. 971.

[100] Edgar H. Sturtevant, Eti Dili Sözlüğü, Çev. Münire B. Çelebi, İstanbul, 1946, s. 114-15.

[101] Ebû'l-Ferec Malatya'nın arılarından, Evliya Çelebi de dünyanın hiçbir yerinde benzeri olmayan ve Osmanlı başkenti İstanbul'un buradan tedarik ettiği Malatya balından bahsederlerken bu bilgiyi teyid ederler. Ayrıntılı bilgi için bkz. Gregory Abû'l-Faraj, The Chronography, Süryanîceden İngilizceye Çev. Ernesrt A. Wallis Budge, Oxford, 1932, s. 409; Gregory Abû'l-Farac, Abû'l-Farac Tarihi, C. II, Çev. Ömer Riza Doğrul, Ankara: TTK, 1999, s. 544; Evliya Çelebi, Seyahatnâme, C. IV, Nşr. Ahmed Cevdet, İstanbul, 1314, s. 14; E. Çelebi, Seyahâtnâme, Haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, 4. Kitap, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2001, s. 15.

[102] Bilge Umar, Türkiye'deki Tarihsel Adlar, İstanbul: İnkılâp Yayınevi, 1993, s. 561; Malatya adı ve anlamı ile ilgili bilgi için bkz. Göknur Göğebakan, "Malatya Adı ve Anlamı", Malatya Kültür Dergisi, 1 (1994), 3-14; Mahir Akturan, Cumhuriyetin 50. Yılında Malatya Müzesi, Malatya, 1973, s. 9.

[103] Delaporte, a.g.e., s. 57; Ekrem Memiş, "Asur Devletlerinin Anadolu Politikası", XII. Türk Tarih Kongresi, I. Cilt, Ankara: TTK, 1999, s. 70; Recep Yıldırım, Eskiçağda Anadolu, İzmir, 1996, s. 93-94.

[104] Delaporte, a.g.e., s. 56; Kınal, a.g.e., s. 240.

[105] Öküz veya boğanın kutsallığı ve Boğa-Tanrı motifi için bkz. M. Şemseddin Günaltay, Yakın Şark II, Anadolu En Eski Çağlardan Ahameniş'ler İstilâsına Kadar, Ankara: TTK, 1946, s. 224.

[106] Melidia ismi Hitit metinlerinde geçen Malaziya'dan dönüşmüştür. Bkz. Süleyman Özkan, "Kummuh/Kummuha", Tarih İncelemeleri Dergisi, C. VIII, İzmir, 1993, s. 71.

[107] Mayer-Garstang, a.g.e., s. 53.

[108] Kınal, a.g.e., s. 240.

Urartular devrinde, Urartu kralı II. Sardur'a (765-733) ait Kömürhan veya İzolu kitâbesinden anlaşıldığı gibi Malatya adı "Melitea" ya da "Meliteani" olarak görülmektedir.[109] Bununla birlikte Halep yakınında bulunan M. Ö. 800 yılına ait olduğu anlaşılan bir kitâbede de son harfi kesin olmamak üzere "M-l-z" şeklinde adlandırılan yer Malatya'yı işaret etmektedir.[110]

M. Ö. 63 – M. S. 26 yıllarında yaşayan Strabon, coğrafya eserinde Malatya'dan bahsederken şehrin adını, önceki kullanımlarına yakın olarak "Melitene"[111] şeklinde zikreder.[112] Eskiçağ Yunan ve Romalı tarihçiler de daha sık "Melitene" olmak üzere Melita ve Melitam adlarını da kullanmaktadırlar.[113] Plini (M. S. 23-79) ise şehrin M. Ö. IX. yüzyılda yaşadığına inanılan Semiramis[114] tarafından kurulduğunu kaydeder.[115]

Bizans dönemi kaynaklarına bakıldığında Malatya şehrinin adı, önceki dönemlerdeki şeklinden büyük bir farklılık arz etmeden eski bazı vesikalarda rastlanılan "Melitene" biçimiyle geçer.[116] Bizans ve Arap devletlerinin sınırını

---

[109] Delaporte, a.g.e., s. 49; Mustafa Kalaç, "Kömürhan Urartu Kitâbesi", Belleten, XX/79 (1956), s. 350-351.

[110] Darkot, "Malatya", İA, s. 228.

[111] J. Garstang "Melitene" kelimesinin Asur kaynaklarında geçen "Miliddu" ile aynı kökten geldiğini kaydeder. Bkz. Mayer-Garstang, a.g.e., s. 33, 53; J. Garstang, "Samuha and Malatia", Journal of Near Eastern Studies, 1/4 (Ekim 1942), s. 457; Agâh Sırrı Levend ise Malatya kelimesinin aslının Yunanca Melitene'den geldiği görüşünde olan bazı eski bilginleri eleştirerek, Türklerin Anadolu'da Yunanlardan ve başka milletlerden önce de olduğunu ve bu kelimenin Türk asıllı olabileceğini ifade eder. A. S. Levend bu fikri ile daha önce Türk tarihi hakkında bir takım görüşler sunan Yusuf Ziya Özer'in tezini de savunur. Bkz. A. S. Levend, Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri, Ankara: TTK, 1960, s. 427-430; A. İnan, a.g.m., s. 971.

[112] Strabon, Geographika (Antik Anadolu Coğrafyası), XII., XIII., XIV. Kitap, Çev. Adnan Pekman, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2000, s. 1 vd.

[113] C. Plini Secundi, Naturalis Historiae, 1851, s. 402; Cassius Dio, Roman History, Çev. Earnest Cary, Herbert Baldwin Foster, Oxford, 1914, s. 31; Polybius, The Histories, Oxford, 1927, s. 157; Ammianus Marcellinus, The Later Roman Empire (A.D. 354-378), Çev. Walter Hamilton, ABD: Penguin Classics, 1986, s. 175.

[114] Asur mitolojisine göre asıl adının Samuramat olduğu sanılan bir Asur kraliçesinin adıdır. Bkz. Prokopius, Bizans'ın Gizli Tarihi, Çev. Orhan Duru, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2001, s. 28, no. 3.

[115] Plini, a.g.e., s. 402.

[116] Procupius, History of The Wars, Çev. H. B. Dewing, London, 1914, s. 38; E. Honigmann, Bizans Devletinin Doğu Sınırı, Çev. Fikret Işıltan, İstanbul, 1970, s. 5; B. Umar, Honigmann'a dayanarak (Bizans Devletinin Doğu Sınırı, s. 79) Bizanslıların X. yüzyılda Malatya için, Eski Malatya (şimdi Battalgazi) yöresine Süryanîler tarafından verilen ve onların dilinde "sıcak" anlamına gelen "Taut" sözcüğünden türetilmiş "Dautha" biçimini kullandıklarını ifade eder. Bununla birlikte "Melitene" kelimesinin Luwi dilindeki -sal, -ülkesi anlamındaki wana/ana takısının eklenmesi ile oluşturulmuş aslının, Helen ağzına uydurulması ile ortaya çıktığını ileri sürer. Bkz. Umar, a.g.e., s. 207, 561.

teşkil etmesi dolayısıyla, bu iki devlet arasında geçen mücadelelerde önemli bir merkez haline gelen Malatya, Bizans'ın son dönemlerinde ve İslâm hâkimiyetinin başlarında da "Melitene" ismini muhafaza etmiştir.[117]

Malatya, Araplar tarafından eski şekline yakın, fakat daha önceki formlardan farklı olarak "Malatiyye" (مَلَطِيّة) veya Malatye (مَلَطْية) biçiminde adlandırılmıştır.[118] Bu ismin, Arapça'da zamanla değişikliğe uğrayan "Melitine"den türeyerek, önce "Mâlâtiya", daha sonra "Malatiyye" şekline geldiği rivâyet edilmektedir.[119]

XI. yüzyılda Malatya'ya hâkim olan Türkler, Anadolu'da bazı şehirlerin adını değiştirerek yeni adlar verdikleri halde birkaç şehirle birlikte Malatya adını koruyarak kullanmaya devam etmişlerdir. Şehir için, Arapların sıklıkla kullandıkları "Malatiyye" adını benimseyerek uzun yıllar bu şekilde zikretmişlerdir.[120] Türkiye Selçukluları devrinde önemli bir merkez haline gelen şehir aynı adla anılmasının yanında asalet ve üstünlük ifadesi olarak Dâru'r-Rıf'a unvanını almıştır.[121]

---

[117] Abû'l-Farac, I, s. 42, 184, İng., s. XV; Honigmann, a.g.e., s. 39 vd.; Guy Le Strange, The Lands of The Eastern Caliphate, Cambridge, 2006, s. 120; G. Ostrogorsky, Bizans Devleti Tarihi, Çev. Fikret Işıltan, Ankara: TTK, 1999, s. 155; P. Wittek, "Bizanslılardan Türklere Geçen Yer Adları", Çev. Mihin Eren, Selçuklu Araştırmaları Dergisi, I (1969), Ankara: TTK, 1970, s. 194.

[118] Taberî, Târih-i Taberî, Thk. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrahim, C. III, Beyrut, 1967, s. 572; Yakut el-Hamevî er-Rumî, Mu'cem el-Bûldan, C. VIII, Kahire, 1906, s. 150; el-Kâlkâşandî, Subhû'l-Âşa fi Sinâ'at el-İnşâ, C. IV, Kahire: Vezaretü's-Sekafe, 1963, s. 79, 131; Zehebî, Tarihu'l-İslâm Tabakatu'l-Meşâhir ve'l-A'lâm, I, Kahire, H. 1367 (1947), s. 220; İbnü'l-Adim, Bugyetü't-Taleb fî Tarihî Haleb, C. I, Nşr. Fuad Sezgin, Frankfurt, 1986, s. 264; İbn Tagrıberdi, en-Nücum ez-Zâhire fî Mısr ve'l-Kahire, C. I, Kahire, 1929, s. 76, 91, 195 vd. (İbn Tagrıberdi, bazı yerlerde "مَلَطيَة" şeklinde yazmıştır. Bkz s. 236, 286, vd.; Belâzurî de şehrin adını Arap harfleriyle yazarken "مَلَطيَة" (Malatya) şeklinde harekelemiştir. Bkz. Belâzurî, Fûtûhu'l-Bûldan, Thk. Selahaddin el-Müneccid, C. III, Kahire, 1956, s. 221 vd.; Darendeli Bekâî tarafından yazılan ve es-Seyyid Hacı Hafız Abdurrahman İbn Derviş Abdulkâdir Sivasî'nin intinsah ettiği *Haza Kitab-ı Seyyid Battal Gazi* adlı eserde Malatya adı Malata (Malataya, Malatıyya, Malatya) şeklinde geçmektedir. Bkz. Doğan Kaya, Halkbilim Araştırmaları, İstanbul: Kitâbevi, 2002, s. 412.

[119] İbn Şıhne, ed-Dûrru'l-Muntehab fî Tarih Memleketi Haleb, Nşr. Yusuf b. Elyan Serkis ed-Dımaşkî, Beyrut, 1909, s. 178, 193 vd.; Paul Wittek ise şehrin adının Türklerden önce "Malatia" şeklinde kullanıldığını belirtir. Bkz. Wittek, a.g.m., s. 225.

[120] İbn Bîbî, el-Evâmirü'l-Alâiyye fî'l-Umûri'l-Alâiyye, Tıpkı Basım, Önsöz ve Fihristi Haz. Adnan Sadık Erzi, Ankara: TTK, 1956, s. 22, 90; Kerîmüddin Mahmud Aksarayî, Müsâmerüt ül'Ahbâr, Nşr. Osman Turan, 2. Baskı, Ankara: TTK, 1999, s. 28, 30, 281, 282.

[121] İbn Bîbî, s. 275; Çev. Mürsel Öztürk, C. I, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996, s. 291. A. Sadık Erzi, "Türkiye Kütüphânelerinden Notlar ve Vesîkalar I", Belleten, XIV/53 (1950), s. 97-98; İbrahim-Cevriye Artuk, "Ortaçağ'da Bazı Anadolu Şehirlerine Verilmiş Olan

Osmanlı dönemine ait kaynaklardan anlaşıldığı üzere, Selçuklularda olduğu gibi bu devirde de Malatya adı "Malatiyye" olarak kullanılmaya devam eder.[122] Şehrin adı ile ilgili dikkat çekici bilgiler veren Evliya Çelebi, seyahatnâmesinde Malatya'ya Yunanca'da "Rakabe" denildiğini ve bundan dolayı Rum tarihçilerin bu şehre Dâr-ı Rakabe adını verdiklerini kaydeder. Evliya Çelebi şehrin bu adı, Yunus Peygamber ümmetinden olan Rakabe adlı bir Kayser tarafından kurulduğu için aldığını, fakat daha sonra Kayser'in kızı Aspuza zamanında imâr edilen şehre Acemlerin "Aspuzan"[123] dediklerini söyler. Bunun yanında, Türkmen ağzında "Malatya", Arap dilinde ve Anadolu edebiyatında "Malatiyye", yerli halkın ileri gelenlerinin ise "Mal-âtiye" gibi şehrin değişik biçimlerde adlandırıldığını vurgular. Zîra o, halkın şehre "Mal-âtiye" demelerine sebep olarak, mezarının Malatya'da bulunduğu rivâyet edilen Efrâsiyâb'ı göstererek, ona atfen "Efrâsiyâb'a mal-âtiye" yani "mal geliyor" anlamında bu adı kullandıklarını açıklar. Padişah defterinde ise Malatiyye yazdığını belirtir.[124]

Batılılar Malatya adını, Bizans kayıtlarında geçtiği şekilde Melitene olarak kullanmaya devam etmişlerdir. XIX. yüzyıl gezginlerinden C. Texier, Plini'nin şehrin adını "Melita" olarak yazdığını söylese de[125] kendisi şehirden "Melitene" olarak bahsetmektedir.[126] Yine XIX. yüzyılda bizzat Anadolu'yu gezerek eserini kaleme alan Ramsay, Malatya adını "Melitene" olarak

---

Ünvanlar", Türk Kültürü Araştırmaları, H. Zübeyr Koşay'ın Hatırasına Armağan, XXIV/2, Ankara, 1986, s. 66; Osman Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, İstanbul: Boğaziçi Yayınları; 1998, s. 688.

[122] Osmanlıca kayıtlarda "ملاطيه" şeklinde geçen Malatya, 1517 yılında Arap vilâyetine bağlı bir sancaktır. Bu dönemden itibaren muhtelif tarihlerde çeşitli vilâyet ve eyâletlere bağlanmıştır. 1924 yılında ise tek başına vilâyet olmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Tahir Sezen, Osmanlı Yer Adları, Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2006, s. 356.

[123] Moltke, 1838 yılında yazdığı eserinde Malatya'dan bahsederken parantez içinde "Asbuzu" şeklinde gösterir. Bkz. Helmuth Von Moltke, Türkiyedeki Durum ve Olaylar Üzerine Mektuplar, Çev. Hayrullah Örs, Ankara: TTK, 1960, s. 235.

[124] E. Çelebi (1314), IV, s. 8; (2001), IV, s. 11, 12; Evliya Çelebi'nin eserinin 1965 yılında yapılan sadeleştirilmiş nüshasında ve Seyahatnâmeye dayanılarak yapılan diğer çalışmalarda Malatya adı hakkında yazarın vermiş olduğu kavramlar farklı biçimlerde okunmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. E. Çelebi Seyahatnâmesi, Sadeleştirenler: Tevfik Temelkuran, Necati Aktaş, Mümin Çevik, C. 3-4, İstanbul, 1965, s. 1097, 1098; Mustafa Kuşçuoğlu, Evliya Çelebi'den Malatya, İstanbul: Mim Yayınları, 1968, s. 6, 13; Müjgan Cunbur, "Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Yer Adları", Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri (11-13 Eylül 1984), Ankara, 1984, s. 212.

[125] Charles Texier, Küçük Asya Coğrafyası Tarihi ve Mitolojisi, Çev. Ali Suat, Latin Harflerine Aktaran: Kâzım Yaşar Kopraman, Sadeleştiren: Musa Yıldız, C. 3, Ankara, 2002, s. 143.

[126] Texier, a.g.e., s. 5 vd.

kaydetmekle birlikte şehrin, Melitene havalisinin başlıca şehri olmak itibarıyla "Melita" ismini taşımasının daha uygun olacağını fakat bu isme hiçbir yerde rastlanılmadığını ifade etmektedir.[127]

Türkiye'de bazı yerleşim yerlerinde olduğu gibi, Malatya adının, kökünde bir takım değişikliklerle birlikte, esas ilk yapısını koruyarak bugünkü son halini aldığı görülmektedir.

II. MALATYA'NIN COĞRAFYASI VE İKLİMİ

Malatya, Doğu Anadolu bölgesinin güneybatısında, Yukarı Fırat havzasında yer alan en eski yerleşim birimlerinden biridir. Tam olarak ne zaman teşekkül ettiği bilinmeyen, doğuda Fırat ırmağı, güney ve batıda Toros dağları ile çevrili olan şehrin bulunduğu coğrafî ve jeopolitik konumu, tarihî coğrafya hakkında yazılmış ilk ve ortaçağa ait kaynaklarda geniş bir şekilde tasvir edilmektedir. Yedi iklimden beşincide ve Bilâd-ı Sugûr'da yer alan Malatya'nın dâhil olduğu yer ile ilgili İslâm coğrafyacılarının eserlerinde muhtelif beyanlar mevcuttur.[128] Bunlardan el-Istahrî ve İbn Havkal, Malatya'yı Sugûru'l-Şam'da göstermesine karşın, İbn Hurdadbih ve İbn Saîd, şehri Sugûru'l-Cezire'de saymaktadırlar. Ebû'l Fidâ ise Malatya'yı Bilâd-ı Ermen'e dâhil etmektedir.[129]

Malatya, Sultansuyu ve Sürgü çayı vadileri ile Akdeniz'e, Tohma vadisi ile İç Anadolu'ya, Fırat vadisi ile Doğu Anadolu'ya açılarak bu bölgeler arasında bir geçiş alanı oluşturur. Çevresini doğuda Elazığ ve Diyarbakır,

---

[127] W. M. Ramsay, Anadolu'nun Tarihî Coğrafyası, Çev. Mihri Pektaş, İstanbul: MEB Yayınları, 1960, s. 347.

[128] el-Kâlkâşandî, Subh, IV, s. 131.

[129] Strabon, a.g.e., s. 1-7; el-Istahrî, Kitab el-Mesâlik ve'l-Memâlik, Nşr. M. J. De Goeje, Leyden, 1927, s. 71, 72, 75; İbn Havkal, Suretu'l-Arz, Nşr. J. H. Kramers, C. II-1, Leyden, 1938, s. 208; Ebû'l-Fidâ, Takvîmu'l-Bûldan, Farsçaya çev. Abdulmuhammed Ayetî, Tahran, H. Ş. 1349 (1971), s. 253, 438, 439; Hududu'l-Alâm, İng. çev. Minorsky, London, 1937, s. 149; İbn Hurdadbih, Kitâb el-Mesâlik ve'l-Memâlik, Nşr. M. J. De Goeje, Leyden, 1889, s. 97, 108, 173, 174, 216, 233, 254; İbn Saîd, Bastü'l-Arz, s. 104; Hamdullah Müstevfî Kazvinî, Nuzhetu'l-Kûlûb, Nşr. G. Le. Strange, Leyden, 1913, s. 98, 192, 209; Zekeriya b. Muhammed Kazvinî, Kitâbu Asaru'l-Bilâd ve'l-Ahbâru'l-İbâd, Nşr. Ferdinand Koştenfeld, Frankfurt, 1994, s. 379; s. 409; el-Kâlkâşandî, Subh, IV, s. 79; Ahmed b. Abdülvehhab en-Nuveyrî, Nihâyetü'l-Ereb fî Fünûni'l-Edeb, I. Cilt, Kahire, 1923, s. 266-268.

güneyde Adıyaman, batıda Kahramanmaraş, kuzeyde Sivas ve Erzincan illeri çevirir. 38-18 doğu boylamında ve 38-21 kuzey enleminde ve denizden 930 metre yükseklikte bulunur.[130]

Şehrin yerleşim alanı, yükseltileri 1500 metreyi aşan dağ sıraları ve platolarla çevrili, geniş bir çöküntü alanı olan Malatya ovasıdır. Ova, Güneydoğu Torosların büyük bir kolu olan Beydağlarının kuzey eteklerindedir. Yapılan kazı çalışmaları sonucu ortaya çıkarılan buluntular, ovanın güney kenarında, en eski çağlardan itibaren çeşitli insan topluluklarının yaşadığını göstermektedir.[131]

Ortalama yüksekliği 700 ile 1000 metre arasında değişen Malatya ovası, batıdan kuzeye doğru yükselen geniş yaylalar ve dağlarla kuşatılmaktadır. Ovayı sulayan akarsular, etraftaki bu dağlardan çıkar. Bölgenin en önemli akarsuları başta Fırat olmak üzere, Tohma, Kuruçay ve Sürgüsuyu'dur.

Malatya'nın başlıca dağ topluluğunu Güneydoğu Toroslarının kolları oluşturur. Bu kolların en önemlisi, Torosların güney kolunu oluşturan doğu-batı yönünde baştanbaşa uzanan Besni, Adıyaman ve Kâhta ile Malatya ovasını dolduran Malatya dağlarıdır.[132] Diğer dağ topluluğu olan Nurhak dağları, Torosların kuzeye açılan kolunu oluşturmaktadır. Tohma vadisi ile Kuruçay vadisi arasında yer alan Akçababa dağları, Nurhak dağlarının kuzey doğuya doğru sokulan uzantıları durumundadır. Büyük bölümü Sivas il alanında bulunan Yama dağı kütlesi ise güneye ve güneydoğuya doğru açılarak Malatya'nın kuzeyini bütünüyle kaplar. Bu dağ silsileleri pek çok dağın ve tepenin birleşiminden oluşur.[133]

---

[130] el-Hamevî, Batlamyus'tan naklen Malatya'nın 91 derece 5 dakika boylamları ve 39 derece 6 dakika enlemleri arasında 5. bölgede yer aldığını ifade eder. Bkz. Yakut el-Hamevî, VIII, s. 150; Ebû'l-Fidâ da el-Hamevî gibi Malatya'nın 5. bölgede yer aldığı söylerken, Hamdullah Müstevfî Kazvinî ise 4. bölgede yer aldığını kaydeder. Bkz. Ebû'l-Fidâ, Takvîm, s. 438; Kazvinî, Nuzhet, s. 98.

[131] Sebahattin Ağaldağ, En Eski Çağlardan Bizans Dönemine Kadar Malatya Tarihi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya, 1988, s. 93.

[132] Eski devirlerde burada devlet kuran Komojenlere nisbetle buraya Komojen dağları adı verilmişse de bu ad yayılmamış ve zamanla unutulmuştur. Bkz. Hüseyin Saraçoğlu, Doğu Anadolu, İstanbul, 1956, s. 45.

[133] Ekrem Yalçınkaya, Muhtasar Malatya Tarih ve Coğrafyası, İstanbul, 1940, s. 54.

Denizden uzak ve yüksek olan Malatya'da iklim genel olarak serttir.[134] Ancak son yıllarda yapılan barajlar ile iklim yumuşamıştır. En sıcak aylar Temmuz ve Ağustos, en soğuk aylar ise Ocak ve Şubat'tır. Yıllık sıcaklık ortalaması 12-14 derecedir. Kışın yağan kar bir iki ay yeri örter. Yağmur sonbahar ortalarından ilkbahar ortalarına kadar aralıklarla yağmaya devam eder.[135]

Yılda düşen yağış miktarının ortalaması 383 mm'dir. Yağış oranı en fazla ilkbaharda olup yazın çok azdır. İlkbahar yağışlarıyla yeşeren dağlar, yaz aylarındaki sıcaklık ve ardından gelen kuraklık sonucunda bozkır haline dönüşür. Bozkır iklim yapısına bağlı olarak tarım ürünlerinin büyük bölümünü şeker pancarı, tütün, pamuk, buğday ve arpa oluşturur. Ayrıca iklim şartlarının meyve yetiştiriciliği için çok elverişli olduğu bilinmektedir. Başta kayısı olmak üzere elma, armut, şeftali, kiraz, vişne, dut ve üzüm gibi birçok meyve çeşidi ilkçağlardan itibaren önemli miktarda yetiştirilmektedir.[136]

Malatya'da hâkim olan iklim, çayır ve meraların yetişmesine imkân sağlamaktadır. Ormanlık ve fundalık alanlar ise dağların eteklerinde seyrek olarak görülür.[137] Bu durumun getirdiği yaylalarda otlakların ve bitki çeşitlerinin bolluğu daha çok küçükbaş hayvancılığın ve arıcılığın yapılabilmesine uygundur. Bununla beraber büyükbaş hayvancılığın da yapıldığı görülmektedir.

---

[134] Ebû'l-Ferec, Malatya'da 1134 yılı kışının çok şiddetli olduğunu, hatta kırmızı kar yağdağını kaydetmiştir. Bkz. Abû'l-Farac, İng., s. 258, Trk. II, s. 366.

[135] Ali Tanoğlu, Malatya Dolaylarında Coğrafî Geziler, Ankara: Türk Coğrafya Kurumu, 1943, s. 7, 12; Güler Öztan, Malatya İklimi, Ankara: Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü, 1977.

[136] Texier, a.g.e., s. 144; E. Çelebi (1314), IV, s. 14; Strabon, Malatya'nın her tarafında meyve ağaçları olduğu için Kapadokya'da tek memleket olduğunu, ayrıca burada zeytin ve üzüm üretildiğini ve Helen şarabıyla rekabet eden Monarite şarabı elde edildiğini söyler. Bkz. Strabon, a.g.e., s. 4.

[137] Saraçoğlu, a.g.e., s. 386.

III. İLKÇAĞDAN SELÇUKLU DEVRİNE KADAR MALATYA

Malatya yöresinde yapılan araştırmalar sonucu rastlanılan çeşitli kültür ve medeniyetlere ait izlere dayanarak bölgenin eski çağlardan beri iskân yeri olduğunu söylemek mümkündür. Elde edilen bulgular, taş devri veya avcılık ve toplayıcılık devri olarak nitelenen Paleolitik, Mezolitik ve Neolitik kültürün bölgede yaşandığının delilidir.

Bir takım yüzey çalışmaları Paleolitik çağa ait şehrin yerleşim tarihini M. Ö. 8000 yılına kadar götürür. Bu dönemden sonra bölgede Neolitik çağ yaşanmıştır. Bu çağa ait saptanan yerleşme yerlerinden en eskisi Malatya-Caferhöyük'tür. Burada ilk üretimin yapıldığı yerleşmenin bulunduğu anlaşılmaktadır.[138] Kalkolitik dönem ile ilgili ise Malatya'da birçok yerleşim alanı tespit edilmiştir. Bu yerleşmelerden en önemlileri Değirmentepe ile bugünkü Bahçebaşı (Orduzu) köyü yakınındaki Arslantepe'dir.[139] Arslantepe höyüğünde M. Ö. 3300-3000 yıllarına ait bir tapınak, binlerce mühür baskı, metal eserler bulunmuştur.[140] Yüzey araştırmaları sonucu ortaya çıkarılan buluntulardan Malatya'nın, bu dönemde Sümer sitelerinden biri olan ve Geç Kalkolitik çağa adını veren "el-Ubeyd"[141] kültürünün Doğu Anadolu'daki temsilcisi olduğu anlaşılmaktadır.[142] Yine Malatya-Arslantepe, Eski Tunç çağı yerleşmelerinden en önemlisi ve en büyüğüdür.[143]

M. Ö. 2300 yıllarında Anadolu'da bulunan on yedi krallıktan birisine ait en önemli şehir olan Malatya, M. Ö. 2000-1750 yıllarında Asur ticaret

---

[138] Mehmet Özdoğan, Aşağı Fırat Havzası 1977 Yüzey Araştırmaları, İstanbul, 1977, s. 22; Jacgues Cauvin, "Cafer Höyük Kazısı 1982 Yılı Raporu", V. Kazı Sonuçları Toplantısı (23-27 Mayıs 1983), İstanbul, 1983, s. 65, 66.

[139] Ufuk Esin, "1980 Yılı Değirmentepe (Malatya) Kazı Sonuçları", III. Kazı Sonuçları Toplantısı, Ankara, 1981, s. 40, 41; Alba Palmieri, "Arslantepe Excavations 1982", V. Kazı Sonuçları Toplantısı (23-27 Mayıs 1983), İstanbul, 1983, s. 97.

[140] G. Göğebakan, "Malatya", TDVİA, C. 27, Ankara, 2003, s. 469.

[141] F. Kınal, Eski Mezopotamya Tarihi, Ankara, 1983, s. 29.

[142] U. Esin, "Doğu Anadolu'da Bulunan Obeyd Tipi Çanak, Çömlek ve Değirmentepe (Malatya) Kazıları", IX. Türk Tarih Kongresi (21-25 Eylül 1981), I. Cilt, Ankara: TTK, 1986, s. 81-90; Aynı yazar, "Değirmentepe Kalkolitik Obeyd Evresi Damga Mühür ve Mühür Baskıları", X. Türk Tarih Kongresi (22-26 Eylül 1986), I. Cilt, Ankara: TTK, 1990, s. 48.

[143] A. Palmieri, "Aspects of Proto-Urban Culture in Arslantepe (Malatya)", II. Kazı Sonuçları Toplantısı (11-15 Şubat 1980), Ankara, 1980, s. 9, 10.

kolonilerinin etkisine girdi. Bundan sonra Proto Hitit olarak kabul edilen Kuşara kralı Anitta'nın Anadolu'yu tek bir siyasî birlik altında toplamasıyla sözü edilen krallığın hâkimiyetine girdiği düşünülmektedir.[144] Bu tarihten itibaren kısa süren Mitanni işgali dışında Hitit yönetiminde (M. Ö. 1650-1300) kaldı. Hitit devletinin yıkılması ile ortaya çıkan ve M. Ö. 1200-700 yılları arasında hüküm süren Geç Hitit şehir devletlerinden biri olarak varlığını devam ettirirken[145] Asur kralı I. Tiglatplaser'in seferi ile Asurlulara vergi ödemeye başladılar. Bu dönemde Hitit kral sülaleleri tarafından idare edilen devlet, M. Ö. 1100 yılından sonra Kargamış Krallığının yönetimi altına girdi.[146] Ancak artan Asur baskısı ile Kargamış egemenliği son buldu, Malatya devleti ağır vergiye bağlandı.[147]

Nitekim M. Ö. IX. yüzyılda Malatya üzerine yapılmaya başlayan Urartu seferleri VIII. yüzyılda kesin hâkimiyete dönüştü.[148] Başlangıçta Urartulara karşı ayaklanan Malatya kralları, III. Tiglatplaser (M. Ö. 745-727) döneminde güçlenen Asurluların hâkimiyetine girmemek için Urartu boyunduruğunda kalmaya razı oldular. Görülüyor ki Geç Hitit devletleri bir devletin hâkimiyetinden kurtulur kurtulmaz diğer büyük bir devletin egemenliğine giriyorlardı. Arkalarını Urartu krallarına dayayan Malatya, diğer Geç Hitit şehir devletleri Kummuh, Que (Kilikya) ve Tabal devletleri ile Asur devleti aleyhine ittifak anlaşması yaptı.[149] Fakat bu durumdan haberdar olan Asur kralı onları cezalandırarak vergiye bağladı.

M. Ö. VII. yüzyılın başlarında Asur Devletinin yıkılması ile Malatya, Med hâkimiyetine girdi. Fakat aynı zamanda Doğu Anadolu'ya yapılan Kimmer ve Saka akınları ve Önasya tarihinde güçlenen Pers yönetimi karşısında tutunamayan Med yönetimi kısa sürdü.[150]

---

[144] Ağaldağ, a.g.t., s. 154.
[145] Kınal, a.g.e., s. 235; Memiş, a.g.m., s. 70; Yıldırım, a.g.e., s. 93.
[146] Kınal, a.g.e., s. 248-251.
[147] Ağaldağ, a.g.t., s. 185-187.
[148] Delaporte, a.g.e., s. 44, 45; E. Memiş, Eskiçağ Türkiye Tarihi, Konya: Çizgi Kitâbevi, 2002, s. 184, 185.
[149] Kalaç, a.g.m., s. 352, 353; Kınal, a.g.e., s. 252, 253; Erzen, a.g.e., s. 31, 32, 33.
[150] Günaltay, Yakın Şark IV, II. Bölüm Romalılar Zamanında Kapadokya, Pont ve Artaksiad Kırallıkları, 2. Baskı, Ankara: TTK, 1951, s. 562; Kınal, a.g.e., s. 258; Oğuz, a.g.e., s. 33-34.

Persler döneminde ülke teşkilâtlandırılarak satraplıklara ayrıldı. Malatya da Kapadokya satraplığına bağlı on valilikten Toros'a yakın olan beşinin içine dâhil oldu.[151] Bu devirde Perslerin merkezini Batı Anadolu'ya bağlayan ünlü kral yolunun Malatya'dan geçmesi ile şehir askerî ve ticarî bakımdan hayli önem kazanmıştı. Bu yol İran üzerinden gelerek Malatya, Ankara, Eskişehir, Afyon, Denizli istikâmetinden Efes ve Milet'e ulaşmaktaydı.[152]

Büyük İskender'in Persleri mağlup etmesiyle Anadolu'da Pers egemenliği sona erdi. Malatya'nın bu tarihten sonra İskender tarafından Şam (Suriye) sınırında kurulan meşhur bir şehir olduğu rivâyet edilir.[153] İskender'in egemenliğinden sonra Malatya, sırasıyla Selefkoslar (M. Ö. 312-64), Pontus (M. Ö. 302-63) ve Kommagene (M. Ö. 69 - M. S. 72) krallıklarına bağlandı.[154] Bu krallıkların yıkılmasından sonra Anadolu'da güçlü bir şekilde hâkimiyet sağlayan Romalılar, Malatya'yı topraklarına kattılar. Bu dönemde yine doğudan gelen akınların hedefinde kalan şehir, 268 yılında kısa süre de olsa Sasanîlerin eline geçti.[155]

Romalıların bölgeye gelmesinden sonra Malatya, Arslantepe'nin 4 km. kuzeyine, Eski Malatya da denilen bugün Battalgazi adıyla bilinen mekâna taşındı. Bu dönemde stratejik öneminden dolayı askerî karargâh olarak kurulup etrafı surlarla çevrildi. Kapadokya bölgesini korumak amacıyla Malatya'ya yerleştirilen lejyon XII. Fulminata burayı büyük bir askerî üs konumuna getirdi.[156] Böylece sürekli olarak Sasanî taarruzuna maruz kalan imparatorluğun doğu sınırları güvenlik altına alındı.

Roma İmparatorluğunun ikiye bölünmesi üzerine Malatya, Doğu Roma (Bizans) sınırları içinde kaldı. Romalılar döneminde olduğu gibi Bizans

---

[151] Strabon, a.g.e., s. 1, 3; Texier, a.g.e., s. 121.
[152] Charlesworth, a.g.e., s. 79.
[153] İbnü'l-Adim, a.g.e., I, s. 264; Yakûbî, Tarihu'l-Yakûbî, C. 29, Farsçaya çev. Muhammed İbrahim Ayetî, Tahran, 1964, s. 234; İbn Şıhne, a.g.e., s. 195.
[154] Oğuz, a.g.e., s. 38-39.
[155] Texier, a.g.e., s. 61.
[156] R. Knox M'Elderry, "The Legions of the Euphrates Frontier", The Classical Quarterly, 3/1 (1909), s. 45-46.

Devletinin doğu sınırında yer alması münasebetiyle coğrafî ve jeopolitik bakımdan önemini koruyarak askerî garnizon olarak kullanılmaya devam etti.

Romalıların Fulminata Lejyonu adını verdikleri karargâha, Bizanslılar, Likandos adını verdiler. Bu devirde daha çok geliştirilen şehir, Bizans İmparatoru Leon (457-474) zamanında imparatorluğun 12. Temi (eyâleti) olarak adlandırıldı.[157]

Malatya, bir sınır şehri olarak Bizanslılarla Sasanîler arasında yaşanan mücadelelere sahne oldu. Bu nedenle savunma yapılarının geliştirilmesine ve yeni yerleşim yerlerinin oluşturulmasına önem verildi. İmparator Justinian, 532'de şehrin surlarını tamamlattı, etrafına da çok sayıda kilise ve manastır yaptırarak yerleşim alanlarının kurulmasını sağladı. Ayrıca burayı III. Armenia adını verdiği ve yeniden düzenlediği eyâletin merkezi yaptı.[158] Malatya, Roma döneminde olduğu gibi bilhassa Sasanî taarruzlarına karşı, sınırda büyük bir savunma üssü olarak yapılandırıldı. Ancak şehir, sınırda olması nedeniyle sürekli saldırıların hedefi oldu. Nitekim Sasanî kralı Hüsrev Anuşirvan, 575 yılında bizzat ordularının başına geçerek Kapadokya'ya kadar ilerleyerek, Sivas'a geldi ve şehri yaktı. Bunun üzerine harekete geçen Justinian komutasındaki Bizans ordusu karşısında Malatya'ya doğru geri çekilmek zorunda kaldı. İki ordu arasında Malatya ovasında zamanın en büyük muharebelerinden biri meydana geldi. İki gün süren bu muharebede Anuşirvan büyük bir yenilgi alarak döndü.[159]

Sasanîlerin Bizans ordusuna mağlup olmaları ve ardından bölgeden çekilmeleri üzerine Bizans'ın karşısına yeni bir güç çıkacaktı. Böylece Bizans-Sasanî mücadeleleri yerini Bizans-Arap mücadelelerine bıraktı. Malatya, ilk defa Habib b. Mesleme komutasındaki Arap ordusu tarafından 659 yılında fethedilerek İslâm hâkimiyetine girdi.[160] Fethin ardından vali ile

---

[157] Vivien De Saint-Martin, Description Historique et Geographique de L'Asie Mineure I, Paris, 1852, s. 439; A. H. M. Jones, The Cities of The Eastern Roman Provinces, Oxford, 1971, s. 181.
[158] Ramsay, a.g.e., s. 347; Jones, a.g.e., s. 182; Darkot, "Malatya", İA, s. 229.
[159] Rene Grousset, Başlangıcından 1071'e Ermenilerin Tarihi:, Çev. Sosi Dolanoğlu, İstanbul: Aras Yayınları, 2005, s. 237; Honigmann, a.g.e., s. 19.
[160] Târih-i Taberî, III, s. 572; İbnü'l-Adim, a.g.e., I, s. 253 vd.; E. Honingmann, "Malatya", İA, VII, İstanbul, MEB Yayınları, 1997, s. 232.

birlikte Müslümanlardan oluşan bir grup paralı asker şehre yerleştirildi.[161] Arapların eline geçtikten sonra başlayan iskân ve inşâ girişimleri ile Malatya sınır bölgesinin en büyük ve en mamur beldesi haline getirildi.

Emevîler döneminde İslâm dünyasının içinde görülen bir takım karışıklıklar Bizans'ın, sınır bölgelerindeki baskısını artırmasına neden oldu. Bizans-Arap mücadeleleri en çok Tarsus, Adana, Maraş ve Malatya'yı içine alan Sugûru'l-Şam ve Sugûru'l-Cezire denilen hatta meydana geliyordu.[162] Malatya, bu hattın kesiştiği yerde Bizans ve Arap gibi iki karşı dünyanın birleştiği noktada her iki taraf için de önemli bir sınır şehriydi. Bundan dolayı sınırın en stratejik noktasında yer almasıyla şiddetli mücadelelerin yaşanmasına maruz kalmıştır.[163] Artan Bizans tehlikesini önlemek amacıyla Emevî halifesi Muaviye, Malatya'yı yeniden imâr ve tahkim ettirdi.[164] Ancak Bizans akınlarını engellemek mümkün olmamış ve 684 yılında Malatya, Bizans'ın eline geçmiştir. Bizanslılar, şehirde bulunan Müslüman halkın büyük bir kısmını öldürdükleri gibi şehrin kalesini de yıktılar. Ayrıca şehre Ermenilerden ve Nebatilerden oluşan Hıristiyanları yerleştirdiler.[165] Fakat kısa bir süre sonra Malatya tekrar, Araplar tarafından fethedidi.[166] Yeniden İslâm beldesi olan şehirde Bizans'ın yaptığının aksine Müslümanlar, burada

---

[161] Belâzurî, a.g.e., s. 221.

[162] Sugûr (ثغور), Suriye-El-Cezire'nin Bizans tarafındaki hudut kaleleri mıntakasına verilen ad olup bu hudut eyâleti Tarsus'tan Toroslar boyunca Malatya'dan sonra Fırat'a kadar uzanıyordu. Emevîler Kilikya'nın güneyinde ve Ceyhan ile Fırat arasındaki topraklarda Sugûru'l-Şam ve Sugûru'l-Cezire denilen iki sınır kumandanlığı teşkil etmişlerdir. Kınnesrin valiliğine bağlanan Şam sugûrunun merkezi Tarsus, Harran valiliğine bağlanan Cezire sugûrunun merkezi Malatya olmuştur. Bkz. E. Honingmann, "Sugûr", İA, C. XI, İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1970, s. 2; M. H. Yinanç, Türkiye Tarihi, Selçuklular Devri I, İstanbul, 1944, s. 19.

[163] Mustafa Zeki Terzi, "Emevîler ve Abbasîler Zamanında Malatya Hudut Garnizonu", OMÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, S. 3, Samsun, 1989, s. 108-118.

[164] Muaviye, 674 yılında Bizans'a karşı düzenlediği seferde Malatya'ya gelmiş ve bir müddet burada kalmıştır. Şam, el-Cezire ve başka yerlerden getirdiği bir grup Müslümanı buraya yerleştirmiştir. Böylece Malatya, Bizans'a karşı yazın düzenlenen seferlerde ordunun güzergâhı olmuştur. Bkz. Belâzurî, a.g.e., s. 221; Ebû'l-Ferec İbnü'l-İbrî, Tarihi Muhtasarü'd-Düvel, Beyrut, 1958, s. 109; İbn Tagrıberdi, en-Nücum, I, s. 90.

[165] Belâzurî, a.g.e., s. 221; Honingmann, Theophanes'ten naklen Ermenilerin Philippikos tarafından Malatya'ya 712 yılında yerleştirildiklerini yazmaktadır. Bkz Honingmann, "Malatya", İA, s. 232.

[166] Bizans imparatoru Leontios komutasındaki Bizans ordusu, 695 yılında Malatya'yı almak için taarruzda bulunmuşsa da başarısızlığa uğramış ve şehir 696 yılında kesin olarak İslâm hâkimiyetine alınmıştır. Bkz. Honigmann, a.g.e., s. 39; E. W. Brooks, "The Arabs in Asia Minor (641-750), From Arabic Sources", The Journal of Hellenic Studies, Vol 18 (1898), s. 190.

yaşayan Hıristiyan halka dokunmadılar. Müslüman nüfusu artırmak amacıyla Darende'den getirilen halk Malatya'ya yerleştirildi.[167]

Emevî Devletinin zayıflamasıyla başlayan iktidar mücadeleleri bu dönemde İslâm dünyası içinde karışıklılıkların ortaya çıkmasına neden oldu. Abbasîlerin iktidarı ele alıp İslâm dünyasında otoriteyi sağlamalarına kadar geçen süreçten faydalanmak isteyen Bizans, hemen Arap topraklarına karşı taarruza geçti. Bu taarruz ilk olarak sınır şehri olan Malatya üzerine yapıldı. 750 yılında Bizans imparatoru Konstantin tarafından şehir kuşatılınca imparatordan emân alan Müslüman halk burayı terk etmek zorunda kaldı. Halk gittikten sonra Malatya yerle bir edilmiş, surları da tahrip oldu.[168] Ancak bir süre sonra Abbasî hâkimiyetinin güçlenmesi ile İslâm dünyasında ortaya çıkan iktidar boşluğu giderilmiş oldu. Bundan sonra Bizans'ın bölgeye yönelik taarruzlarına karşı Arap kuvvetleri harekete geçirildi. Böylece Malatya'da bulunan Bizans birlikleri üzerine gönderilen kuvvetler bu birlikleri şehirden çıkarmayı başardılar.[169]

Malatya'nın da içinde bulunduğu Bizans ile İslâm toprakları arasındaki sınır bölgesi Abbasîler devrinde daha da geliştirildi. Abbasî halifesi Mansur, H. 139 (756-757) yılında Malatya'yı yeniden inşâ ettirerek sur yaptırdı. Bu inşâ için Abdulvehhâb b. İbrahim ve Hasan b. Kahtabeyi liderliğinde Şam ve Cezire halkından yetmiş bin kişi Malatya'ya gönderildi. Bunlar altı ay gibi kısa bir sürede, Bizans tarafından tahrip edilen şehri yeniden inşâ ettiler. Bu imâr faaliyetleri içerisinde, yıkılan Kalûziye kalesi, câmi, askerî kışlalar, silah depoları ve hayvan barınakları inşâ edilmiş, şehrin yıkılan camisi de tamir edilmiştir. Horasan askerlerinin Malatya'ya yerleşmeleri ile birlikte daha önce Malatya'dan göç eden halk buraya geri döndü. Ayrıca halife, Cezire halkından olan dört bin askeri Malatya'ya yerleştirdi. Yine halifenin emriyle,

---

[167] Belâzurî, a.g.e., s. 221; İbn Tagrıberdi, en-Nücum, I, s. 242; Honingmann, "Malatya", İA, s. 232.

[168] Süryanî Mihail Vekainâmesi, Çev. Hrant D. Andreasyan, I. Kısım, TTK'da Basılmamış Nüsha, s. 92; Belâzurî, a.g.e., s. 222; İbnü'l-Esir, Thk. Halil Me'mun Şiha, C. V, Beyrut, 1965, s. 447, Çev. Yunus Apaydın, C. V, İstanbul, 1986, s. 363; Abû'l-Farac, İng., s. 113, Trk., I, s. 198-199; Honigmann, a.g.e., s. 39; E. W. Brooks, "Byzantines and Arabs in the Time of the Abbasids", The English Historical Review, Vol. 16, No. 61 (1901), s. 91.

[169] Belâzurî, a.g.e., s. 222; Honingmann, "Malatya", İA, s. 233.

dönemin Cezire valisi Muhammed b. İbrahim tarafından Horasanlı bir grup asker buraya yerleştirildi.[170]

Halife Harun Reşid zamanında (786-809) Rumlar, Malatya'yı geri almak istedilerse de bu girişimlerinde başarılı olamadılar. Bu dönemde Abbasî uc kumandanlıkları birleştirilerek müstakil bir idarî bölge hâlinde yönetilmeye başladı. el-Avâsım (العواصم-ال)[171] adıyla oluşturulan bu bölgenin merkezi Malatya oldu.[172] Bu vasfı ile Malatya, Bizans'a karşı düzenlenen Arap akınlarının hareket üslerinden biri olarak önemli bir konuma sahip olmuştur.[173]

Anlaşıldığı gibi IX. yüzyılın ilk yarısına kadar süren Bizans-Arap orduları arasındaki mücadelelerden önemli sonuçlar meydana gelmedi.[174] Bizans, 841'de Maraş ve Malatya civarını zapt ettiyse de buralarda kesin bir hâkimiyet sağlayamadı.[175] Ancak bu tarihten itibaren çarpışmaların şiddetlendiği görülmektedir. Abbasî iktidarının gittikçe zayıflamaya başlaması ile devlet, sınır bölgelerini müdafaa edecek gücünü yavaş yavaş kaybetmeye başladı. Buna mukabil siyasî ve kültürel bakımdan yükselişe geçen Bizans, doğuda Araplara karşı mücadelesini artırdı. Malatya ve Sivas arasında yaşayan Hıristiyanlık ve Maniheizm karışımı düalist bir mezhebe mensup bir grup olan Pavlikanlar'ın[176] zaman zaman Müslümanlarla ittifak yapmaları ve Malatya civarında bir Bizans kumandanını öldürmeleri üzerine Bizans

---

[170] Belâzurî, a.g.e., s. 223, Çev. Mustafa Fayda, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002, 268-270; S. Mihail, I, s. 95; Abû'l-Farac, İng., s., 113, Trk., I, s. 199; Tarihi Muhtasarü'd-Düvel, s. 121; İbü'l-Esir, V, s. 500, Türkçe terc. V, s. 407; İbn Şıhne, a.g.e., s. 195-196; İbnü'l-Adim, a.g.e., I, s. 265-269; Zehebî, s. 220; Hakkı Dursun Yıldız, İslâmiyet ve Türkler, İstanbul, 2000, s. 85; İbn Tagrıberdi, en-Nücum, I, s. 324, 337-338, 340; Honingmann, "Malatya", İA, s. 233; Nejat Göyünç, Malatya'dan Görüş, İstanbul, 1985, s. 7; Brooks, "Byzantines and Arabs in the Time of the Abbasids", s. 89; Salih Özçamca, Büyük Selçuklu Şehirleri ve Ulaşım-Ticaretteki Yerleri (Üç Kaynağa Göre- El-Belazuri, El-Bundari, Er-Ravendi), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa, 2007, s. 31.

[171] Avâsım, "âsım" kelimesinin çoğulu olup, istihkâm ve müdafaa anlamına gelir. Hz. Ömer zamanından itibaren, İslâm toprakları ile Bizans topraklarını birbirinden ayıran Halep ile Antakya arasındaki askerî sınır ve müdafaa sahalarına Abbasîler döneminde verilen isimdir. Bkz. İbnü'l-Esir, VI, Beyrut, 1965, s. 108, Çev. Abdullah Köşe, VI, İstanbul, 1986, s. 100; Yakut el-Hamevî, VI, s. 237; Streck, "Avasım", İA, C. II, İstanbul, 1944, s. 19-20.

[172] el-Istahrî, a.g.e., s. 75; Honingmann, "Malatya", EI, s. 230.

[173] Halife Mu'tasım (838), Muntasır (863) ve Mu'tezz dönemlerinde (866-69 tarihleri arasında) Malatya üzerinden Bizans ülkesine yönelik seferler düzenlenmiştir. Bkz. H. D. Yıldız, a.g.e., s. 168, 174, 175.

[174] S. Mihail, I, s. 177; A. A. Vasiliev, Bizans İmparatorluğu Tarihi, Çev. Ahmed Müfid Mansel, C. I, Ankara, 1943, s. 346.

[175] S. Mihail, I, s. 196; Abû'l-Farac, İng., s. 139, Trk., I, s. 229; Honigmann, a.g.e., s. 50.

[176] Karen Yuzbashian, "De L'Origine Du Nom "Pauliciens"", REA, IX, Paris, 1972, s. 362 vd.

imparatoru III. Michael (842-867), imparatorluğun doğusunda iç huzuru sağlamak için hemen harekete geçti. İmparatorun kendi üzerlerine geleceğini anlayan Pavlikanlar, bu sırada Malatya Emîri Ömer b. Abdullah el-Akta'ya sığındılar. Bizans'a karşı Arapların yanında mücadele eden bu grubu Emîr Ömer, Arguvan'a yerleştirdi. Bizans'ın kötü muamelesine maruz kalan Pavlikanların çoğu Balkanlara sürüldü.[177]

Bizans'ın artan baskısına rağmen sınırda bulunan Abbasî kuvvetlerinin müdafaa ve mücadeleleri devam ediyordu. Abbasî Devleti adına Malatya'da bulunan Emîr Ömer, Bizans'a karşı başarılı faaliyetlerde bulundu. Hatta bu faaliyetlerini kuzeye kadar götürmüş, Bizans hâkimiyetinde bulunan Samsun'a sefer düzenlemiştir. Ancak buradan dönerken Canik civarında karşılaştığı Rum kuvvetleri tarafından ordusu bozguna uğratılmış ve kendisi de şehit düşmüştür (863).[178]

Emîr Ömer'in ölümü Malatya tarihinde önemli bir dönüm noktası oldu. Onun ölümü ve ordularının mağlup olması Rumları cesaretlendirdi. Böylece doğuda müdafaadan mücadeleye geçecek olan Bizans kuvvetleri, Malatya üzerine saldırmaya başladılar. Fakat Malatya halkının büyük direnç göstermesiyle bu saldırılardan başarısız netice almaktan öteye gidemediler.[179]

---

[177] J. Laurent, L'Armenie Entre Byzance Et L'Islam, Paris 1919, s. 248-250; Baştav, a.g.m., s. 56. Ostrogorsky, a.g.e., s. 207; Ahmet Yaşar Ocak, Babaîler İsyanı, 2. Baskı, İstanbul: Dergah Yayınları, 1996, s. 116-117; M. Canard, "Le Conte De L'île-Baleine et Son Utilisation dans La Polemique Byzantine Contre Les Pauliciens", REA, IX, Paris, 1972, s. 382; İskender Oymak, "Pavlikianların Tarihçesi, İnanç Esasları ve Pratikleri", Dini Araştırmalar, C. XI, S. 31, Ankara 2008, s. 137-157; Mehmet Cog, "İslam-Bizans İlişkileri Bağlamında "Pavlikanlar" Üzerine Bir Değerlendirme", Fırat Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, 13:2 (2008), s. 82; Pavlikanların, Malatya'dan Sivas'a kadar yayılan bölgede dağlarda çobanlıkla geçindikleri ileri sürülmektedir. Bkz. İbrahim Kafesoğlu, Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu, İstanbul, 1953, s. 69.

[178] İbnü'l-Esir, VII, Beyrut, 1965, s. 121, Çev. Ahmet Ağırakça, VII, İstanbul, 1986, s. 107; Vasiliev, Byzance et les Arabes La Dynastie D'Amorium, Brüksel, 1935, s. 249-251; Aynı yazar, Bizans İmparatorluğu Tarihi, I, s. 348; Ostrogorsky, a.g.e., s. 212; Honingmann, "Malatya", İA, s. 234.

[179] 871-872, 882 ve 915 gibi çeşitli tarihlerde Malatya'yı almak için Bizans'ın taarruzda bulunduğu görülmektedir. İbnü'l-Esir, VII, s. 267, 372, Türkçe terc. VII, s. 222, 312; İbn Tagrıberdi, en-Nücum, III, s. 30; Ostrogorsky, a.g.e., s. 221; Honigmann, a.g.e., s. 56; Aynı yazar, "Malatya", İA, s. 234.

Bizans'ın Malatya'yı almak için üst üste girdiği mücadeleden istediği sonucu alamaması bu defa Müslümanların Anadolu içlerine doğru ilerlemelerine imkân sağladı. Nitekim Malatya ve Tarsus üzerinden Bizans topraklarına karşı başarılı seferler düzenleyen Abbasî kuvvetleri birçok kaleyi fethederek Kapadokya'ya kadar ulaştılar (H. 304/ M. 916-917).[180] Bu tarihten sonra Abbasî-Bizans mücadeleleri yeniden canlandı. Malatya'yı almayı hedef edinen Rumlar bu isteklerini gerçekleştirebilmek için taarruzdan önce şehir halkından kendilerine tâbi olmalarını istediler. Ancak halk, bu teklifi kabul etmeyerek mücadele etmekten yana olduklarını gösterdiler. Bunun üzerine şehri savaş yoluyla alabileceğini düşünen Bizans Domestikosu Kurkuas derhal harekete geçti; 50 bin kişilik Bizans ordusu ile Malatya'da karargâh kurmuş ve şehri kuşattı. Bizans muhasarasına önce direnen halk, gittikçe artan baskı karşısında çok fazla kayıp vermeye başlamıştı. Bu dönemde sıkıntı içinde bulunan Abbasî Devletinin bu yöreye yardım edecek kudrette bulunmaması halkın iyice çaresiz kalmasına sebep olmuştu. Halkın içine düştüğü sıkıntıdan haberdar olan Bizans için bu durum büyük bir imkân sağladı. Nihayet Rumlar, 19 Mayıs 934 tarihinde Malatya'ya girerek şehrin kontrolünü ele geçirdiler. Şehirdeki Arap nüfusu çıkararak şehri yerle bir ettiler.[181] Bu tarihten sonra zaman zaman Hamdanîlerin bölgeye yönelik akınları olsa da Türk hâkimiyetine kadar Malatya, Bizans'ın elinde kaldı.[182] Böylece Malatya, devletin doğuya ve hatta güney doğuya doğru

---

[180] Müslümanların elde ettiği bu kalelerdeki hâkimiyetleri uzun sürmemiştir. Kaynakların verdiği bilgilere göre bu tarihlerde Abbasî-Bizans sınırı Abbasî Devletine dâhil olan Malatya'nın hemen yanından geçmekteydi. İbnü'l-Esir, VIII, Beyrut, 1966, s. 106, Çev. Ahmet Ağırakça, VIII, İstanbul, 1987, s. 92; İbn Tagrıberdi, en-Nücum, III, s. 190; Honigmann, a.g.e., s. 65, 70-71.

[181] Malatya halkının Abbasî Devletinden yardım gelmediği takdirde Bizans ile anlaşma talebinde bulunmalarını kabul eden Rumlar, sözlerinde durmamışlar, hile ile şehre girmişlerdir. Bazı kaynaklarda bu olayın H. 322 (934) yılında cereyan ettiği zikredilmesine karşın (İbnü'l-Esir, VIII, s. 296, Türkçe terc. VIII, s. 247; İbn Şıhne, a.g.e., s. 197; Honigmann, a.g.e., s. 70, 71; R. Grousset, a.g.e., s. 467) Süryanî Mihail ise Kurkuas'ın Malatya'yı 956-7 yılında aldığını belirtmektedir. Bkz. S. Mihail, I, s. 216-217.

[182] 973 yılında Müslümanların Malatya'ya hâkim oldukları görülse de, Bizans kuvvetleri bu hâkimiyete hemen son vermişlerdir. 972-3 yılında Bizans Kumandanı Demesklos büyük bir ordu ile Malatya'ya gelerek, şehri aç susuz bırakmak suretiyle teslim olmaya mecbur kılmıştır. Bkz. Simbat Sparapet, Chronicle, İng. çev. Robert Bedrosian, Lord Branc, New Jersey 2005, s. 5; Başkumandan Sımbat Vakainamesi (951-1334), Çev. Hrant D. Andreasyan (İstanbul, 1946), TTK'da Basılmamış Nüsha, s. 7; Urfalı Mateos Vekayinâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor Zeyli (1136-1162), Çev. Hrant Andreasyan, 3. Baskı, Ankara: TTK, 2000, s. 18-19.

genişlemesine imkân veren, Fırat kenarındaki en mühim müstahkem mevkîsi haline geldi.[183]

Görüldüğü üzere Bizans-Arap mücadelelerinde sürekli şekilde bir devletin elinde tutmayı başaramadığı Malatya, zaman zaman Müslümanların zaman zaman Bizans'ın eline geçmiştir. Bu nedenle Sasanîler döneminde olduğu gibi tahrip olmaktan kurtulamamış, hatta bazı yapılarını da kaybetmek zorunda kalmıştır. Özellikle Bizanslı devlet adamları tarafından şehir birçok defa tahrip edilmiştir.[184] Ancak bütün bunlara rağmen dayanıklı surları ve askerî gücü ile her defasında yeniden toparlanıp canlanmak suretiyle önemini korumuştur.

Bizans ile Müslümanlar arasında yaşanan mücadeleler çeşitli efsane ve menkıbelerin doğmasına neden olmuştur. Günümüze kadar ulaşan bu menkıbelerden en önemlisi VIII. yüzyılda yaşadığı ileri sürülen Seyyid Battal Gazi'nin ismi etrafında büyük bir kahramanlık menkıbesine dönüşen destandır.[185] Anadolu'da asil bir kahraman olarak yüzyıllarca hafızalardan silinmeyen Battal Gazi öyle güçlü tesirde bulunmuştur ki Danişmendnâme adlı eserde Danişmendli Ahmed Gazi'nin atası olarak zikredilmiştir. Bununla birlikte 863 yılında şehit düşen Ömer b. Abdullah el-Akta da Ahmed Gazi'nin annesinin babası şeklinde geçmektedir.[186] Ancak Danişmendlilerin soyunu Malatyalı gazilere dayandıran Danişmendnâme'deki bilgiler tarihî doğruluğu olmayan destansı rivâyetlerdir.

Doğu Anadolu'da Araplara karşı üstünlük sağlayan Bizans'ın karşısına bu defa Selçuklu Türkleri çıktı. İleride Anadolu'yu yurt edinme amacıyla bir

---

[183] Honigmann, a.g.e., s. 53.

[184] Malatya, 695'te Leontios, 741'de Armeniakon Strategosu ve 750'de V. Konstantinos tarafından tahrip edilmiştir. İmparator Theophilos da 837 yılında Malatya civarını yağmalayarak ateşe vermiştir. Bkz. Honigmann, a.g.e., s. 39, 55.

[185] Seyyid Battal Gazi'nin tarihî ve destanî hüviyeti hakkında çeşitli bilgiler ve rivâyetler bulunmaktadır. Bu konu ile ilgili geniş bilgi için bkz. İbnü'l-Esir, C. V, s. 137; Türkçe terc., C. V. s. 206-207; E. Çelebi (1314), IV, s. 8; Fuad Köprülü, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, 7. Baskı, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1991, s. 232-233; Hasan Köksal, Battal Gazi Destanı, Ankara, 2003; Pertev Naili Boratav, "Battal", İA, II, İstanbul, 1944, s. 344-351; A. Y. Ocak, "Battal Gazi", TDVİA, C. 5, İstanbul, 1992, s. 204-205; İnönü Üniversitesi I. ve II. Battal Gazi ve Malatya Çevresi Halk Kültürü Sempozyumunda sunulan multelif tebliğler için bkz., I. BGMST, (22-24 Ekim 1986), İstanbul, 1987; II. BGMST, (19-21-Ekim 1987), İstanbul, 1988.

[186] Dânişmend Gazi Destanı, Hz. Necati Demir, Ankara: Hece Yayınları, 2006, s. 41.

keşif mahiyetinde olmak üzere Çağrı Bey öncülüğünde 1016-1021 yılları arasında Anadolu'ya akınlar düzenlendi.[187] Bu akınlar ileride Anadolu'ya yapılacak olan ciddi seferler için Türklerin bu toprakları daha iyi tanımalarını sağlaması açısından son derece önemlidir.

Büyük Selçuklu Devletinin kurulmasından (1040) sonra Selçuklu sultanı Tuğrul Bey, Selçuklu şehzâde ve emîrlerini Anadolu'nun fethiyle görevlendirerek bundan sonra Anadolu'ya yapılan Türkmen akınlarının devlet kontrolünde gerçekleşmesini sağladı. Böylece Anadolu'ya büyük kitleler hâlinde yönelen Türkmen kuvvetleri Doğu Anadolu'da etkili olmaya başladılar.[188]

Türklerin ilerleyişini ve başarılarını Doğudaki Bizans ordusunun engelleyememesi üzerine Bizans, bölgeye yeni kuvvetler göndermeye başladı. Bunun üzerine Tuğrul Bey, devletin merkeziyetçi kudretini sağlamlaştırdıktan sonra bizzat kendisi Anadolu seferine girişti (1054). Malazgirt önlerine kadar başarıyla ilerleyen sultan, şiddetle kaleyi kuşattı, ancak karşı tarafın ileri harekâta geçmesi ve kış mevsiminin yaklaşması üzerine kuşatmayı kaldırmak zorunda kaldı.[189]

Tuğrul Bey, kendisi Anadolu'dan çekildikten sonra akınlara devam etmek üzere Selçuklu şehzâdesi Yakutî'yi görevlendirildi. Bizans'ın içinde bulunduğu iç karışıklıktan dolayı karşılarında onları durduracak güç bulunmayan Selçuklu şehzâdeleri ve Türkmen beyleri, Anadolu'ya üç koldan birden akınlarda bulundular. Bir kol Kars, Ani kalelerini kuşatırken, diğer kol

---

[187] Çağrı Bey'in Doğu Anadolu'ya düzenlediği akın hakkında bkz. İ. Kafesoğlu, "Doğu Anadolu'ya İlk Selçuklu Akını (1015-1021) ve Tarihi Ehemmiyeti", Fuad Köprülü Armağanı, İstanbul, 1953, s. 259-274; Claude Cahen, Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler, Çev. Yıldız Moran, 3. Baskı, İstanbul: E Yayınları, 1994, s. 82-83; Yinanç, a.g.e., s. 35-36; Sevim, Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi, Ankara: TTK, 2000, s. 39-42; Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, s. 14.

[188] Selçuklu şehzâdelerinden İbrahim Yınal, Kutalmış ve Musa Yabgu'nun oğlu Hasan farklı yerlerden Anadolu'ya akınlarda bulunmuşlardır. Vaspurakan bölgesine akınlarda bulunan Hasan'ın 1048 yılında şehit olmasından sonra, İbrahim Yınal ile Kutalmış birleşerek Pasin ovasında Bizans ordusunu mağlup etmişlerdir (1049). Bkz. Aristakes Lastivertc, History, İng. çev. R. Bedrosian, New York, 1985, s. 86-89; Mateos, s. 85-90; M. Altay Köymen, "Anadolu'nun Fethi", Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi, II (1961), s. 94-95.

[189] Aristakes, s. 93; Simbat, s. 25, Türkçe terc. s. 35-36; Mateos, s. 100-103; Sevim, a.g.e., s. 53-54; Cahen, "Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi (XI. Yüzyılın İkinci Yarısı)", Çev. Yaşar Yücel-Bahaeddin Yediyıldız, Belleten, LI/201 (1987), s. 1385-1386.

Malazgirt, Muş yörelerine akınlar yapıyordu. Yakutî'nin Azerbaycan ve Erran'dan sevk ettiği bir başka Selçuklu birliği ise Erzurum üzerinden Erzincan ve Kemah'a kadar ilerlemişti.[190] Bu birliğe bağlı kuvvetlerden olan Emîr Dinar komutasındaki Türkler, Kemah, Arapgir üzerinden Malatya önüne geldiler. Selçuklular, o devirde Anadolu'nun en zengin ticaret şehirlerinden biri olan Malatya'da altın, gümüş, çeşitli mücevherler ve değerli kumaşların bol olduğundan haberdardılar. Sayıları yaklaşık üç bin kadar olan Türk kuvvetleri, Malatya'ya geldiklerinde karşılarında savunmasız bir şehir bulmuşlardı. Rumlar, Araplardan şehri aldıklarında surlarını tahrip etmişler ve bu şekilde bırakmışlardı.[191] Türklere karşı az sayıda Bizans atlı birlikleri şehri savunmaya çalıştılarsa da mukavemetin zor olduğunu görerek kaçtılar. Böylece büyük bir direnişle karşılaşmayan Türkler, kolaylıkla şehre girdiler (1058).[192] Bizans İmparatoru I. İzak Komnenos'un (1057-1059) batıyla meşgul olması yüzünden doğu topraklarının ihmal edilmiş olması Türklerin kolayca Malatya'yı ele geçirmelerini sağladı.[193] Burada bir süre kalan Türk kuvvetleri, ele geçirdikleri ganimetlerle birlikte şehirden ayrıldılar.[194]

Selçuklu ülkesine gitmek için yola çıkan Emîr Dinar, mevsimin kış olması üzerine bir müddet Hanzit bölgesinde kalarak orada karargâh kurdu. Malatya'nın intikâmını almak üzere Türkleri takip eden Bizans kuvvetleri, onlara yaklaştıklarında savaşmaya cesaret edemeyip, geri döndüler. Hanzit bölgesinde kışı geçiren Türkler, havaların ısınmasıyla buradan hareketle Muş bölgesine gelerek Sasun yakınlarında bulunan yerlere akın düzenlediler.

---

[190] Yinanç, a.g.e., s. 53; Köymen, a.g.m., s. 99; Tamara Talbot Rice, The Seljuks in Asia Minor, London, 1961, s. 35; Sevim, a.g.e., s. 55-56.

[191] Abû'l-Farac, İng., s. 212-213, Trk., I, s. 312.

[192] Aristakes, 137-138; Abû'l-Farac, İng., s. 212-213, Trk., I, s. 312-313; Mateos, s. 107; Simbat, s. 27, Türkçe terc. s. 37; F. Chalandon, Les Comnene Etudes Sur L'Empire Byzantin Alexis I Comnene (1081-1118), New York, s. 11; Cahen, a.g.e., s. 44; S. Runciman, Haçlı Seferleri Tarihi, I, 3. Baskı, Ankara: TTK, 1998, s. 47; Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, s. 20; Köymen, a.g.m., s. 99; Sevim, a.g.e., s. 56; Honingmann, "Malatya", İA, s. 235; Grousset, a.g.e., s. 591.

[193] S. Mihail, II, s. 16, 22.

[194] Simbat, s. 27, Türkçe terc. s. 37; Mateos, s. 108; Michael Angold, Byzantine Empire (1025-1204), New-York 1997, s. 41; Laurent, a.g.e., s. 24-107; Vryonis, The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and The Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century, California, 1971, s. 18; S. Mihail Türklerin Malatya'da 10 gün, Ebû'l-Ferec 20 gün kaldıklarını belirtir. Grousset ise 3 gün kaldıklarını ifade eder. Bkz. S. Mihail, II, s. 17, Abû'l-Farac, İng., s. 213, Trk., I, s. 312; Grousset, a.g.e., s. 591.

Bunun üzerine bölgenin hâkimi olan Ermeni prensi Tornik'in topladığı Ermeni askerlerinin saldırısına uğradılar. Bir gün boyunca süren mücadele neticesinde bozguna uğrayan Selçuklu kuvvetlerinden pek çoğu hayatını kaybetti. Ölenler arasında Emîr Dinar'ın da bulunduğu rivâyet edilmektedir.[195]

1059 yılında Sultan Tuğrul'un buyruğuyla Horasan Sâlârı[196], Kapar, Kicaciç ve Sabuk[197] adlı Türk emîrleri Anadolu'ya Selçuklu akınlarını devam ettirdi. Bu akınlar sırasında Emîr Sabuk ve Emîr Kapar, Sivas önlerine gelmiş, surları bulunmayan şehre kolayca girdiler. Emîr Sabuk ve Horasan Sâlârı'nın kumandasında ileri harekâtına devam eden Selçuklu birlikleri Fırat ırmağı boyunca ilerleyerek Malatya ve Şebinkarahisar bölgelerine akınlarda bulundular.[198]

Bizans imparatoru X. Konstantin Dukas (1059-1067), Türklerin Doğu Anadolu'daki akınlarının giderek hızla artmasından ve elde ettikleri başarılardan endişe ederek derhal harekete geçti. Bunun üzerine imparator, Doğu Anadolu'daki Türk faaliyetini durdurmak amacıyla general Pankaras'ı bölgede görevlendirdi. Pankaras, bu sırada elde ettikleri ganimetler ve tutsaklarla Erran ve Azerbaycan'daki kışlaklarına dönmekte olan Selçuklu kuvvetlerine saldırdıysa da mağlup olmaktan kurtulamadı.[199] Bu girişiminde başarısız olan Dukas, Türklerin adeta sursuz vaziyette bulunan Malatya'ya ve Sivas'a kolay girmeleri üzerine bu şehirlerin surlarının ve hendeğinin onarılması için doğu eyâletleri valilerine emir verdi. Bu emri duyan aslen

---

[195] Mateos, s. 108-109; Aristakes, 139-140; Simbat, s. 27; Türkçe terc. 37; Yinanç, a.g.e., s. 54; Sevim, Anadolu'nun Fethi, s. 56; Aynı yazar, Anadolu Fatihi Kutalmışoğlu Süleymanşah, Ankara: TTK, 1990, s. 5-6.

[196] Burada zikredilen Sâlâr kelimesi ordu kumandanı manasında olup, "Sâlâr-ı Horasan" şeklinde ifade edilen kişinin Selçuklu kuvvetleri başında bulunan kumandan olması düşünülmektedir. Kaynaklarda ismi bu şekilde geçen şahsın Şehzâde Yakutî olması kuvvetli bir ihtimaldir. Cahen, a.g.m., s. 1391; Ebû'l-Ferec, Salar Şah'tan Alp Arslan'ın oğlu olarak söz eder. Abû'l-Farac, İng., s. 217, Trk., I, s. 317.

[197] Emîr Sabuk'un ismi Bizans ve Süryanî kaynaklarında Samuk/Samukh(t) şeklinde geçmektedir. Bkz. Michaelis Attaliotae, Historia, Bonn, 1853, s. 78; Ioannes Skylitzae, Historia, Nşr. I. Bekker, Bonn, 1839, s. 653; Mateos, s. 110. O. Turan bu Emîr'in Saltuk olduğunu, A. Sevim Sunduk veya Saltuk olabileceğini, M. H. Yinaç ise Sabuk şeklinde ifade etmektedir. Bkz. Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, s. 19, 57 dn. 33; Sevim, Anadolu'nun Fethi, s. 55; M. H. Yinanç, a.g.e.,s. 51, 54.

[198] Simbat, s. 30-31; Türkçe terc. s. 38-39; Attaliotae, s. 78; Skylitzae, s. 653; Abû'l-Farac, İng., s. 217, Trk., I, s. 317; Grousset, a.g.e., s. 594.

[199] Skylitzae, s. 654; Sevim, Anadolu'nun Fethi, s. 57.

Malatyalı ve ebeveynleri Malatya'da gömülü olup İstanbul'da ikâmet eden bazı ileri gelenler, emirnâmeyi alıp Malatya'ya geldiler. Bunların çoğunluğu Ortodoks Süryanîlerden oluşmaktaydı. Böylece 1061 yılında Malatya'nın surları ve hendeği kısa sürede yeniden inşâ edildi.[200] S. Mihail bu tarihlerde Malatya'da vali olarak Krinotes'in bulunduğunu kaydetmektedir.[201]

İmparator Dukas'ın Türk akınlarına son vermek için Bizanslı generalleri görevlendirerek ve bu akınlardan korumak amacıyla Bizans şehirlerini tahkim ettirerek aldığı tedbir Türkleri durduramadı. Bilakis, Tuğrul Bey, ölümüne kadar bu akınların sürdürülmesinden yana bir siyaset izlemiş, ondan sonra sultan olan Alp Arslan da Türk akınlarını hızla devam ettirdi.[202]

Doğu Anadolu'da Diyarbakır'a kadar başarılı fetih hareketlerinde bulunan Alp Arslan, Anadolu'da fetih hareketlerini sürdürmeleri için Hacip Gümüştekin ile beraberinde Afşin, Ahmetşah ve daha bazı Selçuklu emîrlerini görevlendirdi. Bu beylerin komutasındaki Türkler, Bizans'ın doğu sınırında ilerleyerek Fırat'a kadar geldiler. Önlerine çıkan kuvvetleri mağlup ederek, büyük ganimetler elde ettiler.[203] Gümüştekin ve Afşin hareket üsleri Ahlat'a geldiklerinde, aralarında çıkan bir anlaşmazlık yüzünden ihtilafa düşüp, Afşin, Gümüştekin'i öldürdü. Alp Arslan'ın kendisini cezalandıracağından korktuğu için sultanın yanına gitmeyen Afşin, batıya doğru akınlarını devam ettirerek Malatya önlerine kadar ilerledi. Her ne kadar Dukas, Malatya'nın surlarını tamir ettirerek Türklere karşı tedbir alsa da Afşin komutasındaki birlikler, buradaki Bizans kuvvetlerini yenilgiye uğrattılar. Ölümden ve tutsaklıktan kurtulabilenler güçlükle Malatya kalesine kaçtılar. Afşin ve kuvvetleri Tohma ırmağı vadisi boyunca ilerlediler. Burada dikkate değer bir mukavemet ile karşılaşmadan, Kayseri'yi geçici olarak ele geçirdiler, buradan Konya

---

[200] S. Mihail, II, s. 23; Honingmann, "Malatya", İA, s. 235.

[201] S. Mihail, II, s. 23.

[202] 1062 yılından 1063 yılında Tuğrul Bey'in vefatına kadar geçen sürede Anadolu'ya yapılan akınlar yoğunlaşmıştır. Selçuklu kuvvetleri kısa süre de olsa Urfa'yı ele geçirmişler, Kızılırmak'a kadar ilerlemişlerdir. Ancak buralarda kalıcı bir hâkimiyet sağlanamamıştır. Bu dönemde Anadolu'ya yönelik Türk askerî hareketi fetih niteliğinde olmayıp, akından ibaret kalmıştır. Bkz. Mateos, s. 112-117; Sevim, Anadolu'nun Fethi, s. 57-58.

[203] M. A. Köymen, Alp Arslan ve Zamanı, İstanbul, 1972, s. 41. Mateos, Gümüştekin'in ele geçirdiği çok sayıda ganimet ve tutsak ile ülkesine döndüğünü, erkek ve kızlardan oluşan yaklaşık iki bin esiri Sultan Alp Arslan'a takdim ettiğini yazmaktadır. Bkz. Mateos, s. 135-136.

istikâmetinde İç Anadolu'ya kadar akınlarını sürdürdüler (1067).[204] Afşin, Anadolu'da ele geçirdiği çok sayıdaki ganimet ve tutsakları satmak üzere Toros dağlarını aşarak Halep'e geldi. Burada bir yıl kaldıktan sonra Antakya üzerine yürümüş buralarda akınlara başladı.[205] Bütün bu Selçuklu akınlarını önlemek amacıyla Doğu orduları komutanlığına atanan Nikeporos Botaniates tahrip edilen kaleleri onartmak için görevlendirildi. Bunun üzerine Sivas, Malatya, Divriği ve tahrip olan diğer yerleşim birimlerinin kalelerini tamir ettirip kuvvetlendirdi. Bu sırada Alp Arslan'dan kendisini affettiğini bildiren bir mektup alan Afşin, sultanın huzuruna çıkmak üzere, almış oldukları toprakları bırakıp geri çekilmek zorunda kaldı (1068).[206]

Gittikçe artan Türk akınları, Bizans sarayında endişe uyandırmaya başlamıştı. Bizans'ın yeni imparatoru Romanos Diogenes (1068-1071) imparator olur olmaz bu akınları durdurmak ve Anadolu'daki Türk yerleşmesini engellemek amacıyla Anadolu'ya sefere çıkmaya karar verdi. Topladığı büyük bir ordu ile önce Suriye'nin kuzeyine gelen imparator, Halep yakınlarında karargâh kurdu (1068). Burada Bizans kuvvetleri ile Türk ve Müslümanlar arasında meydana gelen şiddetli çarpışmalarda her iki taraf da ağır kayıplar verdi. Ancak bu sırada İstanbul'a dönmek zorunda kalan Romanos Diogenes, bu seferden hiçbir sonuç alamadı.[207] İmparatorun İstanbul'a dönmesinden bir süre sonra Selçuklu kuvvetleri doğu ve güneydoğu bölgelerinde yeniden akınlara başladılar. Bu akınları önlemek üzere Romanos Diogenes'in gönderdiği kuvvetlerin Türkler karşısında başarısızlığa uğraması imparatoru tekrar harekete geçirdi. Bir kez daha Anadolu'ya sefere çıkmaya karar veren Romanos Diogenes, Malatya'ya bizzat önem vererek, Ermeni komutan Philaretos kumandasındaki bir orduyu

---

[204] Attaliotae, s. 93-94; Honigmann, a.g.e., s. 182; Yinanç, a.g.e., s. 60-61; Köymen, a.g.m., s. 103; A. Sevim, Ünlü Selçuklu Komutanları Afşin, Atsız, Artuk ve Aksungur, Ankara: TTK, 1990, s. 18-19; Aynı yazar, Anadolu'nun Fethi, s. 64; Honingmann, "Malatya", İA, s. 235-236.

[205] Attaliotae, s. 95-96; Ali Sevim, "Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin Mir'atü'z-Zaman fî Tarihi'l-Âyan Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler II, Sultan Alp Arslan Dönemi", Belgeler, XIX/23 (1998), Ankara: TTK, s. 27, 31.

[206] Skylitzae, 654; Attaliotae, s. 95-96; Köymen, Alp Arslan ve Zamanı, s. 41-42; Sevim, Anadolu'nun Fethi, s. 64-65.

[207] Mateos, s. 137; Mikhail Psellos'un Khronographia'sı, Çev. Işın Demirkent, Ankara: TTK, 1992, s. 226.

buraya sevk etti. Manuel Komnenos komutasındaki bir orduyu da Sivas'a gönderdikten sonra üçüncü ordu ile kendisi harekete geçti. İmparator, Harput civarına geldiğinde Selçuklu kuvvetleri Malatya'ya saldırarak Philaretos'u mağlup etmişlerdi. Ermeni komutan, kalan az sayıda asker ile kaçarak Bizans imparatorunun yanına gitti.[208]

Nitekim Türk akınlarını önlemek ve onları Anadolu'dan çıkarmak amacıyla yola çıkan Roman Diogenes, ordusu ile Malazgirt'e hareket etti. 26 Ağustos 1071 tarihinde yapılan Malazgirt Meydan Muharebesinde Sultan Alp Arslan komutasındaki Selçuklu kuvvetlerine mağlup olmaktan kurtulamadı.[209] Böylece Bizans'ın son mukavemet gücünü kıran Türklerin Anadolu içlerine doğru ilerlemelerini ve Anadolu'yu Türk yurdu haline getirmelerini önleyecek hiçbir engel kalmadı.

Malazgirt zaferinin ardından Bizans ile yapılan antlaşmanın kısa bir süre sonra hükümsüz kalması üzerine Sultan Alp Arslan, Selçuklu ve Türkmen beylerine Anadolu'nun fethi için emir verdi.[210] Bu emirle birçok Selçuklu (başta Kutalmış oğulları Süleymanşâh ve Mansur kardeşler) ve Türkmen beyleri (Mengücük Gazi, Karatekin, Tutak, Boldacı, Danişmend Gazi, Artuk) Anadolu'ya yöneldiler. Bizans ordusunun Malazgirt'te büyük bir yenilgiye uğraması ve devletin içinde bulunduğu iktidar mücadelesinden kaynaklanan siyasî bunalım nedeniyle bu beyler Anadolu'da güçlü bir direnişle karşılaşmadılar. Bununla birlikte karşılarında ekonomisi çökmüş, harap vaziyette, nüfusu azalmış bir ülke buldular. Anadolu'da yıllardır

---

[208] Laurent, a.g.e., s. 82; Köymen, a.g.m., s. 105; Sevim, Anadolu'nun Fethi, s. 69.

[209] Mateos, s. 143. Malazgirt savaşı hakkında ayrıca bkz. Mateos, s. 141-144; Scylitzae, s. 692-704; Aristakes, s. 166-173; Simbat, s. 35-38, Türkçe terc. s. 44; Ali Sevim, "Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin", s. 34-43; Mikhail Psellos'un Khronographia'sı, s. 228-230; Sadruddin Ebû'l-Hasan 'Ali İbn Nâsır İbn 'Ali el-Hüseynî, Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye, Çev. Necati Lügal, 2. Baskı, Ankara: TTK, 1999, s. 34-37; Ahmed b. Mahmud, Selçuk-nâme, I, Haz. Erdoğan Merçil, İstanbul, 1977, s. 80-108; Ramazan Şeşen, "İmâd al-Dîn al-Kâtib al-İsfahânî'nin Eserlerindeki Anadolu Tarihiyle İlgili Bahisler", Selçuklu Araştırmaları Dergisi, III (1971), s. 253-256; Faruk Sümer-Ali Sevim, İslâm Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı (Metinler ve Çevirileri), 2. Baskı, Ankara: TTK, 1988; Köymen, Alp Arslan ve Zamanı, s. 48-70; A. Sevim, "Malazgirt Meydan Savaşı ve Sonuçları", Malazgirt Armağanı, 2. Baskı, Ankara: TTK, 1993, s. 219-229; Feridun Dirimtekin, "Selçukluların Anadolu'da Yerleşmelerini ve Gelişmelerini Sağlayan İki Zafer", Malazgirt Armağanı, 2. Baskı, Ankara: TTK, 1993, s. 231-250.

[210] Mateos, s. 144; Zâhireddîn Nişâbûrî, Selçuknâme, Nşr. İsmailhân Afşar Hamîdü'l-Mülk, Tahran, H. Ş. 1332 (1954), s. 27-28.

Bizans'ın baskıcı dinî ve iktisadî idaresinden bunalan birçok şehir ve kasaba halkı da devletlerine destek vermek şöyle dursun Türklere karşı hiçbir direniş göstermeyerek onlara kapılarını açtılar.[211] Alp Arlsan bu beylerden Artuk Bey'e Mardin, Diyarbakır, Malatya, Harput ve civarını ıkta ederek bu bölgeyi fethetme emri verdi. Artuk Bey, Anadolu'da Yeşilırmak ve Kızılırmak havzalarını aşarak Sakarya'ya kadar ilerledi. Ancak Alp Arslan'ın ölümünden sonra Melikşah ile kardeşi Kavurd arasında ortaya çıkan taht mücadeleleri üzerine Artuk'un geri çekilmek zorunda kalması nedeniyle fetihlerin tamamlanmadığı anlaşılıyor.[212]

Bizans'ın Malazgirt'te aldığı yenilgi üzerine Doğu Anadolu topraklarını kontrol edemez hale gelmesi ile başlayan istikrarsızlık, Ermeniler için büyük bir fırsat olmuştu. Bu imkânı hemen değerlendirmek isteyen Ermeniler, bölgede bağımsızca hareket etmeye başlamışlardı. Bunun üzerine Malatya'dan Antakya'ya kadar uzanan bölgeye Bizans'ın görevlendirdiği Ermeni komutan Philaretos[213] bir Ermeni beyliği tesis etmeye çalıştı. Philaretos, Malazgirt savaşından önce İmparator Romanos Diogenes tarafından artan Türk akınlarını engellemek için Malatya'ya gönderilmişti. Ancak o Türklere karşı ciddi bir mukavemette bulunmadığı gibi Bizans yönetiminin zayıflığından faydalanarak kendi hesabına çalışmaya başladı.[214] Philaretos, gerek Bizans tarafından göçe zorlanan gerekse doğudan gelen Selçuklu baskısı nedeniyle memleketlerinden ayrılmak zorunda kalarak

---

[211] Salim Koca, Türkiye Selçukluları Tarihi II, Malazgirtten Miryokefalon'a (1071-1176), Çorum: Karam Yay., 2003, s. 29, 41; Georgios Nakracas, Anadolu ve Rum Göçmenlerin Kökeni, Çev. İbram Onsunoğlu, İstanbul, 2005, s. 34.

[212] Reşidüddin Fazlullah, Câmiu't-Tevârih II/5, Selçuklular Tarihi, Nşr. Ahmed Ateş, 2. Baskı, Ankara: TTK, 1999, s. 33, 38, 39; Yinanç, a.g.e., s. 80; O. Turan, Doğu Anadolu Türk Devletleri Târihi, 4. Baskı, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1997, s. 134; Aynı yazar, Selçuklular Zamanında Türkiye, s. 36.

[213] Philaretos'un asıl adı Vahram olup Bizans kaynaklarında Vrachamius veya Brachamius (Barcramios) olarak geçmektedir. Bkz. Skylitzae, s. 681; M. A. Kaşgarlı, Kilikya Tâbi Ermeni Baronluğu Tarihi, Ankara, 1990, s. 21. Bazı kaynaklar onun muhtemelen Vaspurakanda'ki Varajnovnik bölgesinden gelen ve bu bölgede yaşayan Ardzruni Ermenilerinden olduğunu ifade etmektedirler. Bkz. C. J. Yarnley, "Philaretos Armenian Bandit or Byzantine General?", Revue des Etudes Armeniennes, IX, Paris 1972, s. 334. Mateos, Philaretos'un din ve adetçe bir Romalı, baba ve anne tarafından da bir Ermeni olduğunu, çocukluğunun Hısn-ı Mansur'da bulunan Zorvri-Gozern manastırında amcasının yanında geçtiğini ve daha sonra Mişar (Masara)'a gelerek oraya yerleştiğini yazmaktadır. Bkz. Mateos, s. 147.

[214] S. Mihail, II, s. 30-31; Abû'l-Farac, I, s. 331; Kaşgarlı, a.g.e., s. 3.

Anadolu'nun güneydoğusunda yaşayan Ermenileri etrafında toplayıp Maraş ve yöresini ele geçirerek burada hâkimiyetini kurdu (1074).[215] Kısa sürede Göksun (Keysun), Raban, Tarsus, Misis, Anazarba ve Ceyhun'u da zapt ederek geniş bir alana hâkim oldu.[216] Hâkimiyetini kurarken kendi menfaati için Hıristiyanlara karşı savaşmayan, Türklere karşı gelmeyen Philaretos'un Müslüman bile olduğu söylenir. Philaretos'un bütün bu davranışları Ermeniler ve Rumlar tarafından oldukça sert karşılanarak, ona olan güvenlerini yitirdiler.[217] Bunun üzerine 1074'te Bizans Bazileüsü VII. Mikhaelis Dukas, Antakya ve Malatya valilerine Philaretos'u ortadan kaldırmaları için emir verdi.[218] Bizans kuvvetlerine karşı başarılı bir şekilde mücadele eden Philaretos, Antakya valisi İzak'ı bozguna uğrattı.[219] Bizans'a sadık kalan Sasun hâkimi Ermeni Tornik ile de mücadele etti. Philaretos'a tâbi olmak istemeyen Tornik bu mücadelede hayatını kaybetti.[220]

Philaretos, 1077'de Urfa'yı Bizans valisi Leon'un elinden aldı.[221] Malatya'daki Gabriel'i de kendisine tâbi kıldı.[222] Böylece hâkimiyet sahasını genişleterek güçlü bir konuma sahip olması üzerine kendisinin Bizans tarafından kral olarak tanınmasını istedi. Bunun için İmparator Nikephoros Botaneiates (1078-1081) ile dostane ilişkiler kurdu ve ona tâbi olma karşılığında Kuropalates rütbesine yükseltildi.[223] Bundan sonra gittikçe kuvvetlenen Philaretos, 1079'da Ermeni Vasak'ın Rumlar tarafından öldürülmesi üzerine Antakya'ya gelerek buraya hâkim oldu.[224] Böylece Bizans'a başkaldırarak müstakil bir idare kurmayı başaran Philaretos,

---

[215] Abû'l-Farac, I, s. 331; Yarnley, "Philaretos", REA, s. 336; Kafesoğlu, Sultan Melikşah, s. 69; Mehmet Ersan, Selçuklular Zamanında Anadolu'da Ermeniler, Ankara: TTK, 2007, s. 38.
[216] S. Mihail, II, s. 31; Laurent, a.g.e., s. 84; Yarnley, "Philaretos", REA, s. 338; Ali Sevim, Genel Çizgileriyle Selçuklu-Ermeni İlişkileri, 2. Baskı, Ankara: TTK, 2002, s. 14.
[217] Simbat, s. 38-39; Sevim, a.g.e., s. 15.
[218] Kaşgarlı, a.g.e., s. 21; Yarnley, "Philaretos", REA, s. 339.
[219] Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, s. 68.
[220] Mateos, s. 147-150.
[221] Mateos, s. 155; Sevim, a.g.e., s. 14.
[222] S. Mihail, II, s. 37.
[223] Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, s. 69.
[224] Mateos, s. 152-153.

Malatya, Maraş, Göksun, Tarsus, Anazarba, Misis, Raban, Antakya ve Urfa'yı içine alan hâkimiyet sahasını Harput'tan Kilikya'ya kadar genişletti.[225]

Malatya'ya hâkim olan Philaretos, buraya öncelikle Urfa'da öldürülen Hetum'un oğlu Toros'u (Teodoros) vali tâyin etti.[226] Daha sonra ise sırasıyla Toros'a halef olmak üzere Ermeni Hareb, Balatianos ve Gabriel vali olarak şehirde hüküm sürdüler.[227] Philaretos'un ölümüyle kurmuş olduğu prenslik sona erdi, ancak Ermeni asıllı Ortodoks Gabriel, Malatya'da hüküm sürmeye devam etti.

Gabriel, Malatya'daki hâkimiyetini meşrulaştırmak amacıyla hanımını Bağdat'a göndererek Halife tarafından Malatya'yı kendisine tevdî eden bir ferman aldı.[228] Ancak bu dönemde siyasî güç Selçuklularda olduğu için Gabriel'in hanımının Melikşah'ın huzuruna gitmiş olması kuvvetli ihtimaldir. Böylece Melikşah'tan bir tefviz fermanı alan Gabriel, Malatya'daki hâkimiyetini sağlamlaştırdı.

Malatya'da yönetimini meşrulaştıran Gabriel, damadı Toros'un zehirleyerek öldürdüğü Kutalmışoğlu Alp İlek'in askerlerini Malatya'yı teslim vaadi ile şehre davet etti. Ancak Malatya'ya gelen askerler Gabriel'in hile yaparak şehrin kapılarını kapatması üzerine dışarıda kaldılar. Bunun üzerine askerler, Davud adlı reisleri idaresinde Malatya'yı kuşattılar. Fakat bu sırada şehri kendisi ele geçirmek isteyen Danişmendli Gümüştekin Ahmed Gazi, taraflar arasında barış yaparak, kuşatmanın kaldırılmasını sağladı.[229]

Malazgirt Savaşından sonra Sivas'a yönelen Gümüştekin Ahmed Gazi, burayı ve etrafındaki birçok şehri fazla direnişle karşılaşmadan ele geçirmişti. Bundan sonra Gabriel'in elinde bulunan Malatya'yı da almak için harekete geçen Gümüştekin Ahmed Gazi, Büyük Selçuklu sultanının metbû

---

[225] S. Mihail, II, s. 31; Chalandon, a.g.e., s. 95-97; Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, s. 69; Sevim, a.g.e., s. 17.
[226] S. Mihail, II, s. 31.
[227] S. Mihail, II, s. 37; Kafesoğlu, Sultan Melikşah, s. 82; Honingmann, "Malatya", İA, s. 236; Ersan, a.g.e., s. 73.
[228] S. Mihail, II, s. 37; Kafesoğlu, Sultan Melikşah, s. 82.
[229] Mateos, s. 186; S. Mihail, II, s. 37-38; Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, s. 49.

olarak 1085 yılında burayı kuşattı.[230] Ebû'l-Ferec'in kaydına göre ise Kutalmışoğlunun dayısı olarak zikrettiği Ahmed Gazi, Malatya'yı ele geçirmiştir.[231] Ancak Malatya ve havalisi Anadolu'nun diğer bazı şehirlerinde olduğu gibi belli bir vergi karşılığında yerli Hıristiyan yöneticilerin elinde kalmıştır.[232]

Malatya'nın Gabriel'in hâkimiyeti sırasında bir müddet Türkiye Selçuklularına tâbi olduğu anlaşılmaktadır. Zîra Sultan Süleymanşah, 1083-1084 yıllarında Malatya'yı vergiye bağlamıştır.[233]

[230] Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, s. 70, 113; Kaşgarlı, a.g.e., s. 106; Ersan, a.g.e., s. 73.
[231] Abû'l-Farac, The Chronography, s. 229.
[232] Yinanç, a.g.e., s. 102.
[233] Abû'l-Farac, I, s. 332; Kafesoğlu, Sultan Melikşah, s. 81-82; Sevim, Anadolu Fatihi, s. 30.

BİRİNCİ BÖLÜM

SELÇUKLULAR DEVRİNDE MALATYA'NIN SİYASÎ VE İDARÎ DURUMU

1. 1. SİYASÎ DURUM

1. 1. 1. Selçuklu Sultanı I. Kılıç Arslan'ın Malatya Kuşatması

Ermenilerin Fırat bölgesinde bir takım prenslikler kurmaları Türkiye Selçukluları için önemli bir sorun teşkil etmeye başlamıştı. Zîra onlar Selçukluların doğu ve güneyde Türk-İslâm devletleriyle ilişkilerini engelliyorlardı. Bu sorunun bir an önce halledilmesi gerektiğini düşünen Sultan I. Kılıç Arslan, Çaka Bey'i ortadan kaldırıp, Bizans ile de barış yaparak batıda güvenliği sağladıktan sonra yönünü doğuya çevirdi. Bu sırada Ermenilerin hâkimiyetinde önemli bir şehir olan Malatya'ya doğru hareket etti. Malatya'yı Danişmendliler'den önce ele geçirmek isteyen I. Kılıç Arslan, büyük bir ordu ile şehri kuşattı.[234]

Gabriel, Malatya'yı eski sur burçlarıyla birlikte çok iyi tahkim etmişti. Bu nedenle şiddetli Selçuklu hücumuna karşı mücadele etmeye devam ettiği için muhasara uzun sürmüştür. Bunun üzerine sultan, vezirini elçi olarak şehrin Süryanî piskoposuna göndererek Gabriel'den teslim olmasını teklif etti. Elçi,

---

[234] S. Mihail (II, s. 42) ve Ebû'l-Ferec (I, s. 335) Kılıç Arslan'ın Malatya'yı 1095 yılında kuşattığını kaydetmektedirler. O. Turan (Selçuklular Zamanında Türkiye, s. 98) da mezkûr kaynakların verdiği tarihi kabul etmektedir. I. Demirkent (Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıç Arslan, Ankara: TTK, 1996, s. 22-24) ise Kılıç Arslan'ın 1096'da Drakon vadisinde ilk haçlı seferine çıkan orduyu mağlup ettikten sonra 1097 ilkbaharında Malatya üzerine yürüdüğünü yazmaktadır. Anna Komnena, Piyer Lermit (Pierre l'Hermit) idaresindeki bu haçlı kuvvetlerini İlhan adlı komutanın, İbnü'l-Kalânisî ise Sultanın kardeşi Davud'un mağlup ettiğini kaydetmektedirler. Bkz. Anna Comnena, The Alexiad, İng. çev. Elizabeth A. S. Dawes, Londra, 1967, s. 251; İbnü'l-Kalânisî, Zeylü Tarihi Dimaşk, Thk. H. F. Amedroz, Beyrut, 1908, s. 134; A. Sevim, "İbnü'l-Kalânisî'nin Zeylü Tarih-i Dımaşk Adlı Eserinde Selçuklularla İlgili Bilgiler I (H.436-500=1044/45-1106/7)", Belgeler Dergisi, XXIX/33(2008), s. 24; Mateos (s. 187) Kılıç Arslan'ın Malatya kuşatmasını Şubat 1096-Şubat 1097 tarihleri arasında zikrederken Ermeni yazar Vardan ise (Compilation of History, İng. çev. Robert Bedrosian, Long Branch, New Jersey 2007, s. 63; "Türk Fütühatı Tarihi (889-1269)", (Çev. Hrant D. Andreasyan), Tarih Semineri Dergisi, III (1937), s. 186.) 1098 yılını göstermektedir. Honingmann (Malatya, İA, s. 236) daha da ileri giderek Kılıç Arslan'ın Malatya'yı ilk defa 1100 yılında kuşattığını ifade etmektedir. Bütün bu bilgiler ve Mayıs 1097 tarihinde Haçlıların İznik'i kuşatmaları üzerine Kılıç Arslan'ın Malatya muhasarasını kaldırması, 1097 yılının başlarında Malatya kuşatması ile meşgul olduğunu göstermektedir.

barış yoluyla şehrin teslim edilmediği takdirde sultanın kılıç yoluyla şehri alacağını bildirdi. Piskopos elçinin bu sözlerini ve şehri teslim etmeleri gerektiğini Gabriel'e söylediyse de, bu öneriyi kabul etmeyen Gabriel, piskoposu Selçuklularla temas kurduğu gerekçesiyle öldürdü.[235] Tacirleri ve din adamlarını çeşitli bahanelerle öldürterek onların evlerindeki ve kiliselerdeki değerli eşyaları alan Gabriel, halkın nefretini kazandığı için Ermeni ve Süryanî halk da şehrin Selçuklulara teslim edilmesini istiyordu.[236] Bu durumun farkında olan I. Kılıç Arslan, bir an önce şehri ele geçirmek için muhasarayı uzatıyordu. Ancak bu sırada Haçlıların İznik önüne geldiklerini haber alan sultan, kuşatmayı kaldırarak Malatya'dan ayrılmak zorunda kaldı.[237] Böylece I. Kılıç Arslan ilk Malatya kuşatmasında muvaffak olamadan İznik'e döndü.

1. 1. 2. Danişmendlilerin Malatya'yı Fethi

I. Kılıç Arslan'ın Malatya kuşatmasını kaldırarak dönmek zorunda kalması ve Bizans ile meşgul olması Danişmendli Gümüştekin Ahmed Gazi için büyük bir fırsat oldu. Ahmed Gazi, Sivas'tan ayrılarak Malatya'ya doğru hareket ederek şehri kuşattı (1098).[238]

Malatya surlarının kuşatmaya dayanıklı olması fethi zorlaştırıyordu. Ancak Gümüştekin Ahmed Gazi kuşatmadan vazgeçmiyor, yaz mevsimlerinde gelip muhasaraya devam ediyordu. Böylece üç yıl süren Danişmendli baskısına daha fazla dayanamayacağını anlayan Malatya hâkimi Gabriel, elçiler göndererek Antakya Haçlı Prensi I. Bohemond'u

---

[235] Abû'l-Farac, I, s. 335-336; S. Mihail, II, s. 42-43.

[236] Abû'l-Farac, I, s. 337.

[237] Mateos, s. 187; Abû'l-Farac, I, s. 336; S. Mihail, II, s. 46, Simbat, s. 47; Aksarayî, s. 28; İ. Kafesoğlu, Selçuklu Tarihi, İstanbul, 1972, s. 90; Coşkun Alptekin, "Türkiye Selçukluları", DGBİT, C. VIII, İstanbul: Çağ Yayınları, 1989, s. 225; Abdülkerim Özaydın, "Danişmendliler", DGBİT, C. VIII, İstanbul: Çağ Yayınları, 1989, s. 123; Sevim, Anadolu'nun Fethi, s. 130. Honingmann hatalı olarak I. Kılıç Arslan'ın Malatya'yı 1100 yılında kuşattığını ve Gabriel'in Frankları yardıma çağırması üzerine kuşatmayı kaldırarak geri çekildiğini yazmaktadır. Bkz. Honingmann, "Malatya", İA, s. 236.

[238] Vardan, Gümüştekin Ahmed Gazi'nin Malatya'yı 1100 yılında kuşattığını belirtmektedir. Bkz. s. 65, Türkçe terc. 188.

Türklere karşı yardıma çağırdı. Gabriel, Bohemond'a elçiler vasıtasıyla kızını ve çeyiz olarak da Malatya'yı kendisine teslim edeceğini bildirdi. Gabriel'in daveti üzerine Antakya Ermeni patriği Giprianos ile Maraş Ermeni Patriği Grigores'i yanına alan Bohemond, diğer Frank reisi Richard ile yola çıktı. Bohemond'un Malatya'ya gelmek için hareket etmesi üzerine, Keysun ve Raban bölgelerini elinde bulunduran Ermeni Kogh Vasil ile yine Ermeni olan Rupenoğulları, Frankların gelip başlarına geçerek kendilerini oradan uzaklaştıracakları endişesine kapıldılar. Derhal durumdan Danişmendlileri haberdar ederek Bohemond'a pusu kurmalarını istediler. Bunun üzerine Gümüştekin Ahmed Gazi ordusunu Malatya yakınlarında pusuya yerleştirdi. Haçlı kuvvetleri ise durumun farkında olmadan güvenle ilerleyerek Malatya civarında Gafina (Gapna) mevkîinde istirahata çekilmişlerdi.[239] Böylece Danişmendli Gümüştekin, Bohemond'u durdurmak için ona doğru ilerleyerek Malatya yakınlarında ani bir saldırıyla Frankları durdurdu. Danişmendlilerle karşılaştıklarında sayıları az olduğu için savaşmak istemeyen Bohemond ve adamları hemen kaçmak istediler. Ancak Bohemond ve Richard yakalanarak esir alındı; Giprianos ile Grigores ise öldürüldül (1100).[240]

Danişmendlilere yakalanmadan kaçmayı başaran bir askerin Urfa'ya giderek Bohemond'un esir edildiğini Urfa kontu I. Baudouin'e bildirmesi üzerine I. Baudouin, Antakya ve Urfa'dan topladığı Frank askerleriyle derhal Malatya'ya doğru ilerledi. Bunu duyan Danişmendli Gümüştekin, Malatya kuşatmasını kaldırarak ele geçirdiği esirlerle birlikte kendi topraklarına çekilmeye karar verdi. I. Baudouin, Malatya'ya geldiğinde Gabriel tarafından bir kurtarıcı gibi karşılandı. Gabriel, şehrin idaresini Baudouin'e bırakarak kızı

---

[239] Abû'l-Farac, II, s. 342; S. Mihail, II, s. 47; Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, s. 137.

[240] Azîmî Tarihi, Selçuklular Dönemiyle İlgili Bölümler, Nşr. ve Çev. Ali Sevim, 2. Baskı, Ankara: TTK, 2006, s. 26, terc. s. 38; İbnü'l-Kalânisî, Zeylü, s. 137-138; Sevim, a.g.m., s. 27; Abdülkerim Özaydın, "Dânişmendliler", TDVİA, C. 8, İstanbul, 1993, s. 470; İbnü'l-Esir (X, Beyrut, 1966, s. 300, Çev. Abdülkerim Özaydın, X, İstanbul, 1987, s. 247-248) Danişmendli Gümüştekin Ahmed Gazi'nin Bohemondla ve daha sonra Haçlılarla mücadelesini 1100 yılında Eylül-Ekim ayları içerisinde zikreder ve Malatya'nın fethinin bu olayların hemen akabinde olduğunu kaydeder. Bazı araştırmacılar tarafından da Gümüştekin'in Frank kuvvetlerine karşı kazandığı zafer Malatya'nın fethi ile karıştırılmıştır. Bkz. M. H. Yinanç, "Dânişmendliler", İA, III, İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1945, s. 469. Bu zaferin tarihi 1100 olup Malatya'nın fethinin ise aşağıda izah edileceği üzere 1101 yılında Amasya yakınlarında Haçlı kuvvetlerinin mağlup edilmesinin ardından 1102'de gerçekleştiği anlaşılmaktadır.

Morfia'yı da onunla evlendirdi. Baudouin, Gabriel ile anlaşarak Malatya savunmasına katılmak üzere adamlarından bir kısmını burada bırakıp Urfa'ya geri döndü.[241]

Danişmendli Gümüştekin Ahmed Gazi'nin Malatya civarında Haçlıları mağlup ettiği sırada Kılıç Arslan'ın da burada bulunduğuna veya yardım gönderdiğine dair kaynaklarda müphem rivâyetler mevcuttur.[242] Ahmed Gazi'nin Bohemond gibi bir kontu esir alması ve diğer Frank esirlerle birlikte onu Niksar'a götürerek hapsetmesi Türk ve İslâm dünyasında ne kadar büyük sevinç yarattıysa Batı dünyasında da o derece büyük bir üzüntüye sebep oldu. Bunun üzerine Niksar'da bulunan Haçlı prenslerini kurtarmak amacıyla Saint Gilles kumandasında hazırlanan 100 bin kişilik Haçlı ordusu İstanbul'u geçerek İznik önlerine geldi. İznik-Eskişehir yolunda ilerleyen Haçlılara karşı başarılı mücadeleler veren I. Kılıç Arslan, arkadan 300 bin kişilik Haçlı ordusunun geldiğini haber aldığında onlara tek başına karşı koyamayacağını anladı ve Danişmendli Gümüştekin'den yardım istedi. Kudüs'e gideceği zannedilen Haçlıların, Bohemond'un esir tutulduğu Niksar'a doğru ilerlediklerini gören Selçuklu ve Danişmendli kuvvetleri birleşerek onların üzerine yürüdüler. Merzifon yakınlarında karşılaşan iki ordu arasında şiddetli çarpışmalar meydana geldi. Haçlılar büyük bir bozguna uğratıldılar (1101). Diğer bir Haçlı ordusu Niksar yolunun tehlikelerini görerek Akşehir,

---

[241] Simbat, s. 53; Mateos, s. 204-205; Anonim Süryanî Vekayinâmesi (Anonymous Chronicle), İng. çev. A. S. Tritton, "The First and Second Crusades from an Anonymous Syriac Chronicle", JRAS, Londra 1933 (January), s. 74-75, Çev. Vedii İlmen, I. ve II. Haçlı Seferleri Vakayinamesi, İstanbul, 2005, s. 14-16; Fulcherius Carnotensis, Historia Hierosolymitana, Ed. Heinrich Hagenmayer, Heidelberg, 1913, s. 19, İng. çev. Frances Rita Ryan, A History of the Expedition to Jerusalem 1095-1127, Tennesse, 1969, s. 134-135, Türkçeye çev. İ. Bihter Barlas, "Kutsal Toprakları Kurtarmak" Kudüs Seferi, İstanbul: IQ, 2009, s. 117-118; Ayhan Can, Fulcherius Carnotensis'in Haçlı Vekayinamesinin Türkiye İle İlgili Olayları da İçine Alan Birinci Kitabının Tercümesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1998, s. 66; S. Mihail, II, s. 46-47; Abû'l-Farac, II, s. 342; Runciman, a.g.e., I, s. 247-249; I. Demirkent, Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1098-1118), I. Cilt, Ankara: TTK, 1990, s. 66-68; Aynı yazar, I. Kılıç Arslan, s. 33-34; Cahen, The Formation of Turkey, s. 12; Özaydın, "Danişmendliler", DGBİT, s. 125; Honingmann, "Malatya", İA, s. 236.

[242] Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, s. 105.

Konya ve Ereğli yolunu takip ettiler. Konya-Ereğli civarında kayıplara uğrayan bu ordudan ancak birkaç bin kişi kurtularak Antakya'ya ulaşabildi.[243]

I. Kılıç Arslan ile birlikte Haçlıları bertaraf eden Danişmendli Gümüştekin, I. Baudouin'in Malatya'dan ayrılıp Urfa'ya dönmesini de fırsat bilerek tekrar şehri kuşattı. Bu sırada Malatya'da, Ermeni ve Süryanî halk ile şehrin hâkimi Gabriel arasında oluşan husumetin gittikçe artmasıyla huzur bozulmuştu. Gabriel'in halka zulüm yapması, onların mallarını müsadere etmesi ve hatta insanları öldürmesi büyük bir infial yarattı. Bu arada muhasara altında bulunan şehirde kıtlık da başladı. Gabriel'in zulmünden bıkan ve zor şartlar altında yaşayan Süryanîler, daha önce I. Kılıç Arslan'ın Malatya'yı kuşattığı sırada Gabriel'in Türklerle anlaşmasını istemişlerdi. Şimdi de Danişmendliler ile Gabriel'in barış yapmasını istiyorlardı. Malatya metropoliti Bar Sabuni vasıtasıyla bu arzularını ilettiklerinde bunu kendi aleyhine düzenlenen bir tertip olarak gören Gabriel, metropolit ile birlikte şehrin birçok ileri gelenini öldürttü. Bunun üzerine öfkelenen askerler, şehrin kapılarını Türklere açtılar. Gümüştekin Ahmed Gazi beraberindeki kuvvetlerle 18 Eylül 1102 (3 Zilhicce 495) tarihinde Malatya'ya girdi.[244] Böylece Danişmendlilerin Malatya'yı fethi ile I. Kılıç Arslan tarafından kuşatılan fakat alınamayan şehirde Türk hâkimiyeti başladı.

Gümüştekin, Malatya'nın bütün servetini ganimet olarak askerlerine dağıttı. İnsanların öldürülmesine izin vermedi ve herkesi güven içinde evlerine yerleştirdi. Halkın ihtiyaçlarını karşılamak üzere Sivas'tan getirttiği buğday, öküz ve gerekli diğer eşyaları dağıttıktan sonra esirleri serbest

---

[243] Simbat, s. 54; Mateos, s. 214-219; S. Runciman, Haçlı Seferleri Tarihi, II, Çev. Fikret Işıltan, 2. Baskı, Ankara: TTK, 1992, s. 15 vd.; I; Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, s. 105; Demirkent, "1101 Yılı Haçlı Seferleri", Fikret Işıltan'a 80. Doğum Yılı Armağanı, İstanbul, 1995, s. 37-41.

[244] Süryanî Mihail, Malatya'nın fetih tarihini 18 Eylül 1102 Çarşamba günü olarak kaydetmektedir. Hâdiseyi S. Mihail'den nakleden Ebû'l-Ferec de aynı tarihi vermekle beraber "Arap kaynaklarında fethin 1101 yılında meydana geldiği nakledilmektedir" der. Bkz. S. Mihail, II, s. 47; Abû'l-Farac, II, s. 342; Ayrıca bkz. Anonim Süryanî Vekayinâmesi, s. 75; Türkçe terc. s. 16; Arap kaynaklarında fethin tarihi H. 495 (Ekim 1101-Ekim 1102) yılı şeklinde geçmektedir. İbnü'l-Esir, X, s. 300; terc. X, s. 247-248; İbn Şıhne, a.g.e., s. 197; Ayrıca bkz. Runciman, a.g.e., II, s. 31-32; Irene Melikoff, "Dānishmendids", The Encyclopadedia of Islam, II, Leyden, 1965, s. 110; Özaydın, "Danişmendliler", TDVİA, s. 470; Sefer Solmaz, "Dânişmendliler", Türkler, C. 6, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 432.

bıraktı. Böylece şehirde artan bereket ve refah ile halk huzura kavuştu. Gümüştekin, buraya iyilikleri ile tanınan Vasil adında birini vali olarak tâyin etti. Gabriel ise yaptığı kötülükleri unutmayan yerli halk tarafından işkenceye maruz bırakılarak öldürüldü.[245]

1. 1. 3. Malatya Üzerinde Danişmendli–Selçuklu Rekabeti ve Selçukluların Malatya'yı Ele Geçirmeleri

1101 yılında Haçlılara karşı birlikte mücadele eden I. Kılıç Arslan ile Danişmendli Gümüştekin arasındaki münasebetler, Malatya'nın Danişmendliler tarafından fethedilmesiyle yerini rekabete bıraktı. I. Kılıç Arslan burayı daha önce kuşatmış ancak almaya muvaffak olamamıştı. Danişmendli Gümüştekin'in Malatya'yı fethi ve Niksar'da esir tuttuğu Haçlıların fidyesinden sultana hisse vermemesi doğuda sultanı ilgilendiren önemli bir mesele olmuştu. Bizans imparatoru ile anlaşıp batıda emniyet ve istikrarı kuran Sultan I. Kılıç Arslan, Doğu Anadolu'daki işleriyle uğraşmaya ve oradaki emellerini takibe fırsat buldu.[246]

Batıda güvenliği sağlayan I. Kılıç Arslan'ın doğuya yönelmemesi için hiçbir sebep kalmamıştı. Sultan, Ermenilerin daveti üzerine önce Maraş'a gelerek şehri Haçlılardan aldı (1103). Daha sonra oradan Antakya seferine çıkmak üzere hazırlıklara başlamıştır. Bu sırada Gümüştekin Ahmed Gazi, 100 bin dinar fidye karşılığında Bohemond'u serbest bırakmıştı.[247] Gümüştekin'in Bohemond'u serbest bıraktığını ve diğer Haçlı prensi Richard

---

[245] S. Mihail, II, s. 48; Anonim Süryanî Vekayinâmesi, İng. terc., s. 75; Türkçe terc., s. 16; Ebû'l-Ferec, Gabriel'in öldürülmesi ile ilgili şu bilgileri vermektedir; "Gabriel öldürülmeden önce karısının bulunduğu Katia kalesine getirilmiş ve oradaki Türkler, Gabriel'in karısına kaleyi teslim ettirmesini söylemişlerdir. Bunun üzerine Gabriel, karısına "Kaleyi teslim et ben sana birkaç gün önce Midas adında bir genç gönderdim" der. Midas kelimesi ise Aramca teslim etmeme manasındadır. Türkler bunu anlayınca Gabriel'i öldürdüler". Bkz. Abû'l-Farac, II, s. 342-343.

[246] Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, s. 106.

[247] S. Mihail, II, s. 48; Abû'l-Farac, II, s. 343; Mateos, s. 221; İbnü'l-Esir, X, s. 345, Türkçe terc. X, s. 281; Özaydın, "Danişmendliler", DGBİT, s. 127; Demirkent, I. Kılıç Arslan, s. 50-51; Aynı yazar, "Antakya Prinkepsi Bohemond'un Esir Alınması, Niksar'da Hapsedilmesi ve Serbest Bırakılması (1100-1103)", Niksar'ın Fethi ve Danişmendliler Döneminde Niksar Bilgi Şöleni Tebliğleri, Niksar, 1996, s. 3-7.

için Bizans ile müzakereye giriştiğini öğrenen I. Kılıç Arslan hem sultan hem de müttefik oldukları için alınan fidyenin yarısının kendisine verilmesini istemiş, ancak kabul edilmemişti. Önce Malatya'nın fethi ardından da bu olay I. Kılıç Arslan ile Gümüştekin arasındaki münasebetlerin bozulmasına ve iki güç arasında hâkimiyet mücadelesinin başlamasına neden oldu. Bunun üzerine Antakya seferinden vazgeçen I. Kılıç Arslan, Danişmendliler üzerine yürüyerek onları bozguna uğrattı.[248]

Danişmendli Gümüştekin'in 1105 yılında ölümüyle büyük oğlu Gazi, Sivas'ta, küçük oğlu Yağısıyan Malatya'da hüküm sürmeye başlamıştı. Yağısıyan'ın yaşının küçük olması ve tecrübesiz olması I. Kılıç Arslan için iyi bir fırsat oldu. 28 Haziran 1106'da Malatya'yı kuşatan sultan, şehrin surunun kuzeydoğusunda bulunan döner kule önüne muhasara makineleri kurdu. Şiddetli hücumlarla iki ay süren kuşatmaya daha fazla mukavemet edemeyeceğini anlayan Yağısıyan, hayatının bağışlanması şartıyla şehri I. Kılıç Arslan'a teslim etti (1 Muharrem 500/2 Eylül 1106). Böylece sultan barış yoluyla Malatya'ya hâkim oldu; şehir halkından hiç kimseye de zarar verilmedi.[249]

Malatya'nın fethiyle, Anadolu'da gittikçe artmakta olan Danişmendli nüfuzu kırılarak Selçukluların doğuda genişlemeleri için uygun ortam hazırlandı. Sultan I. Kılıç Arslan'ın sınırlarını doğuda genişletme siyaseti devleti, Büyük Selçuklular ile karşı karşıya getirdi. Böylece aynı soydan gelen iki devlet arasında geleneksel rekabet yeniden canlanmış oluyordu. I. Kılıç Arslan'ı ve haleflerini doğuya yönelten ailevî rekabet ve üstünlük davasının dışında diğer bir etken de İslâm medeniyeti sınırları içerisinde gelişen Doğunun, Orta Anadolu'ya nazaran ileri bir safhada olması idi. Bu dönemde Doğu Anadolu çoğunlukla Büyük Selçuklulara bağlı bir takım beylerin hâkimiyetinde bulunuyordu. I. Kılıç Arslan, bu beylerin hâkim oldukları yerleri

---

[248] Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, s. 107; M. H. Yinanç, "Dânişmendliler", İA, s. 469.

[249] S. Mihail, II, s. 51; Abû'l-Farac, II, s. 345; Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, s. 107; Demirkent, I. Kılıç Arslan, s. 52-53; Alptekin, "Türkiye Selçukluları", DGBİT, s. 229; Yinanç, "Dânişmendliler", İA, s. 469; Honingmann, "Malatya", İA, s. 236; M. Kesik, "Türkiye Selçukluları İle Dânişmendliler Arasındaki İlişkiler", Türkler, C. 6, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 537.

ele geçirmek istiyordu. Büyük Selçuklular ise buradaki egemenliklerinin bitmemesi için tedbiri elden bırakmıyorlardı. Ancak Saltuklu ve Sökmenliler haricinde Büyük Selçuklulara tâbi beyler, I. Kılıç Arslan'ın tâbiiyeti altına girdiler. Doğu Anadolu halkı Haçlılara karşı sultanın idaresine girmekten memnun oldu.

I. Kılıç Arslan, etrafına topladığı emîrler ile Urfa kontu I. Baudouin'e karşı hareket ederek Urfa'yı kuşattı. Günlerce süren şiddetli hücumlara güçlü bir mukavemetle karşılık alınınca şehri ele geçirmek mümkün olmadı. Urfa kuşatması sırasında, sultana Musul Emîri Çökermiş'in adamlarından Harran'ı kendisine teslim edecekleri haberi ulaşınca sultan kuşatmayı kaldırarak Harran'a gitti.[250] Burada birkaç gün kaldıktan sonra hastalandığı için Malatya'ya dönmek zorunda kaldı.[251] Doğuda genişleme hareketi de bir müddet durdu.

Anadolu'nun doğusundaki beylerin I. Kılıç Arslan'ın idaresine girmeleri ve Türkiye Selçuklularının genişlemeleri, Büyük Selçuklular ile komşu olmalarına neden oldu ve iki devlet arasında devam eden rekabet ve hâkimiyet mücadelesi yeni bir safhaya girdi. Nitekim Büyük Selçuklu sultanı Muhammed Tapar, Musul'da bulunan Çökermiş'in yerine Çavlı'yı gönderdi. Bu iki emîrin arasında meydana gelen mücadelede Çökermiş'in hayatını kaybetmesi üzerine Musul halkı, onun oğlu Zengî'ye itaat etti. Ancak Çavlı, Musul'u muhasara edince halk, I. Kılıç Arslan'a haber göndererek şehri kendisine teslim edeceklerini bildirdiler. Bunun üzerine Malatya'dan hareket eden sultan, Nusaybin'de Çavlı'yı mağlup ederek Musul'a girmiştir. Fakat Habur nehri kıyısında Çavlı ile giriştiği ikinci savaşta hayatını kaybetti (500/1107).[252]

---

[250] Simbat, s. 58.

[251] İbnü'l-Esir, X, s. 415, Türkçe terc., X, s. 333; Mateos, s. 231; İbnü'l-Kalânisî, Zeylü, s. 150; Sevim, "İbnü'l-Kalânisî'nin", s. 35-36; Demirkent, Urfa, s. 110.

[252].Mateos, s. 231; Abû'l-Farac, II, s. 346-347; Simbat, s. 59; İbnü'l-Esir, X, s. 428-430, Türkçe terc., X, s. 344-345; Ebû'l-Fidâ, el-Muhtasar fî Ahbâri'l-Beşer, C. II, Thk. Mahmud Deyyûb, Beyrut, 1997, s. 40-41; Azîmî, s. 27-28, terc. s. 40; İbnü'l-Kalânisî, Zeylü, s. 156-157; Sevim, "İbnü'l-Kalânisî'nin", s. 41; Demirkent, I. Kılıç Arslan, s. 58; Alptekin, "Türkiye Selçukluları", DGBİT, s. 231.

1. 1. 4. Tuğrul Arslan'ın Malatya Sultanlığı ve Belek Gazi

Sultan I. Kılıç Arslan, Musul'a girdiğinde hanımı Ayşe Hatun[253] ve 11 yaşındaki oğlu Şahinşah (veya Melikşah), diğer oğlu Tuğrul Arslan ile komutan Bozmış'ı orada bırakmıştı. Sultanın ölümünün ardından Çavlı'nın Musul'a girmesi üzerine Bozmış, ona karşı mücadele edemeyeceğini anlayınca sultanın hanımıyla küçük oğlu Tuğrul Arslan'ı yanına alarak Malatya'ya geldi. Yanlarında Kılıç Arslan ile Ayşe Hatun'un kızı olan Seyyide (veya Saide) Hatun[254] da bulunuyordu. Kılıç Arslan'ın diğer oğlu Şahinşah ise Çavlı tarafından Muhammed Tapar'a gönderildi.[255]

Malatya'daki hâkimiyet boşluğundan istifade eden Emîr Bozmış, I. Kılıç Arslan'ın oğlu Tuğrul Arslan'ı burada sultan ilân etti. Bu sırada Malatya'da İlarslan adında bir emîr bulunuyordu. Küçük sultanın annesi Ayşe Hatun ile Emîr İlarslan komplo düzenleyerek Bozmış'ı öldürdüler ve daha sonra ikisi evlendiler.[256] Böylece Malatya'da yönetimi İlarslan eline aldı.

---

[253] Sözü edilen Kılıç Arslan'ın hanımının Antakya Prensi Raymond'un kız kardeşi İsabella olduğu rivâyet edilmektedir. (Ancak Raymond, Ayşe Hatun'un yaşadığı dönemden ileri bir tarih olan 1136-1149 yılları arasında Antakya'da hüküm sürmüştür.) Bkz. Rice, a.g.e., s. 59, 92. S. Mihail, 1152 yılında Malatya'da idareyi ele alan Zülkarneyn'in annesinden yeni İsabel olarak bahsederken eski İsabel olarak Tuğrul Arslan'ın annesine işaret etmektedir. Bkz. S. Mihail, II, s. 167. Ebû'l-Ferec ise Ayşe Hatun'dan ikinci bir İsabel olarak söz eder. Bkz. Abû'l-Faraj, s. 252. Türkçe tercüme metinde ise ikinci bir İsabel rolü oynayan valide sultan şeklinde geçmektedir. Bkz. Abû'l-Farac, II, s. 359. Urfalı Mateos Vekayinâmesi'ne ilâvelerde bulunan Ed. Dulaurier, Ebû'l-Ferec'in kaydından hareketle I. Kılıç Arslan'ın hanımının İsabel olduğunu ve bu isimden dolayı bir Hıristiyan olabileceğini ifade etmiştir. M. H. Yinanç ise bu hanımın adının Ayşe Hatun olduğunu, Ebû'l-Ferec'in bu muhteris kadını zemmetmek için "ikinci bir İsabel gibi hareket eden" şeklinde ifade kullandığını belirtmektedir. Bkz. Mateos, s. 282 dn. 160. I. Demirkent de M. H. Yinanç gibi kaynak belirtmeksizin bu kadının ismini Ayşe Hatun olarak kaydetmiştir. Bkz. Demirkent, a.g.e., s. 57, 59. Kılıç Arslan'ın 1092'de Çaka Bey'in kızı ile evlenmesi dolayısıyla Ayşe Hatun'un Çaka Bey'in kızı olduğu şüphesizdir. Bkz. Comnena, a.g.e., s. 219; O. Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, s. 93; Aynı yazar, "Kılıç Arslan I.", İA, C. VI, s. 682; Demirkent, I. Kılıç Arslan, s. 17-18; A. N. Kurat, Çaka Bey, Ankara, 1966, s. 43.

[254] Seyyide Hatun daha sonra Mardin Artuklu beyi Necmeddin İlgazi ile evlenmiştir. Kadı Tâceddin Ebû Salim b. Nubâta Malatya'ya gidip gelini alarak Meyyâfârikîn'e Necmeddin İlgazi'ye götürmüştür. Bkz. İbnü'l-Ezrak, Târihi Meyyâfârikîn ve Âmid, Neşr. Ahmet Savran, Erzurum, 1987, s. 16, Meyyâfârikîn ve Âmid Tarihi, (Artuklular Kısmı), Araştırma, İnceleme ve Çev. Ahmet Savran, Erzurum, 1992, s. 39.

[255] İbnü'l-Esir, X, s. 430, Türkçe terc., X, s. 345; Demirkent, I. Kılıç Arslan, s. 58-59.

[256] C. Cahen kaynak göstermeden Ayşe Hatun'un Belek'ten önce birkaç Türk Emîri ile evlendiğini ve bu emîrleri oğluna atabey yaptığını yazmaktadır. Bunlardan biri burada

İlarslan'ın baskı yaparak zorla altın toplaması üzerine halkın zor durumda kaldığını gören Tuğrul Arslan ve annesi onu yakalayıp hapsettiler. Halkın müsterih olması için onun öldürüldüğünü duyurdular. Bir yıl süren hapsinden sonra İlarslan'ı Sultan Muhammed Tapar'a gönderdiler.[257] Sultan da I. Kılıç Arslan'ın oğlu Şahinşah'ı Malatya'ya gönderdi.[258] Şahinşah, burada sultanlığını ilân ederek kardeşi Tuğrul Arslan'ı azletti. Diğer kardeşleri Mesud ve Arab'ı da hapsettiren Şahinşah, 1110 yılında Konya'da tahta oturdu.[259]

Bu sırada Selçuklu şehzâdeleri arasında süren mücadeleler sonucu Malatya ve civarındaki otorite boşluğundan faydalanan Haçlı reisi Bohemond, Elbistan ve Ceyhan'ı işgal ederek Malatya'yı da kendisine bağlamıştır.[260] Ancak bu tâbiiyet kısa sürmüştür. Bu arada Ayşe Hatun, oğlunu atabeyi ile birlikte bırakarak Artuklu hükümdarı Belek Gazi'nin himâyesini talep etmek üzere Palu'ya gitmiştir. Burada Belek'e şu sözleri söylemiştir: "Sultan (Kılıç Arslan) nice defalar sizi medhederek dedi ki, bütün Türk emîrleri içinde Belek derecesinde akıllı ve kudretli bir kimse yoktur. Ben de, beni ve çocuklarımı adınızla korumanızı istiyorum." Böylece Belek'in himâyesine giren Ayşe Hatun, bir süre sonra onunla evlenmiştir. Birlikte Malatya'ya gelerek orada bulunan atabeyi uzaklaştırmışlardır. Belek Gazi, Tuğrul Arslan'ın atabeyliği

---

zikredilen İlarslan olup, diğerlerinin adına kaynaklarda rastlanılmamıştır. Bkz. Cahen, Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler, s. 101; The Formation of Turkey, s. 15.

[257] S. Mihail, II, s. 54; Abû'l-Farac, II, s. 347-349. C. Cahen'in verdiği bilgiye göre Ayşe Hatun, Muhammed Tapar ile iyi ilişkiler kurmak istemiş ve bu amaçla Orta Toroslardaki Frank ve Ermenilere akınlar düzenlemiştir. Bkz. Osmanlılardan Önce, s. 101.

[258] Abû'l-Farac, II, s. 349; Cahen, The Formation of Turkey, s. 16; Câmiu'd-Düvel'de Şahinşah'ın esirlikten üç yıl sonra halifenin şefaati ile kurtulduğu ve Sultan Muhammed Tapar tarafından Anadolu'ya gönderildiği, kendisine halifeden saltanat menşuru gönderilen Şahinşah'ın (Melikşah) 503 (1109/1110) yılında tahta oturduğu yazmaktadır. Bkz. Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, Câmiu'd-Düvel, Selçuklular Tarihi II, Anadolu Selçukluları ve Beylikler, Yay. Ali Öngül, İzmir, 2001, s. 16; İbnü'l-Kalânisî ise Şahinşah'ın Malatya'ya sultan tarafından gönderilmediğini, Temmuz-Ağustos 1109 (Muharrem 503) tarihinde sultanın ordugâhından kaçarak Anadolu'ya geldiğini belirtmektedir. Bkz. İbnü'l-Kalânisî, Zeylü, s. 158; Sevim, a.g.m., s. 42.

[259] Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, s. 153; Alptekin, "Türkiye Selçukluları", DGBİT, s. 234; Muharrem Kesik, Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi Sultan I. Mesud Dönemi (1116-1155), Ankara: TTK, 2003, s. 15-16. Ebû'l-Ferec'in kaydına göre Şahinşah (veya Melikşah) Malatya'da yıllarca kalmış, Danişmendliler tarafından rahatsız edilmesi üzerine Bizans İmparatoru Alexios Comnenos'tan yardım istemek üzere onun yanına gitmiştir. Bir süre sonra Malatya'ya geri dönen Şahinşah, Danişmendliler tarafından yakalanarak gözleri kör edilmiştir. Bunun üzerine Malatya'daki emîrler Mesud'u hapisten çıkararak sultan ilân etmişlerdir. Bkz. Abû'l-Farac, II, s. 349-350.

[260] S. Mihail, II, s. 55.

görevini üzerine almıştır. İdarede asıl söz sahibi olan kişi ise Ayşe Hatun olmuştur.[261]

Belek Gazi, Malatya hâkimiyetinden sonra ilk iş olarak Çubukoğlu Muhammed Bey'in[262] mirasından ele geçiremediği tek yer olan Harput meselesiyle ilgilenmeye başladı. Harput emîrini sıkıştırarak burayı evlatlığı Tuğrul Arslan'a satması için zorluyordu. Harput emîri bu baskı neticesinde şehre karşılık bir miktar altın ve bazı yerlerin kendisine verilmesini teklif etti. Belek Gazi ve Tuğrul Arslan bu şartları kabul ettiler. Bunun üzerine Harput'u teslim almak için Belek Gazi, Malatya askeriyle birlikte harekete geçti. Ancak, Sultan Muhammed Tapar tarafından Haçlılarla mücadele etmek üzere bölgeye gönderilen oğlu Mesud ve Aksungur Porsukî komutasındaki Büyük Selçuklu birliklerinin yaklaşmak üzere olduklarını duyduğunda Harput'u bırakarak Malatya'ya geri döndü. Böylece Büyük Selçuklu ordusu Belek'in bırakmak zorunda kaldığı Harput'a hiç silah kullanmadan girdi (1114).[263] Ancak ertesi yıl Büyük Selçuklu ordusu, Belek Gazi'nin de dâhil olduğu Artuklu kuvvetlerine mağlup oldu. Belek, Harput'u tekrar ele geçirmek için büyük bir imkân yakalamıştı. Bu fırsatı çok iyi değerlendiren Belek, derhal Harput üzerine yürüyerek şehre hâkim oldu ve burayı beyliğinin merkezi yaptı (1115).[264]

Belek Gazi, daha önceden Mengücekli Beyliği'nin yönetiminde bulunan Dersim ve Palu'yu zapt etmiş, bu yüzden Mengücekoğulları ile arası açılmıştı. Mengücekoğlu İshak Bey, Malatya'nın Belek Gazi hâkimiyetinde olmasından dolayı buraya akınlarda bulunarak şehri yağmaladı (1118). Bu

---

[261] S. Mihail, II, s. 60, 66; Abû'l-Farac, II, s. 351; M. H. Yinanç, "Belek", İA, II, s. 469; C. Alptekin, "Belek b. Behrâm", TDVİA, C. 5, İstanbul, 1992, s. 402-403; C. Alptekin, "Artuklular", DGBİT, C. VIII, İstanbul: Çağ Yayınları, 1989, s. 182; Aydın Usta, "Artukoğlu Belek Gazi'nin Siyasî Faaliyetleri", Prof. Dr. Ramazan Şeşen Armağanı, İstanbul, 2005, s. 359.

[262] Sultan Melikşah, Diyarbakır'ı fethettiğinde buraya Fahrüddevle Cehîr'i vali tâyin edince o da Harput'u Türk Emîri Çubuk Bey'e ıktâ olarak vermişti. Onun ölümünden sonra burada oğlu Muhammed hüküm sürmeye başladı. Belek'in Harput'u ele geçirmesiyle 28 yıl hüküm süren Çubuk beyliği sona erdi. Bkz. Turan, Doğu Anadolu Türk Devletleri, s. 147.

[263] S. Mihail, II, s. 65-66; Abû'l-Farac, II, s. 351-352; Honingmann, "Malatya", İA, s. 236; Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, s. 153; A. Usta, a.g.m., s. 360.

[264] Alptekin, "Artuklular", DGBİT, s. 182; Nureddin Ardıçoğlu, Harput Tarihi, İstanbul, 1964, s. 38; A. Usta, a.g.m., s. 361; Ara Altun, Belek Gazi'nin Harput'a 1112 yılında hâkim olduğunu ve Palu merkez olmak üzere burada beyliğini kurduğunu yazmaktadır. Bkz. "Artuklular", TDVİA, C. 3, İstanbul, 1991, s. 417.

sırada Malatya sultanı Tuğrul Arslan adına Belek Gazi, amcası İlgazi ile birlikte Selçuklu emîri Porsuk'a karşı mücadele etmekteydi. Zîra Büyük Selçuklu sultanı Muhammed Tapar tarafından Urfa üzerine gönderilen Emîr Porsuk kumandasındaki ordu, otuz günlük Urfa muhasarasından sonra Fırat boylarını istilâ etmişti.[265] Bunun üzerine Ayşe Hatun, Mengücekoğlu İshak'a karşı, bu tarihlerde Artuklularla Haçlıların aralarının iyi olmasından dolayı Urfa kontu Joscelin'e haber göndererek ondan yardım istedi.[266] Ancak bir müddet sonra Belek Gazi ile Haçlıların arası açıldı. Ertesi yıl Belek Gazi, Haçlılara karşı taarruza geçti ve Malatya sultanı adına Ceyhan ve Elbistan havalisini hâkimiyeti altına aldı. Katia bölgesi de Malatya'ya katıldı (1119). Aynı yılın Şubat ayında Franklar, topraklarını ele geçiren İlgazi'yi takip etmek suretiyle Malatya'ya kadar ilerleyerek şehri yağmaladılar. Buna karşılık Türkler de Gerger'i zapt ettiler. Malatya sultanı Tuğrul Arslan ile atabeyi Belek birlikte Mengücekoğlu İshak'ın üzerine yürüyerek Kemah'a girdiler. Bunun üzerine Mengücekoğlu yardım istemek için Trabzon'a kaçtı ve Trabzon dukası Konstantin Gabras ile birlikte geri döndü. Bu ittifaka karşılık Tuğrul Arslan ve Belek de Danişmendli Emîr Gazi ile ittifak yaptılar. İki taraf arasında Gümüşhane'ye bağlı Şiran yöresinde yapılan savaşta Gabras ile İshak Bey mağlup oldular ve esir düştüler (1120). Gabras 30 bin dinar fidye karşılığında serbest bırakıldı. Emîr Gazi, damadı olduğu için İshak Bey'i fidye almadan serbest bıraktı. Ancak Emîr Gazi'nin esirler hakkında kendi başına hareket etmesi müttefikleri Tuğrul Arslan ve Belek ile arasının açılmasına neden oldu.[267]

Tuğrul Arslan, Malatya sultanlığının idamesini ve gerek Müslümanlara gerekse Gayrimüslimlere karşı başarılı olmasını Belek Gazi'ye borçluydu. Malatya, Harput ve Palu'da eşkıyalık ve yağmacılık yapan Gerger Ermenilerinin isyanını bastırmak üzere yine Belek Gazi harekete geçti. Belek Gazi, Ermeni reisi Mikhail'e haber göndererek bu baskınları önlediği ve

---

[265] Mateos, s. 254; Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, s. 162; Aynı yazar, Doğu Anadolu Türk Devletleri, s. 147.
[266] S. Mihail, II, s. 66.
[267] S. Mihail, II, s. 67; Abû'l-Farac, II, s. 356; Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, s. 162-163; A. Usta, a.g.m., s. 360-361; Honingmann, "Malatya", İA, s. 236.

şâkileri yakaladığı takdirde kendisine her yıl, bin yük buğday ile kendi toprakları içinde bulunan üç köyü vereceğini bildirdi. Mikhail, eşkıyaların kendi memleketinde bulunmadığına dair defalarca yemin etmişti. Ancak o sözünde durmadığı gibi eşkıya ve hırsızların Hanzit'teki köyleri yakmaya devam etmelerine de göz yummuştu. Eşkıyalar bununla da kalmayıp, yapılan anlaşmadan dolayı kendilerinin, karargâhlarında emniyet içinde olduklarını zanneden Türklerden birçoğunu öldürmüşlerdi. Bunun üzerine Belek Gazi, Ermenilerin üzerine sefere çıkmaya karar verdi. 1121 yılının Ocak ayında Fırat'ı buz üzerinden geçerek Gubus'a vardı. Dağların karla örtülü olduğu sırada Keryona adı verilen dağ üzerindeki yola başıboş bin atı bırakarak karların düzelmesini sağladı. Böylece Türk askerleri bir günde dağı aşarak Bar-Sauma manastırına ulaştılar. Halkı bütün malları ile birlikte ele geçiren Belek Gazi, kimsenin öldürülmesine izin vermediği gibi onların hürriyetlerine de dokunmadı. Hayvan ve eşyaları ile birlikte herkesi Hanzit'e göç ettirerek oradaki köylere yerleştirdi. Bundan sonra bir daha Gerger'e dönmeyeceklerine dair yemin ettirdi. Ancak ettikleri yemini bozup bir sene sonra Gerger'e dönen Ermenileri esir aldı, köylerini de yaktırdı. Belek Gazi'nin Gerger'e bir garnizon yerleştirdiğini belirten Anonim Süryanî Vekayinâmesinin yazarı, onun burada asayişi sağlaması ile ilgili "Bölge yoksulları soyan eşkıyalardan temizlendikten sonra bölgeye barış geldi. Belek fakir bir insandan zorla bir parça et alan Türkü kazığa oturtuyormuş ve bir Hıristiyana sözle dahi zarar verilmesine izin vermiyormuş" ifadesini nakletmektedir.[268] Öte yandan Belek Gazi, Gerger Ermenileri üzerine düzenlediği bu ikinci seferde Urfa kontu Joscelin kumandasındaki Frankların taarruzuna uğradı. Ancak o dağlara çekildiğinden Franklar, sonuç alamadan geri dönmek zorunda kaldılar.[269]

[268] Anonim Süryanî Vekayinâmesi, İng. terc. 91-92; Türkçe terc. s. 33.

[269] S. Mihail, II, s. 68-69; Abû'l-Farac, II, s. 357; Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, s. 163; Demirkent, Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1118-1146), Ankara: TTK, 1987, s. 26-27.

1. 1. 5. Malatya'nın İkinci Defa Danişmendli Hâkimiyetine Geçmesi

Belek Gazi'nin 1124 yılında Menbiç kuşatmasında şehit düşmesi üzerine evladı olmadığı için memleketi, Artukoğulları arasında taksim edildi.[270] Malatya sultanı Tuğrul Arslan da Belek Gazi'nin üvey oğlu olması hasebiyle bu mirasta hakkı olduğunu düşünerek, Belek'e ait Masara (Minşar) ve Gerger'i aldı. Bu sebeple onunla Harput'u alan Artukoğlu Süleyman arasında mücadele başladı.[271]

Anadolu'da siyasî birliği kurmaya çalışan Danişmendliler, bölgede büyük bir güç olmuşlardı. Daha önce ele geçirdikleri Malatya'yı, I. Kılıç Arslan'ın alması üzerine kaybetmişlerdi. Belek Gazi'nin ölümünün ardından meydana gelen siyasî buhran ve Tuğrul Arslan'ın güç kaybetmesi, Danişmendliler için büyük bir fırsat oldu. Malatya'daki yönetimin zayıflığı onları tekrar bu şehre yöneltti. Bütün bu durumlardan istifade eden Danişmendli Emîr Gazi, damadı Selçuklu sultanı I. Mesud ile birlikte 13 Haziran 1124 tarihinde Malatya üzerine yürüdü ve şehri kuşattı.[272] Ortak bir şekilde düzenlenen bu faaliyette hedefler farklıydı. Danişmendli Emîr Gazi'nin amacı Doğu Anadolu'nun en zengin şehirlerinden olan Malatya'ya yeniden sahip olmaktı. Ancak Sultan Mesud'un böyle bir amacı olmayıp, Selçuklu tahtına geçerken fiilî desteğini gördüğü kayınpederine yardım etmek ve başlangıçta hâkimiyetine dokunmadığı kardeşi Tuğrul Arslan'dan bu vesileyle kurtulmak istiyordu.[273]

---

[270] Mateos, Belek'in yaralandığında İlgazi'nin oğlu Timurtaş'ı yanına çağırıp devletinin idaresi ile bütün topraklarını ona verdiğini kaydetmektedir. Bkz. Mateos, s. 278.
[271] S. Mihail, II, s. 82; Abû'l-Farac, II, s. 358; Yinanç, "Belek", İA, s. 472; Honingmann, "Malatya", İA, s. 237.
[272] S. Mihail, II, s. 82; Kesik, "Türkiye Selçukluları İle Dânişmendliler Arasındaki İlişkiler", s. 537-538.
[273] Koca, Malazgirtten Miryokefalon'a, s. 111.

Bir ay süren muhasaraya rağmen Malatya düşürülemeyince Emîr Gazi, oğlu Muhammed'i büyük bir ordu ile bırakarak Sivas'a geri döndü. Muhammed, Saman köyünde karargâh kurarak babasının emri üzerine şehre kimsenin girip çıkmasına izin vermeden kuşatmayı altı ay devam ettirdi. Bu sırada Malatya'da dayanılmaz bir kıtlık başladı. Şehirden kaçanlar dışarıda öldürülüyor, kalanlar da açlıktan kırılıyordu. Bir eşek yükü buğday 36 altın dinar gibi fahiş bir fiyata satılıyordu. Ama zamanla onu bulabilmek bile mümkün olmuyordu. Bununla birlikte halk açlıktan kedi, köpek ve eşek eti yiyordu. Hatta suda yumuşattıkları derileri yemeye başlamışlardı. Ayşe Hatun, altınlarını almak için hür insanların çocuklarına işkenceler yaptırıyor ve bunlardan aldığı değerli eşyalar ile şehirden kaçmayı düşünüyordu.[274] Muhasara altında kalmaya daha fazla dayanamayacağını anlayan Ayşe Hatun ve oğlu Tuğrul Arslan, Haçlılardan yardım istedi. Ancak onlar Halep muhasarası ile meşgul olduklarından Malatya ile ilgilenmediler.[275] Bu durumda sultan ve annesinin şehirden ayrılmaktan başka çareleri kalmamıştı. Ayşe Hatun, kaçmadan önce yanına almak amacıyla halktan işkence yoluyla altın toplamıştı.[276] 10 Aralık 1124 tarihinde emirlerindeki Selçuklu birlikleriyle birlikte gizlice kaçarak Minşar kalesine sığındılar.[277] Bunun üzerine Malatyalılar, şehrin surlarının kapılarını açarak Malatya'yı Melik Muhammed'e teslim ettiler. Böylece altı ay gibi uzun süren bir kuşatmadan sonra Danişmendliler yeniden Malatya'ya hâkim oldular.

Bütün ömrünü kendisi ve oğlunun iktidar mücadelesine harcayan ve Selçuklu siyasî hayatında önemli bir iz bırakan Ayşe Hatunun bu tarihten sonra, akıbeti hakkında teferruatlı malûmat bulunmamaktadır. Ancak onun,

---

[274] S. Mihail, II, s. 82; Abû'l-Farac, II, s. 359. Anonim Süryanî Vekayinâmesi'nde kuşatma sırasında Malatya'da veba salgını başladığı kaydedilmektedir. Bkz. a.g.e., İng. terc. s. 90; Türkçe terc. s. 31.

[275] Simbat, Danişmendlilerin Malatya'yı ele geçirmeleri bahsinden önce Tuğrul Arslan'ın, Halep üzerine yürüyen Joscelin'e yardımcı olmak amacıyla Halep'e gittiğini ve kısa süre sonra Malatya'ya geri döndüğünü belirtmektedir. Bkz. Simbat, s. 70; Runciman ise Tuğrul Arslan'ın Danişmendliler tarafından Malatya'nın ele geçirilmesinden sonra şehirden çıkarıldığını ve daha sonra bulunduğu Artuklu hapishânesinden kaçarak kendisine ittifak bulmak amacıyla Halep muhasarasına katıldığını ifade etmektedir. Bkz. Runciman, a.g.e., II, s. 142.

[276] Abû'l-Farac, II, s. 359.

[277] Kesik, "Türkiye Selçukluları İle Dânişmendliler Arasındaki İlişkiler", s. 538. Simbat, Ayşe Hatun'un Maraş'taki Hıristiyanların yanına gittiğini belirtmektedir. Bkz. Simbat, s. 70.

oğlu Tuğrul Arslan'ın kayınpederi olan Artuklu beyi Rüknüddevle Davud ile evlendiği bilinmektedir.[278]

Malatya'nın ele geçirilmesinden sonra Emîr Gazi'nin buraya geldiği anlaşılmaktadır. Halkın çok kötü durumda olduğunu gören Emîr Gazi derhal iktisadî alanda ilk faaliyetlerine başladı. Bunun üzerine halktan hiç kimseyi esir almadığı gibi oraya gelmek isteyenlere de izin verdi. Ebû'l-Ferec, halkın kıtlıktan dolayı mezardan çıkmış gibi olduklarını gören Emîr Gazi'nin onları teselli ettiğini belirtmektedir. Emîr Gazi çiftçilere tohumluk buğday, koyun ve çift hayvanı dağıtarak şehri imâr ettirdi. Böylece Malatya yeniden refah ve huzura kavuştu.[279] Onun döneminde Gerger'de olduğu gibi Malatya'da da Hıristiyan halka son derece saygılı ve adaletli davranıldı. Bu suretle şehirde huzur sağlandı. Bununla ilgili olarak Süryanî Mihail şu olayı nakletmektedir; "Malatya'da İranlının birisi bir Hıristiyanın elinden haçı alıp tahrik etmek üzere karnının aşağı kısmına taktı. Bu durumdan heyecanlanan Hıristiyanlar valinin yanına toplandılar ve bu meseleyi anlattılar. Sonra bu İranlının tutulup işkence yapılması için Hıristiyanlara teslim edilmesini emretti. Hıristiyanlar onu eşeğe bindirip sokaklarda dolaştırarak cezalandırdılar. Emîr Gazi de bundan haberdar olunca ona dayak attırdı ve onu kendi devleti sınırlarından kovdu".[280]

Emîr Gazi, Malatya'dan sonra Artuklu beyi Süleyman'ın ölmesiyle ona ait olan Harput üzerine yürüdü. Ancak Artukluların Hasankeyf Emîri Sökmen oğlu Davud'un hızlı müdahelesiyle Emîr Gazi, Hanzit bölgesini yağmalamış, halkı da esir ederek Malatya'ya gönderdi. Bunun üzerine Minşar kalesini ele geçiren Davud, Malatya'yı çok sıkıştırdı. Ancak Emîr Gazi ile mücadele edecek kuvvete sahip olmadığı için bölgede bulunan bazı köyleri tahrip ederek bir sonuç alamadan buradan ayrılmak zorunda kaldı.[281]

Malatya kuşatmasında Danişmendlilerin yanında yer alan Sultan Mesud, şehri Emîr Gazi'ye bırakarak ayrılmıştı. Fakat kardeşi Ankara,

---

[278] İbnü'l-Ezrak, Târihi Meyyâfârikîn ve Âmid, s. 25, Türkçe terc. s. 45.
[279] S. Mihail, II, s. 82-83; Abû'l-Farac, II, s. 359.
[280] S. Mihail, II, s. 100.
[281] Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, s. 168; Cahen, Osmanlılardan Önce, s. 106.

Çankırı ve Kastamonu Meliki Arap, babasına ait olan Malatya'nın Danişmendlilere terk edilmesini, bağışlanması güç bir ihânet olarak değerlendirdi. Bunun üzerine 30 bin kişilik bir kuvvet topladı ve Mesud'un üzerine yürüdü (1126). Bu sırada Mesud'un müttefiki olan Emîr Gazi'nin Artuklularla meşgul olması nedeniyle Mesud, yalnız kaldı. Böylece kardeşiyle yaptığı savaşta mağlup oldu. Arap, aldığı bu başarıdan sonra Konya üzerine yürüme cesaretini kendinde buldu. Kardeşi Arap'a karşı tek başına mücadele edemeyeceğini anlayan Sultan Mesud, Bizans imparatoru Ioannes Komnenos'tan yardım istemek amacıyla İstanbul'a gitti. Selçukluların kendi aralarındaki çekişmeyi kışkırtma siyaseti güden imparatordan bir askerî birlik ile çok miktarda altın alan Mesud, Emîr Gazi ile birleşerek Melik Arap'ın üzerine yürüdü. Onlara karşı direnemeyeceğini anlayan Arap, Kilikya'daki Ermeni Prensi Toros'un yanına sığındı.[282]

Mücadeleden vazgeçmeyen Arap, ertesi yıl Türk ve Ermenilerden müteşekkil bir ordu ile yeniden harekete geçti. Emîr Gazi'nin oğlu Muhammed'i ve onun oğlu Masara Emîri Yunus'u pusuya düşürerek esir aldı. Tutsakları Ankara'ya getirerek burada hapse koyan Arap, daha sonra Emîr Gazi'nin üzerine yürüyerek mücadeleye girişti. Bu mücadelede ilk önce Arap galip geldi. Ancak durumu kendi lehine çevirmek isteyen Emîr Gazi zafer davulu çaldırdı. Bu sırada savaş alanını bürüyen sis, Emîr Gazi'nin ordusunun perişanlığını gizledi. Zafer davulunu duyan ve sisi gören Arap ile kuvvetleri mağlup olduklarını düşünerek korku içinde kaçtılar. Emîr Gazi, Arap'ı takip etti, Ankara yakınlarında karşılaştıklarında iki kuvvet arasında meydana gelen çarpışmada Emîr Gazi galip oldu. Arap, aldığı mağlubiyetlere rağmen mücadeleden yılmadan Danişmendli topraklarını tekrar tahrip etmeye başladı. Ancak Emîr Gazi'nin bütün gücüyle onun üzerine yürümesi karşısında mağlup olmaktan kurtulamadı. Bunun üzerine Selçuklu topraklarını terkederek Bizans'a kaçtı.[283] Anonim Selçuknâme'nin yazarı bu

[282] S. Mihail, II, s. 87; Abû'l-Farac, II, s. 360; Cahen, a.g.e., s. 106; R. Turan, "Selçuklular Döneminde Kastamonu", s. 3.
[283] S. Mihail, II, s. 88; Abû'l-Farac, II, s. 360-361.

tarihten itibaren adı kaynaklarda zikredilmeyen Arap'ın Bizans'tan istediği yardımı aldığını ve ardından öldüğünü yazmaktadır.[284]

Selçuklu şehzâdesi Arap ile Danişmendliler arasında devam eden mücadelelerin hemen akabinde 1128 yılında Tuğrul Arslan, Malatya'ya bir akın düzenledi. Danişmendliler tarafından 1124 yılında Malatya'daki hâkimiyetine son verilen Tuğrul Arslan'ın yeniden Malatya'ya hâkim olmak istediği anlaşılıyor. Ancak Tuğrul Arslan, şehrin sınırlarından giremeyip dışını yağmaladıktan sonra buradan ayrıldı. Süryanî Mihail ve Ebû'l-Ferec, Tuğrul Arslan'ın bu tarihten sonra bir daha görünmediğini ifade etmektedirler.[285] Fakat İbnü'l-Ezrak onun Hasankeyf'e geldiğini ve burada bulunan kayınpederi Rüknüddevle Davud ile birlikte 1129'da kız kardeşi Seyyide (veya Saide) Hatun'un cenazesine katılmak için Meyyafarikin'e gittiğini belirtmektedir. Burada bir müddet ikâmet eden Tuğrul Arslan, kız kardeşinin mal varlığını teslim aldıktan sonra ayrılmıştır.[286]

Böylece Sultan Mesud, kayınpederi Emîr Gazi'nin yardımıyla kardeşlerinden kurtuldu ve tahtını koruyabildi. Emîr Gazi de onun sayesinde Malatya'dan Sakarya boylarına kadar olan toprakları devletine bağlayarak Orta Anadolu'nun tek hâkimi kudretine sahip oldu. Emîr Gazi 1131 yılında çıktığı Çukurova seferi sonunda Ermenileri de yıllık vergiye bağladı. Bu seferden sonra Malatya'ya döndüğünde Sultan Mesud ve Gabras'ın kardeşi Trabzon'da bulunan Isaakios da onun yanına gelip bütün kış birlikte Malatya'da kaldılar.[287]

Kapadokya, Sivas ve Malatya hâkimi Emîr Gazi'nin[288] yükselen bu mevkîine karşılık Abbasî halifesi ile Büyük Selçuklu sultanı Sancar, 1133 yılında onu Melik ilân etmek amacıyla bir elçilik heyeti gönderdiler. Gelen heyet, hâkimiyet alameti olarak dört siyah bayrak, huzurunda çalınmak üzere

---

[284] Anonim Selçuknâme, (Tarih-i Âl-i Selçuk Der Anatoli, Anadolu Selçukluları Tarihi III), Yay. ve çev. Feridun Nafiz Uzluk, Ankara, 1952, s. 24.
[285] S. Mihail, II, s. 89; Abû'l-Farac, II, s. 361.
[286] İbnü'l-Ezrak, Târihi Meyyâfârikîn ve Âmid, s. 25, Türkçe terc. s. 45.
[287] S. Mihail, II, s. 96.
[288] Süryanî Mihail'in burada Emîr Gazi'den Malatya hükümdarı unvanıyla bahsetmesi Malatya'nın bu dönemde, Danişmendli merkezi Sivas'tan daha fazla ön plânda olduğunu göstermektedir. Bkz. S. Mihail, II, s. 103; Ostrogorsky, a.g.e., s. 350.

davullar, altın gerdanlık ve bir altın asa getirdi. Ancak elçi heyeti geldiğinde Emîr Gazi yatağında hasta yatıyordu. Bu nedenle birkaç gün bekleyen heyet, Emîr Gazi'nin vefat etmesi[289] nedeniyle bu tevcihi oğlu Muhammed için yapıp onu Melik ilân ettiler (1134).[290]

Emîr Gazi'nin Melik Muhammed, Yağıbasan, Yağan ve Aynüddevle adında dört oğlu vardı. Onun ölümünden sonra yerine geçen Melik Muhammed öncelikle uzun zamandan beri harap vaziyette bulunan Kayseri'yi imâr ettirerek burayı beyliğin merkezi yaptı. Daha sonra kardeşi Yağıbasan'ın Malatya halkı tarafından hükümdar ilân edilmesinden endişe ederek Malatya'ya gitti. Buradaki halk, Emîr Gazi tarafından koyulan vergilerin hafifletilmesini ondan talep edeceklerdi ki o bunlarla ilgilenmeyip kardeşinin hükümdarlığını engellemek için şehrin ileri gelenlerinin çocuklarını rehin olarak yanına alıp döndü. Bu sırada kendisine karşı harekete geçen kardeşleri Yağan ve Aynüddevle ile giriştiği mücadelede Yağan'ı öldürdü (1135). Aynüddevle ise Malatya'ya kaçarak orayı yağmaladı.[291]

Emîr Gazi'nin ölümü Danişmendliler için bir dönüm noktası olmuştu. Anadolu'da Danişmendli hâkimiyeti zayıflamaya, Selçuklu hâkimiyeti ise güçlenmeye başlıyordu. Danişmendliler arasında ortaya çıkan taht mücadelelerinden yararlanmak isteyen Bizans İmparatoru Ioannes ve Selçuklu sultanı Mesud ittifak yaptılar. Ancak Melik Muhammed'in çabalarıyla Mesud, Ioannes ile yaptığı anlaşmadan vazgeçti. Bundan sonra Melik Muhammed ve Mesud birlikte Bizans'a karşı mücadele etmeye başladılar.[292] Bizans'ın aleyhinde genişleme hareketinde bulunan Mesud, Adana yöresine düzenlediği seferde piskopos ile birlikte esir aldığı halkı Malatya'ya götürdü

---

[289] Emîr Gazi'nin Malatya'da vefat ettiği ve bugünkü adı Pınarbaşı olan Aziziye kasabasına bağlı Melik Gazi köyüne defnedildiği rivâyet edilmektedir. Bkz. Yinanç, "Dânişmendliler", İA, s. 476.

[290] S. Mihail, II, s. 103; Abû'l-Farac, II, s. 367; Anonim Süryanî Vekayinâmesi, İng. terc., s. 99, Türkçe terc, s. 42.

[291] S. Mihail, II, s. 104; Ebû'l-Ferec, Aynüddevle'nin Malatya'ya Melik Muhammed tarafından götürüldüğünü ifade etmektedir. Bkz. Abû'l-Farac, II, s. 367.

[292] Niketas Khoniates, Historia (Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri), Çev. F. Işıltan, Ankara: TTK, 1995, s. 13; Ioannes Kinnamos'un Historia'sı (1118-1176), Çev. I. Demirkent, Ankara: TTK, 2001, s. 12-13.

ve bu tutsakların bir kısmı burada satıldı.[293] Bu sırada Melik Muhammed, Malatya'da bulunan kardeşi Aynüddevle ile mücadele etmekteydi. Aynüddevle'yi mağlup ettikten sonra Malatya'dan uzaklaştıran Melik Muhammed daha önce ona vermiş olduğu Elbistan ve Ceyhan'ı da geri aldı.[294] Melik Muhammed bir süre sonra Kilikya'ya sefer düzenledi, Bahgai ve Gabnupirath kalelerini ele geçirdi.[295] Yine aynı yıl içinde Karadeniz sahiline akında bulundu ve Bizans valisi Kasianus (Casianus)'un hâkim olduğu bölgeyi fethetti. Burada yaşayanların eşyalarını yağma ederek halkı esir almış ve hepsini köle olarak sattı (1139).[296]

Danişmendli Emîr Gazi döneminde Malatya'da sağlanan asayiş ve huzurun, oğlu Melik Muhammed döneminde gittikçe zayıfladığı görülmektedir. Nitekim Süryanî Mihail ve Ebû'l-Ferec, 1140 yılında Danişmendlilere bağlı bir grup Türk'ün, Zabar manastırına saldırarak burayı yağmaladıklarını, hiçbir mukavemet görmeyen Türklerin geri döndüklerinde onlardan intikâm almak isteyen Frankların, Zubatra ve Arka'ya kadar geldiklerini ifade etmektedirler. S. Mihail'in kaydına göre Franklar, Hıristiyanların mal ve eşyalarını yağmaladıktan sonra Türklerle hiç çarpışmadan geri dönmüşlerdir. Bunun üzerine Türkler, tekrar gelerek yağmaya devam etmişlerdir.[297] Ebû'l-Ferec ise Frankların birçok Türkü öldürüp karılarını ve çocuklarını esir aldıklarını, bunun üzerine Türklerin, Frankların memleketlerine akın düzenleyerek yolda karşılaştıkları rahipleri esir aldıklarını ancak Frankların yaklaşmalarıyla onları bırakıp kaçtıklarını belirtir.[298] Aynı yıl Bizans İmparatoru Ioannes, Danişmenedlilere ait Niksar önüne gelerek şehri yaklaşık altı ay kuşatmış, ancak bir sonuç alınmaksızın bu kuşatmadan vazgeçilmişti.[299] Bu sırada Hıristiyanların ihânetinden endişe

---

[293] Abû'l-Farac, II, s. 374; Honingmann, "Malatya", İA, s. 237; Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, s. 175.
[294] Abû'l-Farac, II, s. 374.
[295] Ebû'l-Ferec tarafından Bahgai ve Gabnupirath adlarıyla bahsedilen kaleler Feke ve Bayramkert kaleleridir. Bkz. Mustafa S. Akpolat ,"Kilikya Bölgesinde Bir Ortaçağ Askeri Mimarlık Örneği: Feke Kalesi", HÜEF Dergisi, 25/2 (Aralık 2008), s. 4.
[296] Abû'l-Farac, II, s. 375.
[297] S. Mihail, II, s. 116.
[298] Abû'l-Farac, II, s. 376.
[299] Ioannes'in Niksar seferi için bkz. Niketas, s. 23; Ioannes Kinnamos'un Historia'sı, s. 18-19.

eden Türkler, onlara karşı tedbir almak amacıyla Ebû'l-Ferec'e göre "İmparatorun adını anan her Hıristiyan, Türkler tarafından öldürülüyordu. Bu sebeple Malatya halkından birçok kişi öldürülmüştü."[300]

Melik Muhammed'in 6 Aralık 1142 tarihinde ölümü ile Danişmendlileri parçalanmaya götürecek taht kavgaları başladı.[301] Muhammed, Zünnun, Yunus ve İbrahim adlı üç oğlundan Zünnun'u veliaht tâyin etmişti. Ancak kardeşi Yağıbasan, Muhammed'in karısı ile evlenerek Kayseri'yi ele geçirdi. Zünnun ise oradan Zamantı'ya kaçtıysa da bir fırsatını bulup geri döndü. Diğer kardeşi Aynüddevle, Muhammed'in oğullarından Minşar hâkimi Yunus ile anlaşarak Malatya'yı ele geçirmek üzere onunla birlikte buraya hareket etti. Ancak kuvvetleri az olduğu için Arka'ya çekildiler. Yağıbasan ile evlenen hatun, Malatya'yı müdafaa etmek için iki bin asker gönderdi (17 Şubat 1143). Fakat Malatya halkı gelenlerin kendilerini aileleriyle birlikte evlerinden kovacaklarını zannederek silahlandılar. Kalenin önünde toplanan Türkler, gelenlerle mücadele etmek için validen kapıların anahtarlarını istediler. Vali bu isteklerini kabul etmeyince kapılardan birini kırdılar. Bu kapıyı kıran adamın adı Böri olduğu için bu kapıya sonradan Böridiye adı verilmiştir. Bu kapıdan çıkanlar Aynüddevle'nin yanına gidip onu Malatya'ya getirerek şehrin idaresini kendisine verdiler. Bunun üzerine hatunun Sivas'tan gönderdiği kuvvetler kaçtı ve Malatya'da Aynüddevle'nin hükümdarlığı başladı.[302]

Aynüddevle'nin Malatya'da, Yağıbasan'ın Sivas'ta, Zünnun'un da Kayseri'de hükümdar olmalarıyla Danişmendliler, hânedan üyeleri arasında üçe parçalanmış oldu. Bu durum Sultan Mesud'un devletini ve kudretini genişleterek Anadolu'da üstünlüğü ele geçirmesine yarayacaktı. O her ne kadar Melik Muhammed ile ittifak hâlinde olmuşsa da onun ölümünden sonra

---

[300] Abû'l-Farac, II, s. 376.

[301] Melik Muhammed'in ölüm tarihi kaynaklarda farklı zikredilmektedir. Azîmî, (s. 56, terc. s. 81) ve İbnü'l-Kalânisî (s. 275) 536/1141-42, İbnü'l-Esir (XI, Beyrut, 1966, s. 92, Çev. A. Özaydın, İstanbul, 1987, XI, s. 89) 537/1142-43 yılını gösterirlerken, S. Mihail (II, s. 119) 6 Aralık 1143 tarihini, Ebû'l-Ferec, Tarihinde (II, s. 376) 1143, Tarihi Muhtasarü'd-Düvel'de (s. 206) 537/1142-43 yılını kaydederler. Ancak S. Mihail, Melik Muhammed'in ölümünden sonra meydana gelen olayları 1143 yılı başından itibaren anlatmaktadır. Dolayısıyla diğer kaynaklarla da mukayese ederek, Mihail'in vermiş olduğu tarihin doğru, ancak yılın yanlış olduğunu anlamaktayız.

[302] S. Mihail, II, s. 119-120; Abû'l-Farac, II, s. 376-377.

beklediği fırsatı bulmuştu. Sultan, Danişmendlilerin aralarındaki kavgaya iştirak ederek Zünnun'u destekledi. Buna karşılık Malatya Meliki Aynüddevle Sivas'a gidip Yağıbasan ile ittifak yaptı. Buradan Elbistan ve yukarı Ceyhan bölgesini hâkimiyetine aldı. Sultan Mesud, bunlardan önce Sivas'taki Yağıbasan üzerine yürüdü ve onu şehirden kaçırdı. Sivas'ı tahrip ettikten sonra Malatya'ya geldi. Burada bulunan Aynüddevle'yi ıktâını artıracağı vaadiyle itaate davet etti. Aynüddevle ise Mesud'un yeğeni olan karısını sultana göndererek ondan Malatya ve çevresindeki hâkimiyetine dokunmamasını rica etti. Ancak onun isteğini kabul etmeyen sultan, 17 Haziran 1143 tarihinde Malatya'yı kuşattı. Hücum etmek için mancınıklar kurdurdu. Ancak üç ay süren kuşatma sırasında ciddi bir hücum olmadı. Zîra Sultan Mesud, Malatya'nın eski bir Selçuklu şehri olduğu için buranın harap olmasını ve iki taraftan da kan dökülmesini istemiyordu. Malatya kuşatmasında makinelerin kurulduktan sonra Sultan Mesud'un derin bir uyku içine düşmesi ve hiçbir hücum yapmadan beklemesi, bir rivâyete göre Aynüddevle'nin eşi tarafından sultana yapılan büyüye bağlanmaktadır.[303] Bu sırada Aynüddevle şehirdeki birliklerin ihtiyacını karşılamak amacıyla bazı kişilerden ağır vergiler topluyordu. Bu durum halkın bizar olmasına ve yeniden bir felaketle karşılaşacakları endişesine neden olmuştu. Nitekim sultan, savaş makinelerini yaktırarak oradan ayrıldı. Böylece halk, üzerindeki korkuyu atarak derin bir nefes aldı.[304] Sultanın Malatya kuşatmasını birdenbire bırakarak geri dönmesinde sihir dedikodularının etkisi olduğu gibi önemli bir sebep de, Kilikya'dan dönen Bizans ordusunun Selçuklu topraklarına izinsiz girdiklerinin duyulmasıdır. Zîra Bizans İmparatoru İoannes, Kudüs'ü ele geçirmek amacıyla düzenlemiş olduğu sefere giderken Çukurova dolaylarında bir av partisinde zehirli bir okun isabet etmesi sonucu ölmüştü. Yerine vasiyeti gereği oğlu Manuel geçmişti. İstanbul'a geri dönmeye karar veren Manuel, dönüş yolunda Selçuklu topraklarından izinsiz geçme cesaretini gösterdi. Bunun üzerine Sultan Mesud, Malatya kuştmasını kaldırıp derhal İmparator Manuel'in üzerine yürüdüyse de imparator çoktan

[303] S. Mihail, II, s. 120.
[304] S. Mihail, II, s. 120-121; Abû'l-Farac, II, s. 377; Azîmî, s. 57, terc. 82.

Selçuklu topraklarından ayrılmıştı. Ancak gerisinde kalan Bizans ordusu, Türkmen kuvvetleri tarafından tahrip edilmekten kurtulamadı.[305]

Sultan Mesud, 1144 yılında Malatya'yı ikinci defa kuşattı. Üç ay süren bu muhasara sırasında herhangi bir savaş yapılmadı. Kuşatma sırasında, Akdeniz seferine çıkmış bulunan Bizans İmparatoru Manuel'in Selçuklu ülkesine doğru hareket etmesi üzerine Mesud çekilmeye mecbur kaldı.[306] Ağustos ayı ortalarında kuşatmayı kaldıran sultan, askerlerine Malatya'da işe yarayan her şeyi almalarını emretti. Onlar da Malatya civarındaki halkı esir alıp beraberlerinde götürdüler.[307] Buradan götürülen halka karşı her hangi bir zulüm maksadı güdülmemektedir. Selçuklu sultanlarının izledikleri ekonomik siyaset gereğince onlar, ahalisiz kalmış yerlere iskân ettirilecektir.[308]

Sultan Mesud, ikinci Malatya kuşatmasında da başarılı olamayınca bir süre Malatya ile ilgilenmeyip Bizans ve Haçlılarla meşgul oldu. Malatya, bu defa Urfa kontu II. Joscelin'in akınına maruz kaldı. Joscelin, 1148'de aralarında Ermenilerin de bulunduğu kuvvetleriyle Malatya ve Adıyaman bölgelerine akınlar yaparak manastırlardan zorla 20 bin altın topladı. Malatya'da Süryanîlere ait Bar-Sauma manastırını ele geçiren Joscelin ve adamları, manastırda bulunan buğday, yağ, şarap, giyecek ve diğer eşyaları yağmaladılar. Joscelin, manastırda yirmisi Ermeni olan bir grup askerini bırakarak yanına aldığı rahipler ile Tell Başir taraflarına geldi. Joscelin'in manastırda bıraktığı askerler yetmiş gün kalabildiler. Aynüddevle babası Melik Gazi'nin koyduğu ağır vergiler dolayısıyla Joscelin'in manastıra girmesinde rahiplerin etkisi olduğunu düşündü. Bu nedenle cezalandırılacaklarını düşünen halk, manastırların yağma edileceğinden korkarak üç gün ayin yapmadı. Ancak Joscelin'in manastıra aniden girdiğini anlayan Aynüddevle, Süryanîlerin sadakatini öğrenince o senenin vergilerini affetti.[309]

---

[305] **Niketas, s. 34; Koca, Malazgirtten Miryokefalon'a, s. 124.**
[306] **Niketas, s. 35; Alptekin, "Türkiye Selçukluları", DGBİT, s. 241.**
[307] **S. Mihail, II, s. 123-124; Abû'l-Farac, II, s. 377.**
[308] **Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, s. 180 dn. 75.**
[309] **S. Mihail, II, s. 151; Abû'l Farac, II, s. 387.**

Aynüddevle, 12 Haziran 1152'de öldüğünde yerine oğlu Zülkarneyn geçti. Onun melik olması Sultan Mesud'u hemen harekete geçirdi. Bu sırada Sivas'ta bulunan Yağıbasan, yeğeni Zülkarneyn'e ve annesine şehri ellerinde tutmalarını ve Mesud'a teslim etmemelerini tavsiye etti. Ancak bu durumdan haberdar olan Mesud, Malatya kuşatmasından önce Yağıbasan'ın üzerine yürüdü. Yağıbasan, Mesud'a itaat ederek yeğenine yardım etmeyeceğine dair söz verdi. Sultan, Yağıbasan'ın itaatini ve Zülkarneyn ile annesinin yalnız kalmalarını sağladıktan sonra Malatya'ya hareket ederek şehri üçüncü defa kuşattı (24 Temmuz 1152). Sultanın ordusu şehrin etrafını tahrip etmeye başlayınca, Zülkarneyn'in annesi, Mesud'un kardeşinin kızı olan hanım, sultanın huzuruna gelerek onun ayaklarına kapanmak suretiyle af diledi. Ancak sultan, Zülkarneyn'in bizzat gelerek itaat etmesi hâlinde muhasarayı kaldırarak şehri kendisine bırakacağını söyledi. Bunun üzerine Zülkarneyn, 15 Ağustos'ta yanında bir kılıç ve bir kefen ile birlikte sultanın huzuruna çıkarak itaatini sundu. Sultan sözünde durarak kendisine tâbi olmak şartıyla Malatya hâkimiyetini ona bıraktı. Böylece Danişmendlilerin bir kolu olan Malatya, Sultan Mesud'un tâbiiyeti altına girdi.

Zülkarneyn'in yaşı küçük olduğu için Malatya'da idareyi annesi eline aldı. Böylece Malatya'da ikinci defa Selçuklu hânedanından bir kadının yönetimi eline aldığı görülmektedir. Zülkarneyn'in annesi olan bu hanım Malatya'da halka karşı baskıcı yönetim uygulamaya başladı. Zengin-fakir, Müslüman-Hıristiyan bütün halkı, aldığı ağır vergilerle sıkıştırıyordu. Etrafına topladığı büyücü kadınlar, onun uzun saltanat süreceği ve istediği kimseyle evlenebileceği hakkında kehânette bulunuyorlardı. O, bu kehânetlerin ve şahsî ihtiraslarının etkisi sonucu, tek başına hüküm sürmek arzusuyla oğlunu bile öldürmeyi düşündü. Bu nedenle bir suikasd plânı hazırladı. Ancak onun bu plânının duyulması üzerine Zülkarneyn, bizzat idareyi ele alarak annesini ve çok sayıda adamlarını oradan uzaklaştırdı. Kendisine karşı gelenleri de idam ettirdi. Şehrin huzurunu ve güvenliğini sağladıktan sonra vergileri de hafifletti.[310]

[310] **S. Mihail, II, s. 166-167; Abû'l-Farac, II, s. 390.**

Sultan Mesud'un ölümünden sonra yerine geçen oğlu II. Kılıç Arslan zamanında Selçuklu kudreti gittikçe artmaktaydı. Bu durum karşısında başta Bizans olmak üzere düşmanların oluşturduğu ittifaka Zülkarneyn de katılmıştı. Öte yandan Erzurum'da hüküm süren İzzeddin Saltuk'un, II. Kılıç Arslan ile evlendirdiği kızı ve beraberinde gönderdiği gelin alayını basan Yağıbasan gelini yeğeni ile evlendirdi.[311] Bunun üzerine Yağıbasan üzerine yürüyen II. Kılıç Arslan bu mücadelede başarılı olamadı, iki taraf arasında anlaşma yapıldı.[312]

1162 yılında Zülkarneyn ölünce yerine küçük yaştaki oğlu Nâsıreddin Muhammed Malatya'da hüküm sürmeye başladı. Bunu haber alan Yağıbasan, Malatya üzerine yürüyerek şehri ele geçirmek istedi. Ancak kısa süren muhasaranın ardından Nâsıreddin Muhammed ile barış yaparak şehri ona bırakıp geri döndü.[313] 1164 yılında Yağıbasan'ın ölümü üzerine II. Kılıç Arslan yeniden Danişmendliler üzerine yürüyerek Malatya bölgesindeki Tohma havzası ile Darende'yi ele geçirdi (1165).[314]

Malatya'nın yeni meliki Nâsıreddin Muhammed henüz çok genç, sefahate düşkün ve kudretsiz bir yöneticiydi. Bununla birlikte ahlâkî bakımdan kötü bir kadınla yaşamaya başlamıştı ki bu kadının teşviki ile askerler ve halk üzerinde baskı kuruyordu. Şehrin ileri gelenleri bu duruma daha fazla tahammül edemeyeceklerini söylemeye başladıklarında Nâsıreddin Muhammed, Malatya'da daha fazla kalamayacağını anladı. Babasının bütün hazinesini de alarak yanındaki kadın ve yakın adamlarıyla birlikte şehirden ayrıldı (1170). Şehrin yönetiminde söz sahibi olanlar, kardeşi Ebû'l-Kâsım'ı (Fahreddin Kâsım) onun yerine geçirdiler. Onun idareyi ele almasıyla şehirde yeniden sükûnet ve güvenlik sağlandı.[315]

---

[311] Süryanî Mihail (II, s. 190) Yağıbasan'ın Saltuk'un kızını Malatya Meliki ile evlendirdiğini, İbnü'l-Esir (XI, s. 317; Türkçe terc. XI, s. 257) ise kardeşi Melik Muhammed'in oğlu Zünnun ile evlendirdiğini kaydetmektedir.
[312] S. Mihail, II, s. 189-190.
[313] S. Mihail, II, s. 190.
[314] Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, s. 203.
[315] S. Mihail, II, s. 210-211; Abû'l-Farac, II, s. 409; Honingmann, "Malatya", İA; s. 237.

Ebû'l-Kâsım, henüz 15 yaşında iken Harput Artuklu Emîrinin kızı ile evlendirilmek amacıyla düzenlenen düğün eğlenceleri sırasında attan düşerek öldü (1172). Onun yerine daha küçük yaştaki kardeşi Feridun geçti. Feridun, ölen kardeşi Kâsım'ın nişanlısıyla evlendirildi.[316] Feridun'un çok genç ve tecrübesiz olması nedeniyle Malatya'da karışıklıklar ortaya çıktı. Bundan yararlanmak isteyen II. Kılıç Arslan, Malatya üzerine yürümeye hazırlandı. Bunun üzerine şehirde bulunanlar Harput'ta bulunan Haremağası Sâdeddin'i Malatya'yı yönetmesi için çağırdılar. Bu sırada Feridun, II. Kılıç Arslan'ın kardeşi Şahin Şah ve Zünnun ile birlikte, Atabeg Nureddin Mahmud Zengî'ye sığınarak ondan yardım istedi.[317] Atabeg Nureddin Mahmud Zengî, Malatya'nın Selçukluların eline geçmesini istemiyordu. Ticaret yollarının ve Fırat civarındaki toprakların güçlü bir devletin elinde bulunmasının kendisi için tehlike yaratacağını düşünüyordu. Bu sırada Malatya'nın sahipsiz kalmasından istifade etmek isteyen II. Kılıç Arslan, aynı zamanda Malatya önlerine gelerek şehri kuşattı. Ancak kuvvetli bir mukavemet ile karşılaşan sultan, başarılı olamayınca Malatya civarından 12 bin kişiyi sürgün ederek Kayseri'ye gitti. Kılıç Arslan'ın artan kudretinden endişe duyan rakibi Nureddin Mahmud Zengî, Mardin, Harput Artukluları ve Danişmendliler ile ittifak yaparak sultana karşı bir cephe oluşturdu. Nureddin Mahmud, Kayseri'de bulunan Kılıç Arslan'dan, Zünnun'a ülkesini geri vermesini, Şahinşah'ın çocuklarını serbest bırakmasını ve Malatya'dan sürgün edilen halkı iade etmesini istedi. Nureddin Mahmud'un Selçuklulara karşı cephe almasının bir nedeni de Anadolu'da Selçuklu nüfuzunun yerine kendi hâkimiyetini yaymak istemesiydi. Nureddin Mahmud'un bu düşüncesini anlayan II. Kılıç Arslan, karşısındaki ittifak cephesini daha fazla büyütmesine imkân sağlamamak için onunla savaşmaktan kaçındı. Bu nedenle onun bu talebini kabul ederek Malatya yöresinden Kayseri'ye getirilen halkın dönmesine izin verdi.[318]

---

[316] S. Mihail, II, s. 220; Abû'l-Farac, II, s. 410.
[317] Özaydın, "Danişmendliler", TDVİA, s. 472.
[318] S. Mihail, II, s. 223-224; Abû'l-Farac, II, s. 410.

Malatya'da siyasî buhran devam ederken 1170 yılında şehri terk eden Nâsıreddin Muhammed, beş yıl aradan sonra geri döndü. Malatya'dan ayrıldığında, önce II. Kılıç Arslan'a sığınarak onun yardımlarıyla Malatya'ya tekrar hâkim olabileceğini düşünmüş ancak sultan ona bu konuda destek olmamış, Ereğli'yi vererek burada ikâmet etmesini sağlamıştı. Muhammed, Malatya'yı elde edebilmek için burada fazla durmamıştı. Birecik'e geldiğinde Nureddin Mahmud tarafından yakalanarak hapse atılmıştı. Bir müddet sonra Nureddin'in ölmesiyle hapisten çıkarak Malatya'ya gitti. Tanınmamak için yanına aldığı satılık eşyalarla satıcı kılığında şehre girdi. Nâsıreddin Muhammed gece olduğunda Bar-Sauma manastırına gelerek oradaki din adamlarının kendisine destek olmalarını istedi. Bunun için Malatya'ya tekrar hâkim olursa manastırı vergiden muaf tutacağına dair söz verdi. Papazlar onu gizlice bir Türk'ün evine getirdiler. İki gün orada kalan Muhammed, papazların ve dostlarının yardımıyla bir gece gizlice saraya girerek uyumakta olan kardeşi Feridun'u öldürdü (15 Şubat 1175). Böylece Nâsıreddin Muhammed yeniden Malatya'nın idaresini eline aldı. Etrafındakiler istemeyerek de olsa ona biat ettiler. Artuklu hükümdarı Fahreddin Karaarslan'ın kızı olan, kardeşinin eşi ile evlendi.[319] Melik Muhammed, papazlara vermiş olduğu sözü tutarak manastırın vergilerini kaldırdı.[320]

1. 1. 6. Malatya'da Danişmendli Egemenliğinin Sonu

II. Kılıç Arslan, Miryokefalon zaferini kazandıktan ve Bizans İmparatoru Manuel ile barış antlaşması yaptıktan sonra yönünü doğuya çevirdi. Büyük bir ordu ile derhal Malatya'ya hareket eden sultan, şehri bir kez daha kuşattı. Kış mevsiminin yaklaşmasıyla kuşatmanın uzayacağını düşünen sultan, kendisi için taştan ev, askerleri için tuğladan barakalar yaptırdı. Muhasara sırasında Malatya'da meydana gelen kıtlık neticesinde halk açlıktan muzdarip oldu. Süryanî Mihail bu yüzden Hıristiyan halkın şehri terk ettiğini, kalanların ise açlığın yanında, hapsedilmek, dövülmek ve türlü işkencelere maruz

[319] İbnü'l-Ezrak, Târihi Meyyâfârikîn ve Âmid, s. 184, Türkçe terc. s. 172.
[320] S. Mihail, II, s. 237-238.

kalmak gibi tehditler altında yaşadıklarını ifade etmektedir.[321] Bu durumda kıtlık ve açlık nedeniyle Türklerin kendisini öldürüp şehri teslim edeceklerini düşünen Nâsıreddin Muhammed, sultana gizlice elçiler gönderip hayatını güvenceye aldıktan sonra şehri terk ederek Harput'a gitti. Bu hâdiseden Malatya'da sadece Gayrimüslimlerin sıkıntı içinde olmadıkları, Müslümanların da aynı durumda oldukları anlaşılmaktadır. Nitekim dört ay süren kuşatmanın ardından II. Kılıç Arslan, 25 Ekim 1178'de Malatya'yı ele geçirerek Danişmendliler'in buradaki koluna son verdi.[322]

1181 yılında Malatya'ya gelen Sultan II. Kılıç Arslan, şehrin tahrip olan iki surunu yeniden yaptırdı.[323] Sultan, Malatya'ya geldiğinde Süryanî Patriği Mihail'e dostça yazılmış bir mektup, bir asa ve yirmi altın dinar gönderdi. Sultanın bu davranışı Süryanî Mihail'i çok etkiledi ve onu hayret içinde bıraktı. Ertesi sene tekrar Malatya'ya gelen Kılıç Arslan, Süryanî Mihail'i yanına davet etti. Mihail bu davetten endişe duyduğunu ve korktuğunu belirtirken ertesi gün üç emîrle birçok atlıdan oluşan şerefli bir maiyetin yanına geldiğini ifade etmektedir. 8 Temmuz 1182 Perşembe günü sultanın huzuruna gitmek amacıyla Malatya civarına gelen Süryanî Mihail, bizzat sultan, ordusu ve şehir halkı tarafından karşılandı. II. Kılıç Arslan, onu Hıristiyanların kabul merasimine uygun olarak karşılayınca etraftaki Hıristiyanlar sevinçten mumlar yakarak mızraklarına haçları geçirdiler, yüksek sesle kasideler okumaya başladılar. Süryanî Mihail, Sultan II. Kılıç Arslan ile karşılaştığında atından inmek ve sultanın elini öpmek istedi. Ancak sultan buna müsaade etmedi, onu atının üzerinde kucakladı. Bir tercüman aracılığıyla konuşmaya başladıklarında sultan onu memnuniyetle dinledi. Bir ay Malatya'da kalan II. Kılıç Arslan bu süre zarfında âlimleri, filozofları davet ettiği huzuruna Süryanî Mihail'i de kabul ederek farklı dinden olan kimselere münazara etme imkânı verdi. Bununla birlikte Süryanî Mihail, sultanın Malatya'da kaldığı her gün kendilerine hediye gönderdiğini, Bar-Sauma

---

[321] S. Mihail, II, s. 251.

[322] S. Mihail, II, s. 251-252; Abû'l-Farac, II, s. 424; Anonim Selçuknâme, s. 25; Niketas, s. 84; Melikoff, "Dānishmendids", EI, s. 111; Alptekin, "Türkiye Selçukluları", DGBİT, s. 254-255; Özaydın, "Danişmendliler", TDVİA, s. 473; Solmaz, "Dânişmendliler", Türkler, s. 441.

[323] S. Mihail, II, s. 261; Abû'l-Farac, II, s. 426.

manastırının vergisini kaldırdığını ve buna ait bir berat verdiğini, onun da yanındaki diğer din adamlarıyla birlikte kiliseye giderek sultan ve halk için dua ettiklerini kaydetmektedir. II. Kılıç Arslan Malatya'dan ayrıldıktan sonra Süryanî Mihail'e çeşitli tarihlerde mektuplar göndererek zaferlerini ona bildirdi ve ondan dua etmesini istedi.[324] II. Kılıç Arslan ile bir din önderi olan Süryanî Mihail arasında yaşanan bu hâdiseler ve sultanın ona karşı son derece nazik ve ihtiramlı davranışı Müslümanlar ile Hıristiyanlar arasındaki ilişkiyi ve Selçukluların Hıristiyanlara karşı tutumunu göstermesi açısından oldukça önemlidir.

Malatya, Selçuklu hâkimiyetine geçtikten bir süre sonra Anadolu, doğudan gelen yeni bir Türkmen göçüne sahne oldu. Büyük Selçuklu sultanı Sancar'ın Karahitay ve Oğuzlara mağlup olmasından sonra Türkistan'dan Anadolu'ya ve Suriye'ye doğru başlayan göçlerin devam ettiği görülüyor.[325] Böylece Anadolu'nun doğusunda artan nüfus yoğunluğu sonucunda büyük sıkıntılar yaşandı. Doğudan batıya doğru ilerleyerek Kilikya bölgesine gelen Türkmenlerden bir grup Malatya'ya girdi. Burada şiddetli çarpışmalar meydana geldi. Ebû'l-Ferec'in kaydına göre Türkmenler, Klodya'daki Ambron köyünde 200 kişiyi öldürdüler.[326] Bu yaşananlardan sonra bölgede kıtlık baş gösterdi, Malatya'da buğdayın bir yükü 16 dinara kadar yükseldi.[327]

1. 1. 7. Selçuklu Hâkimiyetinde Malatya

II. Kılıç Arslan ihtiyarladığında eski Türk devlet töresinde ülke hükümdar ailesinin ortak malıdır anlayışına göre devlet topraklarından bir kısmını vermek suretiyle ülkeyi 11 oğlu arasında taksim etti. Sultan daha sonra 1192 yılında vefat etti. Bu taksimatta Malatya, Muizeddin Kayserşah'ın

---

[324] S. Mihail, II, s. 263-264, 267-268.
[325] Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, s. 215; Aynı yazar, Doğu Anadolu Türk Devletleri, s. 175.
[326] Abû'l-Farac, II, s. 440.
[327] S. Mihail, II, s. 277.

payına düştü.[328] Anonim Selçuknâme ve İstanbul'un fethinden önce yazılmış Tarihî Takvimlerin birinde Sivas ve Aksaray'ın idaresini alan Kutbeddin Melikşah'ın, babası II. Kılıç Arslan tarafından veliaht tâyin edildiği kaydedilmektedir.[329] Kutbeddin Melikşah veliahtlığı aldıktan sonra kendi hâkimiyetini ve devletin siyasî birliğini sağlamak amacıyla kardeşlerini itaat altına almak veya onları ortadan kaldırmak istedi. Bunun için önce Malatya'da bulunan kardeşi Kayserşah'ın üzerine yürüdü (1191). Ağabeyine mukavemet gösteremeyeceğini anlayan Kayserşah, Kudüs'te bulunan Eyyûbî hükümdarı Selahaddin Eyyûbî'nin yanına gitti (Ramazan/Eylül-Ekim 1191). Kardeşinin babasına tahakküm ederek Malatya'yı elinden almak istediğini söyleyerek kendisinden yardım istedi. Selahaddin Eyyûbî, Kayserşah'ı izzet ve ikram ile karşıladı, hatta onu kardeşi Melik Âdil'in kızı ile evlendirdi. Ayrıca bir müddet orada kalan Kayserşah'a, babasına ve kardeşine karşı onu koruyacağını bildirerek Malatya'ya dönmesini sağladı. Selahaddin Eyyûbî'nin desteğini alan Kayserşah, Zilkâde 587'de (Kasım-Aralık 1191) Malatya'ya geldi.[330] Bu arada Niketas, Malatya'da Kutbeddin'in hâkimiyetinden söz etmektedir.[331] Zîra Kutbeddin, Kayserşah'ın 2-3 ay gibi kısa bir süre Eyyûbî hükümdarının yanında kaldığı sırada Malatya'da bulunmuştur.

Bütün çabalarına rağmen sultan olamayan Kutbeddin Melikşah'ın yerine kardeşi Gıyâseddin Keyhüsrev tahta oturdu. 1196 yılına kadar hüküm süren Sultan I. Gıyâseddin Keyhüsrev, tahtı ağabeyi II. Süleymanşah'a bırakarak çekilmek zorunda kaldı. Tahtını kaybeden I. Gıyâseddin Keyhüsrev

---

[328] S. Mihail, II, s. 284; Abû'l-Farac, II, s. 450; İbnü'l-Esir, XII, Beyrut, 1966, s. 87; Çev. Ahmet Ağırakça-Abdülkerim Özaydın, XII, İstanbul, 1987, s. 82; İbn Bîbî, s. 22, terc. I, s. 41; Aynı yazar, Selçuknâme, Çev. M. H. Yinanç, Haz. Refet Yinanç-Ömer Özkan, İstanbul: Kitâbevi, 2007, s. 20; Aksarayî, s. 30; Müneccimbaşı, II, s. 25; Mehmed Neşrî, Kitâb-ı Cihan-Nümâ, I. Cilt, Yay. F. R. Unat, M. A. Köymen, 2. Baskı, Ankara: TTK, 1987. s. 30-31; M. Kesik, "Cenâbî'ye Göre Türkiye Selçukluları", s. 242; Cahen, The Formation of Turkey, s. 39: T. Baykara, Türkiye Selçuklularının Sosyal ve Ekonomik Tarihi, İstanbul: IQ, 2004, s. 114-115.

[329] Anonim Selçuknâme, s. 26; Müneccimbaşı, II, 26; O. Turan, İstanbul'un Fethinden Önce Yazılmış Tarihî Takvimler, 2. Baskı, Ankara: TTK, 1984, s. 77; İbnü'l-Esir'in kaydına göre, II. Kılıç Arslan ülkeyi taksim ettikten sonra pişman olmuş ve bütün ülkeyi büyük oğlu Kutbeddin'e vermek istemiştir. Daha geniş bilgi için bkz. el-Kâmil fi't-Tarih, XII, s. 87-90, Türkçe terc., XII, s. 82-84.

[330] Abû'l-Farac, II, s. 458; Anonim Selçuknâme, s. 39; İbnü'l-Esir, XII, s. 76, Türkçe terc. XII, s. 70; Ebû'l-Fidâ, Muhtasar, II, s. 167-8; Cahen, The Formation of Turkey, s. 41.

[331] Niketas Khoniates, Historia, Nşr. I. Bekker (Nicetae Choniatae, Historia), Bonn 1835, s. 689.

önce Elbistan'daki kardeşi Melik Mugiseddin Tuğrulşah'ın yanına gitti. Burada birkaç gün kalan Gıyâseddin Keyhüsrev destek ve yardım alabileceği ümidiyle Malatya'daki kardeşi Kayserşah'ın yanına gitmeye karar verdi. Onun bu düşüncesini öğrenen Mugiseddin Tuğrulşah, 100 bin adet sikke, 30 baş katır, 30 baş seçkin at, 50 deve, 20 erkek köle, 10 cariye ile her cinsten eşya ve kumaş hazırlayarak, hazinedarları vasıtasıyla kardeşinin naiblerine gönderdi. Gıyâseddin Keyhüsrev bu hediyeleri kabul etmek istemedi, ancak Melik Mugiseddin'in naibleri ve mutemedlerinin ısrarı üzerine kabul ederek minnettarlığını bildirdi. O günü Elbistan'da geçiren Gıyâseddin Keyhüsrev, ertesi gün Melik Mugiseddin'e altın işlemeli bir cübbe, şahane bir kemer ve padişahlara lâyık bir külahtan oluşan kıymetli hediyeler verdikten sonra Malatya'ya gitmek üzere hareket etti. Yolculuk sırasında Melik Mugiseddin bir süre kardeşine eşlik etti.[332] Malatya meliki Muizeddin Kayserşah, kardeşi Gıyâseddin Keyhüsrev'in Malatya'ya gelmekte olduğunu haber aldığında yüksek makamına uygun olarak karşılama töreni düzenledi. Atından inerek saygı ile onu karşıladı, birlikte görkemli bir şekilde şehre girdiler. Kayserşah, Gıyâseddin Keyhüsrev geldiğinde sarayını ve hazinesini ona ve maiyetine tahsis etti. Daha sonra Kayserşah, bir müddet Malatya'da kalan Gıyâseddin Keyhüsrev'e Malatya'yı bırakıp kendisi de Melik Âdil'in yanına gitmeyi teklif etti. Ancak Gıyâseddin bu teklifi kabul etmedi, Melik Âdil'e bizzat kendi gitmek isteyerek, meselenin çözülmesi konusunda onun fikirlerini öğrenmek istedi. Malatya'da bir süre kalarak yolculuk yorgunluğunu üzerinden atan Gıyâseddin Keyhüsrev Halep civarına gitmek üzere buradan ayrılmaya karar verdi. Melik Muizeddin Kayserşah, 50 bin dinar kıymetinde olan bir gerdanlığı Gıyâseddin Keyhüsrev'in hazinedarlarına verdi. Ayrıca Melik Mugiseddin Tuğrulşah'ın takdim etmiş olduğu gümüş paradan, attan, katırdan, deveden, erkek köleden (gulam) ve cariyeden daha fazlasını Gıyâseddin Keyhüsrev'in naiblerine sundu. Üç gün birlikte yolculuk yaptıktan sonra Gıyâseddin Keyhüsrev, Melik Muizeddin'e hil'at ve hediyeler vererek Şam tarafına

[332] **İbn Bîbî, s. 40-41, terc. I, s. 58-59.**

yöneldi. Melik de Malatya'ya döndü.[333]

Kutbeddin Melikşah'a karşı istiklâlini kazanan Kayserşah, Malatya'da mevcut durumunu sürdürmeye devam ederken karşısına şimdi de Anadolu'da Selçuklu birliğini kurmaya çalışan diğer kardeşi Süleymanşah çıktı. Kayserşah, Eyyûbilere dayanarak 1201 yılının Haziran ayında (Ramazan/597) Malatya'yı kuşatan II. Süleymanşah'a tâbi olmamak için direndi. Ancak mukavemet edemeyeceğini anlayınca Malatya'dan ayrılarak kayınpederi Melik Âdil'in yanına gitti. Melik Âdil onun mevkîine uygun bir hayat sürmesi için Urfa'da ikâmet etmesini sağladı. Birkaç gün süren kuşatmadan sonra II. Süleymanşah, Malatya'ya hâkim oldu (1201).[334] Süleymanşah burayı kardeşi Melik Mugiseddin Tuğrulşah'a verdi. Ancak bir süre sonra Saltuklulara son verince Malatya'yı Melik Tuğrulşah'tan alarak onu Erzurum'a gönderdi (1202).[335]

1204 yılında II. Süleymanşah'ın ölümü üzerine Gıyâseddin Keyhüsrev ikinci defa tahta oturarak yeniden sultan oldu (1205). Keyhüsrev yönetimi ele aldıktan sonra, büyük oğlu İzzeddin Keykâvus'u Malatya'ya melik tâyin etti. Şam'da bulunan hocası Mecdüddin İshak'ı da çağırarak onu İzzeddin Keykâvus'a hocalık yapması için birlikte Malatya'ya gönderdi.[336]

I. Gıyâsedddin Keyhüsrev'in ikinci defa sultan olması üzerine Urfa'da bulunan kardeşi Kayserşah eski memleketine yeniden melik olmayı istemek için Konya'ya geldi (1205). Ancak Ebû'l-Ferec'in kaydına göre Keyhüsrev onu

---

[333] İbn Bîbî, s. 41-42, terc. I, s. 59-61; Yazıcızâde Âli, Tevârîh-i Âli Selçuk (Histoire Des Seldjoucides D'Asie Mineure), Nşr. M. Th. Houtsma, Leyden 1902, s. 28-29; İbn Bîbî, Tevârîh-i Âl-i Selçuk, Muhtasar Selçuknâme (Recueil des Textes Relatifs a l'Histoire Des Seldjoucides), Nşr. M. Th. Houtsma), Leiden, 1902, s. 10, Anadolu Selçukî Devleti Tarihi, Anadolu Selçukîleri Gününde Tarih Bitikleri I (Muhtasar İbn Bîbî), Çev. M. Nuri Gençosman, Ankara, 1941, s. 28.

[334] Abû'l-Farac, II, s. 474; İbnü'l-Esir, XII, s. 169, 201, Türkçe terc. XII, s.146-147, 170; Tarihi Muhtasarü'd-Düvel, s. 225; Reşidüddin Fazlullah, Câmiu't-Tevârih, C. I, Nşr. Muhammed Ruşen-Mustafa Musevî, Tahran, 1373, s. 430; İbrahim Düzen, Muhammed b. Gâzî al-Malatyavî ve Eseri Ravzat al-Ukûl, Doçentlik Tezi, Erzurum, 1978, s. 9, metin, s. 27; Müneccimbaşı, II, s. 29; M. Kesik, "Cenâbî'ye Göre Türkiye Selçukluları", s. 244; Cahen, The Formation of Turkey, s. 42.

[335] Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, s. 253.

[336] İbn Bîbî, s. 90-93, terc. I, s. 110-114; Muhtasar, s. 28, terc., s. 43; Yazıcızâde, s. 76-78; Müneccimbaşı, II, s. 36.

huzuruna kabul etmemiş, birçok altın vererek tekrar Urfa'ya göndermiştir.[337] İbnü'l-Esir de Gıyâseddin Keyhüsrev'in Kayserşah'ı iyi bir şekilde karşılamadığını, biraz para vererek onun ülkeden ayrılmasını istediğini kaydetmektedir.[338] Bu ifadelerden anlaşıldığına göre isteği reddedilen Kayserşah, Urfa'ya geri döndü ve bundan sonra burada yaşadı.[339]

I. İzzeddin Keykâvus, babası Gıyâseddin Keyhüsrev'in ikinci saltanatı süresince altı yıl Malatya'da melik olarak kaldı. Onun buradaki hayatı hakkında hiçbir bilgi mevcut olmamasına rağmen hocası Mecdüddin İshak vasıtasıyla eğitimini tamamladığı muhakkaktır.

I. Gıyâseddin Keyhüsrev'in, 1211 yılında Alaşehir ovasında şehit olması üzerine Konya'da toplanan devlet büyükleri Malatya meliki İzzeddin Keykâvus'un sultan olması hususunda aralarında anlaştılar ve Kayseri'ye hareket ettiler. Aralarından birini babasının şahadet haberini vermek ve kendisini Kayseri'ye davet etmek üzere Malatya'ya gönderdiler. İzzeddin Keykâvus yas âdetini yerine getirdikten sonra Malatya'dan ayrılarak Kayseri'ye geldi. Burada devlet erkânı tarafından tahta oturtulan I. İzzeddin Keykâvus, sultan ilân edildi (6 Safer 608/21 Temmuz 1211).[340]

I. İzzeddin Keykâvus, sultan olduktan sonra kardeşi Alâeddin Keykubâd'ın muhalefetiyle karşılaştı. Konya'da tahta çıkıp devlet işlerini düzenleyen Keykâvus'un saltanatı, Ankara kalesine sığınan Alâeddin Keykubâd'ın tehdidi altındaydı. Bu tehlikeden kurtulmak isteyen Keykâvus, kardeşini Ankara'da kuşatarak teslim aldı. Maiyetiyle birlikte onu Emîr Seyfeddin Ayaba nezaretinde Malatya yakınlarında bulunan Minşar kalesine hapsedilmek üzere gönderdi. Emîr Seyfeddin, Alâeddin Keykubâd'ı sağ salim teslim ettiğine dair kale emîrlerinden aldığı belge ile birlikte geri döndü.[341]

---

[337] Abû'l-Farac, II, s. 486.
[338] İbnü'l-Esir, XII, s. 201, Türkçe terc. XII, s. 170.
[339] Selim Kaya, I. Gıyâseddin Keyhüsrev ve II. Süleymanşah Dönemi Selçuklu Tarihi (1192-1211), Ankara: TTK, 2006, s. 121.
[340] İbn Bîbî, s. 111-113, terc. I, s. 132-134; Selçuknâme, s. 41; Yazıcızâde, s. 97-98.
[341] Abû'l-Farac, II, s. 491; Tarihi Muhtasarü'd-Düvel, s. 233; İbn Bîbî, s. 140; Muhtasar, s. 50, terc., s. 58; Yazıcızâde, s. 121.

Alâeddin Keykubâd, bir müddet sonra, yine bu çevrede olan Kezirpert kalesine nakledildi.[342]

I. İzzeddin Keykâvus, melik olarak bulunduğu Malatya'ya beylerinin seçkinlerinden Hüsâmeddin Yusuf'u emîr tâyin etti.[343] Sultan, 1218 yılında Suriye seferine çıktığında Malatya, Sivas ve uc beglerini sefere davet etti.[344] Tell-Bâşir, Merzuban ve Raban kalelerini ele geçirdikten sonra oradaki silah ve zahirenin nakli için yine Malatya ve Maraş naiblerinden 200 kağnı (araba) tedarik edip göndermelerini istedi.[345] Sultan I. Keykâvus, Eyyûbîler karşısında öncü birlikleri mağlup olmalarına rağmen, karşı saldırıya geçti, ancak yanındaki beylerine güvenemediği için Elbistan'a geri döndü. Bir süre sonra Eyyûbî meliki Eşref'in Tell-Bâşir, Merzuban ve Raban'ı teslim aldığı haberi sultana ulaştı. Eyyûbîler tarafından düzenlenen, kaleleri Selçuklu emîrlerinin teslim ettiğini havi sahte mektuplara inanan Sultan I. Keykâvus, emîrleri ve önde gelen beyleri cezalandırmayı düşündü.[346] Ancak ertesi gün huzurunda topladığı devlet adamları, bunun iftira olduğu konusunda sultanı ikna edemediler. Beylerin ihânet ettiği düşüncesi ile sultan, emir verdi; beylerin boynuna ip geçirildi, elleri bağlandı ve bulundukları ev ateşe verildi.[347] Kaynaklar bu öldürülen kişilerin kim oldukları ve kaç kişi oldukları hakkında bilgi vermiyor, sadece emîrlerin toplu olarak sultanın otağına gelerek yerlerini aldıkları belirtilmektedir. Bunlar arasında daha sonra kaynaklarda adları zikredilmeyen Sultan I. Keykâvus'un Suriye seferine davet edilen Maraş emîri Nusreteddin Hasan ile Malatya emîri Hüsâmeddin Yusuf'un da bulunduğu ihtimal dâhilindedir.

I. İzzeddin Keykâvus, emîrleri ve beyleri yakarak cezalandırdığı için vicdan azabından kurtulamadı ve üzüntüden hastalandı. Bunun üzerine

---

[342] İbn Bîbî, s. 204-205.
[343] İbn Bîbî, s. 119, terc. I, s. 139; Muhtasar, s. 44, terc., s. 53; Yazıcızâde, s. 106.
[344] İbn Bîbî, s. 185; Selçuknâme, s. 63; Yazıcızâde, s. 166-167.
[345] İbn Bîbî, s. 188 (M. Öztürk, Sultanın Malatya ve Elbistan naiblerinden 200 araba zahire ve teçhizat göndermelerini buyurduğu şeklinde tercüme etmiştir. Bkz. İbn Bîbî, Türkçe terc., I, s. 206); Yazıcızâde, s. 170; Krş. S. Koca, Sultan I. İzzeddin Keykâvus (1211-1220), Ankara: TTK, 1997, s. 55.
[346] İbn Bîbî, s. 195.
[347] İbn Bîbî, s. 196-197.

Sivas'a pek çok doktor getirilmiş ancak onların tedavisi yeterli olamadı. Sivas'ta iyileşmesinin mümkün olmayacağını düşünen devlet adamları, sultanı Malatya yakınındaki Viranşehir'e getirdiler. I. İzzeddin Keykâvus'un bir an önce hastalıktan kurtulması için her gün Malatya'dan Fırat suyu getirildi. Ancak bütün çabalara rağmen iyileşemeyen sultan, burada vefat etti (1220).[348]

Sultan I. İzzeddin Keykâvus'un ölümü üzerine Malatya'daki Kezirpert kalesinde bulunan Alâeddin Keykubâd, oradan çıkarılarak sultan ilân edildi (1220).[349] I. Alâeddin Keykubâd'ın sultan olduğunu öğrenen Abbasî halifesi, Şeyh Ömer b. Muhammed Suhreverdî'yi hil'at, menşur ve diğer hâkimiyet alametleri ile birlikte Konya'ya gönderdi. Bir süre Konya'da kalan Suhreverdî'nin ilim ve irfanı saray çevresinde dikkat çekti ve ciddi tesirlerde bulundu. Konya'dan sonra tekrar Bağdat'a dönmek için yola çıktığında Malatya'dan geçti. Selçuklu emîrlerinden bazıları Malatya'ya kadar ona refakat ettiler. Suhreverdî, bu sırada Bağdat'tan Malatya'ya gelen Dâye adıyla bilinen mutasavvıf Şeyh Necmeddin Razî ile görüştü. Necmeddin Razî, Sultan I. Alâeddin Keykubâd adına yazdığı *Mirsâdü'l-İbâd* adlı kitabını Suhreverdî'ye okuttu, onun takdir ve övgüsünü aldı. Suhreverdî, bu kitap hakkında yazdığı bir mektupla onu Alâeddin Keykubâd'ın yanına gönderdi. Sultan, huzuruna gelen Necmeddin Razî'yi büyük bir ilgi ve iltifatla karşıladıktan sonra onu Bağdat'a geri gönderdi.[350]

I. Alâeddin Keykubâd, Kayseri'de bulunduğu esnada Malatya beyleri tarafından gönderilen haberciler, halifenin, Muhiddin İbnü'l-Cevzî'yi elçi olarak gönderdiğini bildirdiler (1221). Halife, elçi vasıtasıyla, yaklaşan Moğol tehlikesine karşı Selçuklulardan yardım istemekteydi. Bunun üzerine sultan, görevlendirdiği 5000 askerin başına Malatya'da bulunan Melikü'l-Ümera Bahaeddin Kutluğca'yı tâyin etti. Elçi ile birlikte saltanat sancağını taşıyan Tercüman Zâhireddin, Malatya'ya geldi. Bahaeddin Kutluğca'nın

[348] İbn Bîbî, s. 198; Muhtasar, s. 81-82, terc., s. 83; Selçuknâme, s. 69; İbnü'l-Esir, XII, s. 354-355, Türkçe terc., XII, s. 312.
[349] Abû'l-Farac, II, s. 505; İbn Bîbî, s. 214; Yazıcızâde, s. 189; İbnü'l-Esir, XII, s. 355, Türkçe terc., XII, s. 313.
[350] İbn Bîbî, s. 234, terc. I, s. 253-254; Yazıcızâde, s. 226.

kumandasında Malatya'da toplanan kuvvetler Bağdat'a hareket ettiler. Ancak Erbil'e vardıklarında halifeden Moğolların gelmediği haberinin ulaşması üzerine Malatya'ya geri döndüler.[351]

I. Alâeddin Keykubâd, sultan olduktan sonra yoğun bir imâr faaliyetine başlamıştı. Yaklaşan Moğol tehlikesine karşı tedbir mahiyetinde başta Konya, Kayseri ve Sivas gibi önemli Selçuklu şehirleriyle birlikte Malatya'nın da surlarını tamir ve tahkim ettirdi.[352]

I. Alâeddin Keykubâd zamanında Artuklular, Selçuklu tâbiiyetinden çıktılar, Eyyûbî tâbiiyetine girdiler. Bunun üzerine Artuklulara karşı sefere çıkmaya karar veren sultan, sübaşılara ferman göndererek askerleri ile Malatya'da toplanmalarını ve orada beklemelerini emretti.[353] Daha sonra sultan, büyük kumandanlarla kendisi de gelerek Fırat boylarında fütuhata başladı. Bu seferde Malatya sübaşısı Esedüddin Ayaz, 5000 askeriyle Adıyaman, Çemişkezek ve Kâhta gibi Malatya'ya yakın kaleleri ele geçirdi (1226). Buralara muhafızlar yerleştirildi ve memurlar tâyin edildi.[354]

Harezmşah ve Moğol tehlikesinin farkına varan Sultan I. Alâeddin Keykubâd, Eyyûbîlerle dostluk ve ittifak kurmak için Eyyûbî hükümdarı Melik Âdil'in kızı Gaziye Hatun (veya Melike Adiliyye) ile evlenmek istedi. Bu iş için Hokkabazoğlu Naib Seyfeddin'i görevlendiren sultan, onu kız istemek üzere düzenlenen elçilik heyetinin başında değerli elbiseler, mücevherler ve eşyalardan oluşan çok sayıda hediye ile Şam'a gönderdi. Önce Malatya'ya gelen Naib Seyfeddin, burada yakalandığı hastalığın şiddetinden kurtulamayınca sultan, Çaşnigir Emîr Şemseddin Altunaba'yı görevlendirdi. Şemseddin Altunaba, derhal Malatya'ya gelerek Şam'a gidecek hediyeleri eksiksiz teslim alarak yoluna devam etti.[355] Şemseddin Altunaba, Şam'a vardığında, sultanın bu isteğinin kabul edilmesi üzerine onun Malatya'ya

---

[351] İbn Bîbî, s. 256-264, terc. I, s. 275-282; Muhtasar, s. 108, terc. s. 102-103; Yazıcızâde, s. 266-267.
[352] Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, s. 333.
[353] İbn Bîbî, s. 274-275, terc. I, s. 292; Müneccimbaşı, II, s. 65.
[354] İbn Bîbî, s. 282-283, terc. I, s. 299-300; Muhtasar, s. 118-119, terc. s. 110-112; Müneccimbaşı, II, s. 65.
[355] İbn Bîbî, s. 294-295, terc. I, s. 310; Muhtasar, s. 124, terc. 115.

gelerek düğünün orada yapılmasının uygun olacağı kararlaştırıldı. Bu nedenle sultan, devlet erkânı ile birlikte Malatya'ya geldi. Fakat yolda boynunda çıkan çıban nedeniyle ağır hasta olmuştu. Sultan I. Alâeddin Keykubâd'ın Malatya'ya geldiğinde hastalığının artması üzerine düğün ertelendi. Bir süre sonra cerrah Vasil'in müdahalesiyle sultan iyileşti ve düğün hazırlıklarına devam edildi. Malatya süslendi, şenlikler başladı. Sultanın ziyafet verdiği düğüne Anadolu, Mısır, Şam ve Musul'dan çalgıcılar, hokkabazlar ve oyuncular katıldı. Çeşitli eğlencelerin düzenlendiği düğün ihtişam içinde bir hafta sürdü (1227). Daha sonra sultan, düğünün sekizinci günü düğün alayı ile birlikte Kayseri'ye gitmek üzere Malatya'dan ayrıldı.[356]

Bundan sonra Sultan I. Alâeddin Keykubâd, yönünü devlet için tehdit haline gelen Harezmşahlara doğru çevirdi. Başlangıçta I. Alâeddin Keykubâd ile dostâne ilişkiler kuran Celâleddin Hazermşah, daha sonra sultanın ittifak tekliflerini reddederek Selçuklular için doğuda tehlike olmaya başlamıştı. Ebû'l-Ferec, bu nedenle sultanın Yassıçimen savaşından önce 20 bin askeriyle Malatya'ya gelerek, bunların yarısını Erzincan'a gönderip diğer yarısını yanında bıraktığını kaydetmektedir.[357] İbn Bîbî, I. Alâeddin Keykubâd'ın Erzincan'a asker sevk ettiğini ifade etmesine rağmen sultanın Malatya'ya geldiğine dair her hangi bir bilgi vermemektedir.[358]

Yassıçimen savaşının (1230) ardından Harezmşahların ortadan kalkması üzerine onları takip eden Moğolların önü açıldı. Doğu Anadolu'da Eyyûbî ve Artuklu şehirlerini istilâ eden Moğollar, Malatya'ya kadar ilerlediler. Moğolların uğradıkları her yeri tahrip ettiklerini duyan Malatya halkı korkudan şehirden kaçtı, ancak Moğollar buraya gelmeden önce geri döndüler.[359]

Sultan I. Alâeddin Keykubâd döneminde genel olarak iyi bir çizgide ilerleyen Selçuklu-Eyyûbî ilişkileri 1233 yılında Selçukluların Eyyûbîlere ait Ahlat ve civarını ele geçirmeleriyle yerini gerginliğe bıraktı. Bunun üzerine

---

[356] İbn Bîbî, s. 293-298, terc. I, s. 309-313; Muhtasar, s. 125-127, terc. s. 116-118.
[357] Abû'l-Farac, II, s. 527; Takiyyeddîn Ahmed b. Ali el-Makrizî, Kitâbu's-Sulûk li Marifetî Duvelu'l-Mulûk, Thk. M. Mustafa Ziyâde, C.I, K.1, Kahire,1958, s. 238.
[358] İbn Bîbî, s. 386.
[359] Abû'l-Farac, II, s. 530.

birleşen Eyyûbî kuvvetleri ile Selçuklu askerleri Malatya yakınlarında Akçaderbend'de karşılaştılar. Ancak bir süre sonra Eyyûbîlerden bir kısmının çekildiği haberini alan Sultan I. Alâeddin Keykubâd, Malatya'ya geldi. Bir müddet burada kaldıktan sonra kışı geçirmek üzere Antalya'ya gitti.[360] I. Alâeddin Keykubâd, 1235'te Urfa, Harran ve Rakka'nın fethedilmesi için Melikü'l-Ümera Kemâleddin Kamyar ile 50 bin kişilik bir süvari kuvvetinin başında tekrar Malatya'ya geldi. Sultan, fetih için orduyu Kemâleddin Kamyar'ın öncülüğünde Urfa'ya gönderdi kendisi ise Malatya'da kaldı. Urfa, Siverek, Rakka ve Harran'ın alındığını öğrenen sultan, Malatya'da şenlikler yapılmasını emretti. Ayrıca Harran'da ele geçirilen ganimetlerden kalenin tamiri için gerekli olanın orada bırakılmasını, gerisinin devlet hazinesine koyulmak üzere Malatya'ya getirilmesini emretti. Hazinelerle birlikte ele geçirilen kalelerin anahtarları sultana getirildi. Sultan I. Alâeddin Keykûbad kış mevsiminin yaklaşması üzerine yeni bir hazırlığa ve sefere başlamanın gerekebileceğini düşünerek ordusu ile Malatya'dan Kayseri'ye geçti.[361]

Sultan I. Alâeddin Keykubâd'ın 1237'de vefat etmesinin ardından yerine oğlu II. Gıyâseddin Keyhüsrev geçti. Onun döneminde Selçuklu idaresi ile Harezm beyleri karşı karşıya geldi. Malatya da Selçuklular ile Harezmliler arasında cereyan eden olayların tesirinde kalan şehirlerdendi. Zîra Harezmşahlar Devletinin yıkılmasından sonra I. Alâeddin Keykubâd, Anadolu'ya sığınan Harezmli Türkleri Orta Anadolu'ya yerleştirmişti. Bunlardan, ileri gelen Harezmli Kayırhan ve Hüsâmeddin Kaymerî, Sultan I. Alâeddin Keykubâd'ın ölmeden önce Kayseri'deyken diğer oğlu Kılıç Arslan'ı veliaht ilân ettiğine vâkıftılar. Ancak Gıyâseddin Keyhüsrev'e daha sonra biat ettilerse de sultanın genç ve tecrübesiz olmasından yararlanan Sâdeddin Köpek, Harezm beylerinin ayaklanarak tehdit oluşturacağı konusunda sultanı tahrik etti. Onun sözlerine inanarak hareket eden Gıyâseddin Keyhüsrev, Harezmli Kayırhan'ı, Zamantı (Pınarbaşı) kalesine hapsettirdi. Kayırhan'ın bir

---

[360] Müneccimbaşı, II, s. 75-76.

[361] Abû'l-Farac, II, s. 534-535; İbn Bîbî, s. 446-450; Muhtasar, s. 194-199, terc. 176-181; Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, s. 380-382; Emine Uyumaz, Sultan I. Alâeddin Keykubad Devri Türkiye Selçuklu Devleti Siyasî Tarihi (1220-1237), Ankara: TTK, 2003, s. 75-78.

süre sonra burada ölmesi üzerine Harezmli beyler ve askerler iktidarın kendi aleyhlerine döndüğünü düşündüler, kendilerinin de aynı muameleye tâbi tutulacaklarından endişe ederek Kayseri'yi terk ettiler. Minşar (Masara) ve Arapgir yolundan Fırat nehrini geçerek yol üzerindeki bütün yerleri yağma ettiler. Bunun üzerine Sultan II. Gıyâseddin Keyhüsrev, Selçuklu merkez ordusunun kumandanlığına tâyin edilen Kemâleddin Kamyar'ı Harezmlileri durdurup geri döndürmek için görevlendirdi. Kemâleddin Kamyar emrindeki orduyla Malatya'ya geldi. Şehrin sübaşısı Seyfüddevle Ertokuş'u Arapgir yolundan Fırat'ı geçen Harezmlilerin ardından Harput'a gönderdi. Seyfüddevle, Harput'a vardığında, Harput sübaşısı Seyfeddin Bayram ile birlikte Harezmlilerle görüştüyse de anlaşma sağlanamadı. Harezmliler, Harput sübaşısını öldürdüler. Seyfüddevle'yi de esir aldılar. Bundan sonra Siverek, Suruç bölgelerini yağmalayarak Urfa, Harran ve Suruç'u istilâ ettiler. Sayıları 70 bin kadar olan bir grup Türkmen de onlara katıldı.[362] Bir süre sonra Sâdeddin Köpek tarafından suçlanan Beglerbeyi Hüsâmeddin Kaymerî de Malatya'da hapsedildi ve mallarına el koyularak hazineye kaydedildi (1238).[363]

Harezmlilerin, Türkmen beyleriyle birleşerek Anadolu-Suriye sınırında yağmaya devam etmeleri, tarım ve ticarete zarar vermeleri üzerine İbn Bîbî'nin babası Mecdüddin Tercüman onlara gönderildi. Mecdüddin Tercüman, sultan adına Harezmlilerden itaat etmelerini ve onların tekrar hizmete dönmelerini talep etti. Bu talebe olumlu yanıt veren Harezmliler bir süre sözlerine sadık kaldılar. Fakat daha sonra Türkmenlerle birlikte yeniden Eyyûbîlere ait Halep civarında yağmaya başladılar. Bunun üzerine Eyyûbî ve Artuklu meliklerinin Selçuklulardan yardım istemeleriyle Malatya sübaşısı Emîr Zâhireddin Mansur Tercüman, hudut şehirleri Malatya, Maraş, Elbistan ve Harput'tan toplanan 3000 kişilik süvari kuvvetiyle Halep'e gönderildi.

---

[362] İbn Bîbî, s. 468-470; Muhtasar, s. 210-211, terc., s. 190-191; Abû'l-Farac, II, s. 537; Tarihi Muhtasarü'd-Düvel, s. 250; Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, s. 408.

[363] İbn Bîbî, s. 478. Muhtasar, s. 216, terc., s. 196; Müneccimbaşı, II, s. 84; Feda Şamil Arık, "Türkiye Selçuklu Devleti'nde Müsâdere", Beşinci Milletler Arası Türkoloji Kongresi (23-28 Eylül 1985), İst. 1985, s. 56.

Eyyûbî askerleriyle birleşen bu kuvvetler, Harran'da Harezmlileri mağlup ettiler (1240).[364]

XIII. yüzyılın başlarında Moğolların doğuya doğru başlattıkları istilâ hareketi Anadolu'ya yeni bir Türkmen göçünü başlatmıştı. Zîra bu istilâ önünden kaçan Türkmenler, Anadolu'ya sığınarak Harezmlilerin faaliyet gösterdiği Suriye sınırında büyük bir kalabalık oluşturmuşlardı. Henüz İslâm akidelerine ve yerleşik hayata intibak etmeyen bu zümre, bölgenin nizamını sarsmaya başladı. Nitekim içlerinden Baba İshak veya Baba Resul adıyla ortaya çıkan bir önderin etrafında toplanarak Selçuklu idaresine karşı isyan hareketini başlattılar.[365] Bölgede bulunan bütün halkı kendi yanlarına davet eden Türkmenler, Adıyaman, Samsat, Gerger ve Kâhta civarını yağmalayıp, kendilerine katılmayan Müslüman ve Hıristiyanları da öldürüyorlardı. Yolda karşılarına çıkan her şeyi yağmalayarak Malatya'ya vardılar. Baba Resul, Malatya bölgesinde yoğun olarak bulunan Türkmenler arasında büyük bir nüfuz kazandı. Bu hareketin önemli bir sebebi de Türkmenlerin devletin kendilerine karşı tutumundan memnun olmamalarıdır.[366] Selçuklu idaresi Malatya'ya kadar uzanan bu hareketi bastırmak üzere, kahramanlığı ile tanınan Malatya sübaşısı Alişir oğlu Muzafferiddin'i görevlendirdi. Muzafferiddin, Selçuklu askerlerinden ve bir kısım Hristiyan halktan topladığı kuvvetler ile Babaîler olarak adlandırılan bu Türkmenlere karşı giriştiği ilk savaşta mağlup oldu.[367] Türkmenler, çok kayıp vererek bozguna uğrattıkları Muzafferiddin'in sancağını ve davullarını ellerine geçirdiler. Muzafferiddin, Malatya'ya dönerek tekrar Kürtler ve Germiyanlılardan oluşan asker topladıysa da bu defa yine mağlup olmaktan kurtulamadı.[368] Bunun üzerine

---

[364] İbn Bîbî, s. 485-489.

[365] Babaî hareketi, konumuz kapsamından çıkmamak amacıyla detaya girmeden bilhassa Malatya ile ilgili boyutu dikkate alınarak mütalaa edilmiştir. Bu hareketin sebepleri ve gelişimi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. İbn Bîbî, s. 498-504; Ahmed b. Mahmud, Selçuk-nâme, II, Haz. Erdoğan Merçil, İstanbul, 1977, s. 153; M. Ersan, Türkiye Selçuklu Devletinin Dağılışı, Ankara: Birleşik Yayınevi, 2010, s. 99-100; Ocak, Babaîler İsyanı, s. 37-51.

[366] Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", Selçuklu Araştırmaları Dergisi, I (1969), s. 8.

[367] Malatya sübaşısı Alişir oğlu Muzafferiddin'in Babaîlerle nerede savaştığı kesin belli olmamakla birlikte, Elbistan'ın Alişar olarak bilinen Ceyhan nehri kenarındaki köy civarında olduğu tahmin edilmektedir. Bkz. İlyas Gökhan, "XIII. Yüzyılda Maraş", SÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 13 (2005), s. 202 dn. 63.

[368] İbn Bîbî, s. 501; Ocak, a.g.e., s. 127.

Türkmenlerin cesaret ve kuvvetleri iyice arttı, Sivas, Tokat ve Amasya'ya doğru ilerlediler. Nihayet üzerlerine gönderilen büyük bir Selçuklu ordusu tarafından Kırşehir yakınlarındaki Malya ovasında ortadan kaldırıldılar (1241).[369]

1. 1. 8. Moğollar'ın Malatya'yı İşgali

II. Gıyâseddin Keyhüsrev döneminde devlet yönetimindeki etkin emîrler arasındaki mevkî mücadeleleri, Babaî isyanı ve beraberinde getirdiği toplumsal-siyasal karışıklıklar ile Sultan I. Alâeddin Keykubâd döneminde devletin ulaştığı ihtişam ve kudret sarsılmaya başladı. Sultan II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in zayıf şahsiyetli olması ve isyanı bastırmak için alınan tedbirlerin yetersizliği, Selçuklular için büyük bir tehdit olan Moğollara cesaret verdi. Nitekim beklenen tehlike 1241'de Erzurum'un işgal edilmesiyle başladı.[370] Böylece Türkiye'nin içlerine doğru istilâ hareketlerine hız kazandıran Moğolları durdurmak amacıyla Selçuklular ordu hazırladılar. İki ordu arasında Kösedağ'da meydana gelen savaşta Selçuklular mağlup olmaktan kurtulamadılar (1243).[371]

Kösedağ savaşından önce Selçuklu saltanat nâibi Sahib Şemseddin İsfahanî, Moğollara karşı asker toplamak amacıyla Halep'e gitmiş, ancak oradan henüz dönmeden, Selçuklu kuvvetlerinin Kösedağ'da bozguna uğradıklarını öğrenmişti. Bunun üzerine Sahib Şemseddin İsfahanî, yanındaki

---

[369] İbn Bîbî, s. 501-504; Selçuknâme, s. 167-170; Ahmed b. Mahmud, Selçuk-nâme, II, s. 153; Ebû'l-Ferec, Malatya sübaşısı Muzafferiddin'in Babaîler ile mücadelesinden bir defa olmuş gibi bahsederken isim vermeden Malatya Emîrinin 500 atlıdan oluşan asker topladığını, Bar-Sauma manastırından da ok atmada hünerli 50 kişiyi yanına aldığını ve Türkmenlerle savaştığını, fakat mağlup olduğunu, manastıra mensup olanlardan çok az kişinin kurtulduğunu ifade etmektedir. Bkz. Abû'l-Farac, II, s. 540.

[370] Aknerli Grigor, History of the Nation of Archers (Okçu Milletin Tarihi-Moğol Tarihi), Çev. H. Andreasyan, İstanbul, 1954, s.15; Genceli Kirakos, Moğol İstilası Tarihi (1220-1265), Çev. H. Andreasyan (İstanbul, 1942), TTK'da yayınlanmamış 27 numaralı nüsha, s. 46; Genceli Kiragos, "Tatar İstilası", Türkçe terc. Ed. Dulaurier, "Ermeni Müelliflerine Nazaran Moğollar", Türkiyat Mecmuası, II, İstanbul, 1928, s. 178; İbn Bîbî, s. 514-515; Ebül-Ferec, Tarihi Muhtasarüddüvel, Çev. Şerafeddin Yaltkaya, İstanbul, 1941, s. 19; Sümer, a.g.m., s. 9.

[371] Ahmed b. Mahmud, Selçuk-nâme, II, s. 153-154; Vardan, s. 88; Türkçe terc. s. 228; Aknerli Grigor, a.g.e., s. 16, 17; Genceli Kirakos, Moğol İstilası Tarihi, s. 48-50; Ed. Dulaurier çevirisi s. 178-180; Ebû'l-Fidâ, Muhtasar, II, s. 276; Sümer, a.g.m., s. 9.

Selçuklu beyleri ile Malatya'ya geldi. Burada, Kösedağ'dan sonra II. Gıyâseddin Keyhüsrev tarafından doğu vilâyetlerinin idaresine memur edilen Çaşnigir Mübârizeddin Çavlı tarafından karşılandılar. Çavlı, Sahib Şemseddin'in gelmesine çok sevindi ve onun için eğlence meclisi düzenleyerek ona çeşitli hediyeler sundu. Sahib Şemseddin, Halep'e giderken kendisine yardıma gelen Âmid (Diyarbakır) yöneticisi Melik Mesud'u da beraberinde Malatya'ya getirmişti. Sultan adına Melik Mesud'a bir takım vaatlerde bulunan Sahib Şemseddin, Çavlı tarafından onun güvenilir olmadığı yönünde uyarılınca verdiği sözlerden vazgeçti. Bunu Mesud'a bildirmek amacıyla Malatya'nın soylularından, devlet adamları nezdinde itibara sahip olan Malatyalı Hüsâmeddin Çoban'ı, Mesud'un yanına göndererek ülkenin sıkıntı içerisinde olduğunu, Mesud'un Suriye'ye dönmesini, istediği ıktâyı sultana bizzat ileteceğini haber verdi. Bunun üzerine Mesud, Malatya'dan ayrılarak Suriye yolunu tuttu. Sahib Şemseddin de bir süre Malatya'da kaldıktan sonra Konya'ya gitmek amacıyla buradan ayrılmaya karar verdi. Bunun üzerine Mübârizeddin Çavlı, sultana, Halep'e giden Sahib Şemseddin'in ve diğer beylerin Malatya'ya geldiklerini ve onların toplayacağı askerlerin geç gelmelerinden dolayı Kösedağ savaşına yetişemediklerini bildirdi, bunun için onların canına dokunulmayacağını gösteren ferman istedi. Mübârizeddin'in isteğinin kabul edilmesi üzerine Sahib Şemseddin ve beraberindekiler Konya'ya gitmek amacıyla Malatya'dan ayrıldılar.[372]

Moğolların daha önce Batı Asya'da ve Erzurum'da yaptıklarını, ele geçirdikleri şehirleri yağmalayıp yaktıklarını, insanları öldürdüklerini bütün Selçuklu halkı duymuştu. Kösedağ'dan sonra Moğollar, Sivas'a geldi, halk canını kurtarmak için aman verdi. Ancak Kayseri halkı direndiyse de zorla şehre giren Moğolların elinden kurtulamadılar.[373] Bunun üzerine Kösedağ savaşına ait haberlerin yayılması ve Moğolların Kayseri'de yaptıkları vahşet ile bütün şehirler korku ve heyecan içinde kaynamaya başladı ahali canını ve malını kurtarmak için kalelere kapanmaya veya komşu ülkelere göç etmeye

[372] **İbn Bîbî, s. 535-538.**
[373] **Ahmed b. Mahmud, Selçuk-nâme, II, s. 154.**

başladı. Malatya halkı da Moğolların Kayseri'de insanları öldürdüklerini, şehri yakıp yıktıklarını duymuş ve büyük bir endişeye kapılmıştır. İşte bu sırada şehrin sübaşısı Reşidüddin Cüveynî yanına adamlarını ve değerli eşyalarını alarak Halep'e doğru kaçtı. Bunun üzerine şehrin zenginleri ve ileri gelenleri de kaçmaya başladılar. Kaçanlar arasında şehirde ikâmet eden muhtelif halk tabakaları, hırsızlar[374], dokumacılar da bulunuyordu. Bu olaylara bizzat şahit olan Ebû'l-Ferec, Malatya'dan kaçmak isteyenler arasında kendi babasını da zikretmektedir. Ebû'l-Ferec, ailesinin eşyalarını katırlara yüklemekte oldukları sırada kaçan bir katırı yakalamak için arkasından koşarlarken, bir grup gencin şehrin kapılarını tuttuklarını ve çıkmak isteyenlerin mallarını yağmaladıklarını duyduklarında şehirden ayrılmaktan vazgeçtiklerini ifade etmektedir. Bu sırada Malatya'nın yöneticisiz kalması üzerine Ebû'l-Ferec'in ifadesine göre babası ile Süryanî Papaz Dionisyos, şehri korumak için Müslüman ve Hıristiyan halk arasında anlaşma sağlamak amacıyla görüştüler. Böylece şehir surlarına ve kapılarına halktan muhafızlar yerleştirilerek, olabilecek Moğol saldırılarına karşı tedbir alındı. Şehrin bütün kapıları kapatıldı, yalnız Büyük Kapı (ya da Saray Kapısı) açık tutuldu. Malatya iki ay karışık düzensiz bir vaziyette kaldı. Moğollar, Malatya önlerine kadar geldikleri halde buraya girmediler, ancak şehre bir günlük mesafede olan Bacuze (Bet Gazve) köyü civarında karşılaştıkları Malatya'dan kaçmakta olan bir grubu yakalayıp erkekleri öldürdüler, kadınları ve çocukları esir aldılar. Moğolların elinden kurtulanlar ise dere kenarlarında, mağaralarda ve dağ eteklerinde saklanarak daha sonra perişan bir şekilde Malatya'ya dönebilmişlerdir.[375]

Malatya önlerine kadar gelerek buradan Erzincan'a giden Moğollar, Erzincan'daki erkekleri öldürüp çocukları esir aldılar, şehri de yakıp yıktılar.

---

[374] Selçuklu kaynaklarında sıkça geçtiği ifade edilen "hırsızlık", Erdoğan Merçil'e göre meslek olarak kabul edilebilir zanaatlerden biridir. Geniş bilgi için bkz. Merçil, Türkiye Selçukluları'nda Meslekler, Ankara: TTK, 2000, s. 167-168.

[375] Abû'l-Farac, II, s. 543; Muhtasarüddüvel, s. 20. İbn Bîbî, Kösedağ savaşından sonra Malatya ile birlikte Kayseri ve Anadolu'nun diğer yerlerinde yaşayan halkın ileri gelen kimselerinin Sis üzerinden Halep'e kaçtıklarını yazmaktadır. Bazı kişilerin Sis'te yaşayan Ermenilere sığındıklarını, ancak bunların Ermeniler tarafından baskı gördüklerini ve mallarının yağmalandıklarını ifade etmektedir. Bkz. İbn Bîbî, s. 536.

Moğolların Anadolu şehirlerinde yapmış oldukları zarar, halkı oldukça etkilemekteydi. Bu durumda Sultan II. Gıyâseddin Keyhüsrev, Moğollarla anlaşma yapmak amacıyla elçiler gönderdi. Moğollara altın, koyun, at, kumaş, köle ve başka eşyalar gönderilmek ve bunların dışında belirli miktarda para verilmek üzere iki taraf arasında barış anlaşması yapıldı.[376] Buna rağmen Moğol akınları devam etti. Halep üzerine yürüyen Yasavur Noyan komutasındaki Moğol ordusu, atlarının ayaklarında görülen rahatsızlıktan dolayı buradan dönmek zorunda kaldı. Yasavur Noyan, Halep'ten dönüşünde Malatya'ya gelerek burada ordugâhını kurdu (1244). Malatya'da ne kadar bağ, bahçe varsa hepsini talan ederek ekinleri askerlerinin hayvanlarına yedirtti. Şehrin dışında bulunanlar da öldürüldüler. Moğollar, Halep'ten dönmüş olan Malatya sübaşısı Reşidüddin Cüveynî'yi tehdit ederek, Malatya halkının sahip olduğu 40 bin dinar değerindeki bütün mücevherleri, altın ve gümüş paraları, kiliselerdeki altın ve gümüşten kapları, haçları ve diğer değerli eşyaları toplayıp aldılar. Bunun dışında Reşidüddin Cüveynî bizzat kendisi şehrin mabetlerindeki bütün kapları, şamdanlıkları, buhurdanlıkları ve diğer değerli görülen eşyaları toplatarak Moğollara teslim etti.[377] Malatya'yı büyük bir tahribata uğratan Moğollar buradan ayrılmak üzere yola çıktıklarında Yasavur Noyan'ın bağırsaklarında meydana gelen bir hastalık onu rahatsız etti. Tedavisi için bir doktor istendi. Bunun üzerine Ebû'l-Ferec'in babası, Yasavur Noyan'ı tedavi etmeye başladı. Bu süreçte, Ebû'l-Ferec'in babası Yasavur Noyan ile birlikte Harput'a kadar gitti. Yasavur Noyan'ın burada iyileşmesi üzerine Ebû'l-Ferec'in babası Malatya'ya geri döndü.[378]

Moğolların Malatya'dan ayrılmasından sonra şehirde ve çevresinde büyük bir kıtlık ve veba salgını ortaya çıktı. Bunun neticesi olarak da birçok kişi öldü. Kalanlar da çaresizlikten oğullarını ve kızlarını köle ve cariye olarak

---

[376] Abû'l-Farac, II, s. 544; Muhtasarüddüvel, s. 21; Ahmed b. Mahmud, Selçuk-nâme, II, 154; Moğollar ile barış yapmak üzere Selçuklu veziri Muhezzibuddin Ali, Moğol komutanı Baycu Noyan'ın yanına Mugan'a gitmiştir. Daha sonra Selçuklulara gönderilen bir elçilik heyeti ile Moğol Hanı Batu Han tarafından bu barışın tasdik edildiği bildirilmiştir. Bkz. İbn Bîbî, s. 532-534; Aynî, Ikdu'l Cuman fî Târih-i Ehli'z-Zaman, C. I, Kahire, 1987, s. 120.
[377] Abûl-Farac, II, s. 544; Muhtasarüddüvel, s. 21.
[378] Muhtasarüddüvel, s. 21.

satmaya başladılar. Ebû'l-Ferec, halkın açlıktan bir çörek karşılığında çocuklarını satar hale geldiklerini, ancak çoğu zaman alıcı bulamadıklarını bildirmektedir.[379]

1. 1. 9. Selçuklu Saltanat Mücadelelerinde Malatya'nın Durumu

Moğolların Anadolu şehirlerine yönelik taarruzları Anadolu'da kısa sürede siyasî yapıda karışıklık meydana gelmesine neden oldu. Sultan II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in 1246 yılında vuku bulan ölümünden sonra geride İzzeddin Keykâvus, Rükneddin Kılıç Arslan ve Alâeddin Keykubâd adlarında üç erkek evladı kalmıştı. Yaşları henüz küçük olan bu şehzâdelerden hangisinin tahta çıkacağı konusunda bir belirsizlik oldu. Sonuçta devlet adamlarının kararları ile yaşı diğerlerine göre daha büyük olan II. İzzeddin Keykâvus sultan ilân edildi.[380]

II. İzzeddin Keykâvus'un tahta çıkmasıyla devlet içinde nizam sağlandıysa da bir süre sonra ortaya çıkan siyasî rekabetler mevcut düzeni bozmaya başladı. Yaşanan siyasî mücadelelerde Moğolların desteğini alan Kılıç Arslan, Moğol Hanı Güyük Hanın tahta çıkış merasimine katılarak Han tarafından kendisi Selçuklu sultanı ilân edildi. Kendisine, atabeyi Bahaeddin Tercüman vezir tâyin edildi. Yanında 2000 Moğol askeri ile Anadolu'ya dönmekte olan Kılıç Arslan'ın sultan olduğu haberini alan II. İzzeddin Keykâvus'un veziri Şemseddin Muhammed İsfahanî, Malatya eski sübaşısı şimdiki Emîr-i Ârız Reşidüddin Cüveynî'yi altın ve değerli mücevherlerle birlikte Moğol hanına gönderip kararın değişmesini sağlamak istedi. Ancak Reşidüddin Cüveynî, Erzincan'a vardığında Kılıç Arslan ve Bahaeddin Tercüman'ın yaklaşmakta oldukları haberini alınca, korkusundan yanındaki armağanları Kemah Kalesi'ne bırakarak Halep'e kaçtı. Bunun üzerine Rükneddin Kılıç Arslan yanındaki Moğol askerleri ile birlikte önce Erzincan'a, oradan Sivas'a gelerek saltanatını ilân etti. Buralardan sonra Malatya, Harput, Kayseri ve Diyarbakır'da da Selçuklu sultanı olarak kabul edildi.

---

[379] **Abûl-Farac, II, s. 545; Muhtasarüddüvel, s. 21.**
[380] **İbn Bîbî, s. 548-549.**

(1249).[381] IV. Rükneddin Kılıç Arslan'ın sultan olmasından sonra, Halep'e kaçan Reşidüddin, oradan getirtilerek Hafik kalesine hapsedildi.[382]

Şemseddin İsfahanî'nin bertaraf edilmesinden sonra tarih sahnesinde mühim rol oynayacak olan Emîr Celâleddin Karatay yeni bir siyasî karışıklığın çıkmasını önlemek istiyordu. Bu sebeple Selçuklu tahtına üç kardeşin birlikte çıkmasını ve IV. Kılıç Arslan ile birlikte gelen Moğol askerlerinin geri gönderilmesini teklif etti. Kılıç Arslan, Moğol askerlerinin gönderilmesine razı oldu ve kendisi Kayseri'ye gelmek için yola çıktı. Bu sırada Selçuklu makamlarında bir takım değişiklikler yaparken Malatya'ya Emîr Seyfeddin Torumtay'ı, Sivas'a Seyfeddin Türkeri'yi sübaşı tâyin etti.[383]

Yönetimi tek başında elinde tutmayı düşünen IV. Rükneddin Kılıç Arslan, kardeşi İzzeddin Keykâvus'a karşı mücadele etmek için Aksaray'a geldi. Onun tarafında olan emîrler de anlaşmayı tanımayacaklarını belirterek ortak saltanat sürme kararını reddettiler. Celâleddin Karatay, anlaşma sağlanması amacıyla Malatyalı Şeyh İmâdeddin ve İmam Necmeddin Nahcevanî'yi IV. Rükneddin Kılıç Arslan'a gönderdi. Ancak Rükneddin Kılıç Arslan'ın teskin olmaması üzerine iki tarafın kuvvetleri 14 Haziran 1249 tarihinde Aksaray'da karşılaştılar. IV. Kılıç Arslan'ın yenildiği bu mücadelede öncü kuvvetlerinin komutanlarından olan Malatya sübaşısı Torumtay esir düştü. Bunun üzerine Kılıç Arslan, kardeşi İzzeddin Keykâvus'un yanına giderek aralarındaki ihtilafa son verdiler.[384] Bundan sonra II. İzzeddin Keykâvus tarafından Anadolu atabeyliğine getirilen Celâleddin Karatay, Selçuklu topraklarının üç kardeş arasında paylaştırılarak onların birlikte hüküm sürmelerini sağladı.[385] Buna göre İstanbul'dan Kayseri'ye kadar olan

---

[381] İbn Bîbî, s. 584; Abû'l-Farac, II, s. 547-548.

[382] Ebû'l-Ferec, Reşidüddin'in affedilerek serbest bırakıldığını ifade etmektedir. Bkz. Abû'l-Farac, II, s. 548; İbn Bîbî ise öldürüldüğünü belirtmektedir. Bkz. İbn Bîbî, s. 596-597.

[383] İbn Bîbî, s. 589-590; Muhtasar, s. 268, terc., s. 242.

[384] İbn Bîbî, s. 591-593; Anonim Selçuknâme, s. 33-34; Muhtasar, s. 269, terc., s. 243; Abû'l-Farac, II, s. 550.

[385] Müneccimbaşı, Sâdeddin Köpek'in öldürülmesinden sonra, Sultan II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in Celâleddin Karatay'ı atabey yaptığını kaydeder. Bkz. Müneccimbaşı, II, s. 84; Buna karşın Anonim Selçuknâmede II. İzzeddin Keykâvus tarafından Celâleddin Karatay'a atabeylik verildiği yazmaktadır (1249). Bkz. Anonim Selçuknâme, s. 34. Neticede Celâleddin Karatay'ın atabey olarak 1249 yılından itibaren etkili olduğu görülmektedir.

yerler II. İzzeddin Keykâvus'a, Kayseri'den Moğol bölgesine kadar olan yerler IV. Kılıç Arslan'a verildi. Bu durumda Malatya, Kılıç Arslan'ın hâkimiyet bölgesinde kaldı. Diğer kardeş II. Alâeddin Keykubâd'a ise her hangi bir hâkimiyet alanı tanınmadı. Bu paylaştırmaya göre Konya'da II. İzzeddin Keykâvus'un asıl sultan olarak kaldığı anlaşılmaktadır.[386]

Selçuklu tahtında üç kardeşin ortak saltanatı beş yıl sürdü (1249-1254). 1254 yılında Celâleddin Karatay'ın ölümünden sonra, Selçuklu idaresinde bir süreliğine sağlanan nizam ve birlik bozuldu; kardeşler arasında yeniden ihtilaf meydana geldi.[387] II. Alâeddin Keykubâd'ın Moğol hanına gitmesi ve bir müddet sonra ölümü üzerine IV. Kılıç Arslan ile II. İzzeddin Keykâvus arasında saltanat mücadelesi tekrar başladı.[388] IV. Kılıç Arslan, Kayseri'ye gelerek burada tahta çıktı. Hâkim olduğu Sivas, Malatya, Harput ve Âmidle birlikte Kayseri ve Kırşehir'in de kendisine verilmesini istiyordu.[389] Ancak bu teklifin kabul edilmemesi üzerine 1256'da iki kardeşin kuvvetleri arasında Ahmedhisar'da meydana gelen çarpışmada yine IV. Kılıç Arslan'ın ordusu mağlup oldu.[390] Ancak Moğol komutan Baycu Noyan'ın desteğiyle kısa süre de olsa tahta oturmaya muvaffak olabildi (16 Safer 655/5 Mart 1257).[391]

1. 1. 10. Ağaç-erilerin Malatya'daki Faaliyetleri ve Ali Bahadır

İlhanlı hükümdarı Hülagü, Bağdat seferine çıkarken bu sefere iştirak etmesi için Baycu Noyan'ı çağırdı. Baycu Noyan'ın Anadolu'dan ayrılması üzerine bu sırada Bizans'a sığınmış olan II. İzzeddin Keykâvus, Bizans'tan sağladığı yardımla tahtını tekrar elde edebilmek için Konya'ya döndü (14

[386] Aksarayî, s. 36-38; Tarihi Muhtasarü'd-düvel, s. 256; Bu dönemde başta Konya olmak üzere Malatya, Kayseri, Lulua ve Sivas'ta kesilen sikkelerde üç sultanın adı da yer almaktadır. Bkz. İbrahim Artuk, "II. Keyhüsrev'in Üç Oğlu Adına Kesilen Sikkeler", Malazgirt Armağanı, Ankara: TTK, 1993, s. 269-286.
[387] İbn Bîbî, s. 607-608; Aksarayî, s. 38.
[388] İbn Bîbî, s. 630; Aksarayî, s. 39; Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, s. 474-476.
[389] İbn Bîbî, s. 613-614.
[390] İbn Bîbî, s. 614-615; Anonim Selçuknâme, s. 34; Aksarayî, s. 40.
[391] İbn Bîbî, s. 624-626; Anonim Selçuknâme, s. 35.

Rebiülâher 655/1 Mayıs 1257).[392] Onun sultanlığını istemeyen Moğollarla mücadele edebilmek için Türkmenlerin onlara karşı olan düşmanlığından yararlanmak amacıyla Anadolu'da her tarafa adamlar göndererek asker toplanmasını emretti. Bu vesile ile emîri Tuğr Hafa'yı[393] Malatya'ya gönderdi. Tuğr Hafa, Hakkari'den Şücaeddin Belas'ın oğlu Şerefeddin Ahmed'i Malatya'ya, Musul'dan Şeyh 'Adi'nin oğlu Şerefeddin Muhammed'i Harput'a tâyin etti. Malatya'nın idaresini ele almak için şehre gelen Şerefeddin Ahmed, Baycu Noyan'ın korkusuyla ve IV. Kılıç Arslan'a biat ettikleri gerekçesiyle Malatyalılar tarafından kabul edilmedi. Bunun üzerine Şerefeddin Ahmed, şehri muhasara ederek zorla girmeye çalıştı. Bir kış mevsimi boyunca süren kuşatma sırasında Malatya'da yaşanan kıtlık ile bir yük buğdayın kilosunun 120 sultanî'ye (dirheme) satılmaya başladığı görülüyor. Bu sıkıntıya tahammül edemeyen Malatyalılar, Şerefeddin Ahmed'in adamlarından 300 kişiyi öldürdüler. Adamlarını kaybetmesi üzerine Şerefeddin Ahmed, Klodya kalesine çekilerek etraftaki manastırları yakıp yıktı. Daha sonra Diyarbakır'a gitmek amacıyla hareket ettiğinde Meyyafârikin hükümdarı tarafından öldürüldü, yanındaki adamları da esir alındı.[394]

II. İzzeddin Keykâvus, Şerefeddin Ahmed ve Şerefeddin Muhammed'in başarısız olmaları üzerine Ali Bahadır adlı kumandanını Malatya'ya gönderdi. Ali Bahadır boyu kısa, cüssesi küçük ancak zekâsı yüksek, kuvvetli bir muharip idi. Büyük bir kıtlık yaşayan Malatya halkı onu iyi karşıladı. Ali Bahadır'ın otoritesi ile Malatya'da Sultan II. İzzeddin Keykâvus'un hâkimiyeti tesis edildi.[395]

Ali Bahadır'ın Malatya'ya geldiğinde burada bulunan Ağaç-eriler ile mücadele etmek zorunda kaldığı görülüyor.[396] Aslen Türk olan Ağaç-eriler,

---

[392] İbn Bîbî, s. 626; Aksarayî, s. 48-49; Anonim Selçuknâme, s. 35, Farsça metin, s. 54.

[393] Bu isim Tarihi Muhtasarü'd-Düvel'de "Tagar Belaba" olarak geçmektedir. Bkz. Arapça metin, s. 266 dn. 2, Türkçe terc. s. 30.

[394] Abû'l-Farac, II, s. 563; Muhtasarüddüvel, s. 30; Müneccimbaşı'nın kaydına göre Şerefeddin Ahmed, Sahib Şemseddin İsfahanî'nin emri ile Sivas'ta bulunduğu sırada öldürülmüş ve başı, öldürenler tarafından Konya'da bulunan Sahib'e gönderilmiştir. Bkz. Müneccimbaşı, II, s. 94.

[395] Abû'l-Farac, II, s. 564; Muhtasarüddüvel, s. 30.

[396] İleride "Malatya'da Türk İskânının Tesisi" başlıklı konuda "Ağaç-eriler" ayrıntılı bir şekilde söz konusu edilecektir.

Maraş ve Malatya etrafında oturup Anadolu ile Suriye arasında bulunan ticaret yolundan geçen kervanları zaman zaman soyarak, buradaki güvenli geçişi tehdit etmeye başlamışlardı. Adıyaman'ın bir köyünden 7 bin büyük baş hayvan ve 45 bin koyun ve keçi almışlardı. Malatya'nın adeta dağları, tepeleri, vadileri Ağaç-eriler ile dolmuştu. Ali Bahadır, Ağaç-erileri tedip etmek amacıyla onların üzerine yürüyerek bozguna uğrattı; başbuğları Cuti Beg'i yakalayarak Minşar kalesine hapsetti. Ağaç-erilerin bertaraf edilmesiyle Malatya'nın yolları açıldı ve şehre buğdayın gelmesi sağlanarak halk kıtlıktan kurtarıldı.[397]

Bu sırada Baycu, Elbistan'a geldi; burada 7 bin kişiyi öldürdü, genç erkek ve kızları esir alarak Malatya'ya doğru yürüdü. Baycu'nun Malatya önlerine geldiğini duyan Ali Bahadır, Kâhta'ya kaçtı. Malatya'ya gelen Baycu, IV. Kılıç Arslan'ın saltanatı için Malatyalılara yemin ettirdi ve halkın altınlarını toplayarak buradan ayrıldı (1258). Bağdat seferine katılmak amacıyla yola çıkan Baycu, Fahreddin Ayaz'ı Malatya valiliğine tâyin etti. Baycu'nun ayrılması üzerine Ali Bahadır, hizmetine aldığı Ağaç-eriler ile tekrar şehre girmek istedi. Ancak Malatyalılar bu sefer Baycu'dan korktukları ve Kılıç Arslan'a yemin ettikleri için şehrin kapılarını ona açmadılar. Bunun üzerine şehirde yeniden kıtlık meydana geldi; bir merkep tuzun yükü 400[398], buğdayın yükü 70 sultanî'ye (dirheme) çıkmıştır. Bu durumda halkın teslim olmaktan başka çaresi kalmadı. Çulhalar (dokumacılar) ve başka ayak takımları şehrin kapılarından birini açtıklarında Ali Bahadır ve yanındaki Ağaç-eriler şehre girdiler. Ali Bahadır, cami minarelerinden yaptırdığı ilânlarla Müslüman ve Hıristiyan[399] halka dokunmayacağına dair söz vererek halkın korkmamasını ve dükkânlarını açarak işleri ile meşgul olmalarını bildirdi. Onun sorununun yöneticiler ile olduğunu da ilân ettirdi. Bunun üzerine

---

[397] Abû'l-Farac, II, s. 564; Muhtasarüddüvel, s. 30; Faruk Sümer, "Ağaç-Eriler", Belleten (1962), XXVI/103, s. 524.

[398] Ebû'l-Ferec, Muhtasarüddüvel'de tuzun bir mekûkinin 40 dirhem olduğunu kaydetmektedir (Bir mekûk ortalama 1026 gramdır). Bkz. s. 31; Ebû'l Ferec Tarihi'nde ise bir eşek yükü tuzun 400 dirhem olduğu yazmaktadır. Bkz. Abû'l-Farac, II, s. 565.

[399] O. Turan Hıristiyan halkın Süryanî olduğunu belirtmiştir. Bkz. Selçuklular Zamanında Türkiye, s. 488.

şehirdeki IV. Kılıç Arslan'a mensup vali Fahreddin Ayaz tutuklanarak hapse atıldı, İğdişbaşı Muin, Ârız Şehabeddin ile diğer emîrler öldürüldüler.[400]

Ali Bahadır'ın Malatya'yı kuşatması sırasında başlayan kıtlık, şehrin kapılarının açılması ile daha da artmıştı. Ağaç-erilerin ve diğer Türkmenlerin bütün yolları kesmeleriyle şehir adeta çöle dönmüştü. Ali Bahadır'ın gelmesiyle her ne kadar şehirde huzur sağlandıysa da kıtlığın önüne geçilemedi. Ebû'l-Ferec'in ifadesine göre halk çaresizlikten çocuklarını Ağaç-erilere satmak zorunda kaldı. Hatta yiyecek bulamadıklarında ayakkabı gibi çeşitli deri ve köseleden yapılan eşyalarını suda kaynatarak yumuşatıp yemişlerdir. Yine aynı müellif bazı kişilerin kedi, köpek eti ve ölmüş insan etini pişirerek yediklerini kaydetmektedir.[401]

Bir müddet Malatya'da kalan Ali Bahadır, Moğolların yaklaşmakta oldukları haberini aldı. Onlara karşı daha fazla mücadele edemeyeceğini anladığından Sultan II. İzzeddin Keykâvus'un yanına döndü. Malatya'dan ayrılırken şehir eşrafından yanına aldığı Hüseyin Çoban ve Andrios oğlu Bar Sauma'yı yolda öldürdü.[402] Malatya bu tarihten Memlûklerin eline geçene kadar Moğol hâkimiyetinde kalmıştır.

1. 1. 11. İlhanlı-Memlûk Mücadelesinde Malatya

Moğollar, Anadolu'da baskılarını bütün şiddetiyle devam ettirirken bir yandan da Bağdat'ı işgal ederek Batı'ya doğru ilerlemelerini devam ettiriyorlardı. İlhanlıların kurucusu Hülagü Han, Suriye seferi için, askerleri ile Harran yakınlarına gelerek burada ordugâhını kurdu. Bu sırada, Tebriz'de bulunan Hülagü'nün yanına giden Selçuklu sultanları IV. Kılıç Arslan ile II. İzzeddin Keykâvus, Malatya'ya kadar Hülagü'ye eşlik etmişlerdi.[403] Yöre halkı barış içinde Moğollara boyun eğmeyi kabul etti. Aynı şekilde Urfa halkı da

---

[400] Abû'l-Farac, II, s. 565; Muhtasarüddüvel, s. 31.
[401] Abû'l-Farac, II, s. 565; Muhtasarüddüvel, s. 31.
[402] Abû'l-Farac, II, s. 565-566; Muhtasarüddüvel, s. 32.
[403] Aynî (Ikdu'l-Cuman, I, s. 222) Moğolların Halep katliamında Selçuklu sultanlarının da bulunduğunu yazmaktadır. Ancak diğer kaynakların vermiş olduğu bilgiye göre sultanlar Malatya'dan ayrılmışlardır.

Moğollara teslim oldu. Hülagü, ordusunu Malatya, Rumkale ve Birecik'te olmak üzere Fırat üzerinde kurdurduğu köprüler vasıtasıyla Suriye'ye geçirdi. Menbiç şehrine gelen ve burada büyük bir katliam yaptıktan sonra Suriye topraklarına ilerleyen Moğollar, hiçbir mukavemet ile karşılaşmadan Şam'ı teslim aldılar. Nihayet Halep'e ulaştıklarında burada şiddetli bir savaş oldu. Halep tahrip edildi, halkının da büyük kısmı öldürüldü.[404]

Halep işgalinden sonra Mısır'a yönelen Moğol ordusu 1260'da Ayn-ı Câlût mevkîinde Memlûkler tarafından ağır bir şekilde mağlubiyete uğratıldı.[405] Bu savaş Memlûk ve İlhanlıların ilk karşılaşmaları idi. Böylece her iki devletin Suriye ve hatta Türkiye üzerindeki hâkimiyet kurma emelleri nedeniyle uzun süre devam edecek mücadeleler de başladı.

Bu zamana kadar mağlubiyet tanımayan Moğolların hezimete uğraması bütün dünyada yankı bulduğu gibi onların zulmünden oldukça çok nasibini alan Anadolu'da da Moğollar'a karşı olan tutum değişti. Böylece Moğol taarruzunun bundan sonra etkili olmayacağını düşünen Sultan II. İzzeddin Keykâvus, Moğollarla mücadele etmek amacıyla daha önceden Malatya'ya gönderdiği kumandanı Ali Bahadır aracılığıyla yine onlara karşı Anadolu'daki Türkmenlerin seferber olmalarını istedi. Anadolu'da bu çalışmaları sürdüren sultan, diğer yandan da Mısır'a elçiler gönderip Ayn-ı Câlût'ta Moğolları durduran Memlûk Sultanı Baybars'tan yardım istemekteydi.[406] Bu vesileyle Selçuklular ve Memlûkler arasında İlhanlılara karşı bir ittifak oluştuğu görülmektedir. Bu sırada İlhanlılar ile Kafkasya ve

---

[404] Abû'l-Farac, II, s. 573-574; Muhtasarüddüvel, s. 39 vd.; Reşidüddin, Câmiu't-Tevârih, II, s. 1025-1028; Aynî, Ikdu'l-Cuman, I, s. 229-237; el-Makrizî, es-Sulûk, s. 422.

[405] Ayn-ı Câlût savaşı hakkında geniş bilgi için bkz. Fayid Hammâd Âşûr, el-Alâkâtü's-Siyâsiyye Beyne'l-Memâlîk ve'l-Moğol fi'd-Devleti'l-Memlûkiyyeti'l-Ûlâ, Kahire, 1976, s. 51-59; Abdülkerim Özaydın, "Aynicâlût Savaşı", TDVİA, C. 4, İstanbul, 1991, s. 275-276. K. Y. Kopraman, "Mısır Memlûkleri (1250-1517)", Türkler, C. 5, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 103-104; Süleyman Özbek, "Yakın Doğu Türk-İslam Tarihinin Akışını Değiştiren Bir Meydan Savaşı: Ayn Calud", Türkler, C. 5, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 127-133.

[406] Baybars el-Mansurî ed-Devâdâr, Zübdetü'l-Fikre fi Tarihi'l-Hicre, Nşr. Zübeyde Muhammed Ata, y.y., 2001, s. 53, 54; el-Makrizî, es-Sûlûk, C.I, K.2, s. 469-470; Bertold Spuler, İran Moğolları, Çev. Cemal Köprülü, Ankara, TTK, 1987, s. 67-68; Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, s. 496; Ramazan Şeşen, Sultan Baybars ve Devri (1260-1277), İstanbul, 2009, s.151; Mehmet Suat Bal, "Türkiye Selçukluları, Mısır Memlükleri ve Altın Orda Devleti'nin İlhanlılara Karşı Kurduğu İttifak", Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 17 (2005), s. 299-301.

Türkistan hududlarında ihtilaf hâlindeki bir diğer devlet olan Altınorda'nın hükümdarı Berke ile Sultan Baybars arasında da Moğollara karşı ittifak cephesi kuruldu.[407] Böylece bu ittifaklar neticesinde Ortadoğu'da siyasî dengeler değişti. Bundan böyle dönemin iki büyük gücü olan Memlûkler ve İlhanlılar, Türkiye üzerinde pek çok defa karşı karşıya geldiler.

1262 yılında Selçuklu veziri olan ve 1277'ye kadar geçen on beş yıllık döneme kendi damgasını vuran Muineddin Süleyman Pervâne, Moğol-Memlûk mücedelesinde önemli rol oynamıştır. Pervâne, kendi rakiplerini tasfiye ettikten sonra Moğolları da bertaraf etmeye çalışıyordu. Bu durumdan haberdar olan Abaka Han, Moğol Beyleri ile birlikte Pervâne'yi huzuruna çağırdı. Onun Abaka Han'ın huzuruna gitmesini fırsat bilen Hatiroğulları, Memlûklerin desteğiyle Anadolu'da Moğollara karşı isyan başlattılar.[408] Ancak Hatiroğullarının başlattığı hareketin başarısız olması ve Abaka Han'ın yanından dönen Pervâne ile diğer Selçuklu devlet adamlarının daveti üzerine Memlûk Sultanı Baybars, bizzat kendisi Anadolu seferine çıkmaya karar verdi.[409] Kahire'den hareket eden Baybars, Halep'te ordusunu topladı, 1277 yılının Nisan ayında Antep'e geldi. Elbistan ovasında karşılaşan Memlûk ve Moğol kuvvetleri arasında meydana gelen şiddetli çarpışmada Moğollar büyük bir mağlubiyete uğradılar. Bu karşılaşmada Selçuklular, Memlûklerin yanında yer almışlardır. Sultan Baybars, arzu üzerine ve bağışlama sureti ile Selçuklu büyüklerinden bir kısmını yanında götürdü. Baybars'ın ordusuna katılan bu Selçuklu beyleri arasında Malatya'nın eski sübaşısı Reşidüddin'in oğulları Kemâleddin ve kardeşleri de vardı. Sultan, Malatya'da Kâdıasker oğlu Hüsâmedin'i de yanına almıştır ki onun babası Sultan Alâeddin tarafından birçok hükümdara elçilik heyeti ile birlikte gönderilmiş âlim ve fâzıl bir zattı. Baybars'a katılanların yanında hanımları, çocukları ve torunları

---

[407] İbn Şeddâd İzzeddin Muhammed el-Halebî, Baypars Tarihi, II, Çev. Şerefüddin Yaltkaya, Ankara: TTK, 2000, s. 18-19; Bal, a.g.m., 301-302.

[408] İbn Bîbî, s. 666-669; Aksarayî, s. 100 vd.; Baypars Tarihi, II, s. 79 vd.; Ersan, Türkiye Selçuklu Devletinin Dağılışı, s. 107-111.

[409] İbn Şeddâd, Tarihu'l-Meliki'z-Zâhir, Nşr. Ahmet Hutayt, Wiesbaden, 1983, s. 169 vd.; Baybars'ın Anadolu'da Moğollar ile karşılaşmasından önce iki devlet arasında küçük çaplı çatışmalar meydana gelmiştir. Bunlar ile ilgili geniş bilgi için bkz. Cüneyt Kanat, "Baybars Zamanında Memlûk-İlhanlı Münasebetleri (1260-1277)", Tarih İncelemeleri Dergisi, S. XVI, İzmir, 2001, s. 31-45.

olmak üzere bütün ev halkı bulunuyordu.[410] Ayrıca Memlûk sultanı Baybars'ın Moğollar karşısında kazandığı bu muzafferiyetten sonra mükâfatlandırdıkları arasında Malatya 'Arızı Nusreddin Çalış da bulunuyordu.

Sultan Baybars, Elbistan zaferinden sonra ordusuyla birlikte Kayseri'ye gitti ve orada adına hutbe okutup para bastırdı. Kayseri'ye gidişi sırasında konakladığı yerlerde Darende, Develi ve diğer bazı yerlerin mülkî amirleri, kendisine itaatlerini sundular.[411]

Baybars'ın Moğol ordusunu bozguna uğrattığını öğrenen Abaka Han, derhal büyük bir ordu ile Anadolu'ya hareket etti. Erzincan ve Divriği yoluyla Elbistan ovasına geldiğinde savaş meydanının Moğol cesetleriyle dolu olmasına rağmen Selçuklu beyi veya askerine rastlamadı. Bu manzara karşısında hiddetlenen Abaka, Elbistan'dan Kayseri'ye döndüğünde burada yağma ve katl yapılmasını emretti. Bunun üzerine başta Kayseri'nin önde gelenleri olmak üzere pek çok insan öldürüldü. Bununla yetinmeyen Abaka, Kayseri'den Erzurum'a doğru hareket ederken Anadolu'da Türklerin öldürülmesi ve her yerin yağma edilmesi emrini verdi. Böylece yol üzerindeki bütün şehir ve kasabalar yağmalandı, halkı da öldürüldü. Abaka'nın bu intikâm seferinde yaklaşık olarak 200 ile 500 bin arasında insan öldürüldü.[412] Kendilerine karşı uygulanan bu şiddet siyasetinden muzdarip olan Türkmenlerin bir kısmı Bizans uçlarına göç ederken bir kısmı da Memlûklere sığındı.[413]

Bir taraftan Abaka'nın Anadolu'da yaptığı zulmün etkisi, bir taraftan da iktidar mücadeleleri nedeniyle Selçuklu devletinde karışıklıklar gittikçe artmaktaydı. Nitekim II. İzzeddin Keykâvus'un ölümünden sonra oğlu Gıyâseddin Mesud, Kırım'dan Anadolu'ya geçti (1280). Anadolu'da iyi

---

[410] Kadı Muhiddin İbnu Abdu'z-Zâhir'den nakleden F. Sümer, Yabanlu Pazarı: Selçuklular Devrinde Milletlerarası Büyük Bir Fuar, İstanbul: TDAV Yayınları, 1985, s. 90.

[411] İbn Bîbî, s. 670-679; Aksarayî, s. 113-114; Abû'l-Farac, II, s. 598-600; Baypars Tarihi, s. 87; İbn Şeddâd, s. 175; Baybars ed-Devâdâr, a.g.e., s. 151-154; İbn Tagrıberdi, en-Nücum, VII, s. 172-173.

[412] İbn Bîbî, s. 682-683; Aksarayî, s. 115-116; Abû'l-Farac, II, s. 599-600; Muhtasarüddüvel, s. 51; Baypars Tarihi, s. 91-92; Ebû'l-Fidâ, Muhtasar, II, s. 341; Baybars ed-Devâdâr, a.g.e., s. 157-158; Âşûr, el-Alâkâtü's-Siyâsiyye, s. 109-110.

[413] F. Sümer, "Çukurova Tarihine Dâir Araştırmalar (Fetihten XVI. Yüzyılın İkinci Yarısına Kadar)", Tarih Araştırmaları Dergisi, S. l, Ankara, 1963, s. 8.

karşılanan ve tahta çıkan Mesud, İlhanlı Hanı Abaka'nın huzuruna gitti ve Han tarafından kendisine Malatya, Harput, Diyarbakır ve Sivas şehirlerini içine alan Doğu Anadolu tahsis edildi.[414] Abaka, Gıyâseddin Mesud'u bir süre yanında tuttu. Mesud'un gelmesinden önce Abaka döneminde H. 676 (1277-78) yılında Malatya'ya Moğol valisi Araksun Noyan tâyin edildi. Onun ordusunun masrafı ve ulufesi için beş bin dinar belirlendi. Araksun Noyan, Malatya'ya geldiğinde halktan kılıç zoruyla üç yüz bin dirhem topladı ve bir müddet sonra buradan ayrılarak Şam'a gitti.[415]

Abaka'dan sonra yerine geçen Ahmet Teküdar (1282-1284) Selçuklu ülkesini Hülagü döneminde olduğu gibi III. Gıyâseddin Keyhüsrev (1266-1284) ile II. Gıyâseddin Mesud (1284-1296) arasında ikiye taksim etti. (Ancak bir süre sonra Argun Han zamanında (1284-1291) II. Mesud tek başına tahta oturmuştur (1284).) Bu sırada İlhanlılarda ilk defa taht mücadeleleri ortaya çıktı. Abaka'nın ölümü ile meydana gelen mücadeleler ve şehzâde isyanları Memlûkler için büyük bir fırsat oldu. İlhanlılar bu iç sorunlarla meşgul iken Memlûk Sultanı Kalavun, Emîr Haydar (veya Hızır) kumandasında bir süvari kuvvetini Malatya ve Harput dolaylarına gönderip yağma ve akınlarda bulunduruyordu. Bu kuvvetler geri dönerlerken 4000 kişiyi esir alarak Malatya'dan Fırat'ı geçtiler ve geçtikleri yerleri yağmaladılar.[416]

Moğolların Elbistan'da Memlûklere mağlup olmaları, Muineddin Süleyman Pervâne'nin sonunu hazırladı ve idamına neden oldu (1277).[417] Muineddin Pervâne'nin ölümünden sonra Moğollar, Selçuklu devletini neredeyse tamamıyla ele geçirdiler. Malatya ve etrafındaki halk daha çok zulüm ve felâketlerle karşılaştı. Moğolların neden olduğu karışıklıklar yanında Memlûklerin de şehre olan ilgisi azalmamıştı. Bölgeye gönderilen Memlûk emîrlerinin akınları ile Malatya'yı sık sık vurmaya başladılar. Bu akınlardan biri, Halep Türkmenlerinin Sivas'a kadar ilerledikleri yıl, Malatya'da bir grubun Memlûk tücarlarının mallarını yağmalamaları üzerine, Halep Emîri İzzeddin

[414] İbn Bîbî, s. 741-742.
[415] Reşidüddin, Câmiu't-Tevârih, II, s. 1104.
[416] Abû'l-Farac, II, s. 609; Abdülkadir Yuvalı, "İlhanlılar", TDVİA, C. 22, İstanbul, 2000, s. 103.
[417] Ersan, Türkiye Selçuklu Devletinin Dağılışı, s. 90.

Mavsîlî tarafından Emîr Seyfeddin Bektemir el-Halebî'nin bölgeye gönderilmesi hâdisesidir. 1291 (H. 691) yılında 1500 (veya 2500) atlıdan oluşan Halep askerleri ile Malatya'ya gelen Emîr Seyfeddin, İlhanlıların 4000 kişilik bir ordusuyla karşılaştı. Sayı bakımından az olmalarına rağmen Memlûkler, Moğolları mağlup etmeyi başardıkları gibi 30 kişiyi de esir aldılar. Bunun yanında ganimet olarak çok sayıda deve ve koyun ele geçirdiler. Büyük bir başarıyla Halep'e dönen emîre sultan tarafından hil'atler ile teşrif ve teşekkür mektubu gönderildi. Ayrıca Bektemir el-Halebî emîr aşere rütbesinden tablhâne emîrliği rütbesine yükseltildi.[418]

Artan Moğol baskısına karşı Türkmen isyanları yoğunlaşmıştır.[419] Memlûklerin 1292'de Rumkale'de Moğolları mağlup etmeleri[420] ve Uc Türkmenlerinin Moğollara karşı hareketleri, Halep Türkmenlerine de cesaret verdi. Nitekim Malatyalıların desteğini alan bu Türkmenler, Sivas'a kadar ilerlediler. Malatya kapısının açılması üzerine buradan geçen Türkmenler, Sivas'ta yağmaya başladılar. Bu durumda halk, onlara karşı Moğollarla işbirliği yapmak zorunda kaldı (693 / 1294).[421]

Devam eden Memlûk akınlarından diğer bir önemlisi de 1303 yılında vuku buldu. Hama naibi Emîr Seyfeddin Kıpçak tarafından düzenlenen akında Malatya ve Rumkale civarları yağmalandı.[422]

Anadolu'da Moğollara karşı isyanlar her zaman Türkmenler tarafından yapılırken bundan böyle Moğol noyanlar da kendi hanlarına karşı isyan

---

[418] Aynî, Ikdû'l-Cuman, C. III, s. 134,135; A. Çetin, Memlûk Devleti'nin Kuzey Sınırı, Ankara: TTK, 2009, s. 52.
[419] Cahen, The Formation of Turkey, s. 208-210.
[420] 1291'de İlhanlıların Rahbe'yi yağmalamaları üzerine Memlûk Sultanı Melik Eşref Halil b. Kalavun, Ermenilerin de bulunduğu Kal'atu'r-rûm'u (Rumkale) fethederek buranın adını Kal'atu'l-Müslimin şeklinde değiştirmiştir. Bkz. Simbat Vakainamesi, Türkçe terc., s. 91-92; Baybars ed-Devâdâr, a.g.e., s. 305-306; el-Makrizî, es-Sûlûk, C.I, K.3, s. 777-778; Ali Aktan, "Bahrî Memlûklerden Sultan Kalavun ve Hânedanı", Belleten, LIX/226 (1995), s. 613.
[421] el-Makrizî, es-Sûlûk, C.I, K. III, s. 778-779; Anonim Selçuknâme, s. 64-65; İbn Kesir, el-Bidâye ve'n-Nihâye, C. XIII, Kahire: Matbaatu's-Saade, 1932, s. 327-330; Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, s. 606.
[422] İbn Kesir, el-Bidâye, C. XIV, s. 29; Çetin, Memlûk Devleti'nin Kuzey Sınırı, s. 52.

etmeye başladılar. Bunlardan biri de Sülemiş isyanıdır.[423] Anadolu'da müstakil bir devlet kurmaya karar veren Sülemiş, bazı Uc Türkmenlerinin ve Memlûklerin de desteğiyle 1298 yılında isyan hareketini başlattı. Bu isyandan en çok etkilenen şehirler Malatya, Harput ve Diyarbakır olmuştur. Sülemiş isyanına katılmamak için Tebriz'e giden Sultan III. Alâeddin Keykubâd, Han'ın damadı olarak bir müddet orada kaldıktan sonra 1300 yılında Anadolu'ya döndü. Diyarbakır'dan Harput'a gelen sultanın maiyeti tıpkı Moğollar gibi baskı yoluyla tahsilâta girişti.[424]

III. Alâeddin Keykubâd ve maiyetindekiler Harputt'tan Malatya'ya geldiklerinde sultanlara ve hakanlara elçi olarak gitmesiyle, mahareti ve dirayetiyle tanınan Emîr Nureddin Şehab Dîvanî (Malatyevî) tarafından armağanlarla karşılandılar. Buna rağmen Emîr selamlamaya başlamadan, aynı çirkin muamele ile karşılaştı. Emîr Nureddin Şehab Dîvanî (Malatyevî)'nin getirdiği hediyeleri aldıkları gibi onu 40 bin dinar ödemeye mecbur ettiler ve mallarına el koydular. Hatta üzerindeki giysilerini bile çıkarttıkları seksen yaşını geçmiş olan bu yaşlı emîr, işkence uygulamalarına daha fazla dayanamayarak öldü.[425] Emîr'in oğlu Malatya komutanı (sipehdar) Kutbeddin, babasının baskı neticesinde azap içinde öldüğünü öğrendiğinde isyan etti. Müsadereye gelen tahsildarların topladıkları paraları ellerinden aldı. Bunun üzerine sultan ve maiyeti, asker toplayarak Malatya'yı kuşattılar. Ancak Kutbeddin'in müdafaasıyla kapıları ve yolları açamadılar ve şehre giremediler. Böylece on gün süren kuşatmayı kaldırmak zorunda kalan sultan ve yanındakiler buradan bir şey elde edemeden Divriği'ye gitmek üzere ayrıldılar.[426]

---

[423] Aksarayî, s. 240-242; Reşidüddin, Tarihi Mübarek Gazanî, Dastani Gazan Han, Nşr, Karl Jahn, London, 1940, s. 122-124; el-Makrizî, es-Sûlûk, C.I, K. III, s. 877-879; Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 67-69.
[424] Aksarayî, s. 279-280.
[425] Aksarayî, s. 281.
[426] Aksarayî, s. 281-282; Müneccimbaşı, II, s. 138.

1. 1. 12. Malatya'nın Memlûk Hâkimiyetine Geçmesi

Anadolu'yu adeta kasıp kavuran Moğol baskısı ve zulmü bütün şiddetiyle Malatya ve çevresinde de hissediliyordu. Bunun yanında çeşitli eşkıyalık hareketleri ve isyanlardan nasibini alan şehirde ziraat ve ticaret büyük zarar görmüştü. Açlığa ve sefalete maruz kalan halk arasında Moğollara karşı nefret, Moğolları Ayn Calût'ta durduran Memlûklere karşı ise sevginin doğması kaçınılmaz oldu.

Moğol baskısı ile sindirilen Müslüman halkın tek dayanağı Memlûkler olmasına rağmen Hıristiyan halk, Moğolların tarafını tutuyordu. Honingmann ise Ebû'l-Fidâ'dan naklen 1300'lü yılların başında Malatya'da Hıristiyanların ve Müslümanların tam bir anlaşma hâlinde yaşadıklarını, şehir halkının büyük iktidara sahip olan Moğolların tarafını tuttuklarını ve civarda olup biten hâdiseleri onlara haber verdiklerini belirtmektedir.[427] Ancak söz konusu olan bu durumda, Müslümanlardan bahsetmek uygun olmaz. Müslüman Türk halkın Moğol baskısına başından beri karşı koydukları görülmektedir.[428]

Malatya ve civarında yaşayan Türklerin Moğollara karşı tavır takındıklarını gösteren hâdiselerden biri de Olcaytu Han zamanında (1304-1316) yaşandı. Anadolu'ya, nizamı sağlamak üzere İrencin Noyan gönderildi (1305). Moğol valisi İrencin Noyan'ın zulmüne dayanamayan Türkler, bu bölgede isyan başlattılar. Anadolu'da başlayan karışıklıklar ve neticesinde Moğol hâkimiyetinin çökmekte olduğunu gören Olcaytu, İrencin'i geri çekerek yerine Emîr Çoban'ı gönderdi.[429] 1314 yılında Türkiye'ye gelen Emîr

---

[427] Honingmann, "Malatya", s. 239.

[428] Moğolların Gayrimüslimler tarafından hüsnüniyetle karşılandıkları ve aralarındaki ilişkilerin iyi olduğu, Ermeni müverrih Aknerli Grigor'un ifadelerinden anlaşılmaktadır. Aknerli Grigor, Hülagü'nün hayır sahibi bir zat olup Hıristiyanları, kiliseyi ve papazları çok sevdiğini buna mukabil Ermeni ve Süryanî halkın da onu çok sevdiğini bildirmektedir. Yine Aknerli Grigor'un konuyla ilgili olarak yazdığı şu ifadeler dikkat çekicidir: "O (Hülagü), Hıristiyanları o kadar çok severdi ki Ermenilerin bir senelik vergisini 100 bin baş domuz olarak alıp, 200 bin domuzu Müslüman şehirlerine sevk ederek onların başına Müslüman çobanlar tâyin etti. Her hafta domuzların bir kalıp sabunla yıkanmasını emretti. Aynı zamanda domuzlara ot dışında her sabah akşam hurma ve badem yedirilmesini emretmişti. Domuz eti yemeyen büyük küçük her Müslümanın başı kesilmekteydi. (Hülagü) kahramanlıklarından dolayı Ermeni ve Gürcü askerleri öyle çok seviyordu ki onlara bahadır diyordu". Bkz. Aknerli Grigor, a.g.e., s. 32, 33.

[429] Aksarayî, s. 304-311.

Çoban'a, Han tarafından Malatya malikâne olarak ihsan edildi. O da kendisine naib olarak Cemâleddin Hızır'ı tâyin etti. Şehrin Hıristiyanları, Cemâleddin Hızır'a büyük emîr anlamında Mezâmir lakabını verdiler.[430] Cemâleddin Hızır ile yanındaki haraç işlerine bakan Kürt asıllı Mandu (veya Mandive, Memduh)'nun halka ağır vergiler koyması üzerine onlar, Selçuklu sultanlarından 175 yıl önce almış oldukları temlik tevkîlerini ve vergi muafiyetini gösteren berâtı ibraz ettiler.[431]

Emîr Çoban'ın Anadolu'da uzun süre kalmadan dönmesinin nedeni Memlûklerin Malatya'ya kadar ulaşan akınları olmuştur. Memlûklerin Moğol ilerleyişinin önüne geçmeleri ve Suriye'de onlara karşı üstünlüğü ele geçirmeleriyle, mücadeleler Anadolu toprakları üzerinde devam etmeye başladı. Anadolu seferlerinde Kâhta, Behisni ve Gerger üzerinde İlhanlılara karşı akınlar düzenleyen Memlûkler, gidiş dönüşlerinde Malatya yakınlarından geçmekteydiler. Ancak burada bulunan Moğolların saldırılarıyla karşılaşmaktaydılar. Aynı zamanda Anadolu'da başta Karamanoğulları olmak üzere beylikler ve Türkmenler Moğol hâkimiyetine karşı bir başkaldırı başlatmışlardı. Emîr Çoban, Konya ve Malatya'daki ayaklanmaları Memlûklerin müdahalelerine rağmen Gürcülerden yardım alarak güçlükle bastırabildi.[432]

Memlûk Sultanı Melik Nâsır'ın Memlûklu devlet adamları ile olan ihtilafında Malatya yöneticilerinin tutumu, Memlûkleri Malatya'ya yönelten sebeplerdendir. Sultan Melik Nâsır, Suriye emîrlerinden bazılarının yerlerini değiştirirken bazılarını da mevkîlerinden uzaklaştırdı. Bu değişiklikten nasibini alan bir emîr de Karasungur olmuştur. Onun Dimaşk naibliğinden Halep naibliğine tâyin edilmesi, sultan ile aralarında ihtilafın meydana gelmesine

---

[430] Ebû'l-Fidâ, Cemâleddin Hızır'ın atalarının da Malatya'nın eski idarecilerinden olduğunu ifade etmektedir. Bkz. Ebû'l-Fidâ, Muhtasar, II, s. 419; İbn Hacer'in eserinde Nureddin oğlu Mir Emîr şeklinde adı geçen Cemâleddin Hızır, 1300'de ölen Emîr Nureddin Şehab Dîvanî'nin oğlu olmalıdır. Bkz. İbn Hacer, ed-Dûreru'l-Kâmine, IV, Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsil, (t.y.), s. 386. Cemâleddin Hızır ve ailesi hakkında ayrıca bkz. N. Göyünç, "Memlûk Devri'nde (Eski) Malatya'da Bir Aile", V. Milletler Arası Türkoloji Kongresi Tebliğler I (23-28 Eylül 1985), İstanbul, 1985, s. 245 vd.

[431] Mufaddal b. Ebi'l-Fedail, en-Nehcü's-Sedîd, (Histoire Des Sultans Mamlouks), Nşr: E. Blochet, y. y., t. y., s. 247-248 [753-754].

[432] Spuler, a.g.e., s. 128.

neden oldu. Bunun üzerine Karasungur kendisine katılan emîrlerle birlikte İlhanlılara sığındı. Olcaytu Han'ı Suriye'nin fethi için teşvik etmesine çok sinirlenen sultan, onu öldürtmek üzere bir grup fedaiyi Malatya'ya gönderdi. Fakat bu fedailerin bir kısmı Malatya'daki Kürt şeyhi Mandu tarafından yakalanarak tutuklandılar.[433] Ayrıca Malatya'dan geçen bir tacirin, Ermeni halkın Memlûk sultanı hakkında küfür dolu konuşmalarına şahit olması ve bu durumu Mısır'a giderek sultana anlatması Sultan Nâsır'ı kızdıran ve Malatya'yı fethetmeye karar verdiren bir diğer hâdisedir.[434] Bunların dışında Müslüman kadınların Hıristiyan erkeklerle evlendirilmeleri gibi İslâmî kurallara ters düşen evlilikler, halkı rahatsız etmiş ve onlar da bu durumu Memlûk sultanına şikâyet etmişlerdir.[435] Nitekim sahip olduğu konumu ve ticarî bakımdan zenginliği ile de ilgi çeken şehirde yaşanan bu olaylar Memlûklerin şehri fethetmeleri için büyük bir fırsat oldu. Bununla birlikte F. Sümer, Memlûklerin Malatya seferinde Karamanlılara yardım gayesinin de gözetilmiş olmasının muhtemel olduğunu ifade etmektedir.[436] Nihayet Memlûk Sultanı Melik Nâsır, Dimaşk naibi Seyfeddin Tengiz kumandasındaki Memlûk ordusunu Malatya'ya gönderdir. Bu sefere Halep'ten giden ordu ile birlikte katılan tarihçi Ebû'l-Fidâ, 28 Nisan 1315 (22 Muharrem 715) tarihinde şehrin önünde ordugâh kurulduğunu belirtmektedir.[437]

Memlûk ordusu Malatya'yı kuşatmaya başladığında Sultan Nâsır'ın emirnâmesi okundu. Emîrnâmede Müslümanların Suriye'ye götürülüp Memlûk himâyesine alınmaları karşılığında hiç kimsenin canına ve malına dokunulmayacağı taahhüt ediliyor, aksi halde şehrin yağmalanacağı bildiriliyordu. Emîr Çoban'ın naibi Cemâleddin Hızır, şehrin tahrip edilmesini ve halka zarar gelmesini istemiyordu. Bunun üzerine Cemâleddin Hızır, şehrin kadısı ve büyükleri ile beraber kıble kapısından çıkarak Memlûkleri karşılayıp amanla şehri teslim etmek istedi. Ancak Malatya halkından muhtemelen Ermeni, Süryanî gibi Türk olmayan bir grup, Cemâleddin Hızır'a

[433] el-Makrizî, es-Sûlûk, C.II, K.1, s. 142-143; Âşûr, el-Alâkâtü's-Siyâsiyye, s. 184.
[434] Aynî, Ikdu'l-Cuman, IV, s. 213, 301.
[435] Ebû'l-Fidâ, Muhtasar, II, s. 418; Çetin, Memlûk Devleti'nin Kuzey Sınırı, s. 52.
[436] Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 82.
[437] Ebû'l-Fidâ, Muhtasar, II, s. 418.

karşı çıktılar. Aslında Malatya'nın yağmalanmasını istemeyen Seyfeddin Tengiz de yöneticilerin bu dileklerini kabul etti ve askerlerin şehre girip yağma etmelerini engellemek için bir kıta muhafızı kapıda bıraktı. Bütün bu tedbirlere rağmen ve şehir halkından gereken karşılığın görülmemesi üzerine askerler kapıları sökerek Malatya'ya girdiler. Anadolu'nun sanayi ve ticaret bakımından zengin olan şehri yağmalanmaktan kurtulamadı. Memlûk ordusu Malatya'nın merkeziyle birlikte yakındaki köy ve kasabaları da yağmalarken faaliyetlerini Darende'ye kadar uzattı ve burayı ele geçirdiler.[438] Memlûkler, Müslüman Hıristiyan farkı gözetmeden halkı esir ettiler. Şehirdeki paraları ve vazo, kumaş, halı gibi çok kıymetli eşyaları aldılar. Askerler bu yağmayı yaparlarken Malatya'da yangınlar da çıkardılar ve birçok binaları yaktılar. Memlûklerin aldıkları esirler arasında Moğol şıhnesi Gürboğaoğlu ile Mandu da bulunuyordu. Memlûk askerleri Malatya'dan dönerlerken Müslüman esirleri serbest bıraktılar. Mandu da fırsatını bularak kendisi kaçtı.[439] Memlûkleri iyi karşıladığı için Mısır'a götürülen Cemâleddin Hızır'a ise Sultan Nâsır tarafından hil'at giydirildi. Fakat onun Malatya ile mektuplaşması şüpheye yol açtı ve bunun üzerine tutuklanarak hapse atıldı. Cemâleddin Hızır tarafından sultana gönderilen oğlu ve beraberindeki 30 kişi bir müddet burada kaldılar. Daha sonra oğlu Mekke'ye kaçtı, oradan da Irak'a geldi. Emîr Çoban'ın yanına gelerek kendisinin ve babasının başına gelenleri anlattı. Bunun üzerine Emîr Çoban, Sultan Nâsır'a mektup yazdı. Böylece H. 724 (1323-1324) yılında Cemâleddin Hızır serbest bırakıldı.[440]

Memlûk ordusu Malatya'dan ayrıldıktan sonra Emîr Çoban buraya geldi. Şehrin güvenliğini sağlamak amacıyla yedi kapısını kapatıp halkın bağ ve bahçelerine gidip gelmeleri için bir kapıyı açık tuttu. Tahrip olan şehrin

---

[438] 1315 yılında ele geçirilen Darende bir süre sonra Türkmenlerin hâkimiyetine geçmiştir. Ancak 1336'da Memlûkler burayı tekrar almışlardır. Bkz. Ebû'l-Fidâ, Muhtasar, II, s. 473.

[439] Ebû'l-Fidâ, Muhtasar, II, s. 418-420; Malatya'nın Memlûkler tarafından fethi hususunda ayrıntılı bilgi için ayırca bkz. Çetin, Memlûk Devleti'nin Kuzey Sınırı, s. 52-54.

[440] el-Makrizî, es-Sûlûk, C.II, K.1, s. 144; İbn Hacer, ed-Dûrer, IV, s. 386; Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, s. 641 dn. 65.

imâr ve inşâsı için gerekli çalışmaları başlattı, Malatya'nın savunması için de 2000 süvari bırakarak Tebriz'e döndü (1315).[441]

Görüldüğü gibi Memlûkler, Malatya'yı ele geçirdiklerinde burada hâkimiyetlerini tesis etmeden, esirler ve ganimetler alarak geri dönmüşlerdir. Bununla birlikte Emîr Çoban'ın da buradan ayrılması, şehirde önemli bir iktidar boşluğunun ortaya çıkmasına neden oldu. Bu sırada İlhanlı tahtında meydana gelen değişiklikle beraber Emîr Çoban'ın da kudreti arttı, Anadolu valiliği görevinden alındı. Onun yerine geçen oğlu Timurtaş Noyan, Kayseri'yi kendisine merkez yaptı (1318).[442]

Timurtaş'ın Anadolu valiliği döneminde İlhanlıların hâkimiyeti gittikçe zayıflarken Türkmenlerin faaliyetleri de artmaktaydı. Timurtaş, 1320'de Uç Türkmenlerini sıkı bir disipline soktuktan sonra 1321'de Çukurovada'ki Ermenileri de tenkil ederek Anadolu'da iyi bir yönetim kurdu. Böylece onun zamanında bir süreliğine de olsa huzur ve sükûnet sağlandı. Moğol istilâsı ve tahakkümü altında yıllarca ezilen Türkiye halkı adil, cömert ve dindar olan Timurtaş döneminde nizama kavuştu.[443] Bu dönemde Malatya'nın da bu huzur ve sükûnetten olumlu etkilendiği söylenebilir. Daha bu dönemden önce bilhassa sulama kanalları gibi tesislerin inşasıyla yeni ziraat sahalarının açılması ve çeşitli eserlerin yapıldığı yolundaki bilgiler ışığında Malatya'nın da mamur bir şehir olduğu anlaşılmaktadır.[444]

Timurtaş'ın Anadolu'da idaresi uzun sürmedi. İlhanlı Ebû Said Bahadır Han ile Timurtaş'ın babası Emîr Çoban'ın aralarının açılması ve Emîr Çoban'ın 1327 yılında öldürülmesi üzerine Timurtaş, Memlûkler'e iltica etti.

---

[441] Ebû'l-Fidâ, Muhtasar, II, s. 420; Ebi'l-Fedail, Nehcü'l-Sedîd, s. 246 [752].

[442] Aksarayî, s. 312; Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, s. 645-646; İsmail Hakkı, "Anadolu Türk Tarihinde Üç Mühim Sima", Türk Tarih Encümeni Mecmuası, III, I (1931), s. 67.

[443] Aksarayî, s. 325; Zeki Oral, "Anadolu'da İlhani Devri Vesikaları Temurtaş Noyin Zamanında Yapılmış Eserler ve Kitabeleri", V. Türk Tarih Kongresi Tebliğleri, Ankara: TTK, 1960, s. 209; Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, s. 646.

[444] Zeki Velidi Togan, Umumî Türk Tarihine Giriş, İstanbul, 1946, s. 123, 299-300; Aynı yazar, "Reşidüddin'in Mektuplarında Anadolu'nun İktisadî ve Medenî Hayatına Dair Kayıtlar", İ. Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası, C. XV, S. 1-4'ten Ayrı Basım, 1954, s. 6-7.

Ancak Karamanoğulları ve İlhanlılardan gelen baskı neticesinde bir süre sonra Kahire'de öldürüldü (1328).[445]

Timurtaş Noyan, Memlûklere sığındığında Anadolu genel valiliğine vekâleten kayın biraderi Eretna Beyi bırakmıştı. Ebû Said Bahadır Han'ın 1335 yılında ölümü ile İlhanlı devletinin sona ermesine kadar Eretna Bey Anadolu'da Moğol naibi olarak görev yaptı.[446] Bu tarihten sonra Malatya, Eretnalıların hâkimiyetine girdi. Ancak onların Memlûklere tâbi olmalarıyla dolaylı olarak Memlûklere bağlandı (1338).[447]

Malatya, XIV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Memlûkler ve onlara tâbi olarak Maraş ve çevresinde kurulan Dulkadiroğulları arasında mücadele sahası oldu.[448] 1399 yılında Yıldırım Bayezid'in gayretleriyle Osmanlı hâkimiyetine giren Malatya, bir süre sonra Timur'un işgaline uğradı. Bundan sonra bölge, tekrar Memlûklerin eline geçtiyse de Osmanlılar ile Memlûkler arasında uzun sürecek hâkimiyet mücadelelerinin arasında kaldı.[449] Nihayet 1516'da Dulkadiroğulları Beyliği'nin ortadan kaldırılması ve bölgede Memlûk gücünün zayıflamasıyla Malatya, Osmanlı idaresi altına girdi.[450]

1. 2. İDARÎ DURUM

1. 2. 1. İlkçağdan Türkiye Selçukluları Devrine Kadar Malatya'da İdarî Durum

Malatya ilkçağlardan bugüne önemli bir iskân yeri, bir şehir merkezi olduğu gibi bazı dönemlerde de başlıbaşına bir devlet olmuştur. M. Ö. 2300

---

[445] el-Makrizî, es-Sûlûk, C.II, K.I s. 292-297; Ebû'l-Fidâ, Muhtasar, II, s. 447-448; Anonim Selçuknâme, s. 68; Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 90-92; Oral, a.g.m., s. 215.

[446] Kemal Göde, Eratnalılar (1327-1381), Ankara: TTK, 1994, s. 38-43.

[447] el-Makrizî, es-Sûlûk, C.II, K.2, s. 533; Göde, a.g.e., s. 69; Sümer, a.g.m., s. 102 vd.

[448] K. Y. Kopraman, Mısır Memlükleri Tarihi, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 1989, s. 171-173; Refet Yinanç, Dulkadir Beyliği, Ankara: TTK, 1989, s. 20 vd.; Çetin, Memlûk Devleti'nin Kuzey Sınırı, s. 55-58.

[449] Memlûkler ve Osmanlılar arasında meydana gelen hâkimiyet mücadeleleri hakkında geniş bilgi için bkz. Shai Har-el, Strauggle for Domination in the Middle East: The Ottoman-Mamluk War 1485-91, Leiden, 1995.

[450] G. Göğebakan, XVI. Yüzyılda Malatya Kazası (1516-1560), Malatya: Malatya Belediyesi Kültür Yayınları, 2002, s. 36-41.

yıllarında Anadolu'da bulunan on yedi krallıktan birisine ait en önemli şehirlerden biri olan Malatya'nın, Proto Hitit olarak kabul edilen Kuşara krallığının hâkimiyetine girdiği ileri sürülmektedir.[451] Bu tarihten itibaren bir süre Hitit yönetiminde kaldı. Hitit devletinin yıkılması ile ortaya çıkan Geç Hitit şehir devletlerinden biri olarak varlığını devam ettirdi.[452] Malatya devleti bu dönemde Hitit kral sülaleleri tarafından idare edildi.[453]

Nitekim M. Ö. IX. yüzyılda Malatya üzerine yapılmaya başlayan Urartu seferleri ile onların boyunduruğuna giren devlet, bir süre sonra Asurlulara bağlandı. Bu dönemde Malatya, başında askerî bir vali bulunan Asur şehri haline geldi.[454] Asur Devletinin M. Ö. VII. yüzyılın başlarında yıkılması ile Malatya, Med hâkimiyetine girdi. Fakat Pers yönetimi karşısında tutunamayan Med yönetimi kısa sürdü.[455] Pers hâkimiyetine giren Malatya, bu dönemde Kapadokya satraplığına bağlı on valilikten Toros'a yakın olan beşinin içine dâhil oldu.[456] Anlaşıldığı gibi Malatya bu dönemde Persler tarafından tâyin edilen valiler tarafından yönetilmekteydi.

Anadolu'da Pers egemenliğinin sona ermesiyle Malatya'nın bu tarihten sonra İskender tarafından Şam (Suriye) sınırında kurulan meşhur bir şehir olduğu rivâyet edilir.[457]

Malatya, Romalıların bölgeye gelmesinden sonra, Arslantepe'nin 4 km. güneyine, bugün Battalgazi olarak zikredilen Eski Malatya'ya taşındı. Bu dönemde stratejik öneminden dolayı askerî karargâh olarak kurulan şehrin etrafı surlarla çevrildi. Burası büyük bir askerî üs konumuna getirildi.[458] Kapadokya bölgesini korumak amacıyla M. S. 55 yılından itibaren Malatya'ya yerleştirilen lejyon XII. Fulminata'ya Anadolu kentlerinden asker kaydedildi.[459]

---

[451] Ağaldağ, a.g.t., s. 154.
[452] Kınal, a.g.e., s. 235; Memiş, a.g.m., s. 70; Yıldırım, a.g.e., s. 93.
[453] Kınal, a.g.e., s. 248-251.
[454] Nazmi Sevgen, Anadolu Kaleleri, I. Cilt, Ankara: Doğuş Ltd. Şirketi Matbaası, 1959, s. 234.
[455] Günaltay, Yakın Şark II, s. 353; Kınal, a.g.e., s. 258; Oğuz, a.g.e., s. 33-34.
[456] Strabon, a.g.e., s. 1, 3; Texier, a.g.e., s. 121.
[457] İbnü'l-Adim, a.g.e., I, s. 264-265; Yakûbî, C. 29, Farsça neşr, s. 234; İbn Şıhne, a.g.e., s. 195.
[458] R. K. M'Elderry, a.g.m., s. 45-46.
[459] M. Ali Kaya, "Roma Lejyonerleri ve Anadolu", A.Ü. D.T.C.F. Tarih Araştırmaları Dergisi, XXIV/37 (2005), s. 93.

Roma İmparatorluğunun ikiye ayrılmasından sonra Malatya, Doğu Roma (Bizans) topraklarında kaldı. Romalılar döneminde olduğu gibi bu dönemde de askerî garnizon olarak kullanılmaya devam etti. Romalıların Fulminata Lejyonu adını verdikleri karargâha, Bizanslılar Likandos adını verdiler. Bizans, Doğu'dan Anadolu'ya yönelen İslâm akınlarının önüne set çekmek amacıyla doğuda askerî bölgeler hâlinde sınır hattı oluşturdu. Bu devirde Anadolu coğrafyası thema (tem) denilen idarî birimlere ayrıldığında söz konusu sınır hattında bulunan Malatya, Bizans'ın 12. Temi (eyâleti) oldu.[460] Diğer temler gibi Malatya da mülkî yetkisi geniş olan strateg denilen askerî valiler tarafından yönetilmekteydi.[461]

Sınır bölgesinde askerî garnizonlar hâlinde idarî birimlere ayrılan Armenia Temi, İmparator Justinian döneminde yeniden düzenlendi. Bu devirde yeni yerleşim alanlarının kurulmasıyla genişleyen Malatya, III. Armenia adının verildiği bu eyâletin merkezi oldu.[462]

Bizans-Arap mücadelelerinde Sugûru'l-Şam'da, Bizans-Arap sınırının en stratejik noktasında yer alan Malatya, zaman zaman Müslümanların zaman zaman Bizans'ın eline geçti.[463] Abbasîler döneminde Abbasî uc kumandanlıkları birleştirilerek müstakil bir idarî bölge hâlinde yönetilmeye başladı. el-Avâsım adıyla oluşturulan bu bölgenin merkezi Malatya oldu.[464] Bu dönemde Abbasî Devleti adına Malatya'da sivil ve askerî yetkileri olan bir yönetici bulunuyordu.[465] Ancak Abbasî idaresi Malatya'da kalıcı olmadı. Yeniden Bizans egemenliğine geçen Malatya, Bizans'a bağlı askerî idarî yapısını XI. yüzyılın ikinci yarısına kadar devam ettirdi. Bu tarihten Türk hâkimiyetinin başlamasına kadar geçen süre içinde ise Ermeni asıllı idareciler tarafından yönetildi.

---

[460] V. S. Martin, a.g.e., s. 439; A. H. M. Jones, a.g.e., s. 181.
[461] Vasiliev, Bizans İmparatorluğu Tarihi, I, s. 442.
[462] Ramsay, a.g.e., 347; Jones, a.g.e., s. 182; Darkot, "Malatya", İA, s. 229.
[463] Târih-i Taberî, III, s. 572; Yakûbî, Tarihu'l Yakûbî, II, Beyrut, t. y, s. 300, 362; İbnü'l Adim, a.g.e., I, s. 265-269; Belâzurî, a.g.e., s. 221; E. W. Brooks, "The Arabs in Asia Minor (641-750), From Arabic Sources", s. 190; Honigmann, a.g.e., s. 39, 55; Honingmann, "Malatya", İA, s. 232.
[464] el-Istahrî, a.g.e., s. 75; Honingmann, "Malatya", EI, s. 230.
[465] İbn el-Esir, VII, s. 121; terc. VII, s. 107; Ostrogorsky, a.g.e., s. 212; Vasiliev, Byzance et les Arabes La Dynastie D'Amorium, s. 249-251; Aynı yazar, Bizans İmparatorluğu Tarihi, I, s. 348; Honingmann, "Malatya", İA, s. 234.

Türkler, Anadolu'da bazı şehir ya da kaleleri aldıklarında idarî bakımdan kolaylık sağlanacağı düşünülerek, ele geçirilen yerlerin idareleri mevcut yerli yöneticilere bırakıldı. Bununla birlikte yerleşim biriminde yaşayan yerli Hıristiyanların ileri gelenlerinden biri yönetici tâyin edilebilmekteydi. Aynı zamanda güvenliği sağlamak amacıyla Türk muhafızlar bırakılıyordu. Bu yönetim şeklinde yerel yöneticiler, bölgenin Türk emîrine veya doğrudan doğruya sultana tâbi olmak şartıyla başında bulundukları şehri ya da kaleyi yönetmekle mükellef olup, düzenli olarak istenilen vergi ve diğer şeyleri göndermek zorundaydılar.[466] Malatya bu tür şehirlerden olup, Türk hâkimiyeti başladıktan sonra, bu şekilde idare edilmesinin daha faydalı olacağı düşünülerek şehre yerli bir yönetici bırakılmasına karar verildi. Nitekim Danişmendli Gümüştekin, 1102 yılında Malatya'yı fethettiğinde, o sırada Malatya'nın yönetiminde bulunan Gabriel'in yerine halk tarafından sevilen ve iyi bir kişiliği olduğu düşünülen Vasil adlı bir Ermeni'yi vali tâyin etti.[467] Şehrin bir süre bu şekilde yönetildiği anlaşılıyor. Ancak kısa bir süre sonra Türk hâkimiyetinin güçlenmesi ve istikrarın sağlanması ile idarenin tamamıyla Türk kontrolüne geçtiği görülmektedir.

1. 2. 2. Türkiye Selçukluları Devri İdare Sistemi

Selçuklular ve diğer Türk beyleri Anadolu'da ele geçirdikleri şehirlerde öncelikle Türk birliğini tesis etmeye çalışırken aynı zamanda kendi idarî teşkilâtlarını kurmakla işe başladılar. Ancak Türk hâkimiyetinin kalıcılığının sağlanmasına kadar geçen sürede idarî kolaylık bakımından yerlilerin idareci olarak kalmalarının daha uygun olacağı düşünüldü. Danişmendlilerin Malatya'yı aldıklarında görülen bu uygulama Türk egemenliğinin kesinlik kazanması ve güçlenmesi sonucu ortaya çıkan Türk idarî yapılanması ile

[466] **M. H. Yinanç, a.g.e., s. 156.**
[467] **S. Mihail, II, s. 48.**

sona erdirildi. Bu bağlamda şehre ilk olarak sübaşı, vali ve kadı gibi görevliler atandı.[468]

Selçuklu idarî biriminde sübaşı en yüksek görevli olmakla birlikte Selçuklu hâkimiyetine geçtikten sonra Malatya'da farklı bir yapı görülmektedir. I. Kılıç Arslan'ın 1107 yılında meydana gelen vefatından bir müddet sonra, henüz çocuk yaştaki oğlu Tuğrul Arslan Malatya'da sultan ilân edilerek en yetkili yönetici vasfedildi. Bu sırada Malatya'da İlarslan adında bir emîr bulunuyordu. İlarslan bir müddet yönetimde kaldı, ancak kısa süre sonra Tuğrul Arslan ve annesi Ayşe Hatun idareyi ele aldılar.[469] Böylece bir bakıma Türkiye Selçuklu Devleti içinde Malatya'da ayrı bir idarenin ortaya çıkması gibi bir durumun söz konusu olduğu görülüyor. Ancak bu idare biçimi çok uzun sürmedi. 1124 yılında Danişmendlilerin tekrar Malatya'ya hâkim olmalarından sonra burada Selçuklu idaresine son verildi; Danişmendli melikleri ve onlara bağlı idareciler şehrin yönetimine geldiler.

1178 yılında Malatya'nın Selçuklu egemenliğine girmesiyle burada Danişmendlilere bağlı yönetime son verildi. Bu tarihten sonra Sultan II. Kılıç Arslan'ın oğullarını ülkenin on bir şehrine meliklik statüsü ile atamasıyla Anadolu'da şehzâde idareleri ortaya çıktı.[470] Buna göre sultan, metbû hükümdar olarak kendi maiyeti ve ricali ile birlikte payitahtta otururken, oğulları ise onun tâbileri olup melik sıfatı ile kendi sivil maiyetleri ve askerî kuvvetlerini oluşturan muhafız kıtasıyla birlikte şahıslarına ait eyâlet merkezlerinde ikâmet etmeye başladılar.[471] Bu meliklerden biri olan Muizeddin Kayserşah'a Malatya'nın idaresi verildi.[472] Böylece burada mülkiyeti ve hâkimiyet hakları idarecisine ait şehzâde yönetimi başladı.

---

[468] S. Koca, ""Diyâr-ı Rûm"un (Roma Ülkesi=Anadolu) "Türkiye" Hâline Gelmesinde Türk Kültürünün Rolü", SÜ. Türkiyat Araştırmaları Dergisi, S. 23 (2007), s. 26.
[469] S. Mihail, II, s. 54; Abû'l-Farac, II, s. 347-349.
[470] P. Wittek, "Von Der Byzantinischen Zur Türkischen Toponymie", Byzantion, X, Bruxeles, 1935, s. 12-16; O. Turan, "Kılıç Arslan II", İA, VI, s. 696; Halil Edhem, Kayseri Şehri, Haz. Kemal Göde, Ankara, 1982, s. 32-33; Cahen, The Formation of Turkey, s. 39; Aydın Taneri, Türk Devlet Geleneği -Dün ve Bugün-, Ankara, 1975, s. 33; Togan, a.g.e., s. 201.
[471] Nejat Kaymaz, "Anadolu Selçuklu Devletinin İnhitatında İdare Mekanizmasının Rolü", A.Ü. D.T.C.F. Tarih Araştırmaları Dergisi, 2/II (1964), s. 121.
[472] S. Mihail, II, s. 284; Abû'l-Farac, II, s. 450; İbnü'l-Esir, XII, s. 58, terc. XII, s. 79; İbn Bîbî, s. 22, terc. I, s. 41; Selçuknâme, s. 20; Aksarayî, s. 30.

Muizeddin Kayserşah, idarî birimin başındaki en yüksek görevli olarak Malatya'yı sultan adına yönetme hakkına sahip melik oldu. O da sultan gibi bir vezire sahipti. Kayserşah döneminde münşilik vazifesinde bulunan Muhammed b. Gâzî el-Malatyavî bir süre sonra vezirlik makamına yükseltildi.[473] Malatyavî, bu mevkîyi elde ettikten sonra ilk işi kendi memleketinin iyi ve güç durumlarını gözden geçirmek oldu. Aynı zamanda müellif olan Malatyavî'nin ifadesiyle bu sıralarda idareciler hile, düzenbazlık ve servet düşkünü kimselerden meydana gelmiş, bu sebepten memleket yıkılma eşiğine gelmişti. Malatyavî'nin bahsettiği memleket Malatya olmalıdır. Çünkü onun üstün gayretleriyle, burada zâlimlerin haksızlık ve düşmanlıkları ortadan kaldırılmış; hatta devlet işlerinin tanziminde güzel kaideler ve gelenekler uygulanmaya başlamıştır.[474]

Malatyavî, vezirliği döneminde kendi mesai arkadaşlarından çok fazla şikâyetçi olmaktadır. Onların başvurdukları her türlü hile ve fitneye karşı mücadele etmiş; onlarla, veli nimeti olarak söz ettiği sultanın (Muizeddin Kayserşah) hatırı için epeyce uğraşmıştır.[475] Malatyavî bir zamanlar çok emin bir kültür merkezi olan Malatya'nın bu dönemde rezil olanların barınağı haline geldiğini, ayrıca riyasetin sadece kabiliyetsiz ve kötü kimselerin elinde olduğunu, yücelmenin ve mevkî sahibi olmanın insana eziyet ve sıkıntıdan başka bir şey getirmediğini açık olarak belirtmektedir.[476] Yazarın bu ifadeleri Malatya'da Kayserşah zamanında görülen siyasî ve sosyal çalkantıları ve kargaşalığı gözler önüne sermektedir. Gerçekten de bu devirde Türkiye Selçuklularında, şehzâdeler arasında yaşanan siyasî çekişmeler devletin bütün topraklarını etkisi altına almıştı. Bu durumu fırsat bilen devlet adamlarından pek çoğu rüşvet, ihtiras, kıskançlık gibi ahlâksız davranışlara temayül göstermeye başladılar. Melikler arasında meydana gelen bu saltanat mücadeleleri, Selçukluların sarsılmasına neden olsa da bu durum geçici oldu, kısa sürede devlet toparlanarak ilerlemeye devam etti.[477]

---

[473] Düzen, a.g.t., s. 8, metin, s. 12-13.
[474] Düzen, a.g.t., s. 9-10, metin, s. 13.
[475] Düzen, a.g.t., s. 10-11, metin, s. 14.
[476] Düzen, a.g.t., s. 11, metin, s. 19.
[477] Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, s. 225 vd.

II. Kılıç Arslan'dan sonra aralıklarla iki defa sultan olan I. Gıyâseddin Keyhüsrev döneminde, II. Kılıç Arslan döneminde uygulanan meliklik uygulamasına devam edildi. Ancak I. Gıyâseddin Keyhüsrev bu uygulamadan farklı olarak şehzâdelerini merkeze daha bağımlı bir tâyin ile vilâyetlere gönderdi. Buna göre sultan, 1204'de ikinci defa tahta çıktıktan sonra büyük oğlu İzzeddin Keykâvus'u Malatya'ya, ortanca oğlu Alâeddin Keykubâd'ı Tokat ve Danişmendli İli'ne melik tâyin etti. Bu tevcihde şehzâdelere eskiden olduğu gibi bulundukları vilâyeti kendi mülkleri olarak tasarruf etme hakkı tanınmadı, sadece sultan adına idare etme yetkisine sahip oldular. Bununla birlikte yanlarında, vilâyetin işlerini yürütmede kendilerine yardımcı olacak bir idareci kadro bulunuyordu. Mesela I. İzzeddin Keykâvus'un sultanlık döneminin en önemli simalarından olan Çaşnigir Emîr Mübarizeddin Çavlı, Emîr-i Ahur Zeyneddin Başara ve Emîr-i Meclis Mübarizeddin Behramşah, sultanın Malatya'da meliklik devrinde hizmetinde bulunuyorlardı.[478] Aynı zamanda meliklere sultanın en güvenilir adamları arasından birer atabey tâyin edilmekteydi. Bu memur, şehzâdenin yetişmesinden olduğu kadar, hareketlerini kontrol altında tutmakla da sorumluydu.[479] I. Gıyâseddin Keyhüsrev, oğlu İzzeddin Keykâvus'u Malatya'ya gönderirken beraberinde tecrübeli âlim Şeyh Mecdüddin İshak'ı yolladı.[480] İzzeddin Keykâvus'a mürebbi ve muallim olarak tâyin edilen Şeyh Mecdüddin İshak, onun sultanlığı döneminde de yanında hizmetinde bulundu.[481]

Sultan I. İzzeddin Keykâvus dönemine dek Selçuklu meliklerinin hemen hepsi bir egemenlik işareti olarak kendi adlarına para ya da sikke bastırıyorlar, hutbe okutuyorlar, ikâmet etmek ve devlet işlerini yürütmek için konutlar yaptırıyorlardı. Nihayet bu durum meliklerin yönetim bölgelerinde tamamen özerk statüde bir yönetim teşkilâtı kurduklarını göstermektedir. Ancak bu yönetim şeklinden doğan bir takım siyasî karışıklıkların ve

[478] İbn Bîbî, s. 115.
[479] Kaymaz, a.g.m., s. 132.
[480] İbn Bîbî, s. 90-93, terc. I, s. 110-114; Muhtasar, s. 28, terc. s. 43; Yazıcızâde, s. 76-78.
[481] İbn Bîbî, s. 155.

belirsizliklerin meydana gelmesinden dolayı meliklik yönetiminde bazı uygulamalar değiştirildi. Yaşanan sorunların giderilmesi için meliklere bulundukları vilâyetlerde sadece sultan adına yönetme yetkisi verilirken, kendi adlarına hutbe okutmaları, para bastırmaları veya komşu devletlerle savaş ve barış yapmaları gibi yetkileri ortadan kaldırıldı. Böylece şehzâdelerin yetkilerinin sınırlandırılmasıyla, meliklik müessesesi merkeze bağlı bir valilik statüsü içine sokuldu.[482]

Sultan I. Alâeddin Keykubâd döneminde meliklik idaresine tamamıyla son verildi. Böylece doğrudan merkezî idareye bağlı sübaşılar, şehir idaresinin başındaki en yüksek idareci oldular. Ancak Malatya'da bu dönemden önce İzzeddin Keykâvus'un 1211'de sultan olmasıyla meliklik yönetiminin sona erdiği görülmektedir. Bu tarihten itibaren burada sübaşılar idare mekanizmasının başına geçmişlerdir.[483]

Anadolu'da birtakım yerleşmeler askerî-stratejik konumlarından dolayı Selçuklu savunma sisteminin teşkilâtlanması olarak askerî üs ya da sübaşılık merkezleri işlevinde düzenlendiler. Nitekim Malatya da Roma ve Bizans döneminde olduğu gibi bu dönemde de askerî-stratejik durumunu muhafaza eden bir şehir olması hasebiyle askerî kuvvet bulunduran sübaşı (ya da serleşker) adlı valilerin yönetiminde sübaşılık merkezlerinden biri oldu. Selçuklu idare sisteminde bir idarî birimin hem askerî hem sivil alanda en geniş yetkili kişisi olan sübaşılar, bulundukları şehrin yönetiminde hiçbir zaman uzun süre bırakılmadıkları gibi sahip oldukları ıktâları hiçbir koşulda miras yoluyla da olsa ailelerine devretme hakkına sahip değillerdi.[484] Bu

---

[482] Kaymaz, a.g.m., s. 133; O. Turan, II. Kılıç Arslan döneminde, sultanın oğullarına verilen yetkilerin sınırlandırıldığına dair I. Gıyâseddin Keyhüsrev'in şehzâdelerinin Malatya ve Tokat'a sadece bir vali mevkîi ve salahiyeti ile tâyin edildiklerini ifade etmektedir. Bkz. Turan, "Keykâvus I", İA, C. VI, İstanbul, 1977, s. 631.

[483] Kaynaklarda genellikle sübaşının karşılığı olarak Farsça "serleşker" veya nâdiren "sahib" ifadesi yer almaktadır. Bununla beraber sübaşı terimi de geçmektedir. İbn Bîbî'de genellikle sübaşının yerine serleşker ifadesi kullanılmakla beraber bazen farklı yerlerde aynı kişi hem serleşker hem de sübaşı olarak anılmıştır. Mesela Malatya sübaşısı Emîr Zâhireddin Mansur Tercüman, önce serleşker-i Malatya, daha sonra sübaşı-yi Malatya şeklinde zikredilmiştir. Bkz. İbn Bîbî, s. 487, 495-496; Sübaşılık hakkında ayrıca bkz. Baykara, Türkiye Selçuklularının Sosyal ve Ekonomik Tarihi, s. 126 vd.

[484] Kaymaz, a.g.m., s. 98.

bağlamda Selçuklular döneminde Malatya'da farklı ailelerden gelen sübaşıların görev yaptıkları anlaşılmaktadır.

I. İzzeddin Keykâvus'tan sonra kaynaklarda Malatya'da ilk olarak Emîr Hüsâmeddin Yusuf'un adı geçmektedir. Sultan Keykâvus, kendi beylerinin seçkinleri arasından onu belirleyerek Malatya'ya emîr tâyin etti.[485] Söz konusu emîrin adı 612/1215 tarihli Sinop kitâbelerinde, Sinop kalesinde tamirata katılan beylerin arasında "Malatya'dan Emîrü'l-İsfehsalar Hüsâmeddin Yusuf es-Sultanî" şeklinde geçmektedir.[486]

Sultan I. Alâeddin Keykubâd döneminde Malatya'da sübaşı olarak Emîr Esedüddin Ayaz'ın ismi geçmektedir. Aynı zamanda Kondıstabl (yani Emîr-i Ahur) olan Emîr Esedüddin, Malatya ordusu serdarı idi.[487] Yazıcızâde ondan bahsederken "Malatya etrafının çeri beyiydi" şeklinde yazmıştır.[488] Selçuklu kumandanlarından olan Esedüddin Ayaz eş-Şihabî (Galibî), Malatya'da sübaşı iken 1226'da Adıyaman, Kâhta ve Çemişkezek harekâtına askeriyle birlikte katılarak bu kaleleri ele geçirdi. Esedüddin Ayaz, Malatya'daki sübaşılık görevinin ardından, buradan ayrılarak Honaz civarına döndü.[489]

I. Alâeddin Keykubâd'dan sonra II. Gıyâseddin Keyhüsrev döneminde Malatya'da sübaşı olarak sırasıyla Seyfüddevle Ertokuş[490], Emîr Zâhireddin Mansur Tercüman[491], Alişir oğlu Muzafferiddin[492] ve Reşidüddin Cüveynî [493] bulundular. Söz konusu sübaşıların ne kadar süreyle sübaşılık görevini ifa ettikleri hakkında net bir bilgiye ulaşılamamaktadır. Ancak 1249 yılına

---

[485] İbn Bîbî, s. 119, terc. I, s. 139; Muhtasar, s. 44, terc., s. 53; Yazıcızâde, s. 106.
[486] Şakir Ülkütaşır, "Sinop'ta Selçukîler Zamanına Ait Tarihî Eserler", Türk Tarih, Arkeologya ve Etnografya Dergisi, V (1949), s. 123.
[487] İbn Bîbî, s. 282; terc. I, s. 299-300; Selçuknâme, s. 91.
[488] Yazıcızâde, s. 291.
[489] İbn Bîbî, s. 282-283, terc. I, s. 299-300; Muhtasar, 118-119, terc., s. 110-112; T. Baykara, I. Gıyaseddin Keyhusrev (1164-1211) Gazi-Şehit, Ankara: TTK, 1997, s. 49; Esedüddin Ayaz'ın adı 1215 tarihli Sinop kitâbelerinde "Sahib-i Mahrusa-i Honas ve vilâyat" şeklinde geçmektedir. Bkz. Ülkütaşır, a.g.m., s. 130. Bu kayda göre Emîr Esedüddin, Malatya'daki görevinden önce Honaz'da bulunmaktaydı.
[490] İbn Bîbî, s. 469.
[491] İbn Bîbî, s. 487.
[492] İbn Bîbî, s. 500-501.
[493] İbn Bîbî, s. 536.

geldiğimizde Emîr Seyfeddin Torumtay sübaşı olarak Malatya'ya tâyin edildi.[494]

İdarî birimde hem sivil hem de askerî yetkilere sahip olmakla bulundukları şehirde en geniş yetkiyi bünyesinde bulunduran sübaşılıkta ikinci yetkili kişi sübaşılık kadılarıdır. Bunlar sübaşılığın merkezinde oturur; vilâyetin kaza yetkilerini elinde bulundururlardı.[495] Arap coğrafyacısı İbn Saîd, Selçuklular döneminde Anadolu'da 24 şehrin bulunduğunu ifade ederken bu şehirlerin her birinde bir de kadı olduğunu belirtir.[496] Malatya'daki kadılar hakkında geniş bilgiye sahip olmamakla birlikte H. 615 (1218-1219) tarihli vakfiye kaydından bu dönemde Ebû Nâsır b. Mesud b. Muzaffer el-Anevî adlı bir kadının Malatya'da bulunduğuna dair bilgi elde edilmektedir.[497] El-Anevî, kadılığının yanı sıra önemli bir müelliftir. Günümüze kadar ulaşan, konusunu bilhassa halifeler tarihinin oluşturduğu, bununla birlikte Gazneli ve Selçuklu tarihine dair kıymetli bilgiler ihtiva eden *Enisû'l-Kûlûb* adlı eseri kaleme aldı ve H. 608/M. 1211/12'de Sultan I. İzzeddin Keykâvus'a takdim etti.[498] Ayrıca İlhanlı hâkimiyeti döneminde İlhanlı hükümdarları ile iyi münasebetleri bulunan âlim Kutbeddin Şirazî, 681 (1282-83) ile 684 (1285-86) yılları arasında Malatya'da kadılık yaptı.[499] Bununla birikte 1233-1299 (H. 631-699) yılları arasında yaşayan Kâdı el-Kudât el-Hasan b. Ahmed b. Anûşirvân Kâdı el-Kudât Hüsameddin Ebû Fedâil İbn Kâdı el-Kudât Tâceddin Ebî'l-Mefâhir er-Râzî el-Hanefî er-Rumî, yaklaşık 20 sene Malatya kadılığı yaptı. 1276 yılında Moğollardan kaçan kadı, Dimaşk'a yerleşti.[500]

Selçuklular devrinde, zanaat ve ticaret alanında gelişmiş olan iğdişlik kurumunun, Malatya'da varlığına ilişkin kayıtlar mevcuttur. Bu dönemde iğdişlik, iktisadî alandaki gelişmelere dayalı olarak özellikle alım-salım

---

[494] İbn Bîbî, s. 589-590; Muhtasar, s. 268, terc., s. 242.
[495] Baykara, Anadolu'nun Tarihî Coğrafyasına Giriş I, s. 31-37; Aynı yazar, Türkiye Selçuklularının Sosyal ve Ekonomik Tarihi, s. 118.
[496] İbn Saîd, Bastü'l-Arz, s. 119.
[497] V. G. M. A., D. No: 584, s. 289.
[498] F. Köprülü, "Anadolu Selçukluları Tarihi'nin Yerli Kaynakları", Belleten, VII/27 (Temmuz/1943), s. 388.
[499] E. Wiedemann, "Kutbeddin Al-Şirazî", İA, C. VI, s. 1050.
[500] Çetin, Memlûk Devleti'nin Kuzey Sınırı, s. 51.

faaliyetleri ve vergi denetimini sağlamakla görevli etkin bir kurum olup başında iğdişbaşı veya emîr-i egâdişe bulunuyordu. Zamanın meşhurları ve ileri gelenlerinden tâyin edilen iğdişbaşı, tâcirlerin ve eşrâfın idaresinden sorumlu idi.[501] Kurumun mensupları da iğdişlerden oluşmaktaydı.[502] Malatya'da bu kurumun başında bulunan iğdişbaşılardan yalnızca Muin hakkında Ebû'l-Ferec'in kayıtlarından bilgi sahibi olabiliyoruz. İğdişbaşı Muin, 1258 yılında II. İzzeddin Keykâvus'un kumandanı Ali Bahadır tarafından öldürüldü. Muin'in II. İzzeddin Keykâvus'a rakip olan kardeşi IV. Kılıç Arslan'ın tarafında yer alarak şehrin kapılarını Ali Bahadır'a açmaması öldürülme sebebi idi. Zîra o Moğol komutan Baycu Noyan'dan korktuğu için Ali Bahadır'ın şehre girmesine izin vermeyerek onun öfkesini kazanmıştı. Nitekim Ali Bahadır, Muin'in boynuna taktığı ipin diğer ucunu bir köpeğin boynuna bağladı; sokaklarda bu şekilde dolaştırarak öldürdü.[503]

Kösedağ savaşından sonra Selçukluların gittikçe zayıflamaya başlamaları ve devletin üzerinde artan Moğol baskısının sonucu olarak yönetimde de dengelerin değiştiği görülmektedir. Nitekim sultanların tahta çıkışlarından idarî otoriteyi kurmalarına kadar, devletin son derece önemli olan işleyiş mekanizmasının Moğol etkisi ile şekillendiği inkâr edilemez bir gerçek oldu. Bütün yaygınlığına rağmen sübaşılık, Moğollar döneminde etkinliğini giderek kaybetti.[504] Bu bağlamda Sultan II. İzzeddin Keykâvus tarafından Malatya'ya tâyin edilen Şerefeddin Ahmed, Malatyalıların Moğol komutan Baycu Noyan'dan korkmaları gerekçesiyle şehre kabul edilmedi. Uzun süre şehre girmek için mücadele eden Şerefeddin Ahmed'in başarısız

---

[501] Hasan b. Abdulmuin el-Hoyî, Gunyetu'l-Kâtib ve Munyetu't-Tâlib Rusûmu'l- Resâ'il ve Nucûmu'l-Fazâ'il, Yay. A. Sadık Erzi, Ankara: İlahiyat Fak. Yay., 1963, s. 32.

[502] İğdişlik kurumu ve işleyişi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. F. Sümer, "Selçuklu Tarihinde İğdişler", Türk Dünyası Araştırmaları, 35 (Nisan 1985), s. 9-23; T. Baykara, "Türkiye Selçukluları Devrinde İğdişlik ve Kurumu", Belleten, LX/229 (Aralık 1996), s. 681-693; O. Turan, iğdişlerin "Hıristiyan çocuklarından yetiştirilen bir askerî muhafız sınıfı" olduğunu belirtmektedir. Bkz. Turan, "Keykâvus I", İA, s. 634; C. Cahen de iğdiş sözcüğünün Müslümanlığı kabul etmiş yerlilerle Türk kadınlarının evliliğinden doğan çocuklar için kullanıldığını ifade etmektedir. Bkz. Cahen, Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler, s. 194.

[503] Abû'l-Farac, II, s. 565.

[504] T. Baykara, "Türkiye Selçuklularında İdarî Birim ve Bununla İlgili Meseleler", Vakıflar Dergisi, XIX (1985), s. 50; Aynı yazar, Türkiye Selçuklularının Sosyal ve Ekonomik Tarihi, s. 126.

olması üzerine II. İzzeddin Keykâvus, Ali Bahadır adlı kumandanını Malatya'ya gönderdi (1257).[505] Burada kontrolü eline alan Ali Bahadır'ın yönetimi uzun sürmedi. 1258 yılında Malatya'ya gelen Baycu Noyan, Fahredddin Ayaz'ı buraya vali tâyin etti. Ancak Baycu'nun kısa süre sonra Malatya'dan ayrılmasıyla Ali Bahadır, her ne kadar tekrar şehre girmeyi başarabilmiş ve Fahreddin Ayaz'ı bertaraf etmişse de Moğolların yaklaşmakta oldukları haberini alınca onlara karşı daha fazla mücadele edemeyeceğini anladı. Bunun üzerine bir müddet Malatya'da kalarak buradan ayrılmak zorunda kaldı.[506]

Anlaşıldığı gibi Malatya, 1258 yılında Moğollar tarafından tâyin edilen valiler tarafından yönetilmeye başladı. Bir süreliğine de olsa Ali Bahadır'ın çabalarıyla bu durum engellenmeye çalışıldıysa da onun Malatya'dan ayrılmasından sonra Moğol hâkimiyeti kat'i olarak kendisini gösterdi. Böylece Memlûklerin eline geçene kadar şehirde Moğolların tâyin ettikleri valiler, yönetimi ele aldılar. Bu dönemde Malatya'daki çeşitli atamaların da İlhanlılar tarafından yapıldığını gösteren kayıtlar mevcuttur. Nitekim Gazan Han namına düzenlenen bir fermanda Malatya'daki camiye imam tâyin edildiği şeklinde kayıt bulunmaktadır.[507]

---

[505] Abû'l-Farac, II, s. 564; Muhtasarüddüvel, s. 30.
[506] Abû'l-Farac, II, s. 565; Muhtasarüddüvel, s. 31.
[507] Togan, a.g.e., s. 472.

İKİNCİ BÖLÜM

MALATYA'DA TÜRK İSKÂNI VE ŞEHRİN İMÂRI

2. 1. İSKÂN

2. 1. 1. Selçuklu Fethi Sonrasında Malatya'da Türk İskânı

Danişmendli ve ardından Selçuklu hâkimiyeti ile kalıcı Türk iskânının sağlandığı Malatya ve civarında Türk varlığının izleri çok eskilere götürülmektedir.[508] İslâmiyeti kabul ettikten sonra Abbasî hizmetine giren Türkler, Anadolu'ya seferler düzenleyen İslâm kuvvetleri içinde yer almışlardır. VIII. yüzyıldan itibaren Bizans'a karşı düzenlenen gazalarda bulunan gaziler arasında Horasan, Harezm ve Türkistan'dan Anadolu'ya getirilen çok sayıda Müslüman Türk bulunuyordu. İslâm kuvvetleri ile birlikte Anadolu'ya gelen gönüllü Türkler, İslâm orduları tarafından fethedilen Bizans şehirlerinde kalarak buraları Bizans'a karşı düzenlenen gazalarda askerî üs olarak kullandılar.[509] Bazen de ele geçirilen yerlerde Müslüman nüfusu artırmak amacıyla fetihten sonra buralara getirilen Arap nüfusla birlikte Türkler de yerleştirildi. Müslümanlar bu sırada önemli bir hudut şehri olan Malatya'ya hâkim olduklarında, şehri İslâm siyasetine uygun olarak yapılandırırken buraya büyük bir kısmı Türklerden oluşan halkı iskân ettirdiler. Halifenin hassa ordusunu oluşturan Türk birlikler Tarsus, Misis, Anazarba, Maraş, Adana, Göynük, Malatya, Diyarbakır, Silvan, Ahlat, Malazgirt ve Erzurum gibi hudud şehirlerine yerleştiriliyordu. Hilafet ordusunu

---

[508] XI. yüzyılda Doğu Anadolu'ya yapılan Türk akınlarından önce, Türklerin Anadolu'ya geldikleri belirtilmektedir. M. Ö. VII. yüzyılın ortalarından itibaren M. S. VI. yüzyıl ortalarına kadar, çeşitli sebepler veya hallerde özellikle doğudan ve kuzeyden gelen Türk grupları Kimmerler, akabinde Sakalar (İskitler), Hunlar ve Sabar Türkleri ile yörede gerçekleşen yerleşme hareketlerinin olduğu ileri sürülür. Bkz. Togan, a.g.e., s. 159-160, 163-164; A. Nimet Kurat, IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz'in Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri Tarihi, Ankara: TTK, 1972, s. 17; Sevim, Anadolu'nun Fethi, s. 33-35; İ. Kafesoğlu, Türk Millî Kültürü, 4. Baskı, İstanbul, 1997, s. 158-159; İ. Durmuş, İskitler, İstanbul: Kaynak Yay., 2007, s. 83; A. Yuvalı, "Fırat Havzasının Türk Tarihindeki Yeri", Türk Kültürü, XXIV/273 (Ocak 1986), s. 2-3.

[509] Sevim, Anadolu'nun Fethi, s. 35-37.

teşkil eden Türk askerlerinden başka, Türkistan gönüllüleri de Anadolu'ya gelerek İslâmiyet uğrunda cihad yapıyorlardı.[510]

Abbasî halifesi Mansur, H. 139 (756-757) yılında Malatya'yı yeniden inşâ ettirmek için Abdulvehhâb b. İbrahim ve Hasan b. Kahtabeyi liderliğinde Şam ve Cezire halkından yetmiş bin kişiyi Malatya'ya gönderdi. Ayrıca halife, Cezire halkından olan dört bin askeri Malatya'ya yerleştirdi. Yine halifenin emriyle, dönemin Cezire valisi Muhammed b. İbrahim tarafından Horasanlı bir grup Türk asker buraya yerleştirildi. Horasan askerlerinin Malatya'ya yerleşmeleri ile birlikte daha önce Malatya'dan göç eden Müslüman halk buraya geri döndü.[511]

Bizans'a karşı müdafaa amaçlı olarak Malatya'nın da içinde bulunduğu Avâsım şehirlerine Abbbasîler tarafından yerleştirilen Türklerden başka Bizans tarafından da Malatya ve çevresine Türklerin yerleştirildiği bilinmektedir. Nitekim Bizans İmparatorluğu, 755 yılında Balkanlardan Anadolu'ya geçirdiği Bulgar Türklerinden bir kısmını Tohma ve Ceyhan havzalarına yerleştirmiştir. Abbbasîler de olduğu gibi Bizans'ın da amacı İslâm kuvvetlerine karşı Türkleri savaşçı unsur olarak kullanmaktı.[512]

Abbasî devletinin zayıflaması ve Bizans baskısının artması sonucu İslâm hudut teşkilâtı da çöktü. Malatya, Erzurum, Tarsus gibi serhat şehirlerinin halkı büyük kayıplara uğradı. Bilhassa X. yüzyılda Bizans'ın katliamcı ve işgalci tavrı ile neredeyse boşalan bu şehirlere Balkanlardan Peçenekler ve Rumlar nakledildi. Bu nakiller arasında en önemlisini güneyden getirilip Malatya ve havalisine yerleştirilen Süryanî nüfus teşkil ediyordu. Böylece Ermenilerin güneyinde kalan Süryanîler, kuzeye doğru yayılma imkânı bulmuşlardı.[513] Ancak XI. yüzyılda, Doğu Anadolu'da

---

[510] O. Turan, Türkler Anadolu'da, İstanbul: Hareket Yay., 1973, s. 28; O. Ünal, Horasan'dan Anadolu'ya TürkiyeTarihine Giriş, Ankara, 1980, s. 25 vd.

[511] S. Mihail, I, s. 95; Abû'l-Farac, I, s. 199; Belâzurî, a.g.e., s. 223, Türkçe terc. 268-270; İbü'l-Esir, V, s. 500, Türkçe terc. V, s. 407; İbn Şıhne, a.g.e., s. 195-196; İbnü'l-Adim, a.g.e., I, s. 265-269; H. D. Yıldız, a.g.e., s. 85; İbn Tagrıberdi, en-Nücum, I, s. 324, 337-338, 340; Honingmann, "Malatya", İA, s. 233; Göyünç, a.g.e., s. 7; Brooks, "Byzantines and Arabs in the Time of the Abbasids", s. 89.

[512] M. H. Yinanç, a.g.e., s. 167.

[513] Turan, Doğu Anadolu Türk Devletleri, s. 231-232.

Araplara karşı üstünlük sağlayan Bizans'ın karşısına bu defa Selçuklu Türkleri çıktı. İleride Anadolu'yu yurt edinme amacıyla bir keşif mahiyetinde olmak üzere Çağrı Bey öncülüğünde 1016-1021 yılları arasında Anadolu'ya akınlar düzenlendi.[514] Bu akınlar ileride Anadolu'ya yapılacak olan ciddi seferler için Türklerin bu toprakları daha iyi tanımalarını sağlaması açısından son derece önemlidir.

Tuğrul Bey döneminde devlet kontrolünde gerçekleşen Türk akınları, Doğu Anadolu'da etkili olmaya başladı. 1058 yılında Türkler, Malatya'ya girdilerse de burada her hangi bir Türk yerleşmesi görülmedi. Bir süre şehirde kalan Türk kuvvetleri, aldıkları ganimetlerle buradan ayrıldılar. Bu tarihten sonra süratle devam eden akınların, Malazgirt zaferinin ardından mahiyetinin ve maksadının değiştiği görülmektedir. Bundan böyle Türkler, geçici ve kesin yerleşmekten uzak hareketlerin aksine Anadolu şehirlerini yurt edinme amacıyla fethetmeye yönelik uygulamalarda bulundular. Bu bağlamda Selçuklu sultanı I. Kılıç Arslan ile Danişmendliler arasında rekabet sahası haline gelen Malatya'ya ilk teşebbüs Selçuklulardan oldu. I. Kılıç Arslan, 1097 yılında Malatya'yı kuşatsa da Haçlıların İznik önlerine gelmelerinden dolayı şehri almaya muvaffak olamadı. Nihayet Malatya, 18 Eylül 1102 tarihinde Danişmendliler tarafından fethedilerek Türk hâkimiyetine girdi.[515] Danişmendli Gümüştekin Ahmed Gazi, Malatya'yı fethettikten sonra buraya Türk muhafızlar yerleştirerek Vasil adlı yerli bir Hıristiyan'ı vali tâyin etti.[516] Fetihten sonra şehrin elde tutulmasını sağlamak amacıyla yerleştirilen Türk görevliler, şehrin ilk Türk nüfusunu oluşturmaktaydılar. Bunların evladı da şehrin en eski ve yerli sâkinleri olmuşlardır.[517]

---

[514] Kafesoğlu, "Doğu Anadolu'ya İlk Selçuklu Akını (1015-1021) ve Tarihi Ehemmiyeti", s. 259-274.

[515] S. Mihail, II, s. 47; Abû'l-Farac, II, s. 342; Anonim Süryanî Vekayinâmesi, İng. terc. s. 75; Türkçe terc. s. 16; İbnü'l-Esir, X, s. 300; terc. X, s. 247-248, İbn Şıhne, a.g.e., s. 197; Runciman, a.g.e., II, s. 31-32; Melikoff, "Dānishmendids", EI, s. 110; Özaydın, "Danişmendliler", TDVİA, s. 470; Solmaz, "Dânişmendliler", Türkler, s. 432.

[516] S. Mihail, II, s. 48.

[517] T. Baykara, "Türkiye Selçuklularında Şehir/Kent ve Şehirliler/Kentliler", Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygarlığı I, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2006, s. 291.

Gümüştekin Ahmed Gazi'nin 1105 yılında vefat etmesinin ardından küçük oğlu Yağısıyan Malatya'da hüküm sürmeye başladı. Böylece şehirde yönetim tamamen Türklerin eline geçti ve buna bağlı olarak Türk iskânı hız kazandı. Özellikle Selçukluların Malatya'ya hâkim oldukları 1178 yılından itibaren yoğun bir şekilde şehre Türk göçleri başlamıştır.

Selçuklular döneminde Malatya'da yaşayan Türk gruplarından biri Ağaç-erilerdir. Malatya-Maraş-Elbistan arasında yer alan ormanlık bölgede yaşayan ve eşkıyalıkla tanınan bir kabile olarak zikredilen Ağaç-erilerin Selçuklu Türklerinden önce Anadolu'ya geldikleri bilinmektedir.[518] 465-66 yıllarında gerçekleşen bir akında Sabirler tarafından göçe zorlanan Ağaç-eriler, Doğu Anadolu'ya gelmişlerdir. Ağaç-eri uruğunun, Paikuli bölgesinde bulunan bir Sasanî kitâbesinde adları geçmektedir. Bunların diğer bir kısmı, Moğollar geldiğinde Tebriz'den Kazvin'e giden yolun doğusundaki Halhal mevkîinde hâkim zümre olarak gösteriliyor. Z. V. Togan, VII. yüzyılda Arap kayıtlarında Halhal'a yakın yerlerde yaşayan Deylemîler ile beraber zikredilen Gayrimüslim Türk unsurunun Ağaç-eriler olabileceğini ileri sürmektedir.[519]

Reşidüddin, Ağaç-eri isminin eski zamanlarda mevcut olmadığını, Oğuz kavminden olan Ağaç-erilerin ormanlık bölgede yurt tuttukları için Ağaç-eri, yani orman adamı adını aldıklarını belirtmektedir.[520] İbn Bîbî ile Ebû'l-Ferec de Ağaç-erilerin Maraş ve Malatya bölgesinin ormanlık alanlarında yaşadıklarını idafe ederek, Reşidüddin'in vermiş olduğu bu bilgiyi teyid ederler.[521]

C. Cahen ise Ağaç-erilerin, Moğol istilâsı ile bir kısmının Antakya'nın güneyine ve Halep'e giderek buralara yerleşen Suriyeli Türkmenler olabileceklerini yazmaktadır. Cahen, Ağaç-eriler hakkında bilgi verirken bunların vahşi insan olduğunu, ne kasaba ne kaleye sahip, her zaman

[518] M. H. Yinanç, "Maraş Emirleri", Türk Tarih Encümeni Mecmuası, 8/85 (1341), s. 94; Togan, a.g.e., s. 163; Aynı yazar, "Azerbaycan," İA, II, s. 98.
[519] Togan, a.g.e., s. 163; Aynı yazar, "Azerbaycan", İA, s. 98-99.
[520] Reşidüddin, Câmiu't-Tevârih, I, s. 54.
[521] İbn Bîbî, s. 618; Abû'l-Farac, II, s. 564.

çadırda yaşayan, çok fazla koyun, keçi ve ineğe sahip olan, çobanlıkla uğraşan, ziraat yapmayan ilkel insan olduklarını belirtmektedir.[522]

Ağaç-erilerin, Sultan Rükneddin Süleymanşah'ın 1202 yılında düzenlediği Gürcistan seferine iştirak ettikleri bilinmektedir. Ağaç-eri askerleri, sultanın kardeşi Elbistan Meliki Mugiseddin Tuğrul Şah'ın maiyetinde bu sefere katılmışlardır.[523]

Ağaç-eriler, Malatya'da yoğun olarak 1255'lerden itibaren katıldıkları çeşitli faaliyetlerde görülürler. Dönemin kaynaklarının ifadesiyle bu tarihlerde Malatya'nın adeta dağları, tepeleri, vadileri Ağaç-eriler ile dolmuştu.[524] Ebû'l-Ferec'in Malatya halkının çaresizlikten çocuklarını Ağaç-erilere satmaya başladıklarını ifade etmesinden bir süre sonra Ağaç-erilerin şehrin içine girdikleri anlaşılmaktadır.[525]

Faruk Sümer, Ağaç-erilerin yaşadıkları coğrafî hususiyetler sebebiyle kendilerine Ağaç-eri (orman insanı) denildiğini söyleyerek, 1240 yılında Malatya civarında vuku bulan Baba İshak isyanında rol oynayan Türkmenler ile Ağaç-eri Türkmenleri arasında bir bağlantı kurmaktadır. Bugün ise Türkiye'nin çeşitli yerlerinde yaşayan Tahtacı olarak bilinen zümre ile Ağaç-eriler arasında bir münasebet kurulmaktadır. Zîra mana bakımından benzer olan "ağaç-eri" ıstılahının zamanla "tahtacı" ıstılahı şekline dönüşmüş olabileceği bu fikri güçlü kılmaktadır. Bununla birlikte Tahtacıların Alevîlik inancına yakın olmaları Ağaç-erilerin yaşadıkları bölgede cereyan eden Baba İshak isyanına dâhil olduklarının en büyük kanıtlarındandır.[526]

Selçuklular döneminde Malatya'ya yerleşen bir diğer Türk kitlesi Germiyanoğullarıdır. Germiyanlıların, ilk Selçuklu muhacereti esnasında Anadolu'ya gelen Türkmen gruplarından Avşarlara mensup oldukları

---

[522] Cahen, Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler, s. 155; Aynı yazar, The Formation of Turkey, s. 80-81.
[523] Yazıcızâde, s. 57.
[524] Abû'l-Farac, II, s. 564-5; Muhtasarüddüvel, s. 30-31; F. Sümer, "Ağaç-Eriler", Belleten, s. 524.
[525] Abû'l-Farac, II, s. 565; Muhtasarüddüvel, s. 31.
[526] Sümer, "Ağaçeriler", TDVİA, I, İstanbul, 1988, s. 460; Ali Selçuk, Ağaçeri Türkmenleri Tahtacılar, IQ: İstanbul, 2008, s. 33-37.

zikredilmektedir.[527] Anadolu'nun muhtelif yerlerine yerleşen Avşarlar, birçok köye Avşar veya Afşar ismini verdikleri gibi bir kısım dağ, yayla, akarsu adları da bu boy adıyla anılmaktadır. XVI. yüzyıla ait kayıtlarda Malatya'da mevcut olduğu anlaşılan Avşar isimli yere rastlanılmaktadır.[528] İbn Bîbî'de Germiyanî olarak geçen Türk aşiretinin, Moğol istilâsı önünden kaçarak Harezm hükümdarı Celâleddin Mengüberti ile Anadolu'ya geldikleri tahmin edilmektedir.[529] Selçuklu Devleti hizmetine giren Germiyanlılar, Baba İshak isyanında Selçukluların yanında yer almışlardır.[530] Bu isyan vesilesiyle Germiyanlılardan ilk tarihî şahsiyet olarak Alişir oğlu Muzafferiddin'i görmekteyiz. Selçuklu idaresi, Malatya'ya kadar uzanan Baba İshak hareketini bastırmak üzere kahramanlığı ile tanınan Malatya sübaşısı Alişir oğlu Muzafferiddin'i görevlendirdi. Muzafferiddin ile birlikte Malatya'da ikâmet eden Germiyanlılar, isyancılara karşı mücadele ettiler.[531] Bu tarihten kısa süre sonra Eyyûbîlerin Meyyafarikin yöneticisi El-Melik el-Muzaffer Şihabeddin Gazi b. el-Âdil'in Hısnıkeyfa meliki Melik el-Muazzam Turanşah b. es-Salih ile aralarında yaşanan savaşta Germiyanlıların, Harezmlilerle birlikte Melik Gazi'nin safında yer aldıkları görülmektedir.[532]

1283'lerde teşekküle başlayarak Kütahya civarında beylik kuran Germiyanlıların hangi tarihte Malatya'dan batıya göç ettikleri kesin olarak bilinmemektedir.[533] Ancak Muzafferiddin'in oğlu Kerimüddin Alişir'in 1264 yılında Konya'da öldürülmesi[534] ve 1277'de Cimri hâdisesinde Germiyanlıların bulunmaları, onların 1260'lardan sonra Malatya'dan

---

[527] İ. H. Uzunçarşılı, Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri, 4. Baskı, Ankara: TTK, 1988, s. 39; Fuad Köprülü, Osmanlı Devletinin Kuruluşu, Ankara, 1972, s. 35; M. Beşir Aşan, Elazığ, Tunceli ve Bingöl İllerinde Türk İskân İzleri (XI-XIII. Yüzyıllar), Ankara, 1989, s. 100.

[528] Refet Yinanç, Mesut Elibüyük, Kanuni Devri Malatya Tahrir Defteri (1560), Ankara, 1983, s. 175; F. Köprülü, "Avşar", İA, II, s. 37.

[529] İbn Bîbî, s. 506-507.

[530] Uzunçarşılı, a.g.e., s. 39; M. Ç. Varlık, "Germiyan Oğulları", DGBİT, C. VIII, İstanbul: Çağ Yayınları, 1989, s. 487.

[531] İbn Bîbî, s. 501.

[532] İbn Bîbî, s. 506-507.

[533] Köprülü, Osmanlı Devletinin Kuruluşu, s. 35; Yinanç, a.g.e., s. 168-169; Varlık, a.g.e., s. 21; Varlık, "Germiyan Oğulları", DGBİT, s. 487-488.

[534] İbn Bîbî, s. 642.

ayrıldıklarını göstermektedir.[535] Bütün bunlara rağmen Germiyanlıların bir aşiret olarak hepsinin mi yoksa onlardan bir kısmının mı göç ettikleri hususunda kesin bir bilgi mevcut değildir. Malatya civarında Germiyan veya Alişir'e yakın yer isimlerinin bulunması Germiyan Türklerinin yörede kalan izleridir.[536] Ancak Germiyanlıların taşıdıkları ismi Malatya'ya yerleştikten önce mi, sonra mı aldıkları bilgisi henüz net olarak tespit edilememiştir. Urfalı Mateos Vekayinâmesinde Germiyan (Garmin) adlı yer isminin bulunması Germiyan Türkmenlerinin bu adı Malatya'ya geldikten sonra aldıkları fikrini güçlendirmektedir.[537] Bununla birlikte, Germiyanlıların geldikleri Türkistan'daki Germ şehrinden dolayı bu adı aldıkları da düşünülmektedir. Ayrıca Germiyanlıların Fars ve Kirmân havalisinden Malatya'ya gelmiş olabilecekleri ileri sürülmektedir.[538]

XIII. yüzyılda Moğol istilâsı sırasında Anadolu'ya gelip Hülagü ve ondan sonra başa geçen Hanlar tarafından, Selçukluları tazyik için Anadolu sınırlarına yerleştirildikleri rivâyet edilen Kara Tatarlar, Moğol veya Türkmen olarak addedilmektedirler. Müneccimbaşı Ahmed, Osmanlı Sultanı Yıldırım Bayezid'in Kara Tatarları Sivas, Kayseri, Amasya ve Malatya civarına yerleştirdiğini ve onların her türlü mükellefiyetten muaf tutulduklarını kayd etmektedir.[539] Ankara savaşında Timur'un ordusuna katılan Kara Tatarlardan sayıları yaklaşık otuz-kırkbin ile altmış bin arasında olan çadır halkı, Timur tarafından Maveraünnehir sınırına yerleştirilmek üzere göçürülmüşlerdir. Bunlardan bir kısmının Anadolu'da kaldıkları bilinmektedir.[540] Tatarları, Kara Tatarlar, Ak Tatarlar ve Vahşi Tatarlar olmak üzere üç gruba ayıran Z. V.

---

[535] İbn Bîbî, s. 698-699, 728.
[536] Yinanç-Elibüyük, a.g.e., s. 57, 214, 463.
[537] Mateos, s. 267.
[538] Köprülü, a.g.e., s. 35; Mustafa Çetin Varlık, Germiyan-oğulları Tarihi (1300-1429), Ankara, 1974, s. 2, 8.
[539] Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, Camiu'd-Düvel, Osmanlı Tarihi (1299-1481), Çev. A. Ağırakça, İstanbul: İnsan Yay., 1995, s. 147.
[540] Togan, a.g.e., s. 271, 471, nr. 398b; F. Sümer, Oğuzlar (Türkmenler), 5. Baskı, İstanbul, 1999, s. 184-185; J. P. Roux, Aksak Timur İslamın Kutsal Savaşçısı, Çev. Ali Rıza Yalt, İstanbul, 1994, s. 146. Johannes Schiltberger, Yıldırım Bayezid'in ordusunda yer alan 30 bin Ak Tatarın savaş esnasında Timur'un tarafına geçtiğini belirtmektedir. Bkz. Schiltberger, Türkler ve Tatarlar Arasında (1394-1427), Çev. Turgut Akpınar, 3. Baskı, İstanbul: İletişim Yay., 1997, s. 66.

Togan, Moğol boylarından olan Suriye sınırındaki Sunitlerle beraber Ak Tatarlardan bir kısmının Uyratlar ve Sulduzlardan bir grup ile Malatya ve Harput taraflarına yerleştiğini ifade etmektedir.[541] Sulduz boyundan olan Emîr Çoban'ın atalarının mâlikanesi olan Malatya'nın Sulduz beylerinin ıktâı olduğu anlaşılmaktadır.[542]

2. 1. 2. İskân Sürecinde Malatya'nın Bir Selçuklu Şehri Haline Gelmesi

XIII. yüzyılın ortalarında Türkiye Selçuklularının kale, köy ve çiftlik mülkleri dışında 100 şehri olduğunu belirten St. Quentinli Simon, bu şehirlerin arasında Malatya'yı da saymaktadır. Simon, Malatya'ya Aziz Gregorius'un vatanı dendiğini ve şehrin son derece bolluk içinde olduğunu ifade etmektedir. Yine 25 beylik (regalis) merkezinden söz eden yazar, bunlardan birinin Malatya olduğunu belirtir.[543] İbn Bîbî'yi incelediğimizde 30 civarında şehirden söz etmemiz mümkündür. Araştırmacıların genel olarak bu sayıda hemfikir oldukları anlaşılmaktadır.[544]

Roma döneminde Anadolu sahasında kurulan pek çok şehir başlangıçta askerî garnizon (kastra=kale şehir) olarak kurulmuştur. Ancak bu şehirler, bilhassa Bizans devrinin başlarında şehir hayatının canlanmasıyla gelişme göstermişlerdir. Buna mukabil geç Bizans döneminde pek çok şehir küçülerek savunma imkânları güçlü kastra özelliği kazanmaya başlamıştır. Malatya'nın ise kastra şeklinde yapılandığı Roma döneminden itibaren, Türk egemenliğine kadar bu özelliğini koruduğu görülüyor. Türklerin yerleşmesi ile Türk devrinin başladığı şehirde diğer Bizans kastralarında olduğu gibi yeni düzenlemelerin olduğu muhakkaktır.[545]

---

[541] Togan, a.g.e., s. 237; C. Kanat, "Gazan Han Zamanında Memlûk Devletine İltica eden Uyratlar", Tarih İncelemeleri Dergisi, S. XV, İzmir, 2000, s. 107-110.
[542] Togan, a.g.e., s. 288, 475.
[543] Simon de Saint Quentin, a.g.e., s. 49.
[544] İ. H. Uzunçarşılı XIII. yüzyıl ortalarında Selçuklu vilâyetlerinin sayısının otuzdan fazla olduğunu belirtir. Bkz. Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal, 4. Baskı, TTK: 1988, s. 119; T. Baykara da Selçuklu şehirlerinin adını liste şeklinde kaydederek takriben otuz kadar şehrin bulunduğundan söz etmektedir. Bkz. "Türkiye Selçuklularında İdarî Birim ve Bununla İlgili Meseleler", Vakıflar Dergisi, XIX (1985), s. 56-60; Aynı yazar, Türkiye Selçuklularının Sosyal ve Ekonomik Tarihi, s. 133-136.
[545] Baykara, "Türkiye Selçuklularında Şehir/Kent ve Şehirliler/Kentliler", s. 277.

Türklerin Anadolu'ya gelerek birçok şehirde[546] olduğu gibi Malatya'da da hâkimiyet kurup idarelerini oluşturmalarından sonra eserleri ve izleri bugüne gelebilen şehirleşme süreci başladı. Türkler, Anadolu'ya geldiklerinde önce Bizans döneminin kalelerine yerleştiler. Orta ve Doğu Anadolu'da Bizans şehirleri, şehir niteliğinden uzaklaşarak küçülmüş, gerilemiş fakirleşmiş ve adeta köyleşmeye yüz tutmuştu.[547] Bizans kalelerinin çoğu sarp ve alanları küçük idi. Malatya ise çok sayıda nüfusu alabilecek geniş özellikte bir şehirdi. Bizans zamanında bir sınır şehri olan Malatya, bu dönemde sur içinde bulunan savunma yapıları gelişmiş eyâlet merkezi idi.[548]

Bizans devri Anadolu şehirleri tıpkı Ortaçağ Avrupasının şehirleri gibi güvenlik amacıyla etrafı surlarla çevrilmiş, hendeklerle korunan kapalı alanlar olup kasaba görünümündeydiler.[549] Anadolu Türk şehirlerinde de aynı uygulama devam etti. Ancak şehrin fizikî olarak surlarla çevrilmesi hâdisesi Türklerin, Anadolu'ya geldikten sonra uyguladıkları veya Bizans'tan öğrendikleri bir husus olmayıp Orta Asya Türk şehir hayatında görülen bir yapılanmaydı.[550] Zîra Göktürklerde tarım yapmak amacıyla kurulan köyler zamanla şehir düzeyine yükseldi. Şöyle ki ziraat alanı olarak kullanılan bu yerleşmeler etrafı surlarla çevrilerek şehir niteliği kazandılar. VIII. yüzyılda müşahede edilen, tarıma bağlı olarak oluşturulan bu şehirlerde aynı yüzyıldan itibaren ticaret de görülmeye başladı. Bu konuda bilgi veren seyyah

---

[546]Türkler, İznik, Konya, İzmir, Çankırı, Sivas, Kayseri, Niksar, Tokat, Divriği Erzincan, Şebinkarahisar, Bayburt, Erzurum, Ahlat, Harput, Bitlis, Mardin, Hasankeyf, Diyarbakır, Silvan gibi çok sayıda Anadolu şehrinde ilk beylik ve devletlerini kurarak şehir teşkilâtlanmasını oluşturmuşlardır. Koca, ""Diyâr-ı Rûm"un", s. 23.

[547] Doğan Kuban, "Anadolu-Türk Şehri Tarihî Gelişmesi, Sosyal ve Fizikî Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler", Vakıflar Dergisi, VII (1968), İstanbul, s. 56-57.

[548] Ramsay, a.g.e., 347; Darkot, "Malatya", İA, s. 229; Malatya daha Romalılar döneminde Eski Malatya denilen Battal Gazi'ye taşınarak askerî karargâh olarak kurulup etrafı surlarla çevrilmiştir. Bkz. M'Elderry, a.g.m., s. 45-46.

[549] Henri Pirene, Ortaçağ Kentleri, Çev. Şadan Karadeniz, İstanbul: İletişim Yayınları, 2005, s. 48; Mustafa Demir, "Anadolu'da Selçuklu Dönemi Şehirleşmesi", Akademik Araştırmalar Dergisi, S: 16 (2003), s. 61.

[550] Faruk Sümer, Eski Türklerde Şehircilik, Ankara: TTK, 1994; Mustafa Cezar, Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 1977, s. 72 vd.; İbrahim Kafesoğlu, Türk Bozkır Kültürü, Ankara, 1987, s. 110-113; Bahaeddin Ögel, Türk Kültür Tarihine Giriş, Türklerde Köy ve Şehir Hayatı, C. I, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 1978, s. 175vd.; Tuncer Baykara, "Eski Türk İktisadi Hayatı ve Şehir", İ. Ü. Edebiyat Fak. Tarih Enstitüsü Dergisi, VI (1975), s. 75; Yılmaz Can, "Anadolu Öncesi Türk Kenti", Türkler, C. III, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 220 vd.

Temim b. Bahr, VIII. yüzyıl sonunda gittiği Uygur şehri Beşbalık'ta ticaret ve ziraat ile uğraşıldığını ve şehrin etrafının surlarla çevrili olduğunu bildirmektedir.[551]

Anadolu'da Türk hâkimiyetinin kalıcı olmasıyla kapsamlı bir yerleşim politikası uygulandı. Zaman içinde Bizans kalelerinde ve çevrelerinde önemli gelişmeler oldu. Buna ilâveten Bizans döneminde silik olan ancak ulaşım imkânlarının ve rahat yaşama şartlarının elverişli olduğu iskân yerleri de canlandırıldı.[552]

Danişmendliler ile Türk egemenliğinin başladığı Malatya'da bu dönemde şehirleşmeye Türk tarzı tam anlamıyla hâkim olamasa da şehir, canlılığını ve parlaklığını gelişerek sürdürdü. Şöyle ki Anadolu'da fethedilen bir takım şehir ve kalelerin idareleri, o bölgenin emîrine veya sultanına tâbi olmak üzere yerli Hıristiyan reisleri elinde bırakıldı. Maraş, Urfa ve Malatya şehirleri bunların başında geliyordu. Ele geçirilen şehirlerin idarî kolaylık bakımından yerli Hıristiyanlar tarafından idare edilmesi daha faydalı görüldü.[553] Ancak bu durum daha önce bahsedildiği gibi fazla uzun sürmedi. Bununla birlikte kaynaklar, Danişmendlilerin 1124 yılında Malatya'ya tekrar hâkim olduktan sonra şehirde imâr faaliyetlerinin yapıldığından söz etmektedirler.[554] Ancak bu yapılanmanın Malatya'daki Türk şehircilik teşkilâtının oluşması açısından bir başlangıçtan ibaret olduğu düşünülebilir.

Sultan I. Alâeddin Keykubâd döneminde Selçuklu şehir hayatında bazı gelişmeler oldu. Selçuklu şehirleri siyasî, askerî, ticarî ve demografik koşullara bağlı olarak sur dışına yayılmaya başladılar. Bu dönemdeki imâr faaliyetlerinde yaklaşan Moğol tehdidinin ortaya çıkardığı siyasî ve askerî koşullar da göz önünde bulunduruldu. Moğol tehlikesine karşı Konya,

---

[551] Vladimir Minorsky, "Tamim b. Bahr's Journey to the Uighurs", BSOAS, 12/2 (1948), s. 295.

[552] T. Baykara, "Selçuklu Devri Türk Şehrinin Temel Özellikleri", I. Uluslar arası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi, Bildiriler, I. Cilt, Konya, 2001, s. 150; XIV. yüzyıl şairlerinden Erzurumlu Mustafa Darir, Türklerin Anadolu'daki kale-kentlerini geliştirip şehre dönüştürmelerini yaptığı bir benzetmede şöyle belirtmiştir; "Söylemişdür Darir Türki dilin – Sec'ini (kafiye) Şi'rine şi'ar (alâmet, işaret) itmiş.-Tercüme kıldı ne ziyan itti.-Bir hısn kal'a-y-ıdı şar (şehir) itmiş". Bkz. Koca, ""Diyâr-Rûm"un ", s. 22.

[553] M. H. Yinanç, a.g.e., s. 156.

[554] S. Mihail, II, s. 82-83; Abû'l-Farac, II, s. 359.

Kayseri, Sivas, Erzincan, Amasya şehirleri ile birlikte Malatya'nın da surları tamir ve tahkim edildi.[555]

2. 1. 3. İskân Sürecinde Türk Mahallelerinin Oluşumu

Anadolu şehirlerinde camilerin, mescidlerin, medreselerin ve zâviyelerin etrafında zamanla Türklerin yaşadıkları mahalleler oluştu. Türk iskân politikasının doğal sonucu olarak ortaya çıkan bu mahalleler gittikçe büyüyerek şehrin hemen hemen bütününe yayıldılar.

Müslüman Türk şehirlerinin genel fikir olarak camiler etrafında şekillendiği düşünülmektedir. Şehirlerin çekirdeğini oluşturan mahallelerin ibâdet yerleri etrafında oluşturulması da bir bakıma bu kanıyı doğrular niteliktedir. Şöyle ki ibtidai şehir yapılanmasında bunu söylemek mümkün olsa da, zamanla Selçuklu şehirlerinde dinî mekânların sur dışına taşmasıyla bunların etrafında yeni mahallelerin ortaya çıkması kaçınılmaz olmuştur. Fakat bu durum yeni bir şehirleşme faaliyetinin başladığını göstermez. Malatya'da Selçuklu döneminin bilinen en eski ve en önemli yapısı olan Ulu Cami, Malatya surlarının içinde şehrin doğusuna yakın bir mevkîde inşâ edilmiştir. Şehrin diğer yapıları büyük ölçüde caminin yakınında yer almıştır. Yerleşim ise surlar içinde olmak üzere batıya doğru genişlemiştir.

Selçuklu mahallelerinin fizikî yapısı İslâm şehirlerinde olduğu gibi yan yana sıralanmış vaziyette idiler.[556] Genel olarak çarşıya bağlantının sağlanabilmesi için yakın mahallelerin dışında, evlere ulaşan sokaklar, dar ve çıkmaz sokak olarak tarif edilmektedir.[557] Selçuklular döneminde geniş şehir

---

[555] Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, s. 333.

[556] N. Elisseeff, "Fiziki Plan", Çev. Elif Topçugil, İslam Şehri, ed. R. B. Serjeant, İstanbul, 1992, s. 137.

[557] Ruşen Keleş, Eski Ankara'da Bir Şehir Tipolojisi, Ankara, 1971, s. 139; Yılmaz Can, İslam Şehirlerinin Fiziki Yapısı, (H.I-III/M.VII-IX), Ankara; TDV Yayınları, 1995, s. 113; Uğur Tanyeli, Anadolu Türk Kentinde Fiziksel Yapının Evrim Süreci (11.–15. yy), İstanbul, 1987, s. 156-158.

yapılanmasının varlığı ve demografik açıdan yoğunluğun yaşandığı bilinmektedir. C. Cahen, Malatya'nın çeşitli konutlara sahip, büyük bir şehir olduğunu söylemektedir.[558] Malatya'da tespit edilen Atabey adında bir mahalle bulunmaktadır. Selçuklu atabeylerinden birinin adından mülhem buraya Atabey Mahallesi adı verildiği anlaşılmaktadır. Şehirde aynı isimli bir mescidin bulunması, iki mekânın da aynı kişiden bu adı aldığını göstermektedir. N. Göyünç, mescidin adını 1249'da üç Selçuklu sultanına atabey tâyin edilen Celâleddin Karatay'tan almış olabileceğini ifade etmektedir.[559] Osmanlı kayıtlarında da bunu doğrular şekilde mescidin atabey tarafından inşâ edildiği geçmektedir.[560] O halde Atabey Mahallesi, adını bir süre Malatya'da bulunduğu anlaşılan Celâleddin Karatay'dan almıştır.

Malatya'da Atabey Mahallesinden başka Seyfeddin Sungur Mahallesi bulunmaktadır.[561] İlhanlıların 1330'larda Niğde valisi olan Seyfeddin Sungur'un adını taşıyan mahalle, Selçukluların son döneminde kurulmuş veya bu adı almış olmadıdır.

1560 tarihli Osmanlı tahrir kaydında Malatya'nın şehir merkezinde 32 mahallenin bulunduğu geçmektedir. Bu mahallelerin 29'u Müslümanlara 3'ü Gayrimüslimlere aitti.[562] E. Çelebi de Malatya'nın toplam 32 mahalleye sahip olduğunu, bunlardan 7'sinde Ermenilerin yaşadığını yazmaktadır. Seyyah, Müslümanların ikâmet ettiği mahallelerin en meşhurlarının adlarını şu şekilde sıralamaktadır: Eski Cuma, Cami-i Kebir, Emîr Ömer, Saray, Kızlar, Hankâh, Toptaş, Karahan, Çermik, Alacakapu, Bostancılar, Küçük, Ağazar ve Kürdler mahallesidir.[563]

2. 1. 4. Malatya'nın Nüfusu

[558] **Cahen, The Formation of Turkey, s. 122.**
[559] **Göyünç, "Kanûnî Devrinde Malatya Şehri", s. 659.**
[560] **BOA, TD 323, s. 6.**
[561] **Turan, Resmî Vesikalar, s. 50.**
[562] **Yinanç-Elibüyük, a.g.e. s. XIII.**
[563] **E. Çelebi (1314), IV, s. 10.**

Selçuklu şehirlerinin nüfusunu ortaya koyabilmek için müracaat edilmesi gereken temel kaynaklar mevcut değildir. Selçuklular zamanında tahrir yapıldığı bilinmesine rağmen, bunlarla ilgili kayıtlar günümüze ulaşmamıştır.[564] Malatya'nın demografik yapısını, nüfusun etnik dağılımını ve halkın sayısını belirlemeye yönelik başvurulacak mevcut Türkiye Selçuklu devri ile ilgili kaynakların yetersiz malûmat vermeleri, bu konuda kesin ve net hüküm vermemizi zorlaştırmaktadır. Ancak şehrin Selçuklu dönemi fizikî özelliklerini, sosyal ve ekonomik şartlarını göz önünde bulundurarak nüfusun dağılımını ve sayısal verileri elde etmek mümkündür. Ayrıca Osmanlılar dönemine ait kayıtlar bu konuda yardımcı olmaktadır. Bununla birlikte elde edilen bilgilerin tümünün değerlendirilmesine rağmen sadece yaklaşık rakamlar söylenebilmektedir.

Selçuklular zamanında yerleşim alanının sur içinde yer aldığı Malatya, çok sayıda nüfusu alabilecek geniş özellikte bir şehirdi. Nüfusun hemen hemen geneli Müslüman Türkler ile Hıristiyan Ermeni ve Süryanîlerden oluşuyordu.

Malatya'daki genel nüfusu tespit edebilmek için şehrin fizikî olarak yerleşim alanının büyüklüğünün bilinmesi önemlidir. Selçuklular döneminde sur içi şehir yapılanması gereği halkın sur içinde yaşadığı anlaşılmaktadır. O halde Malatya surlarının çevrelediği meskûn yerleri içine alan yaklaşık 550 bin metre kare genişliğe sahip iskân alanı mevcuttur. Bu alanın ihtiva ettiği kamu binaları, iş mekânları veya yeşil alanlar hariçte bırakılırsa mevcut alanın üçte birinde meskûn hâne sayısının 2.500 ile 3 bin arasında bir rakam olduğu tahmin edilebilir. Ailelerin 5 kişiden oluştuğu kabul edilirse şehirde ortalama 12-15 bin nüfus bulunmaktadır.[565] Bu nüfusun artan göç hareketleri neticesinde XIII. yüzyılda iki katına ulaştığını söylemek mümkündür.

Ticarî yolların merkezinde olması sebebiyle Bizans devrinde fazla gelişme gösterememiş olan Sivas, Kayseri gibi şehirlerin nüfusunun

---

[564] Köprülü, "Anadolu Selçukluları Tarihi'nin Yerli Kaynakları", s. 406-407.

[565] Malatya surlarının kapladığı alan takriben 55 hektar kadardır. Bir hektarda 40 hânenin yer aldığı iddia edilmektedir. Bkz. Baykara, T. Selçukluları Devrinde Konya, s. 124. Bu hesaplamaya göre Malatya'nın nüfusu 10-12 bin arasında değişmektedir.

Selçuklular zamanında yüz bini aşmış olduğu ifade edilir.[566] Niğde gibi daha küçük şehirlerin ise 4000-4500 nüfusa sahip olduğu yaklaşık olarak tespit edilmiştir.[567] Ancak yapılan değerlendirmeler sonucu Sivas ve Kayseri için verilen rakamın Malatya için oldukça abartılı olduğu, Niğde için verilen rakamın ise az olduğu açıkça görülmektedir.

Malatya'daki nüfus Türkler ve diğer unsurlar şeklinde tasnif edilmiştir. Türkler konusu dâhilinde şehirde yaşayan Müslüman, diğer unsurlar konusu dâhilinde ise Gayrimüslim nüfus söz konusu edilecektir.

2. 1. 4. 1. Türkler

Malatya'da Müslüman nüfusun mevcudiyeti Selçuklulardan önce Emevîler ve Abbasîler dönemine kadar götürülmektedir. Bu zamanda şehirde Müslüman nüfusun sayısını artırmak için düzenlenen Arapları ve Türkleri iskân siyaseti, Bizans'ın egemenliği ile sona ermek zorunda kaldı. Malatya'ya ilk yerleşen Müslümanların bir kısmı öldürüldü, kurtulanların da şehirden göç etmekten başka çareleri kalmadı.[568]

İlk defa 1058 yılında Türkler tarafından alınan Malatya'da bu esnada Türk yerleşimi olmadı. Ancak Danişmendliler tarafından 1102 yılında fethedilen kaleye yerleştirilen muhafız askerler, Malatya'nın en eski Müslüman Türk sâkinleri oldular. Bu tarihten itibaren şehirde Türk nüfusunun hızla arttığı anlaşılmaktadır. Ancak bazı dönemlerde baş gösteren kuraklık, kıtlık ve salgın hastalıklar nedeniyle Anadolu'da nüfus kaybı yaşandı. Malatya, 1124 yılında Danişmendli Emîr Gazi ile damadı Selçuklu sultanı I. Mesud tarafından kuşatıldığı vakit şehirde dayanılmaz bir kıtlık başladı. Bu nedenle halktan bir kısmı şehri terk etmek zorunda kaldı. Kalanların da pek

[566] O. Turan, Selçuklular Târihi ve Türk İslâm Medeniyeti, 6. Baskı, İstanbul, 1997, s. 361.
[567] A. Akşit, "Niğde'nin Selçuklular Devrindeki Nüfusuna Dair", A.Ü. Tarih Araştırmaları Dergisi, XXIII/36 (2004), s. 5.
[568] S. Mihail, I, s. 216-217; İbn'ül-Esir, VIII, s. 296, Türkçe terc. VIII, s. 247; İbn Şıhne, a.g.e., s. 197; Honigmann, a.g.e., s. 70, 71; R. Grousset, a.g.e., s. 467.

çoğu açlıktan kırıldı. Bununla birlikte baş gösteren veba salgını da nüfus kaybına neden olan bir diğer etkendir.[569]

Selçuklular döneminde muhtelif Türk gruplarının Anadolu'ya göçü sırasında Malatya'ya yerleşen kitleler oldu. Malatya'da nüfus artışına sebep olan diğer bir etken ise başka yerlerden insanlar getirilmesidir. Nitekim 1137 yılında Sultan I. Mesud, Adana'yı ele geçirdiğinde burada bulunan Hıristiyan piskopos ile birlikte şehir halkını Malatya'ya götürdü.[570] Burada iskân ettikleri anlaşılan bu nüfusun Müslüman veya Gayrimüslim oldukları bilinmemektedir.

1178'de II. Kılıç Arslan'ın Malatya'yı muhasara ettiği sırada Malatya'da meydana gelen kıtlık neticesinde halk, açlıktan muzdarip oldu. Süryanî Mihail, bu yüzden Hıristiyan halkın şehri terk ettiğini ifade etmektedir.[571] Bu durum şehirde Türk nüfusun diğer gruplara sayıca üstünlük sağladığının delilidir. Anlaşıldığı gibi, sayı bakımından XII. yüzyılın ortalarına doğru yerli Hıristiyan nüfus ile hemen hemen eşit durumda olan Türk nüfusu, Malatya'da Selçuklu hâkimiyetinin kesinlik kazandığı XII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren hızla artmıştır.

XII. yüzyılın sonlarına doğru doğudan batıya doğru ilerleyerek Kilikya bölgesine gelen Türkmenlerden bir grup Malatya'ya girdi. Bu sırada bölgede kıtlık ve pahalılığın meydana gelmesinin, nüfusun artması ile alâkalı olduğu düşünülmektedir.[572]

Selçuklular zamanında her ne kadar kıtlık veya salgın hastalıklar sebebiyle nüfusta azalma olduğu görülmüşse de Malatya'nın nüfusu bu olumsuz durumlardan çok fazla etkilenmedi.[573] Şehrin, halkın refahı ve rahat yaşama koşullarına elverişli bir mekânda kurulmuş olması ve etrafının surlarla çevrili olmasından dolayı emniyet sorunu yaşanmaması bunda etkili

---

[569] S. Mihail, II, s. 82, Abû'l-Farac, II, s. 359; Anonim Süryanî Vekayinâmesi, İng. terc. s. 90; Türkçe terc. s. 31.
[570] Abû'l-Farac, II, s. 374.
[571] S. Mihail, II, s. 251.
[572] S. Mihail, II, s. 277; Abû'l-Farac, II, s. 440; Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, s. 215; Aynı yazar, Doğu Anadolu Türk Devletleri, s. 175.
[573] F. Ş. Arık, "Selçuklular Zamanında Anadolu'da Veba Salgınları", A.Ü. Tarih Araştırmaları Dergisi, XV/26 (1991), s. 27-57; G. Ö. Bezer, "Selçuklular Zamanında Anadolu'da ve Civar Bölgelerde Kıtlık", Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi, 3 (2000), s. 7-22.

oldu.[574] Bununla birlikte Malatya'nın bu dönemde önemli ticaret yollarının merkezinde olmasına bağlı olarak meydana gelen ticarî canlılık da nüfusun artmasını sağladı.

Malatya'da Selçuklular döneminde şehir merkezinde başta idareci sınıf olmak üzere yaşayan Türk nüfusun azımsanamayacak kadar çok sayıda olduğu anlaşılıyor. Şehirdeki mevcut Müslüman nüfusun sayısal değerini yaklaşık olarak tahmin edebilmek mümkündür. Öncelikle Malatya şehrinin merkezinde bulunan temel ibâdet kurumu Ulu Cami'nin kapasitesinden hareket edebiliriz. Cuma namazında caminin aldığı cemaat miktarı şehirdeki Müslüman erkek nüfusu vermektedir. Ulu Cami'nin yaklaşık 2000 metre kare alana sahip olması, caminin içinin ortalama 2500 kadar cemaati alabileceğini göstermektedir. Cami cemaati arasında bekâr erkek nüfusun da mevcut olduğu düşünülürse hâne sayısının 2000'e yakın bir rakam olduğu tahmin edilmektedir. Buradan yola çıkarak XIII. yüzyılın başlarında şehirde 10-12 bin arasında Müslüman nüfusun yaşadığı söylenebilir.

Türklerin sur içinde yaşadıkları gibi sur dışında da oturdukları bilinmektedir. Anadolu'yu vatan haline getirdikten sonra Türklerin genellikle köy, kasaba veya kır alanlarını yerleşim yeri olarak seçtikleri görülmüştür. Çünkü hayvancılık ve çiftçilikle geçinen millet olmaları hasebiyle değer ölçüleri "toprak" idi. Çeşitli milletlerin hayvan, altın, mesken, giyim kuşam gibi itibar ve değer unsuru saydığı göstergelere mukabil Türk milleti toprak kavramını benimsemiştir. Bu bakımdan Türkler, ilk andan itibaren Anadolu'da köy, kasaba ve kır hayatını yani ülkenin şehir dışı topraklarını ele geçirme arzusu gütmüşlerdir. Göçebe unsurun esasını ve köy nüfusunun büyük kısmını teşkil eden Türkmenler, kendi an'anelerine bağlı kalmaya devam ederek Hıristiyan köy ahalisini içlerinde eritmişlerdir.[575] Bununla birlikte şehrin

---

[574] Yunus Koç, "Anadolu Selçukluları Döneminde Türkiye'de Yerleşme ve Nüfus", Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygarlığı I, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2006, s. 241.

[575] Mustafa Kafalı, Anadolu'nun Fethi ve Türkleşmesi, Ankara: AKM Yayını, 1997, s. 13-14; Kaymaz, a.g.m., s. 97; Cl. Cahen, "The Turks in Iran and Anatolia before the Mongol Invasions", A History of the Crusades, II, Philadelphia: Un. of Pennsylvania Press, 1962, s. 685-686; Togan, a.g.e., s. 203-205.

nüfusunun artmasına bağlı olarak yerleşim sur dışına taşmıştır. Malatya'da XIII. yüzyıl ortalarında sur dışında inşâ edilen namazgâh bunun en önemli kanıtıdır. İleri bir tarih olmasına rağmen E. Çelebi'nin XVII. yüzyıla ait kaydında Malatya'da, yerleşim yerlerinin sur dışına taştığı; evlerin, camilerin, mescidlerin, cephânelik ve erzak anbarının sur içinde olmasına karşılık, çok sayıda evin ve bazı yapıların sur dışında kurulmuş oldukları ifade edilmektedir. Hatta şehrin Sultanî çarşısının bile dışarıda olduğu belirtilir.[576]

Anlaşıldığı üzere Malatya'da nüfus Selçuklular zamanında büyük artış göstermiş, özellikle Türkler, sur dışında ikâmet etmeye başlamışlardır. 1560 yılında düzenlenen tahrir kaydına göre Malatya'nın kırsal kesiminde Müslümanlara ait 198 köy bulunmaktaydı. 8 köy Gayrimüslimlere ait olup 4 köyde ise Müslümanlar ile Gayrimüslimler birlikte yaşamaktaydılar.[577]

1519-20 tarihli Osmanlı tahrir kaydına göre Malatya'nın şehir merkezi ve kırsal kesimlerinde yaşayan toplam nüfus yaklaşık 34.819 olup bunun 30.356'sını Müslümanlar oluşturmaktaydılar. Bu tarihten sonra yapılan 1530 tarihli tahrire göre tahminî toplam nüfus 35.870 olarak hesaplanmıştır. Bu nüfusun 31.616'sı Müslümandı.[578] 1560 tarihli tahrirde ise Malatya merkezde bulunan 32 mahallenin 29'unun Müslümanlara ait olduğu geçmektedir. Burada yaklaşık 55 bin olan nüfusun 49.184'ü Müslüman nüfustan oluşmaktaydı.[579] Türk egemenliği döneminde şehrin nüfusunun % 90'ını Türkler oluşturmaktaydı. Osmanlılar döneminde yapılan tahrir kayıtlarındaki verilerle ortaya konulan bu durum Selçuklular zamanından itibaren devam eden bir gerçektir.

1835 yılında Malatya'ya gelen J. Brant, burada 3923 aile olduğunu bunun 2800'ünün Türk, 1123'ünün Ermeni olduğunu belirtmektedir. XVI. yüzyıl Osmanlı kayıtlarına nazaran nüfusun az olduğu anlaşılmaktadır. Brant,

---

[576] E. Çelebi (1314), IV, s. 10.
[577] Yinanç-Elibüyük, a.g.e, s. XIII.
[578] Göğebakan, a.g.e., s. 191-192.
[579] Yinanç-Elibüyük, a.g.e, s. XIII; Göğebakan, a.g.e., s. 191-192.

nüfusun azalmasının sebebinin salgın hastalıklar ve Kürtlerin eşkıyalık hareketleri olduğunu bizzat gözlemleyerek kaydetmiştir.[580]

2. 1. 4. 2. Diğer Unsurlar

VIII. yüzyıla kadar Malatya'da Gayrimüslim nüfus çoğunlukla Rumlar ve Süryanîlerden oluşmaktaydı. Bu tarihten XI. yüzyılın sonuna kadar Bizans tarafından siyasî, askerî ve iktisadî sebeplerle çeşitli etnik gruplar özellikle doğu, güneydoğu ve iç Anadolu bölgesine iskân ettirildi.[581] Bu etnik gruplar arasında yer alan Ermeniler, doğuda genellikle sınır bölgelere yerleştirildiler. Göçler esnasında Malatya'ya gelen çok sayıda Ermeni burada iskân etti.[582] Kısa sürede şehirde Ermeni nüfusun Rum nüfusun önüne geçtiği anlaşılmaktadır. Aynı yüzyılda Malatya, Maraş ve Erzurum'daki Ermeni ve Monofizit Süryanîlerden bir kısmı Bizans tarafından Trakya'ya yerleştirildi.[583]

XI. yüzyılda Malatya'da daha çok Ermeni ve Süryanî nüfus yaşamaktaydı.[584] Bu yüzyılın başlarında Bizans'ın Doğu Anadolu'yu istilâ etmesiyle burada yaşayan Ermeni halk, güneydoğuya göç etmeye devam etti; Malatya, Maraş ve Urfa bölgesine yerleşti. Selçuklular zamanında Malatya'da yaşayan Gayrimüslim unsurun arasında kaynaklarda Rumlardan söz edilmemektedir. Şehirde büyük ölçüde Ermenilerin ve Süryanîlerin yaşadığı anlaşılıyor.[585] Hıristiyanların yanı sıra Malatya'da Yahudi nüfusun bulunduğuna dair kaynaklarda her hangi bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak Malatya'da doğan Ebû'l Ferec'in babası Ahrun (ya da Harun) Yahudi bir hekimdi. Buradan yola çıkarak Malatya'da Yahudilerin yaşadığı söylenemez. Nitekim Ahrun daha sonra Hıristiyan olmuştur. Bununla birlikte oğlu, İbnü'l-

---

[580] Brant, a.g.m., s. 211.
[581] M. Sait Polat, "Osmanlı Öncesi Türkiye'de Şehir Yönetimi", Selçukludan Osmanlıya Şehir Yönetimi, Ed. Erol Özvar, Arif Bilgin, İstanbul: Türk Dünyası Belediyeler Birliği, 2008, s. 34.
[582] S. Mihail, I, s. 46, 66, 86, 92.
[583] P. Charanis, The Armanians in the Byzantine Empire, Lizbon, 1963, s. 15; Aynı yazar, "Ethnic Changes in the Byzantine Empire in the Seventh Century", Dumbarton Oaks Papers, 13 (1959), s. 30-31; Aynı yazar, "Observations on the Demograpy of the Byzantine Empire", Proceedings of the XIIIth International Congres of Byzantine Studies (Oxford/5-10 September 1966), London, 1967, s. 457.
[584] Vryonis, a.g.e., s. 53.
[585] Cahen, The Formation of Turkey, s. 123.

İbri yani Yahudi oğlu diye anılmaya devam etmiştir.[586] Ayrıca E. Çelebi, XVII. yüzyılda Malatya'da halkın Türklerlerden ve Ermenilerden oluştuğunu, Yahudilerin bulunmadığını belirtmektedir.[587]

İslâm akınları sırasında Hıristiyan halk, zaman zaman şehirden ayrılarak etrafa dağılmıştır. Ancak akınların durduğu, İslâm ordularının şehri terk ettiği sırada memleketlerine geri dönmüşlerdir. En son 1178 yılında II. Kılıç Arslan'ın Malatya'yı kuşattığı sırada meydana gelen kıtlık ve açlık sebebiyle Hıristiyan halkın büyük kısmının şehri terk ettiği görülmektedir.[588] Ancak Selçuklular zamanında şehrin hâkimiyetinin istikrara kavuşması ile daimî yerleşim düzeni sağlanmıştır.

Anadolu'da Türklerin egemenliğinden sonra bazı Hıristiyanların Müslüman oldukları görülür. Ancak Hıristiyan halk, şehir, kasaba, köy ve mahalleler hâlinde toplu olarak ihtida etmemiştir. Münferid olarak şahısların veya ailelerin ihtida ettikleri vâkidir.[589] Malatya'da da aynı durumun söz konusu olduğu söylenebilir.

Türkler, Anadolu'nun fethinden itibaren genellikle köy, kasaba ve kırsal yerleşim yerlerinde iskân etmeyi benimsemişlerdir. Böylece Hıristiyan halk ancak şehir merkezi ile bunların yakın çevrelerindeki kasabalarda Türk nüfusunun yanında ayrı mahalleler teşkil etmişlerdi.[590] Selçuklu dönemine ait nüfus ile ilgili kayıtlar mevcut olmasa da Osmanlılara ait 1560 tarihli kayıtta Malatya'nın şehir merkezinde 32 mahallenin bulunduğu geçmektedir. Bu mahallelerin 29'u Müslümanlara, 3'ü Gayrimüslimlere aitti. Bunun dışında sayıları az da olsa kırsal kesimde Gayrimüslim halk yaşamaktaydı.[591] E. Çelebi de Malatya'nın toplam 32 mahalleye sahip olduğunu, bunlardan 7'sinin Ermenilere ait olduğunu yazmaktadır.[592]

---

[586] Muhtasarüddüvel, s. 3.
[587] E. Çelebi (1314), IV, s. 10; E. Çelebi (1999), III, s. 119.
[588] S. Mihail, II, s. 251.
[589] Togan, a.g.e., s. 199-201.
[590] Kafalı, a.g.e., s. 13-14.
[591] Yinanç-Elibüyük, a.g.e., s. XIII.
[592] E. Çelebi (1314), IV, s. 10.

Selçuklular zamanında Malatya'da yaşayan Gayrimüslim sayısını net olarak tespit etmek müşkildir. Bizans kastralarının fazla büyük olmamasından dolayı ilk Türk fethi yıllarında buralarda nüfusun en fazla 1000 kişi olabileceği ileri sürülmektedir.[593] Ancak Malatya'nın geniş bir alana sahip olmasından dolayı bu sayı daha fazla olmalıdır. Anadolunun Türk vatanı olmasından sonra Gayrimüslim nüfus Müslüman nüfusun %10'unu oluşturmaktaydı. Bu müşterek kabul doğrultusunda Gayrimüslim nüfusun belirlenmesi sağlanmaktadır. Malatya'da Selçuklular zamanında yaşayan Müslüman nüfus 10-12 bin arasında tahmin edildiğine göre Gayrimüslim nüfus ortalama 1-2 bin arasında olmalıdır.

2. 1. 4. 3. Halk Arasındaki İlişkiler

Malatya'daki Ermeni ve Süryanî halk, her dönem Bizans, Haçlı ve Ermeni idaresini değil Türklerin idaresini tercih etti. VIII. yüzyıldan itibaren devam eden Bizanslılarla Ermeniler arasındaki mezhep anlaşmazlığı dikkat çekmektedir. Roma imparatoru Philip döneminde imparatorluğun içinden tard edildikten sonra Malatya ve etrafına yerleşen Ermeniler, mezhep farklılığı yüzünden Bizans'tan daima baskı gördüler. Ermeniler, bundan sonra Araplarla dost, Rumlarla hasım oldular.[594]

Bizans, Malatya'ya da yerleşen Gregoryan Ermenilere, kendi mezhepleri olan Ortodoksluğu kabul etmeleri için baskı yapıyordu. XI. yüzyılda Malatya'da bulunan İstanbul Ortodoks patriği, kendi mezheplerini kabul etmeleri için Ermeni ve Süryanî halka baskı uygulanmasını emretti. Ancak bütün baskılara rağmen mezheplerini değiştirmemeleri üzerine patrik, kiliselerde bulunan Ermeni ve Süryanîlere ait kutsal eşyaları ve kitapları yaktı.[595] Bizans'ın bu zorlayıcı tutumuna maruz kalan Ermeniler ve Süryanîler mezheplerini değiştirmedikleri gibi Rumları kendilerine düşman olarak görmeye başladılar. Bundan sonra da hiçbir zaman Bizans'ın yanında yer

[593] T. Baykara, "Ulucami-Selçuklu Şehrinde İskânı Belirleyen Bir Kaynak Olarak", Belleten, LX/227(1996), s. 39.
[594] S. Mihail, I, s. 66.
[595] S. Mihail, II, s. 23; Simbat, s. 31-32, Türkçe terc. s. 38-39.

almamaya karar verdiler ve Anadolu'nun Türklere karşı savunulmasında Bizans'a yardım etmediler. Türkler ile Bizans arasında meydana gelen savaşlarda Süryanîler ve Ermeniler, Bizans İmparatorluğunu müdafaa etmedikleri gibi savaş meydanlarını terk ettiler. Bizans'ın takip ettiği Rumlaştırma ve Ortodokslaştırma siyaseti, Türklerin bir nevi kurtarıcı gibi karşılanmalarına neden oldu.

Selçuklu sultanları ve Türkmen beyleri Anadolu'da karşılaştıkları Hıristiyan din ve mezheplerine karşı millî ve islâmî an'aneye dayanan bir siyaset takip etmişlerdir. Gordlevski'nin belirttiği gibi "Selçuklular dönemi dinsel inanışları, zamanın ve halkların alacalı karmaşasını dile getirmektedir. Selçuklular insanlara ön yargısız, dinsel kör inançların üzerinde bakmayı çok önceden öğrenmişlerdi".[596] Türklerin izlemiş oldukları bu siyaset, zamanın sosyal şartlarına ve kendi menfaatlerine uygun bulunuyordu. Ayrıca Türklerin Anadolu'da sosyal adaleti sağlaması da din hürriyeti kadar yabancı halkları cezbediyordu. Bu sebeplerle Anadolu'daki yerli halk, Bizans'ın dinî, idarî ve malî tazyiklerine karşı Türk idaresini tercih etmekteydi. XII. yüzyılın ikinci yarısında İstanbul'da yaşamış Bizans karşıtı bir kilise hukukçusu olan Theodore Balsamon'un, insan ruhuna saygı duyan Türklere teslim olmayı, insan ruhunu tehdit eden Franklara teslim olmaya tercih etmesi bu durumu daha iyi ifade etmektedir.[597]

Türkiye Selçukluları devrinde, şehirlerdeki Müslüman ve Hıristiyan halk genellikle ayrı mahallelerde otururlardı. İki toplum arasındaki ticarî ilişkiler haricinde, münasebetler genellikle kadınlar vasıtasıyla komşuluk şeklinde yaygın oldu.[598] Türkler ile Gayrimüslim halk arasında yoğun olarak kaynaşmanın veya karışmanın görüldüğü olmadı. Müslüman Türkler dil, din ve medeniyet hususunda hiçbir zaman tesir altında kalmadılar. Aynı zamanda yerli Hıristiyanları kendi bünyelerinde eriterek onların etnik özelliklerini almadılar. Ancak şüphesiz karşılıklı etkilenmeler olmuştur. Birlikte yaşamanın tabii sonucu olarak iki toplum içinde birbirlerinin dilini öğrenenler

---

[596] V. Gordlevski, Anadolu Selçuklu Devleti, Çev. Azer Yaran, Ankara, 1988, s. 341.
[597] Cahen, Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler, s. 208.
[598] Togan, a.g.e., s. 201.

vâkidir. Ermenilerin ve Rumların arasında Türkçeyi öğrenenler olduğu gibi Türkler arasında da bu iki dili bilenler vardı. Türklerin yerli halktan kadınlarla evliliği de bu hususta etkili oluyordu.[599]

Ermeniler ve Süryanîler mezhep farkı yüzünden Bizanslılardan eziyet çektikleri için, düşmanları olan Türklerin himâyesinden istifade etmek maksadıyla Türk camiasına sokuldular.[600] Malatya'nın Danişmendliler ve Selçuklular tarafından fethedileceği sırada halkın her zaman Türklerden yana tavır takındığı görüldü. Halkın iradesini temsilen Hıristiyan din adamları şehrin hâkimi ile Türkler arasında elçi vazifesi gördüler.[601]

Türk devlet adamlarının ve halkının yerli unsurlara karşı tutumu, Anadolu'daki Türk hâkimiyetinin kuvvetlenmesinde ve kalıcı olmasında önemli rol oynadı. Danişmendli Emîr Gazi, Malatya'yı ele geçirdiğinde halktan Müslüman veya Hıristiyan ayırt etmeksizin hiç kimseyi esir almadığı gibi oraya gelmek isteyenlere de izin verdi. Çiftçilere tohumluk buğday, koyun ve çift hayvanı dağıtarak şehri imâr ettirdi.[602] Ayrıca Malatya'da Hıristiyan halka son derece saygılı ve adaletli davranıldı ve bu suretle şehirde huzur sağlandı. Bir Müslüman bir Hıristiyanın elinden haçı alarak karnının altına takıp ona hakaret etmek istediğinde durumdan haberdar olan Emîr Gazi, o Müslümanı, dayak attırarak cezalandırdıktan sonra kendi devleti sınırlarından kovdu.[603]

Yine, 1156 yılında Malatya'da yaşanan bir hâdise, halk arasındaki ilişkilerin boyutunu göstermesi açısından son derece önemlidir. Kilisede bir papaz tarafından, henüz yeni nişanlanmış bir kız, ırzına geçildikten sonra öldürülür. Şehir kapısından çıkmakta olan papaz, yakalanarak şehrin hâkimine götürülür ve burada dayak yedikten sonra suçunu itiraf eder. Müslüman-Hıristiyan, erkek-kadın bütün şehir halkı toplanır, birlikte matem tutarak kızı gömerler. Daha sonra papazın derisini yüzerler, âzasını keserler

---

[599] F. Köprülü, Osmanlı Devletinin Kuruluşu, s. 58.
[600] Togan, a.g.e., s. 199-201.
[601] Abû'l-Farac, I, s. 335-336, 342; S. Mihail, II, s. 42-43, 47.
[602] S. Mihail, II, s. 82-83; Abû'l-Farac, II, s. 359.
[603] S. Mihail, II, s. 100.

ve cesedini yakarlar.[604] Bu olay, Müslüman ve Hıristiyan halkın birbirlerinin acılarını paylaştıklarını ve ortak değer yargılarına sahip olduklarını göstermektedir.

Türkler ve Hıristiyan halk arasında olduğu gibi Türkler de kendi aralarında münasebetler kurmuşlardır. Bilhassa Danişmendli Emîr Gazi döneminde Malatya dolaylarında, Selçuklu ve Danişmendli Türkleri arasında güçlenmeye başlayan ilişkilerin geliştiği görülür.[605]

Türkler, Hıristiyan halka olduğu kadar onların din önderlerine de son derece nazik ve ihtiramlı davrandılar. Geniş görüşlülüğü ve dinî hürriyet siyaseti ile mümtaz bir şahsiyet olan Sultan II. Kılıç Arslan'ın Malatya'ya hâkim olduktan sonra Süryanî Patriği Mihail ile kurduğu dostâne ilişkiler dikkate şayandır. Sultan, Malatya'da bulunduğu vakit, çağının en kültürlü kişilerinden olan Süryanî Mihail'i yanına davet etti. Bu davete icabet eden Mihail, bizzat sultan, ordusu ve halk tarafından karşılandı. II. Kılıç Arslan, Malatya'da kaldığı süre zarfında âlimleri, filozofları davet ettiği huzuruna, Süryanî Mihail'i de kabul ederek farklı dinden olan kimselere, münazara etme imkânı verdi. Bununla birlikte sultan tarafından S. Mihail'e her gün hediye gönderiliyordu. Bar-Sauma manastırının vergisini kaldıran sultan, buna ait bir de berat verdi. Bunun üzerine S. Mihail yanındaki diğer din adamlarıyla birlikte kiliseye giderek sultan ve halk için dua etmekteydi. II. Kılıç Arslan Malatya'dan ayrıldıktan sonra Süryanî Mihail'e çeşitli tarihlerde mektuplar göndererek zaferlerini ona bildirdi ve ondan dua etmesini istedi. Sultan, Uluborlu, Kütahya ve Eskişehir yöresinde çok önemli yerleri fethedince, Süryanî Mihail'e gönderdiği mektubuna "Kapadokya, Suriye ve Ermenistan'ın Büyük Sultanı Kılıç Arslan'dan, Bar-Sauma manastırında oturan sultanımızın dostu, bize dua eden ve devletimizin zaferlerinden memnun olan patriğe..." diye başladı. II. Kılıç Arslan ile arasında vuku bulan bu ilişkilerden son derece memnun olduğu anlaşılan S. Mihail, bu konuyla alâkalı olarak Türklerin, Rumların aksine kişilerin inançlarını sorgulamadıklarını, bu sebeple kimseyi

---

[604] Abû'l-Farac, II, s. 395-396.
[605] Cahen, Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler, s. 96.

de cezalandırmadıklarını kaydetmiştir.[606] Malatya'da Hıristiyan bir din adamı ile Müslüman bir sultan arasında yaşanan bu hâdiseler sosyal alana da yansıyıp halkın kaynaşmasına sebep olan güzel bir örnek teşkil eder.

Müslüman Türkler ile Hıristiyanlar arasında kurulan dostluk, zaman zaman müşterek hareketlere imkân vermekteydi. Selçuklular, Kösedağ'da Moğollara mağlup olduğunda Malatya sübaşısı Reşidüddin maiyetini ve hazinelerini alıp Halep'e kaçtığında, memleketin diğer bazı yerleri gibi Malatya da yöneticisiz kaldı. Bunun üzerine Ebû'l-Ferec'in babası ile Süryanî Papaz Dionisyos, şehrin birlikte korunması konusunda Müslüman ve Hıristiyan halkın aralarında anlaşma sağlamaları için görüştüler. Böylece Dionisyos reisliğinde müşterek bir hükümet kuruldu, şehrin Müslüman ve Hıristiyanları birbirlerine karşı sadakat yemini yaptılar. Halkın ortak hareketi karşısında Moğollar, Malatya önlerine kadar geldikleri halde buraya giremediler.[607]

Anadolu'da Selçuklular, baskıcı ve hoşgörü tanımaz Bizans idaresine karşın hakka hukuka riayet eden, inançlara ve kültüre saygılı bir siyaset takip ettiler. Herkes kendi dilini, dinini, kültürünü muhafaza ederek idame ettirdi. Malatya'daki Hekim Han bunun yaşayan en güzel örneğidir. Han, özellikle Anadolu kültürel mirasının ve paylaşımının önemli bir kanıtı olabilecek kitâbelere sahiptir. Arapça, Ermenice ve Süryanîce olarak yapıya yerleştirilmiş olan bu üç kitâbe ortak bir yaşam kültürünün sembolü olarak değerlendirilmelidir.

Selçuklular döneminde Müslüman ve Gayrimüslim halkın ayrı mahallelerde oturdukları ileri sürülmektedir.[608] Malatya'nın şehir yerleşim alanında da böyle olduğu muhakkaktır. 1560 yılına ait Osmanlı kayıtlarından da halkın farklı mahallelerde oturdukları teyid edilmektedir. Bununla birlikte yine aynı kayıtlarda, şehrin kırsal kesiminde, Müslüman ve Gayrimüslimlerin birlikte yaşadıkları dört köyün olduğu belirtiliyor.[609] Bu bağlamda halk

---

[606] S. Mihail, II, s. 263-264, 267-268.
[607] Abû'l-Farac, II, s. 543; Muhtasarüddüvel, s. 20; İbn Bîbî, s. 536.
[608] Cahen, Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler, s. 192.
[609] Yinanç-Elibüyük, a.g.e., s. XIII.

arasındaki iletişimin gittikçe güçlendiği ve müşterek yerleşim alanlarına sahip oldukları anlaşılmaktadır.

Polonyalı Simeon, XVII. yüzyıldaki gözlemlerine dayanarak Malatya'daki Türklerin çok iyi ve insan sever kişilikte olduklarını seyahatnâmesinde belirtir. Bunu "Türkler Ermenilere çok itibar edip onlara gâvur değil İsevî ya da İsakulu diyorlar" şeklindeki ifadesiyle örneklendirmektedir.[610]

Anlaşıldığı gibi Selçuklular zamanında Malatya'daki Müslüman halk ile Hıristiyan halk arasındaki ilişkiler barış ve dostluk havası içinde geçmekteydi. Aralarında din, dil, soy ve kültür farkı olmasına rağmen Türkler gibi yerli halk da, dinî hayatlarını ve kültürlerini serbestçe yaşıyordu.[611] Dinî ve etnik sebeplerden kaynaklanan herhangi bir husumet ve mücadele söz konusu olmamaktaydı. Özellikle de ticaret yoluyla oluşmuş olan ve her iki toplumun farklı etnik ve dinî özelliklerini aşan dayanışma bağları kurulmuştu. Aynı şekilde her iki toplum da ekonomik faaliyetlerini hiçbir kısıtlama olmaksızın tam bir özgürlük ve güvenlik havası içinde sürdürmekteydi. Bu birliktelik Anadolu'yu ortak yaşama alanı haline getirmiştir.[612]

2. 2. BİR SELÇUKLU ŞEHRİ OLARAK MALATYA

2. 2. 1. Sivil İmâr

Selçuklu ve Türkmen beyleri Anadolu'da ele geçirdikleri Bizans şehirlerini büyük ölçüde harap ve terk edilmiş vaziyette bulmuşlardı. Onlar bu şehirlerde Türk hâkimiyetinin kalıcı ve kuvvetli olması için sistemli imâr ve iskân politikasıyla işe başladılar. Türkler geldiğinde hayatın devam ettiği mevcut Bizans şehirlerinin adı Türkçeleştirildi. Aynı zamanda şehir hayatının söz konusu olmadığı yerlere ise yeni isimler verildi. Adı Türkçeleştirilmiş şehirler arasında Malatya da yer almaktadır. Şehir hayatının var olduğu

[610] Polonyalı Simeon'un Seyahatnâmesi, s. 89.
[611] Cahen, Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler, s. 192, 204-205.
[612] N. Necipoğlu, "Türklerin ve Bizanslıların Ortaçağda Anadolu'da Birliktelikleri (11. ve 12. Yüzyıllar)", Cogito, 29 (Güz 2001), s. 74-75.

Malatya, Bizans dönemi “Melitene” adının Türk hâkimiyeti ile Türkçeleşmiş halidir.

Türk beyleri, hâkim oldukları yerlerde Türkleşmeyi sağlamak amacıyla eski yerleşim yerlerinde Türk mahalleleri oluşturarak yeni Türk şehirlerini meydana getirdiler. Ancak bazı şehirler eski yerleşim yerlerine değil de oraya yakın başka bir mekânda kurulmuşlardır. Türklerin kurdukları şehirler ile eski yerleşim yerlerinde devam eden şehirler arasında her hangi bir yapısal fark bulunmamaktadır. Roma veya Bizans izlerinin neredeyse tamamen ortadan kalktığı Anadolu şehirleri her bölgede benzer özellikleri taşımaktadırlar.[613] Eski yerleşim yerinde, surlar içinde, Türkler tarafından yeniden kurulan Malatya’da önceki dönemlere ait vasıflar hemen hemen yok olmuştur.

Malatya’da Selçuklular döneminde yerleşim alanı, büyük ölçüde bugün Battalgazi ilçesi olarak bilinen mekânda, surların içinde kalan kısım oldu. Selçuklu devrinde Malatya’da Bizans döneminden kalan tarihî mirasa rastlanmamaktadır. Şehrin yerleşim alanına baktığımızda Türk döneminden önce var olan eserler ve anıtlar hemen hemen yok olmuştur. Türklerle birlikte Malatya’nın çehresi, büyük ölçüde değişerek hızla Türk kimliğine bürünmüştür.

Bizans döneminde şehirleşmenin kuvvetli bir şekilde hissedilmediği Anadolu’da, bazı şehirlerde olduğu gibi Malatya’da da Grek tipi şehir anlayışının tam anlamıyla hâkim olmadığı anlaşılmaktadır. Bu sebeple Türkler, kısa sürede şehre kendi sosyal ve kültürel damgalarını vurabildiler.

Anadolu’ya gelmeden önce şehirleşme tecbübeleri olan Türkler, geldikleri coğrafyayı örnek alarak Anadolu şehirlerinde imâr faaliyetlerini yürüttüler. Türk-İslâm kültürünün ön gördüğü şekilde Malatya’yı kendi anlayışlarına göre imâr ettiler. Danişmendliler ile başlayan imâr faaliyetleri Selçuklular ile gelişerek devam etti.

Türk yöneticiler, Anadolu’da sahip oldukları şehirlerde idarî yapıyı oluştururken Türk-İslâm kültürünün esasına uygun olarak dinî mekanizmayı

---

[613] **Kuban, a.g.m., s. 54.**

da kurdular. Yeni mahalleler kurularak meydana gelen şehirde bir mescid veya bir cami, bazen de diğer yapılar tesis edildi.[614] Böylece şehrin gelişimi sağlanmış oluyordu. Ancak fethi takip eden yıllarda henüz cami inşâ edilemediği için öncelikle fethedilen şehirde bulunan en önemli kilise veya diğer dinî mabetler, minberler ve mihraplar koydurmak suretiyle ibadet yerine çevrildi. Dinî görevliler tâyin edilen bu mekânlardan bir süre istifade edildi.[615] Kiliseden çevrildiği için halk arasında Kilise Camii ya da fetihle alâkalı olarak Fatih, Fetih veya Fethiye Camii denen bu yapılardan biri olarak Malatya'da bulunan Hötüm Dede adıyla da anılan Hal Fetih minaresini örnek vermek mümkündür. Günümüzde sadece minaresi mevcut olan bu ibadet mekânını Malatya'ya gelen Türklerin bir müddet kullandıkları anlaşılmaktadır. Ancak Türkler, Anadolu'da hâkimiyeti sağladıktan kısa süre sonra kendi camilerini inşâ ederek bu coğrafyayı tam anlamı ile bir Türk-İslâm beldesi haline getirdiler.[616] Bu kültürün sembolü olarak hemen hemen her yerde bir Ulu Cami yaptırdılar. Önce Cuma mescidi olarak kurulan Ulu Camiler, Anadolu'daki Türk iskânının en belirleyici unsurlarından birisidirler.

Malatya'nın şehir mekânını oluşturan Ulu Cami'nin bir kısmının XII. yüzyıl başlarında inşâ edilmiş, Danişmendlilere ait bir eser olabileceği, ancak ikinci kısmının ise tamamen Selçuklu tarzı olduğu iddia edilmektedir.[617] Şehrin çekirdeğini oluşturan Ulu Cami'nin etrafında sivil mimarî gelişmiştir. Zîra Selçuklular döneminde yerleşim şehrin doğusunda Ulu Cami'nin bulunduğu yerde yoğunlaşmıştır. Yerleşimin önemli unsurlarından olan Pazar yerinin de doğuda olduğu düşünülmektedir.[618]

Selçuklu hâkimiyetinin Anadolu'da zirvede olduğu XIII. yüzyılda Malatya'da imâr faaliyetlerinin ayrı bir boyut kazandığı görülmektedir. Yüzyılın başında yoğunlaşan Selçuklu mimarî yapıları şehrin dokusunu yansıtmaktadır. Özellikle Ulu Cami'nin yakınında oluşturulan medreseler, hanlar, hamamlar, kümbetler, mezarlık, mescidler ve çarşı şehrin sosyal,

---

[614] Kuban, a.g.m., s. 63.
[615] İbn Bîbî, s. 154; Yazıcızâde, s. 138.
[616] Yinanç, a.g.e., s. 181-182.
[617] Z. Oral, "Malatya Kitâbeleri ve Tarihi", s. 437.
[618] E. Çelebi (1314), IV, s. 10; Keskin, a.g.t., s. 20.

kültürel ve ekonomik yapısını oluşturmaktadır. Bu yapılardaki Türk tarzı şehre kazandırılmış Türk kimliğinin göstergesidir. Selçuklu öncesi sivil yapıların ve görünüşün kaybolduğu Malatya'da Türk egemenliği ile başlayan mimarî çalışmalardan günümüze kadar ulaşan eserlerin düzenli ve sistemli bir şekilde oluşturulmuş sivil imârın izleri olduğu anlaşılmaktadır.

2. 2. 2. Askerî İmâr

Başlangıçta ziraat alanı olarak kullanılan alanları koruma amacıyla ortaya çıkmış olan surlar, zamanla genişletilerek yaşam alanını yani şehri, düşmana karşı muhafaza eder konuma geldiler. Böylece güvenlik amaçlı olarak ortaya çıkan surlar, şehrin en önemli askerî imârını oluşturmaktadır.

Türkler, ele geçirdikleri Bizans şehirlerini yeniden imâr ederken yıkılan ve yıpranan surları da tamir ettiler.[619] Ayrıca kendileri de yeni surlar inşâ ettiler veya var olan surlar içinde yeni düzenlemeler yaptılar. Türk nüfus ile diğer unsurlar arasında güvenlik sistemi oluşturmak amacıyla sur içinde yeni iskân bölmeleri yapıldı. Bunun için de iki zümrenin yaşadıkları yerler arasına bir sur yapıldı. Böylece Bizans şehirlerinden farklı olarak bazı şehirler iki veya daha çok bölmeli olarak düzenlendi. Yine Türk hâkimiyeti ile birlikte şehir surlarının dışında da bir takım değişiklikler yaşandı. Kaynaklardan elde edilen bilgilere ve bugün mevcut olan yapılara göre Selçuklu dönemi yerleşiminin daha çok sur içinde kaldığı anlaşılmaktadır. Yerleşme yoğun olarak sur içinde yaşanmasına rağmen bazı yerlerde sur dışında devam etti. Bu sistemin örneklerine Bizans'ın son dönemlerinde de rastlanmaktadır. Türklerden önce bazı kalelerin dışında yeni iskân sahaları oluşturulmuştu.[620] Ancak Türk iskânı ile bu sistem daha çok genişleyerek yayıldı. Türk yöneticiler sur dışındaki yerleşim ile genişleyen şehrin etrafına bir sur daha yaptırarak şehrin güvenliğini sağlamlaştırdılar.

---

[619] İbn Bîbî, s. 146-154; Yazıcızâde, s. 138 vd; Müneccimbaşı, II, s. 50; Ülkütaşır, a.g.m., s. 119-131.

[620] Baykara, "Türkiye Selçuklularında Şehir/Kent ve Şehirliler/Kentliler", s. 277.

Anadolu'da Roma ve Bizans dönemlerinde, etrafı surlarla çevrili, askerî garnizon (kastra=kale şehir) olarak teşekkül eden şehirlerden biri Malatya'dır. Selçuklulara intikal eden bu yapılanmada genellikle şehrin surlarının kapladığı alan kale şeklinde mütalaa edilmiştir. Bunun dışında Seçuklu şehirlerinde daha çok yönetici sınıf ile onlara bağlı askerî ve sivil kadronun ikâmet ettiği bir de iç kale bulunurdu. İç kaleler şehrin en yüksek mevkîinde, hâkim bir noktada inşâ edilirdi.

Malatya'nın askerî imârını oluşturan savunma yapıları surlar ve kaleler ayrı ayrı başlıklar hâlinde aşağıda değerlendirilecektir.

2. 2. 2. 1. Şehir Surları

Malatya'nın ilkçağdan itibaren meskûn ve surlarının olduğu elde edilen kaynaklar ve eski eserler yardımıyla teyid edilmektedir. Malatya, ilk yerleşim yeri olarak bugün Battalgazi adıyla bilinen ilçenin 4 km. kadar güneydoğusundaki Orduzu mevkîinde, Arslantepe olarak adlandırılan yerde kuruldu. Bugün Arslantepe yakınında yapıldığı bilinen surlar hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır.

Malatya şehri, Romalıların bölgeye gelmesinden sonra, Hitit dönemi yerleşmesi olarak bilinen Arslantepe'nin 4 km. kuzeyine, Eski Malatya da denilen Battalgazi'ye taşındı. Roma İmparatoru Titus devrinde (M. S. I. yüzyılın 2. yarısı) Kapadokya bölgesini korumak amacıyla Malatya'ya yerleştirilen lejyon XII. Fulminata tarafından şehir, büyük bir askerî üs konumuna getirildi.[621] İmparator Trajanus (98-117), stratejik öneminden dolayı askerî karargâh olarak kurulan şehrin etrafına surlar yaptırdı.[622]

Malatya, Roma İmparatorluğu'nun ikiye bölünmesi üzerine Doğu Roma (Bizans) sınırları içinde kaldı. Bu dönemde Sasanî ve Arap sınırında yer alması nedeniyle doğudan gelecek tehlikelere karşı devleti güvence altına almak amacıyla şehirde savunma yapılarının geliştirilmesine ve yeni

---

[621] **M'Elderry, a.g.m., s. 45-46.**
[622] **Darkot, "Malatya", İA, s. 229.**

yerleşim yerlerinin oluşturulmasına önem verildi. Bununla birlikte Malatya'nın Fırat nehri havzasında basık ve her tarafı açık bir arazi üzerinde kurulup gelişmesi, şehrin elverişli savunma şartlarına uygun bir konumda olmadığını göstermektedir. Önce askerî bir karargâh olarak tesis edilen Malatya, zamanla etrafında toplanan nüfus ile şehirleşmeye başlayınca savunma bakımından daha elverişli bir yere taşınmak yerine çifte surlar ile tahkim edilip etrafı su dolu hendeklerle çevrildi.[623]

Romalılar döneminde yapımına başlanılan ve genişletilen Malatya surları 532'de İmparator Justinian tarafından tamamlatılıp etrafına da çok sayıda kilise ve manastır yapılarak yerleşim alanlarının kurulması sağlandı.[624]

Askerî ve ticarî öneminden dolayı Bizans-Arap mücadelelerinde iki devlet arasında sürekli el değiştiren Malatya, sık sık taarruzlara maruz kaldı. Emevî devletinin şehre hâkim olması üzerine 750 yılında Bizans imparatoru Konstantin tarafından kuşatılan şehir yerle bir edilerek surları da tahrip oldu.[625] Kısa süre sonra Abbasîlerin eline geçen şehrin surları Abbasî halifesi Mansur tarafından H. 139 (756-757) yılında yeniden inşâ edildi.[626] Malatya surları hakkında önemli bilgiler veren Evliya Çelebi, Abbasî halifesi Harun Reşid'in İstanbul muhasarasına giderken Malatya'ya uğradığını ve burada kuvvetli bir sur inşâ ettiğini belirtir.[627] Ancak Malatya'nın 934 yılında Rumlar tarafından ele geçirildiği sırada surları yıkılmış ve bu şekilde bırakılmıştır.[628]

1058 yılında Türkler, Malatya'ya geldiklerinde şehir adeta sursuz vaziyette bulunuyordu. Malatya'nın surlarının harap olmasından dolayı Türklere karşı mukavemet edilemediğinden haberdar olan X. Dukas şehrin surlarının ve hendeğinin yapılmasını istedi. İmparatorun 1061'de bu inşâ için

---

[623] Darkot, "Malatya", İA, s. 228-229.
[624] Ramsay, a.g.e., 347; Jones, a.g.e., s. 182; Darkot, "Malatya", İA, s. 229.
[625] S. Mihail, I, s. 92; Belâzurî, a.g.e., s. 222; İbnü'l-Esir, V, s. 447, Türkçe terc., V, s. 363; Abû'l-Farac, I, s. 198-199; Honigmann, a.g.e., s. 39; E. W. Brooks, "Byzantines and Arabs in the Time of the Abbasids", s. 91.
[626] S. Mihail, I, s. 95; Abû'l-Farac, I, s. 199; Honingmann, "Malatya", İA, s. 233.
[627] Evliya Çelebi, surun inşâ tarihini Harun Reşid'in hüküm sürdüğü 786-809 yılları arasında belirtmesi gerekirken H. 244 (858-859) yılını vermiştir. Bkz. E. Çelebi (1314), IV, s. 7.
[628] S. Mihail, II, s. 16, 22; Abû'l-Farac, I, s. 312-313.

çıkardığı ferman üzerine İstanbul'da ikâmet eden Malatyalı ileri gelenler ile Anadolu'dan ve Antakya'dan toplanan birçok işçi ve mimar Malatya'ya geldi. Bu kişiler, tahrip olan surları kısa sürede eski yerinde yeniden inşâ ettiler. Şehrin iç kısmı ise hiçbir ilâve yapılmadan aynı şekilde bırakıldı. Hendeği de su ile doldurulup şehrin etrafı eskisi gibi çevrildi.[629]

Evliya Çelebi, 1102'de Danişmendlilerin eline geçen Malatya surlarının bu dönemde yeniden inşâ edildiğini ifade etmektedir.[630] Nitekim 1106'da Malatya'yı kuşatan I. Kılıç Arslan'ın, iki ay hücum ettiyse de surları aşıp şehre girememesi, nihayet şehrin hâkimi Yağısıyan ile anlaşarak şehre girebilmesi, Malatya surlarının ne kadar sağlam ve dayanıklı olduğunu gösterir.[631]

Malatya, Selçuklu egemenliğine geçtikten sonra surlarının tam anlamıyla müstahkem vaziyette olmadığı anlaşılıyor. Zîra şehir, bulunduğu konum itibarı ile sürekli tehdit altında bulunmaktaydı. Dolayısıyla surları da Roma, Bizans, Sasanî ve Arap mücadelelerinde sık sık tahrip olmaktan kurtulamadı. Bu nedenle Selçuklular zamanında şehrin korunmasına, bilhassa surlarına büyük önem verildiği anlaşılmaktadır. Nihayet 1178'de kesin olarak Selçukluların eline geçen şehrin fethinden sonra 1181 yılında Malatya'ya gelen Sultan II. Kılıç Arslan ilk iş olarak harap vaziyette bulunan iki suru yeniden yaptırdı.[632]

Malatya surları, Selçuklular döneminde son olarak Sultan I. Alâeddin Keykubâd zamanında tamir ve tahkim edildi. I. Alâeddin Keykubâd, sultan olduktan sonra yoğun bir imâr faaliyetine başladı. Yaklaşan Moğol tehlikesine karşı tedbir mahiyetinde başta Konya, Kayseri ve Sivas gibi önemli Selçuklu şehirleriyle birlikte Malatya'nın surları da iyice berkitildi.[633] Ayrıca İbn Bîbî'de Malatya'nın genellikle, korunmuş ve güvenlikli anlamına gelen "mahrusa"

[629] S. Mihail, II, s. 23; Honingmann, "Malatya", İA, s. 235.
[630] E. Çelebi hatalı olarak Danişmendlilerin Malatya'yı H. 583 (1187-88) yılında imâr ettiklerini yazmaktadır. Bkz. E. Çelebi (1314), IV, s. 10.
[631] S. Mihail, II, s. 51; Abû'l-Farac, II, s. 345; Honingmann, "Malatya", İA, s. 236.
[632] S. Mihail, II, s. 261; Abû'l-Farac, II, s. 426.
[633] Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, s. 333.

lakabı ile birlikte geçmesi, şehrin bu dönemde sağlam surlara sahip olduğunu teyid etmesi bakımından son derece önemlidir.[634]

Osmanlı dönemine kadar intikal eden surların yapımı ve fizikî görünüşü hakkında Evliya Çelebi kıymetli bazı bilgiler vermektedir. Seyyah, etrafı sur ile çevrili Malatya şehrinden kale diye bahsederek buraya "Rakabe Kalesi" denildiğini ve Yunus Peygamber Musul'da iken ona imân eden Rakabe adlı bir Kayser'in Malatya'nın havasını ve suyunu çok beğendiğinden dolayı burada bir kale yaptırdığını söyler.[635] Etrafında hendek bulunan şehrin surlarının gayet muntazam şekilde yontulmuş taşlarla inşâ edildiğini belirten seyyah, surların çevresini 5100 adım olarak tespit etmiştir. Ancak bu genişliğin yeterli olmadığını, yerleşim yerlerinin sur dışına taştığını; evlerin, camilerin, mescidlerin, cephânelik ve erzak anbarının sur içinde olmasına karşılık, çok sayıda evin ve bazı yapıların sur dışında kurulmuş olduklarını ifade eder. Hatta şehrin Sultanî çarşısının bile dışarıda olduğunu belirtir. Ayrıca seyyahın kaydına göre dış mahallelerin etrafında kale duvarı bulunmayıp, köşe başlarında kapılar olup, mevcut kapılar geceleri kapatılıyordu.[636]

Malatya surları fizikî olarak dikdörtgene yakın yamuk şeklinde olup, doğu cephesi 850, batı cephesi 800, kuzey cephesi 500, güney cephesi 750 metre uzunluğundadır. Ayrıca doğu ile kuzey cepheleri kavisli olan surların batı ile güney cepheleri hemen hemen düzgün biçimde olduğu ve kuzeyden güneye uzunluğu 800, doğudan batıya genişliği 700 metre olduğu, ölçmeler sonucu tespit edilmiştir. 71 burç ve kule tahkim edilen surların doğuda 5, kuzeyde 1, batıda 1, güneyde 4 olmak üzere toplam 11 kapısı bulunduğu belirtilir.[637] Bu kapıların en bilinenleri Alacakapı, Süsürkem[638], Meşak ve

---

[634] İbn Bîbî, s. 275, 478 vd; Baykara, Türkiye Selçuklularının Sosyal ve Ekonomik Tarihi, s. 121.
[635] E. Çelebi (1314), IV, s. 7.
[636] E. Çelebi (1314), IV, s. 10.
[637] Sevgen, a.g.e., s. 244; Nezih Başgelen de Malatya kalesinin 11 kapısı olduğunu ancak 95 burca sahip olduğunu ifade eder. Bkz. Bir Zamanlar Malatya, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1998, s. 6.
[638] E. Çelebi Seyahatnâmesi'nin Ahmed Cevdet neşrinde (1314, IV, s. 10) "Süsürkem" (سوسوركم) şeklinde geçen kapının adı Y. Dağlı ve S. A. Kahraman tarafından Latin harfleriyle hazırlanan Seyahatnâme'de "Süpürge" olarak yazılmıştır. Bkz. IV, s. 13; Bunun dışında bazı

Pazar kapılarıdır.[639] Şehrin kuzeyinde yer alan Alacakapı'ya ait bir kitâbe bulunmaktadır. Bu kitâbeye göre 24 Şubat 1512 (6 Zilhicce 917) gününün gecesinde meydana gelen bir depremden sonra Alacakapı tamir edilmiştir. Bu kitâbe, civarda yol açılması ile ilgili kazılar sırasında iki parça hâlinde bulunmuştur. Önce Ulu Cami'ye götürülmüş, caminin restorasyonu sırasında Silahtar Mustafa Paşa kervansarayına nakledilmiştir. Bir parçası kaybolan kitâbenin diğer parçası Malatya müzesinde bulunmaktadır.[640] Mevcut kalıntılarından tespit edilebilen Meşak kapısı ise güneyde, Süsürkem kapısı ise batıda yer almaktadr. Yeri tespit edilemeyen Pazar kapısının Selçuklular zamanındaki yerleşim niteliği ve Pazar yeri göz önüne alınacak olursa doğuda olduğu düşünülmektedir.[641] Zîra Selçuklular döneminde yerleşim şehrin doğusunda Ulu Cami'nin bulunduğu yerde yoğunlaşmış ve gelişmiştir. Derme suyunun doğudan geçmesi de bu iskânı belirleyen önemli bir faktör olarak değerlendirilebilir.[642] Bu kapılardan başka kaynaklarda Böridiye[643], Kıble kapısı[644] ile Saray veya Büyük Kapı olarak bilinen üç kapıdan da bahsedilmektedir.[645] Kapıların sayısı ile ilgili bir diğer bilgiye Memlûk kaynaklarından ulaşabiliyoruz. Kaynakların ifadesine göre Emîr Çoban, Malatya'nın güvenliğini sağlamak amacıyla yedi kapısını kapatıp halkın bağ ve bahçelerine gidip gelmeleri için yalnız bir kapıyı açık tutmuştur (1315).[646] Bu durumda bahsedilen tarihin çok geç olmadığı göz önüne alınarak

---

araştırmacılar bu kapının adını "Sıbdırıs Kapısı" şeklinde yazmışlardır. Bkz. Bekir Eskici, "Malatya", Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygarlığı 2, Ankara: T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2006, s. 265; Yıldız Keskin, Malatya Ulu Camiinin Asli Hali ve Türk Mimarisindeki Yeri, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1992, s. 20.

[639] E. Çelebi (1314), IV s. 10; Sevgen, a.g.e., s. 244.

[640] Göğebakan, a.g.e., s. 34.

[641] Evliya Çelebi, Pazar yerinin surların dışında olduğunu belirtmektedir. E. Çelebi (1314), IV, s. 10; Keskin, a.g.t., s. 20.

[642] İbn Haldun, bu konuyla alâkalı olarak şehrin bir nehrin üzerinde veya hizasında, bol ve tatlı su kaynakları bulunan bir yerde kurulması gerektiğini belirterek bunun sebebini "şehre yakın yerde su bulunması ilk ihtiyaç olan su tedarikini ve ahalisinin geçinmesini kolaylaştırır ve faydalı olur" şeklinde açıklar. Bkz. İbn Haldun, Mukaddime, 2, Haz. Süleyman Uludağ, 4. Baskı, Dergâh Yay., İstanbul, 2005, s. 635-636.

[643] Abû'l-Farac, II, s. 377.

[644] 1315 yılında Memlûkler Malatya'yı kuşattığında Emîr Çoban'ın naibi Cemâleddin Hızır'ın, şehrin kadısı ve büyükleri ile beraber kıble kapısından çıktıkları ifade edilmektedir. Burada zikredilen kapının kıble yönünde olma ihtimali kuvvetlidir. Bkz. Ebû'l-Fidâ, Muhtasar, II, s. 419.

[645] Abû'l-Farac, II, s. 543.

[646] Ebi'l-Fedail, Nehcü'l-Sedîd, s. 246 [752].

Selçuklular döneminde şehrin sekiz kapısının mevcut olduğunu söylemek mümkündür.

Bugün, sağlam şekilde bulunmayan surların yüksekliğinin 20 metre olduğu bilinmekle birlikte, birincisi diğerinden daha alçak olmak üzere 15 metre aralıkla inşâ edilen ikinci bir sur, şehri kuşatmaktaydı. Bu dış suru da içi su dolu geniş bir hendek çevirmekteydi.[647]

XVI. yüzyıl Osmanlı kayıtlarından Malatya'nın muhkem surlara ve müstahkem demir kapılara sahip olduğu anlaşılmaktadır.[648] XVII. yüzyılda Malatya'ya gelen Polonyalı Simeon, şehrin surlarla çevrili olduğundan ve şehirde bekçilerden başka kimse bulunmadığından bahsetmektedir. Seyyahın kayıtlarına göre bu tarihlerde halk, yaz aylarını Orduzu bahçelerinin olduğu yerdeki köylerde geçirirler; şehir adeta boşaltılırdı.[649] Şehrin camileri, çarşısı, hamamı ve eşsiz bahçeleri olduğunu zikreden Kâtip Çelebi'nin de kayıtlarından anlaşıldığı üzere Malatya'nın surları bu tarihlerde yıkılmaya başlamıştı.[650]

Nihayet XIX. yüzyılın ilk yarısında, Malatya halkı, bugün Battalgazi olarak bilinen Eski Malatya'yı zamanla terk etmeye başladı. Yazları bugünkü Malatya'ya giden halkın bu tarihten itibaren Eski Malatya'yı tamamen boşalttıkları anlaşılmaktadır.[651] Bu nedenle surlar, tamamen harap bir hale gelmiştir. Büyük ölçüde yıkılan surlar, savunma özelliğini kaybederek üstü çimlerle kaplı duvar yıkıntıları haline gelirken etrafındaki hendekler de doldurularak bahçeye dönüştürülmüşlerdir.[652] Buradan hendeğin son dönemlerde tarla olarak kullanıldığı anlaşılıyor. Bugün ise halen harabe

---

[647] Gabriel, Voyages Archeologiques Dans La Turquie Orientale, s. 268; Sevgen, a.g.e., s. 245. Evliya Çelebi surların yüksekliğinin 26 arşın olduğunu söyler; bu da yaklaşık 20 metreye tekabül etmektedir. Bkz. E. Çelebi (1314), IV, s. 10.

[648] "*...nefs-i Malatya'nın çevre hisarı muhkem ve demürlü kapuları müstahkem olub ve içinde mirî bedesten dahi olub*…" Bkz. Göğebakan, a.g.e., s. 129.

[649] Polonyalı Simeon'un Seyahatnâmesi (1608-1619), Çev. Hrand D. Andreasyan, İstanbul: Baha Matbaası, 1964, s. 89.

[650] Kâtip Çelebi, Cihânnümâ, Ed. Bülent Özükan, İstanbul: Boyut Yay., 2008, s. 195.

[651] Moltke, a.g.e., s. 170.

[652] Eskici, "Malatya", s. 263; Gabriel, Voyages Archeologiques Dans La Turquie Orientale, s. 268; James Brant, "Journey Through a Part of Armenia and Asia Minor, in the Year 1835", Journal of the Royal Geographical Society of London, 6 (1836), s. 211; M. B. Poujoulat, Voyage a Constantinople Dans I'Asie Mineure En Mesopotamie,a Palmyre, I, Bruxelles, 1841, s. 168.

hâlindeki şehir surlarının ve hendeğin kalıntılarını müşahede etmek mümkündür.

2. 2. 2. 2. Kaleler

Kaynaklarda ve Malatya ile ilgili yapılan araştırmalarda Malatya kalesi genellikle surların oluşturduğu yapı olarak geçmektedir. Buna göre Malatya'dan bahsederken tüm surların çevrelediği şehri kapsayan alan "Malatya Kalesi" şeklinde nitelendirilmiştir. Bu şekilde Malatya kalesinin varlığı şehrin kuruluşu kadar eskidir. Bununla birlikte söz konusu alanda şehrin yöneticilerinin ve bunlara bağlı sivil ve askerî maiyetlerinin ikâmet ettiği bir iç kalenin (ahmedek) veya konutun bulunduğuna dair her hangi net bir bilgi mevcut değildir. Türk hâkimiyetine kadar böyle bir kalenin varlığını tam olarak tespit etmek mümkün olmasa da şüphesiz yönetici sınıf için müstahkem bir mevkînin olma ihtimali kuvvetlidir. Nitekim Gabriel'in Malatya şehir plânında Ulu Cami ve medresenin güneybatısında göstermiş olduğu antik yapı kalıntılarının erken dönemlerde kullanılan garnizon olduğu söylenebilir (Bkz. Şekil 2).[653] Memlûk tarihçisi es-Sayrafî ise Malatya'nın suru olduğunu ancak içinde kale olmayıp şehrin yakınında kalesinin bulunduğunu kaydetmiştir.[654]

Selçuklu dönemi kaynaklarında Malatya'da surların içinde bir iç kale bulunduğuna dair her hangi bir bilgiye rastlanılmıyor. Ancak yönetici sınıfın ikâmet ettiği bir kalenin veya sarayın yer aldığı anlaşılmaktadır.[655] Bunun dışında, şehrin diğer yerlerinde bir takım kalelerin varlığı bilinmektedir. XIX. yüzyılda Anadolu'ya gelen St. Martin, XII. yüzyılda Malatya'da üç kalenin

---

[653] Gabriel, Voyages Archeologiques Dans La Turquie Orientale, s. 265.
[654] Çetin, Memlûk Devleti'nin Kuzey Sınırı, s. 44.
[655] İbnü'l-Ezrak, Danişmendli Nâsıreddin Muhammed'in 1175 yılında Malatya'ya geldiğinde "kale"ye giderek ikinci defa idareyi eline aldığını belirtir. Bkz. Târihi Meyyâfârikîn ve Âmid, s. 184, Türkçe terc. s. 172; Ebû'l-Ferec, XIII. yüzyılın ortalarında sübaşı ve maiyetinin ikâmet ettiği bir saraydan bahsetmektedir. Bkz. Abû'l-Farac, II, s. 543.

bulunduğunu ifade etmektedir.[656] Ancak bu sayının daha fazla olduğu saptanmıştır. Malatya bölgesindeki kalelerden biri, günümüzde çok az kalıntıları tespit edilen Malatya'nın Cubas nahiyesine yakın bir mevkîde bulunan ve kaynaklarda *Claudia (Klaudia), Klodya, Claudiopolis, Kaluziye, Kalozya, Kalazya, Hısn Kalauziya, Arkaludya* veya *Galanos* gibi muhtelif adlar ile geçen kaledir.[657] Kaynaklardan anlaşıldığına göre bu kale hem bir hisarı hem de bir bölgeyi ifade etmektedir. Klodya kalesinin Malatya'nın doğusunda Doğanyol civarında veya Kale'ye bağlı Kömri nahiyesinin (bugünkü Kömürhan yöresi) karşı tarafında dağlık bir mevkîde, nehrin batı kıyısında Fırat nehrini kontrol eder bir noktada yer aldığı tahmin edilmektedir.[658] Bizans ve Arap mücadelelerinde defalarca el değiştirdiği anlaşılan kale, Rumlar tarafından İmparator Konstantin zamanında H. 133 (750-751) yılında yakılmışsa da kısa süre sonra Halife Mansur tarafından yeniden inşâ ettirildi (H. 139/ M. 756-57).[659] Nihayet XI. yüzyılda Malatya'da Türk hâkimiyetininin başlamasıyla Klodya kalesi Türklerin eline geçti; Selçuklular ve Osmanlılar devrinde varlığını uzun süre devam ettirdi.

Malatya'daki diğer önemli bir kale kaynaklarda *Masara, Muşar* veya *Minşar* adlarıyla geçen eski bir kaledir.[660] Kale, Muşar nahiyesinde Fırat nehri yakınında bulunmaktadır.[661] I. Alâeddin Keykubâd, kardeşi İzzeddin Keykâvus sultan olduğunda bir süre Minşar kalesinde hapsedildi.[662] Daha sonra yine bu çevrede olan *Kezirpert* kalesine nakledildi.[663] Osmanlılar döneminde Keder Beyt nahiyesinde bulunan ve *Kal'a-i Keder Beyt* şeklinde

---

[656] V. S. Martin, a.g.e., s. 476.

[657] Belâzurî, a.g.e., s. 222, 223, Türkçe terc. 268, 270; Abû'l-Farac, I, s. 23, 199, II, s. 390, 440, 563, 591; Muhtasarüddüvel, s. 30; S. Mihail, I, s. 92, 124, 151;166; II, s. 19 vd.; Honingmann, "Malatya", İA, s. 233; J. H. Mordtmann, "Kalevziye", İA, VI, s. 130-131; C. Cahen, "Kalawdhiya", EI, IV, Leiden, 1978, s. 484; K. Çelebi, Cihânnümâ, s. 195.

[658] Göğebakan, a.g.e., s. 174.

[659] Belâzurî, a.g.e., s. 223, Türkçe terc. 268-270; İbü'l-Esir, V, s. 500, Türkçe terc. V, s. 407; İbn Şıhne, a.g.e., s. 195-196; İbnü'l-Adim, a.g.e., I, s. 265-269; Honigmann, a.g.e., s. 39.

[660] S. Mihail, II, s. 82; Abû'l-Farac, II, s. 358, 377, 537, 564; İbn Bîbî, s. 140; Halil b. Şahin, Zubdetü Keşfi'l-Memâlik, Nşr. Fuad Sezgin, Frankfurt, 1993, s. 52.

[661] Kalenin bulunduğu mevkînin adı da Muşar olup bugünkü yerinin Elazığ'a bağlı Baskil ilçesinin Aydınlar bucağı olduğu bilinmektedir.

[662] Abû'l-Farac, II, s. 491; İbn Bîbî, s. 140; Muhtasar, s. 50, terc., s. 58; Yazıcızâde, s. 121.

[663] İbn Bîbî, s. 204-205.

geçen *Kezirpert* kalesi günümüzde Akçadağ'da Hisar Dere köyüne tekabül eder.[664]

Memlûk kaynaklarında Muşar ve Gederbirt şeklinde zikredilen *Minşar (Muşar)* ve *Kezirpert (Kederbirt)* kalelerinden başka *Kûmî, Karahisar, Akçakale, Nevhamam ve Ekrad* adlarında olmak üzere Malatya'da toplam yedi kalenin olduğu kaydedilmiştir.[665]

Bugün Malatya'nın Arapgir ilçesinde, Eski Arapgir'de bulunan Arapgir kalesi ile ilgili yeterli bilgiye kaynaklarda rastlanılmamaktadır. Kitâbesi günümüze ulaşmayan kalenin yalnızca duvar kalıntılarından pek azı müşahede edilebilmektedir. Kale, sert kayalar üzerine sarp bir bölgede inşâ edilmiş; temel kısımları blok taştan diğer kısımları ise kesme taştan yapılmıştır. Kalenin yapım tarihine ilişkin bir kayıt mevcut olmasa da Selçuklu devri eserlerinden olduğu anlaşılmaktadır. Darende'de bulunan Darende Kalesi, Zengibar adıyla anılmaktadır. Roma dönemi yapılarından olan kale, Selçuklular devrinde de varlığını devam ettirmiştir.[666]

---

[664] Göğebakan, a.g.e., s. 174.
[665] Halil b. Şahin, Zubdet, s. 52.
[666] İbn Bîbî, s. 564; İbn Tagrıberdi, en-Nücum, VII, s. 172.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SOSYAL VE EKONOMİK DURUM

3. 1. SOSYAL MÜESSESELER

3. 1. 1. Kervansaraylar ve Hanlar

Kervansaraylar, XIII. yüzyılda Türkiye'nin iktisadî vaziyetini, ülkede cereyan eden ticarî faaliyetleri ve devletin bu konuda takip etmiş olduğu siyaseti anlayabilmemizi sağlayan yapılardır.[667] Selçuklular devrinde "kervansaray", "han" ve "ribat" kelimeleri pek çok yerde aynı manayı ifade eder. Kervansaraylar, kervanların ve yolcuların konaklaması için işlek yollar üzerinde, hanlar ise genellikle yerleşme merkezlerinde, tüccar ve misafirlerin konaklamaları için inşâ edilmiş binalardır. Belirli malların satıldığı handa, şehre geçici olarak gelen tüccarlar kalırlar ve eşyalarını burada muhafaza ederlerdi. İlk İslâm devletlerinde, hudutlarda ve stratejik yerlerde askerî amaçlı yapılmış güvenli ve müstahkem yapılara da "ribat" denirdi.[668] Bu üç yapının İşleyiş ve kuruluş amacı farklılık arz etse de Selçuklu dönemi eserlerine ait kitâbelerde "kervansaray" yerine "han" ve "ribat" kullanıldığı görülür. Aşağıda hakkında detaylı bilgi verilecek olan Hekim Han, I. İzzeddin Keykavus dönemine ait olan kitâbede "han" olarak geçmektedir. I. Alâeddin Keykubâd zamanına ait kitâbede ise "ribat" şeklinde zikredilmiştir.

Selçuklu sultanları, yüksek devlet adamları veya zengin hayır sahipleri tarafından yaptırılan kervansaraylar yolcuları üç gün süre ile ücretsiz olarak barındırırlar, misafir ederlerdi. Kervan kafilelerinin her türlü ihtiyaçlarını karşılayacak teşkilâta sahip vaziyette yaptırılan kervansaraylar, Anadolu'da sayı ve nitelik olarak gelişmişlerdir. Büyük ticaret yolları üzerinde takriben 30-40 kilometrelik mesafelerde (bir konak menzili) bir kervansaray

---

[667] O. Turan, "Selçuk Kervansarayları", Belleten, X/39 (1946), s. 471.
[668] Şebnem Akalın, "Kervansaray", TDVİA, C. 25, Ankara, 2002, s. 299.

bulunuyordu.[669] Kervansarayların ticarî maksatlarının yanında, hareket hâlinde bulunan ordunun emniyetini ve ihtiyaçlarını sağlayan kışla, Anadolu'yu ziyaret eden yabancılara misafirhâne, muharebelerde esir alınan askerler için eski hudut ribâtları vazifesini gören hapishâne amaçlı kullanıldıkları anlaşılmaktadır.[670] İkinci derecede önemli bulunduğu zaman veya yol önemini kaybettiği zaman ise zâviye veya başka dinî amaçlarla kullanıldığı tespit edilmiştir.[671]

Malatya-Sivas, Malatya-Harput, Malatya-Adıyaman, Malatya-Elbistan, Malatya-Divriği, Malatya-Kâhta yol güzergâhları üzerinde dizilmiş olan kervansaraylar ve menziller bulunmaktadır.[672] Malatya'dan etraf illere ulaşımı sağlayan yollar üzerinde belirli aralıklarla inşâ edilen kervansaraylar ve hanlar, Selçuklular döneminde şehirde muntazam şekilde işleyen yol ağı olduğu hakkında fikir sahibi olunmasını sağlamaktadır.

XIII. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilen *Çingene Hanı*, Selçuklu dönemi kervansarayları arasında yer alır. Eski Malatya'nın 1 km. batı yönünde inşâ edilmiştir.[673] Yapının kitâbesinde herhangi bir tarihlendirme bulunmamaktadır. Buna karşın Çingene Hanı'na ait olan kitâbede H. 621 (1224) tarihli Ulu Cami kitâbesinde olduğu gibi Mansur b. Yakub ismi kullanılmıştır. Bu veriden yola çıkılarak Çingene Hanı'nın bu zaman diliminde inşâ edildiği düşünülmektedir. Nitekim Sultan I. Alâeddin Keykubâd dönemi yapılarından olabileceği düşünülen Han, şehir surlarının dışında Yenimahallede Karlık mevkîinde bir bahçenin içinde yer almaktaydı. Bugün yapıdan hiçbir kalıntı mevcut olmayıp yerinde havuz bulunmaktadır. Yeni Malatya'da Derme İlköğretim Okulu'nun önündeki tarihî kapının Çingene

---

[669] Turan, a.g.m., s. 471; Ceyhan Güran, Türk Hanlarının Gelişimi ve İstanbul Hanları Mimarisi, Ankara, 1976, s. 5-6.

[670] Turan, a.g.m., s. 490-91.

[671] Ayşıl Tükel Yavuz, "Anadolu Selçuklu Dönemi Hanları ve Posta-Menzil-Derbent Teşkilatları", Prof. Doğan Kuban'a Armağanı, İstanbul: Eren Yayınevi, 1996, s. 25.

[672] İ. Aytaç, Malatya ve Yöresindeki Türk-İslam Dönemi Yapıları, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya, 1998, s. 14 vd.; Aynı yazar, "Selçuklu Döneminde Malatya-Kahta Kervanyolu ve Kervansarayları", I. Uluslar arası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi, Bildiriler, I. Cilt, Konya, 2001, s. 52.

[673] İ. Aytaç, "Malatya-Elbistan Kervanyolu Güzergahı ve Kurttepe Hanı", VI. Millî Selçuklu Kültür ve medeniyeti Semineri Bildirileri (16/17 Mayıs 1996), Konya, 1997, s. 36.

Hanı'na ait olduğu ileri sürülmektedir. Okulun yapıldığı 1907 yılında Malatya mutasarrıfı Nasuhi Paşa tarafından Han'dan söktürülerek buraya nakledilmiştir. Han'a ait kitâbe Han'ın 30 m. güneyinde yer alan Edir ve Bedir türbesinin mezar sandukasının taşları olarak kullanılmıştır. Kitâbede tarih kısmı yok olmuş ve yalnız kısa bir metin kalmıştır.[674] Han'ın XIX. yüzyılda sapasağlam ayakta durduğu, 1835'de Malatya'ya gelen J. Brant'ın vermiş olduğu bilgilerden anlaşılmaktadır. Zîra müellifin, şehirde iyi inşâ edilmiş İran mimarî sitilinde diyerek bahsettiği iki kervansaraydan biri şüphesiz Çingene Hanı'dır.[675] Bugün mevcut olmayan eserden günümüze taşların bir bölümü ile taşlardan yapılmış bir ev ulaşmıştır.[676]

Çingene Hanı'ndan başka Malatya-Elbistan güzergâhında sırasıyla *Şahnahan*, Doğanlar köyü "Hanönü" mevkîinde bulunan *Han*, *Sarıca Han*, *Karahan*, Bekiruşağı köyünün 1 km. batısında Delimezarı mevkîinde bulunan *Han*, *Kurttepe Han* ve Sevdilli köyü yakınındaki *Han*, Selçuklular döneminde inşâ edilen kervansaraylardır.[677]

Malatya-Sivas yolu üzerinde yer alan Selçuklu dönemi yapılarından olan *Hekim Han (Taş Han)*, Malatya'nın şimdiki Hekimhan ilçesinde bulunmaktadır. Han'a ait H. 615 (1218) tarihli Arapça, Ermenice ve Süryanîce yazılmış kitâbeler mevcuttur. Kitâbelerden edinilen bilgiye göre Han, Sultan I. İzzeddin Keykâvus zamanında Ebû Salim b. Ebi'l-Hasan eş-Şammas el-Hekim el-Malatî tarafından yaptırılmıştır.[678] Bu inşâ kitâbelerinin dışında barınak portalinin doğu cephesinde duvar üzerinde üç satırlık Arapça bir onarım kitâbesi bulunmaktadır. Buna göre Han, Osmanlılar zamanında H. 1071 (1660-1661) yılında tamir görmüştür. Kaydı bulunan bir diğer Arapça kitâbe bulunmaktadır. Bu kitâbeden Han'ın avlusunun Sultan I. Alâeddin

---

[674] Kitâbede "Allah'ın rahmeti Mansur b. Yakub ve ona rahmet dileyenlerin üzerine olsun" ibaresi bulunmaktadır. Bkz. H. Rahmi Ünal, "Doğu Anadolu'da Bilinmeyen Üç Selçuklu Hanı", Arkeoloji-Sanat Tarihi Dergisi, II, İzmir, 1983, s. 117; Aytaç, a.g.t., s. 31; B. Eskici, Eski Malatya'daki Türk-İslam Eserleri, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1993, s. 130-131.

[675] Brant, a.g.m., s. 211.

[676] Aytaç, a.g.m., s. 36.

[677] Aytaç, a.g.t., s. 33-39, 53-55; Aynı yazar, a.g.m., s. 35-38.

[678] Aytaç, a.g.t., s. 47-49; Nurşen Özkul Fındık, "Hekimhan", Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2007, s. 104-105.

Keykubâd zamanında tamamlandığı anlaşılmaktadır.[679] J. Brant, Hekim Han'ın İran mimarî sitilinde olduğunu belirtmektedir.[680] İnşâ edildikten sonra çok defa onarım geçiren Han, en son 2006 yılında restore edilmiştir. Çeşitli tamirata uğramış olsa da birçok aslî özelliğini koruyarak günümüze ulaşabilmiştir.

Malatya'da kitâbesi bilinen Selçuklu hanlarından biri *Yazı Han*'dır. Han bugünkü Malatya-Sivas karayolunun 35. km'sinde, Malatya-Arguvan-Arapgir yol kavşağından güneye dönen Eski Malatya-Sivas yoluna 1200 m. uzaklıktadır. Kervansaraydan günümüze çok az bir yığıntı kalmıştır. Han'a ait olduğu düşünülen kitâbe, Fırat kıyısındaki Balaban köyünün şimdiki mezarlığında musalla taşı olarak kullanılmaktadır. Kitâbe metninde Han'ın Sultan I. İzzedin Keykâvus zamanında H. 614 (1217) senesinde inşâ edildiği yazmaktadır.[681]

Malatya-Kâhta yolu üzerinde Eski Malatya'ya yaklaşık 17 km. mesafede Yaygın kasabası içinde inşâ edilmiş iki tane *Sevserek Hanı* bulunmaktadır. 80 m. arayla yer alan bu hanlar halk tarafından *Çifte Han* olarak adlandırılırlar. Yine aynı civarda Malatya-Pütürge yolu üzerinde *Görk Han (Han-ı Kürk)*, Pütürge'ye bağlı Tepehan beldesinde Yazıca köyü yakınlarında *Alayasyazı (Yazıca) Han*, Tepehan ile Yandere köyü arasında *Çat Han* ve Yandere'nin güneybatısında 250 m. mesafe ile inşâ edilmiş iki *Taşkale Han* bulunmaktadır. Ayrıca Malatya-Divriği yolunda *Kızılca Han* ve *Mirçinge Hanı* yer almaktadır.[682] Son yıllarda yapılan çalışmalarda Malatya-Harput güzergâhı üzerinde XIII. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilen *Şişman Hanı* tespit edilmiştir.[683]

---

[679] Aytaç, a.g.t., s. 49; K. Erdmann, Das Anatolische Karavansaray des 13. Jahrhunderts II-III, Berlin, 1976, s. 46, 52, 66; K. Özergin, "Anadolu'da Selçuklu Kervansarayları", İÜEF Tarih Dergisi, XV/20 (Mart 1965), s. 151-152.
[680] Brant, a.g.m., s. 212.
[681] Aytaç, a.g.t., s. 44-45.
[682] Aytaç, a.g.t., s. 65-76; Aynı yazar, "Selçuklu Döneminde Malatya-Kahta Kervanyolu ve Kervansarayları", s. 49-59.
[683] Aytaç, a.g. t., s. 61-63; Aynı yazar, a.g.m., s. 52.

Selçuklu yapılarından olduğu tahmin edilen *Küllü Han*, bugünkü Hekimhan'ın Boğazgören köyünde bulunmaktadır.[684] Osmanlı döneminde Şirzu adıyla geçen köye, Cumhuriyet döneminde Şırzı, daha sonra Boğazgören adı verilmiştir.

Malatya-Harput güzergâhında, Eski Malatya'nın 6 km. doğusunda Yarımca köyünde Sultan I. Gıyâseddin Keyhüsrev zamanında H. 602 (1205) senesinde inşâ edilmiş *Yarımca Han* tespit edilmiştir. Yarımca Han'dan günümüze doğu, batı ve güney cephesi temelleri ulaşmıştır. Han'a ait kitâbe, köy camisinin cemaat mahallinde kullanılmıştır. Kitâbe metninden Han'ın, Sultan I. Gıyâseddin Keyhüsrev'in saltanatı döneminde Tengribirmiş oğlu Emîr Hüsameddin tarafından 602 yılının Rebiü'l-evvel ayında inşâ edildiği anlaşılmaktadır.[685]

XIII. yüzyıl Selçuklu yapılarından olduğu tespit edilen *Kalolar Han*, Eski Malatya-Kayseri yolu üzerinde Darende ilçesi Kalolar (Şendere) köyünün 1 km. batısında meyilli bir arazi üzerinde bulunmaktadır. Yapının büyük bölümü harap durumda olup, cephe duvarlarının bir kısmı günümüze ulaşabilmiştir. Bu kalıntılar, bir bölümünün izleri görülebilen Kuzey-doğu duvarı ile önemli bir bölümü yıkık olan doğu duvarıdır.[686]

3. 1. 2. Hastaneler

Eski Malatya'da XIII. yüzyıl ortalarına tarihlendirilen bir hastanenin varlığı bilinmektedir. Günümüze ulaşmayan yapının kitâbesi de mevcut değildir. Kanunî Sultan Süleyman dönemine ait Osmanlı kayıtlarında Hücürât-ı Bimarhâne-i Atabey adıyla geçmekte olan hastanenin adından dolayı Selçuklu atabeylerinden biri tarafından yaptırıldığı tahmin edilmektedir. Bu atabey 1249 yılında Anadolu atabeyliğine getirilen Celâleddin Karatay olmalıdır. Cami-i Kebir (Ulu Cami) mahallesinde bulunan hastane hakkında

---

[684] Göğebakan, a.g.e., s. 281.
[685] Aytaç, a.g.t., s. 59-60.
[686] Aytaç, a.g.t., s. 40-41; Özergin, a.g.m., s. 153.

çok fazla bilgi mevcut değildir. Sadece dokuz odasının bulunduğu belirtilmektedir.[687]

3. 1. 3. Hamamlar

Eski Malatya dışında surların güneyinde olduğu tespit edilebilen Meşak kapısı (bab-ı Meşak) mahallesinde bulunan *Altun-aba Hamamı* Selçuklu dönemine ait yapılardandır. Hamamı, Sultan I. Alâeddin Keykubâd'ın emîrlerinden Atabey Şemseddin Altunaba'nın[688] yaptırmış olduğu açıktır.[689] Çaşnigir Emîr Şemseddin Altunaba, Sultan I. Alâeddin Keykubâd'a, Melik Âdil'in kızını istemek üzere görevlendirilen elçilik heyetinin başında Şam'a gitmeden önce bir müddet Malatya'da konaklamıştır.[690] Hamam bu tarihlerde inşâ edilmiş olmalıdır.

Selçuklular döneminde Malatya'da, Altun-aba Hamamı dışında başka bir hamam inşâ edilmiş olabilir. Ancak kaynaklarda buna dair her hangi bir bilgi mevcut değildir.

3. 1. 4. Çarşılar

Anadolu Türk şehrinde çarşı, şehrin merkezinde bulunurdu. Ekonomik faaliyetlerin görüldüğü çarşılarda hânelerden çok hanlar ve dükkânlar vardı. Buralarda çeşitli meslek grupları faaliyetlerini icra etmekteydiler. Türkiye Selçuklularında Türk ve Gayrimüslim mahalleleri genellikle birbirinden

---

[687] BOA, TD, 323, s. 5-6; Göyünç, "Kanûnî Devrinde Malatya Şehri", s. 659; Sözen, a.g.e., s. 206; Gönül Cantay, Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Darüşşifaları, Ankara: AKM, 1992, s. 17.

[688] İbn Bîbî'de iki farklı Atabey Şemseddin Altunaba'nın adı zikredilmektedir. Bunlardan biri II. Gıyâseddin Keyhüsrev'e atabeylik yapan Çaşnigir Şemseddin Altunaba olup II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in tahta çıkmasından kısa süre sonra Sâdeddin Köpek tarafından öldürtülmüştür (İbn Bîbî, s. 465). Diğeri ise Alâeddin Keykubâd'ın emîrlerinden Âmid sipehsaları olan Atabey Emîr Şemseddin Altunaba'dır. Ancak kime atabeylik yaptığı bilinmemekle beraber II. İzzeddin Keykâvus zamanında Kayseri sübaşısı Seyfeddîn Türkeri tarafından öldürtülmüştür. Bkz. İbn Bîbî, s. 605-606.

[689] "*Sümün hamam Altunaba Hamamı dimekle marufdur der hâric-i Malatya der kurb-i Bâb-ı Meşak*", "*Hamam-ı Altunaba der hâric-i Şehr der kurb-ı Bâb-ı Meşak*", "*Hamam-ı Altunaba der hâric-i Malatya*", BOA, TD 156, s. 20, 28, 53; TD 323, s. 4, 11, 24; Ersin Gülsoy- Mehmet Taştemir, Vakıf ve Mülk Defteri, Ankara: TTK, 2007, s. 27, 37, 66, 374, 382, 407.

[690] İbn Bîbî, s. 294-295.

ayrılmıştır. Ticaretin yoğun olarak yaşandığı çarşı mahallelerinde ve iş yerlerindeki mülklerde ise Türk ve Gayrimüslimlerin karışık şekilde yerleştikleri görülmektedir.[691]

Selçuklular devrinde Malatya çarşıları ve buradaki dükkân sahipleri veya satıcılar hakkında kaynakların vermiş olduğu malûmat oldukça sınırlıdır. Ebû'l Ferec, 1244 yılında Malatya'yı büyük bir tahribata uğratan Moğolların ayrılmasından sonra şehirde ve çevresinde ortaya çıkan büyük bir kıtlık ve veba salgını neticesinde birçok kişinin öldüğünü ve Malatya'nın çarşılarının hayvanlardan farksız, sefil kimselerin cesetleriyle dolduğunu belirtir.[692]

Malatya çarşılarında bezzâz[693], tuzcu, buğdaycı, dokumacı, ayakkabıcı, debbağ gibi satıcı veya meslek erbablarının bulunduğu anlaşılmaktadır.[694]

Memlûk kaynaklarında XV. yüzyılda Malatya'da değirmen, han ve 40 dükkân kapasiteli bir kayseriyye olduğu geçmektedir.[695]

Arada zaman farkı olmasına rağmen fikir vermesi açısından Osmanlı döneminde Malatya çarşısı hakkında verilen bilgi ile Selçuklu dönemi Malatya çarşısını mukayese etme imkânını sağlamak mümkündür. Osmanlı kayıtlarından XVI. yüzyıl başlarında Malatya'da 228 adet dükkânın bulunduğu kaydedilmiştir. Bunların debbağ, attar, saraç, cûllâh, bezzaz, habbaz, harrat, zerzavatçı, dibekçi, kasap, berber, dellal, bozacı, hamal, hattab, tarakçı, kalaycı, ferraş, natır, eskici, kürekçi gibi muhtelif meslek sahiplerine ait olduğu bilinmektedir.[696]

Malatya'da zamanla nüfusun artmasına paralel olarak yerleşim yerleri sur dışına taşmıştır. Evliya Çelebi, evlerin, camilerin, mescidlerin, cephânelik

---

[691] Demir, "Anadolu'da Selçuklu Dönemi Şehirleşmesi", s. 72-73.
[692] Abû'l-Farac, II, s. 545.
[693] VGMA, D. No: 584, s. 289.
[694] Abû'l-Farac, II, s. 565; Muhtasarüddüvel, s. 31; Selçuklular döneminde çarşılarda yaygın olarak görülen faaliyetlerin Malatya'da da görüldüğü muhakkaktır. Bu devirde çarşılar, pazarlar ve meslekler ile ilgili toplu ve detaylı bilgi bkz. E. Merçil, Türkiye Selçukluları'nda Meslekler.
[695] el-Makrizî, es-Sûlûk, C.4, K.1, s. 446.
[696] Göğebakan, a.g.e., s. 103-104.

ve erzak anbarının sur içinde olmasına karşılık çok sayıda evin ve bazı yapıların sur dışında kurulmuş olduklarını ifade eder. Hatta şehrin Sultanî çarşısının bile dışarıda olduğunu belirtir.[697]

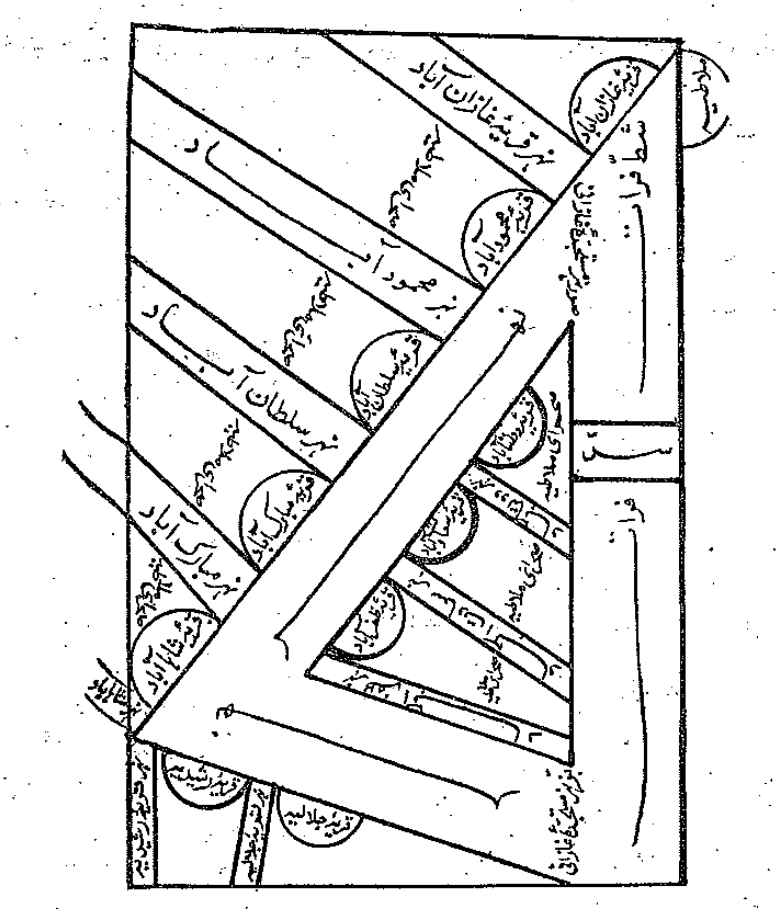
3. 1. 5. Su Kanalları

Ünlü İlhanlı veziri Reşidüddin'in oğullarına ve bazı devlet memurları ile âlimlere devlet işleri hususunda yazmış olduğu mektuplardan bu tarihlerde Malatya civarında su kanalları ile bir takım yerleşim birimlerinin oluşturulduğu anlaşılmaktadır. Reşidüddin, Anadolu'nun iktisadî, siyasî ve medenî tarihine dair çok kıymetli bilgiler ihtiva eden bu mektuplardan birinde Malatya ve Antakya'da çok fazla emlâka sahip olduğunu belirtiyor. Antakya ve Fırat sahilleri civarında vali olan oğlu Hoca Sâdeddin'e yazdığı mektubunda söz konusu bölgelerdeki emlâkın gelirlerini seyyidler, şeyhler, hafızlar, fakih ve muhaddislerin terbiyesine ve umumî misafirlik evlerinin beslenmesine, hayrat anbarlarının, köprülerin, hanların inşâsına sarfetmesini ve bu işlere bizzat nezaret etmesi gerektiğini emretmiştir.[698] Reşidüddin, diğer oğlu Sivas ve çevresi valisi olan Hoca Celâleddin'e yazdığı otuz dokuz numaralı mektubunda Malatya yakınında Fırat'ın geçtiği mevkîde Gazan Han namına açılacak kanallar hakkında teferruatlı bilgi vermiş ve iskân sahasının plânlarını da eklemiştir.[699] Buna göre Celâleddin idaresinde açılacak olan kanallar, Malatya'nın tam yanında Fırat'tan ayrılacaklardır. Fırat'tan çıkarılan "Nehr-i Mustecidde-i Gazanî" ismini taşıyacak olan büyük nehirden geniş kanallar çıkarıp bu kanalların aralarına nehirlerin ismini taşıyan toplam on tane olmak üzere köyler tesis edilecektir. Köylerde Rum, Kınnesrin, Avâsım bölgelerinden nakledilecek halk iskân edilecektir. Nehrin iki tarafında sekiz köy, onun aşağı kısmında da iki köy kurulacaktır. Reşidüddin, eserine eklediği haritada nehrin batı yakasında beş, doğu yakasında üç, güneyinde de iki olmak üzere on köyün plânını ve aralarından geçen kanalları isimleriyle

---

[697] E. Çelebi (1314), IV, s. 10.
[698] Reşidüddin Fazlullah, Mukatebât-ı Reşidî, Nşr. Muhammed Şefi', Lahor, 1947, s. 22, 27; Togan, a.g.m., s. 1-2.
[699] Togan, a.g.m., s. 5.

birlikte göstermiştir. Bu plâna göre yeni kanalın batısında Şahâbad, Mübarekâbad, Sultanâbad, Mahmudâbad ve Gazanâbad köyleri kurulucak, bu köylerin arasına aynı isimleri taşıyan kanallar açılacaktır. Nehrin diğer tarafına da Zaferâbad, Saadetâbad ve Devletâbad adlı köyler kurulacak ve aralarına aynı isimleri taşıyan kanallar açılacaktır. Nehrin aşağı kısmına biri "Reşidiye" diğeri "Celâliye" olmak üzere kendisi ve oğlu namına iki köy kurulacak, diğer köylerde olduğu gibi aralarına köyün adlarını taşıyan kanallar açılacaktır. Reşidüddin, mektubunun sonunda ovalardan, mezraalardan, nehrin altından ve üstünden geçen kanalların fazlasının Fırat'a katılacağını bildirmektedir. Bütün bunlar Reşidüddin tarafından çizilen haritada ayrıntısıyla gösterilmiştir. Kanalların üzerinde yer aldığı arazi, haritada hep Sahra-i Malatya (Malatya Ovası) olarak işaret edilmiştir.[700]

[700] **Reşidüddin, Mukatebât, s. 246-247; Ayrıca bkz. Togan, a.g.m., s. 5, 6-7.**

Reşidüddin tarafından çizilen Malatya su kanalları plânı[701]

Olcaytu zamanında yazılan vasiyetnâmedeki kayıt, Gazan Han zamanında (1295-1304) yapılacak söz konusu imâr işlerinin bilfiil yapılmış olduğu gösterir. Bu kayda göre Malatya'da Reşidüddin'in kendisine ait olmak üzere 100 feddan (فدان)[702] genişliğinde çiftlik bulunmaktadır.[703] Bununla birlikte yöredeki bazı köy adları bu köylerin kurulmuş olduğuna işaret etmektedir. Malatya'nın yakınında Aşağı Mahmudiye ve Yukarı Mahmudiye isimli köylerin bulunması da bir kısım köyün kurulmuş olduğunun kesin delili olarak görülmektedir.[704] Nitekim Reşidüddin tarafından Malatya'da yaptırılan su kanalları ile Türkiye'nin ilk modern sulama sisteminin yörede tesis edildiğini söylemek mümkündür.

Memlûk kaynakları Malatya'dan söz ederken şehrin üzerinde muhkem bir sur inşâ edildiğini ve bu surdan bir de nehrin geçtiğini, bunun etrafında dolaşan bir kanalın bulunduğunu naklederler. Kaynakların verdiği bilgiye göre bu kanalda akan su, kışları donmaktaydı.[705] Malatya'daki su kanalları sokaklara ve hatta evlere kadar ulaşıyordu.[706] Bu bilgilerden anlaşıldığı gibi Selçuklular döneminde temelleri atılan düzenli alt yapı ve sulama sistemi Memlûkler döneminde gelişerek devam etmiştir.

3. 1. 6. Zâviyeler, Tekkeler

Tekke ve zâviyeler şehir, kasaba, köy veya yollar üzerinde kurulan içinde belli bir tarikata mensup şeyh ve dervişlerin yaşadığı

---

[701] Reşidüddin, Mukatebât, s. 247.

[702] Bir çift öküzün bir günde sürdüğü arazi manasına gelen "feddan" (ç. fedâdin), yer ölçülerinde kullanılan bir ölçü birimidir. Bkz. Ferit Devellioğlu, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat, 15. Baskı, Ankara: Aydın Kitabevi, 1998, s. 254. "Feddan" daha çok Mısır'da kullanılan bir alan ölçüsü olup el- Kâlkâşandî'ye göre 400 kasaba kare genişliğindeydi. Bir kasaba'nın 399 cm. olduğu belirtilerek, Ortaçağda 1 feddanın değeri 6368 metre kare genişliğinde bir alan olarak hesaplanmıştır. 1830'dan sonra kasaba 355 cm.ye düşürülmüş, 1 feddan da Mısır'da 4200,833 metre kareye inmiştir. Bkz. Walther Hinz, İslâm'da Ölçü Sistemleri, Çev. Acar Sevim, İstanbul: Marmara Üniversitesi Yay., 1990, s. 80.

[703] Reşidüddin, Mukatebât, s. 227.

[704] Togan, a.g.m., s. 7.

[705] el-Kâlkâşandî, Subh, IV, s. 132; Halil b. Şahin, Zubdet, s. 52.

[706] Ebû'l-Fidâ, Takvîm, s. 439.

müesseselerdir.[707] Bu müesseseler, dinî hayatta olduğu gibi sosyal hayatta da son derece önemli role sahiptiler. Buralarda tüm ihtiyaç sahiplerinin, gezginlerin, yolcuların, esnafın, kimsesizlerin, yoksulların, sosyal, kültürel ve ekonomik ihtiyaçları karşılanırdı. 1332'de Anadolu'ya gelen İbn Battûta, burada çok sayıda zâviye ziyaret etmiştir. Seyyahın zâviyelerdeki dervişler için "Hâk Teâlâ yabancılara, gariplere şefkat ve merhamet gösteren, her gelen ve geçene yardımını esirgemeyen, onlara kucak açan, misafirleri kendi akrabalarıymışçasına bağrına basan bu dervişlere en güzel mükâfatı versin" şeklinde yaptığı dua, tekke ve zâviyelerin bu dönemde işleyişi hakkında önemli bilgi vermektedir. [708]

Zâviyeler işlek yollar üzerinde kurulmalarının yanında genellikle yol üzerinde fakat ıssız ve yerleşim yerlerinden uzak, geçit yerlerinde bir yerde kurulmaktaydılar. Zâviyelerin böyle yerlerde kurulmasının başlıca sebebi, iki yerleşim birimi arasında uzanan sarp ve dağlık yol üzerinde gidip gelen yolcuların can ve mal güvenliğini sağlama, bu yolcuların her türlü aslî ihtiyaçlarını bu tesisler yolu ile karşılamaktır. Özellikle kışın karlı yolları, dağları aşabilmek, bir vilâyetten diğerine, bir kasabadan bir kasabaya, bir köyden diğer köye ulaşabilmek hayli güç olmaktaydı. Malatya'da, Memlûkler ve Osmanlılar döneminde zâviyelere yoğun olarak rastlanılmaktadır. Ancak Selçuklular devrinde Malatya'daki zâviyelerden birkaçını tespit etmek mümkündür. Şehir surları dışında muhtemelen XIII. yüzyıl ortalarında inşâ edilmiş olan *Heft Lüle Zâviyesi* bulunmaktadır. Zâviye, Celâleddin Karatay tarafından yaptırılmıştır.[709] 1693 tarihli bir evkâf defterinde bu zâviye "Heft Lala Hüseyin" ismiyle geçmektedir.[710]

Boş toprak bulmak ve kendilerine yurt edinmek amacıyla gelip Anadolu'da yerleşen Türklerin kurduğu zâviyeler mühim bir propaganda ve

---

[707] A. Y. Ocak, "Zaviyeler", Vakıflar Dergisi, XII (1978), s. 248.

[708] İbn Battûta, Tuhfetu'n-Nûzzar fi Garâibü'l-Emsâr ve Acâibu'l-Esfâr, Kahire: Matbaatü'l-Hayriyye, 1322, s. 238; İbn Battûta Seyahatnâmesi I, Çeviri, İnceleme ve Notlar: A. Sait Aykut, İstanbul: YKY, 2004, s. 437.

[709] "*Zâviye-i Heft Lüle ki Karatay binâ eylemişdir der zâhir-i Malatya*" BOA, TD 156, s. 29; Gülsoy-Taştemir, a.g.e., s. 38, 383; Göyünç, "Kanûnî Devrinde Malatya Şehri", s. 658-659; Eskici: a.g.t. ,s. 129.

[710] Göğebakan, a.g.e., s. 153.

kültür müessesesi haline gelmiştir. Zâviyeler genel olarak bu göçler vesilesiyle gelen çeşitli tarikatlara mensup dervişler tarafından açılmışlardır. Özellikle Moğol istilâsından sonra Anadolu'da dinî hareketlilik artmış, Orta Asya kökenli tarikatlara mensup dervişler, şeyhler Anadolu'ya gelmişlerdir.[711] Boş araziler ve yeni fethedilen topraklardaki köylerde zâviyelerin kurucusu olan şeyhler, bütün akraba ve aşiretleri ile birlikte yaşıyorlardı. Böylece mürşidlerin rehberliğinde disiplin altına alınan Türklerin, tekke ve zâviyelerin etrafında yerleşmeleriyle meydana gelen Anadolu'da Türk iskânı gelişerek büyüyordu.[712] Ahmet Yesevî'nin talebelerinden olan Şeyh Hasan, XII. yüzyıl sonu XIII. yüzyıl başlarında Malatya'ya gelerek Onar köyüne yerleşmiştir. Bugün Malatya'nın ilçesi Arapgir'e 11 km. uzaklıktaki Onar köyünde *Şeyh Hasanlu zâviyesini* (veya On-er zâviyesi) kurmuştur. Zâviyeye ait Sultan I. Alâeddin Keykubâd döneminde düzenlenmiş 1224 tarihli bir vakfiyenin mevcut olduğu ileri sürülmektedir. Bu vakıfnâmede Selçuklular döneminde yaygın olarak görüldüğü gibi zâviyeye tahsis edilen vakıf gelirlerinin tasarruf hakkı kendilerinden sonra evlatlarına geçtiği belirtilmektedir.[713] Neticede zâviyelerin maddi-manevi yönetimini şeyh aileleri elinde tutmaktaydılar.

Onar köyünde bulunan zâviye dışında Şeyh Hasan, Malatya'nın Muşar nahiyesinde metruk bir yerde Şeyh Hasan adıyla bir köy ve zâviye kurarak başına kardeşi Şeyh Ahmet'i getirmiştir.[714] *Şeyh Ahmet zâviyesi*ne ait Sultan I. Alâeddin Keykubâd tarafından verilmiş bir vakfiye olduğu Osmanlı kayıtlarından anlaşılmaktadır.[715] Halk arasında Ahmet Yesevî veya Şeyh Ahmet Tubî olarak anılan Şeyh Ahmet, Osmanlı belgelerinde Seyyid Ebu'l-

---

[711] Ocak, "Zaviyeler", s. 254; A. Y. Ocak- S. Farûkî, "Zâviye", İA, C. XIII, s. 470.

[712] Mustafa Kara, Tekkeler ve Zaviyeler, İstanbul: Dergâh Yay., 1977, s. 107-108.

[713] İsmail Onarlı, "Şeyh Hasan Ocağı ve Aşireti", Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Dergisi, S. 12 (1999), s. 26, 29, 43.

[714] Bugün Elazığ'ın Baskil ilçesi Aydınlar beldesine bağlı Tabanbükü köyünde bulunan Şeyh Hasan mezarlığında Orta Asya kültürünü Anadolu'ya taşıyan Selçuklu ve Beylikler dönemine ait önemli eserler olan türbe ve mezartaşları yer almaktadır. Muhammed Beşir Aşan, "Tabanbükü (Şeyh Hasan) Köyü Mezarlıkları", Fırat Havzası Yazma Eserler Sempozyumu (5-6 Mayıs 1986), Elazığ, 1987, s. 147 vd.

[715] "*Zâviye-i Şeyh Hasanlu tâbi-i nâhiye-i Muşar nâm-ı diger Setbed ki merhumu'l-mağfurleh Sultan Alâeddin nevverallahu merkadehu iki başın bile vakf eylemiş*." "*Karye-i Şeyh Hasanlu tâbi-i Muşar*" BOA, TD 156, s. 41; Gülsoy-Taştemir, a.g.e., s. 53, 395.

Vefâ evlâdından Şeyh Ahmet Tavil olarak geçmektedir.[716] Bu kayıtlardan anlaşıldığı gibi Şeyh Ahmet zâviyesinin Ebû'l Vefâ tarikatına ait olduğu açıkça görülmektedir.[717]

Malatya'da, Selçuklular zamanında Türkmen Şeyhi Evhâdüddin Kirmânî ve arkadaşları için bir zâviye inşâ edildiği bilinmektedir. Şeyh Evhâdüddin, "Fütüvvet Teşkilâtı"na bağlı olarak "Evhadiyye" hareketini kurmuştur. Bu hareket XIII. yüzyılın başından itibaren Anadolu'da yayılmaya başlamıştır. Bir müddet Malatya'da bulunan Şeyh Evhâdüddin ve dervişlerin ikâmet etmeleri için şehrin kenarında, etrafa nâzır bir tepe üzerinde zâviye inşâ edilmiştir.[718]

3. 1. 7. Köprüler

Malatya'dan kuzeye doğru ulaşımı sağlayan, Tohma suyu üzerindeki *Kırkgöz Köprüsü* Selçuklu dönemine ait bir yapıdır. Kitâbesi olmayan ve kaynaklarda ne zaman, kim tarafından yaptırıldığı bilinmeyen köprünün XIII. yüzyılda yapıldığı tespit edilmiştir. Ancak XV. yüzyılda yapılmış olabileceği de ileri sürülmektedir.[719] Geniş bir yatakta akan Tohma suyunu ve kenarlardaki bataklık ya da çamurlu bir vadiyi geçebilmek için köprü oldukça uzun inşâ edilmiştir. 22 yuvarlak gözden meydana gelen köprünün uzunluğu 222.50 metre olup, eni 3.60 metredir. Orta ayakların kalın olması nedeniyle su geçiren gözler diğerlerine nazaran daha küçüktür. Kenarlara doğru göz açıklığı küçülmektedir. En büyük göz açıklığı 6.50 metredir. Köprü, mimarî

---

[716] "*Merhum Seyyid Ebu'l-Vefâ tâcü'l-ârifeyn kaddesallahu sırrahu'l-aziz evlâdından Şeyh Ahmed Tavil el-mülakkab Tecemi nevverallahu merkadehunun vakf idügi merhûm Sultan Alâeddin'in iki yüz seksen dört yıl tarih ile …*" BOA, TD 156, s. 42; Gülsoy-Taştemir, a.g.e., s. 53, 396.

[717] BOA, TD 156, s. 42; Muhammet Beşir Aşan, "Fırat Havzasında Tespit Edilen Vefaî Silsile-Nâmesi ve Bazı Düşünceler", XIV. Türk Tarih Kongresi (9-13 Eylül 2002), II. Cilt, II. Kısım, Ankara: TTK, 2005, s. 1521; A. Y. Ocak, "Türkiye Selçukluları Döneminde ve Sonrasında Vefâi Tarikatı (Vefâiyye) (Türkiye Popüler Tasavvuf Tarihine Farklı Bir Yaklaşım)", Belleten, LXX/257 (2006), s. 137-138. Vefâî tarikatının kurucusu Tâcu'l Ârifîn Seyyid Ebû'l Vefâ el-Bağdadî (ö. 1107) ve Vefâîlik hakkında bkz. Ocak, a.g.m., s. 121, 125; Aynı yazar, "Ebü'l-Vefâ el-Bağdâdî", TDVİA, C. 10, İstanbul, 1994, s. 347-348; Aşan, "Fırat Havzasında Tespit Edilen Vefaî Silsile-Nâmesi ve Bazı Düşünceler", s. 1522.

[718] Kirmânî, Menâkıb, s. 269; Türkçe terc., s. 6, 292.

[719] Cevdet Çulpan, Türk Taş Köprüleri, Ortaçağdan Osmanlı Devri Sonuna Kadar, Ankara: TTK, 1975, s. 119-120.

özellikleri bakımından Selçuklu köprülerinde görülen özellikleri taşımaktadır.[720]

Kırkgöz Köprüsünün aynı mevkîde eski bir Roma köprüsü yerinde inşâ edilmiş olması muhtemeldir.[721] Köprünün yapımında kesme taşlar kullanılmış, kemerler ise basık, tek sıra, iri kesme taşlardan yapılmıştır. Günümüze kadar birçok defa onarım gören köprüde en az 5-6 tür örgü, bir o kadar da malzeme saptamak mümkündür. Yapılan onarımlar sırasında 1 ile 12 arası gözler beton olarak yenilenmiştir. Diğer gözler ise beton eklemeler olduğu halde genel olarak taştır.[722]

Evliya Çelebi, Malatya'nın beş mil aşağısında bulunan büyük bir köprü olarak belirttiği Kırkgöz Köprüsünü Uzun Hasan'ın yaptırdığından bahsetmekte ise de köprünün genel konumu ve silueti itibariyle Selçuklu yapısı olduğu büyük ölçüde kesinlik kazanmıştır.[723] Osmanlılar dönemine ait H. 937 (1530) tarihli vakıf defterinde bir başka konu vesilesiyle köprünün sadece "Kırkgöz Köprüsü" şeklinde adı geçmektedir.[724] Ayrıca köprüden bahseden Kâtip Çelebi, Fırat üzerinde kırk gözlü köprü bulunduğunu belirtir, ancak köprü hakkında başka bilgi vermez.[725]

Eski Malatya'ya 5 kilometre, yeni Malatya'ya 17 kilometre uzaklıkta bulunan Kırkgöz Köprüsü, bugün, inşâsı 1987 yılında tamamlanan Karakaya Baraj Gölünün altında kalmıştır.

Malatya'nın Arapgir ilçesinde Kozluk çayı üzerinde bulunan *Büyük (veya Eski) Kozluk Köprüsü*nün kitâbesi bulunmasına rağmen, inşâ tarihi yazılı değildir. Mimarî üslubundan XIII. yüzyıl sonlarında yapıldığı tahmin edilmektedir. Kesme taştan yapılan köprü, iki gözlü olup, 45 m. uzunluğunda, 4,60 m. genişliğinde ve 7,5 m. yüksekliğindedir. Köprü, farklı dönemlerde

---

[720] Fügen İlter, Selçuklu dönemi köprülerinde olduğu gibi Kırkgöz Köprüsünün köprü platformunun bir doğrultuda devam etmediğini belirtmektedir. Bkz. F. İlter, Osmanlılara Kadar Anadolu Türk Köprüleri, Ankara: Karayolları Genel Müdürlüğü Matbaası, 1978, s. 155.
[721] Çulpan, a.g.e., s. 119.
[722] İlter, a.g.e., s. 155.
[723] E. Çelebi (1314), IV, s. 14.
[724] BOA, TD 156, s. 25; Gülsoy-Taştemir, a.g.e., s. 34.
[725] K. Çelebi, Cihânnümâ, s. 195.

görmüş olduğu tamirat nedeniyle bir takım değişikliğe uğramasına rağmen günümüze sağlam bir şekilde ulaşabilmiştir.[726]

Arapgir ilçesinde bulunan *Kale Köprüsü*, Arapgir çayı üzerine inşâ edilmiştir. Kozluk Köprüsünün 100 m. güneyinde bulunan bu köprünün kitâbesi bulunmamaktadır. Mimarî yapısından XIII. yüzyılda yapıldığı anlaşılmaktadır. Kaba yontma taştan yapılan köprü tek gözlüdür.[727]

Bu köprülerin dışında Artuklu hükümdarlarından Fahreddin Karaarslan (ö. 1167) tarafından ticaret ve ulaşımı hızlandırmak amacıyla Hasankeyf, Birecik ve Kal'atu'r-Rum'da ve Malatya'da birer köprü yaptırıldığı ileri sürülmektedir.[728]

3. 1. 8. Vakıflar

Bir kişinin, bir hizmetin yerine getirilmesi veya başkalarının yararlanması için, malını ya da parasını kendi mülkiyetinden çıkarıp bir hayır cihetine tahsis etmek maksadıyla meydana getirilen vakıf müesseseleri, Türk-İslâm devletlerinde sosyal, ekonomik ve dinî bakımdan son derece etkin ve önemli rol oynamıştır. Vakıfların koşullarını belirten vakıf eserler için düzenlenmiş vakfiyeler, devrinin sosyal ve ekonomik yapısını aksettiren kıymetli vesikâlardır. Selçuklular devrine ait vakfiyelerin sayısı çok olmayıp döneme ait 57 vakfiye tespit edilmiştir.[729]

Söz konusu vakfiyelerden biri doğrudan Malatya ile ilgilidir. H. 708 (1308-1309) tarihli vakfiye Hüsâmeddin Hacı Dilenci İbn Emîr Ahmed vakfına aittir. Vakfiye asıl metin olmayıp H. 1267 (1850-1851) yılında intinsah

---

[726] H. Harpuz vd., a.g.e., s. 178.
[727] H. Harpuz vd., a.g.e., s. 177.
[728] C. Alptekin, "Artuklular", DGBİT, s. 191.
[729] Selçuklu vakfiyeleri hakkında yapılan ayrıntılı bilgi ve tasnif için bkz. M. A. Köymen, "Selçuklu Devri Kaynakları Olarak Vakfiyeler", I. Uluslararası Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Tarihi Kongresi (24-26 Eylül 1974, Napoli), Istituto Universitario Orientale, Napoli, 1976, s. 153-163; Sadi Bayram, "Anadolu Selçuklu Vakfiyeleri Üzerine Bazı Düşünceler", Anadolu Selçuklu Vakfiyeleri, Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Merkezi IV. Milli Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri (25-26 Nisan 1994), Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları, 1995, s. 135-147.

edilmiştir. [730] Vakfiyenin konusunu Hüsâmeddin Hacı Dilenci İbn Emîr Ahmed tarafından, Malatya'ya bağlı bazı karyelerdeki çiftlik, mezraa gibi mülklerin vakfedilmesi oluşturmaktadır.

H. 615 (1218-1219) tarihli Sultan I. İzzeddin Keykâvus'un Sivas Darüşşifası'na ait vakfiyede sınırlı da olsa Malatya ile ilgili bilgiler bulunmaktadır.[731]

Muşar nahiyesinde Şeyh Hasanlu köyünde Şeyh Ahmet zâviyesi için Sultan I. Alâeddin Keykubâd tarafından düzenlenmiş vakfiye bulunmaktadır. Vakfiye, Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivinde bulunmayıp, Osmanlı belgelelerinde bununla ilgili bilgiler bulunmaktadır.[732] Ayrıca Arapgir'in Onar köyünde *Şeyh Hasanlu zâviyesi* (veya On-er zâviyesi)ne ait Sultan I. Alâeddin Keykubâd döneminde düzenlenmiş 1224 tarihli bir vakfiye olduğu ileri sürülmektedir.[733]

Bunların dışında 12 numaralı Mühimme defterinde, Malatya'da bulunan I. Alâeddin Keykubâd evkâfı mütevellisine dair yazılmış hüküm bulunmaktadır. H. 937 (1530) tarihli tahrir defterinde geçen kayıttan ve H. 979 (1571) tarihli hükümden, Malatya'da I. Alâeddin Keykubâd'a ait vakıf toprağı olduğu ve bu toprağın vakfiyesinin Osmanlılar devrinde devam ettirildiği anlaşılıyor.[734]

Malatya şehri içinde Celâleddin Karatay tarafından vakf edilmiş bir masbağa dükkânı bulunmaktaydı. Osmanlı kayıtlardan anlaşıldığı üzere bu dükkân Selçuklu döneminden itibaren işleyişini devam ettirmiştir.[735]

Selçuklular zamanında toprak mülkiyetinin şahıslara verildiğini gösteren kayıtlar mevcuttur. Nitekim Osmanlı kayıtlarında Çoban b. Muhanna, Bali b. Ahmed ve Seydi İbrahim b. Yusuf ve Hasan b. Şamil adlı

---

[730] VGMA, D. No: 582/1, s. 69-70.
[731] VGMA, D. No: 584, s. 287-292.
[732] BOA, TD 156, s. 41-42; Gülsoy-Taştemir, a.g.e., s. 53, 395-396.
[733] Onarlı, "Şeyh Hasan Ocağı ve Aşireti", s. 26, 29, 43.
[734] BOA, TD 156, s. 52; Gülsoy-Taştemir, a.g.e., s. 64, 406; Göğebakan, a.g.e., s. 132-133.
[735] BOA, TD 156, s. 29; Gülsoy-Taştemir, a.g.e., s. 38, 383.

şahıslara ait emlâkın hücceti şeriyyesi ve Sultan I. Alâeddin Keykubâd tarafından verilen mukarrernâmeleri bulunduğu belirtilmektedir.[736]

3. 1. 9. Eğitim Kurumları

Türkiye Selçukluları döneminde eğitim, toplumun tamamını ilgilendiren temel eğitim ve meslek veya ihtisas eğitimi olmak üzere iki kademeden oluşuyordu. Temel eğitim şehrin mahallelerinde bulunan mektepler vasıtasıyla sağlanmaktaydı. XII. yüzyılda Sivas ve Niksar'da mevcut olan mektepler, XIII. yüzyılda hemen hemen bütün şehirlerde görülmektedir. Mektep için ayrı bir bina inşâ edilip edilmediği bilinmemektedir. Bununla birlikte inşâ edildiyse, mescidlerin yanında yapılmış olabilir. Fakat böyle bir yapı yoksa bu eğitim evlerde ve mescidde verilebiliyordu.[737] Mekteplerde muallimler tarafından beş yaş civarındaki kız ve erkek çocuklara bir arada eğitim veriliyordu. Mektep muallimleri genellikle şehrin her mahallesinin ana kurumu olan mescid imamlarıdır. Mekteplerde temel İslâmî bilgiler yanında, Türk-İslâm toplumunun esas ahlâkî kuralları da öğretilirdi. Mekteplerin pek çoğunda muallim masraflarının doğrudan öğrenim görenlerce karşılanmasına rağmen, bazı mekteplerde masraflar, özel vakıflar ile karşılanmış olabilir.[738]

Meslek sahibi olmayı sağlayan veya ileri düzey bilgilerin verildiği yüksek öğretim ya da ihtisas eğitimi olarak adlandırılan eğitim, medreselerde verilirdi. İslâm dünyasında eğitim sahasında kurulmuş olan medrese örgütü Türkiye Selçukluları döneminde Anadolu'da devam etmiş, bu doğrultuda birçok şehirde medrese inşâ edilmiştir. Medreseler, eğitim amaçlı, genellikle bir dershâne ve bu dershânenin etrafındaki talebe odaları şeklinde kurulmuşlardır. Darü'ş-şifalar dışında Selçuklu medreselerinde verilen eğitimin daha çok dinî ağırlıklı olduğu düşünülmektedir.[739]

---

[736] BOA, TD 156, s. 70; Gülsoy-Taştemir, a.g.e., s. 84, 424.
[737] Baykara, "Türkiye Selçuklularında Şehir/Kent ve Şehirliler/Kentliler", s. 285; Demir, Türkiye Selçukluları ve Beylikler Devrinde Sivas Şehri, s. 180.
[738] Baykara, "Türkiye Selçuklularında Şehir/Kent ve Şehirliler/Kentliler", s. 285.
[739] Baykara, "Türkiye Selçuklularında Şehir/Kent ve Şehirliler/Kentliler", s. 285.

Malatya'da Selçuklular döneminde kurulmuş olan medreseler, burada ulaşılan eğitim ve kültür düzeyini gösterir. Bu dönemde Malatya'da önemli yapılar olan *Şehabiyye-i Kübra* ve *Şehabiyye-i Sugra* medreseleri inşâ edilmiştir. *Şehabiyye-i Kübra Medresesi*, Ulu Cami'nin güneyinde yer almaktadır. Medresenin Selçuklu dönemi eseri olarak kabul edilmesiyle birlikte, yapılışı Memlûkler dönemine de tarihlendirilmektedir. Osmanlılar dönemine ait kayıtlarda medresenin yapanı ve yeri ile ilgili şu şekilde bilgi verilmektedir: *"Medrese-i Şehabiyye-i Kübrâ der bâtın-ı Malatya ki Şehabeddin Hızır Mîrzâ Mîrâ binâ itmişdir. Câmi-i Kebîr'in cânib-i kıblesindedir"*.[740] Buna göre medrese Cemâleddin Hızır'ın oğlu Şehabeddin Hızır tarafından yaptırılmıştır. Şehabeddin Hızır'ın yaşadığı dönem göz önünde bulundurulursa medresenin Memlûkler döneminde inşâ edildiğini söylemek mümkündür.[741] Ancak Selçuklu devrine ait vakıf kayıtlarında Şehabiyye medresesinin adı geçmektedir.[742] Ayrıca XIX. yüzyıl sonlarında Malatya ve civarını gezmiş olan F. Grenard, bugün mevcut olmayan kitâbeye dayanarak medresenin Melik Eşref Şaban (1363-1376) zamanında Şemseddin Muhammed b. Osman el-Neccar ve Tekfuroğlu Stefan adlı mimarlar tarafından yenilendiğini yazmaktadır.[743] Grenard'dan nakleden Gabriel de aynı bilgiyi vermektedir.[744] Medresenin günümüze ulaşan ustalık dolu taş işçiliğine sahip ana kapısının bir bölümünden, anıtsal boyuttaki ana eyvanından ve Ulu Cami'ye yakın konumundan Selçuklu devri yapılarından olduğu anlaşılmaktadır.[745] Böylece medresenin Selçuklular döneminde inşâ edildiği, Memlûkler döneminde onarım gördüğü anlaşılıyor. Selçuklu medreseleri ayrıntıda bazı farklar gösterseler de hemen hemen büyük ölçüde dörtgen plân çerçevesinde yapılmaktaydılar. Bununla birlikte medreselerin girişinde anıtsal bir taç kapı mevcuttur. Günümüze ulaşabilen kalıntılardan

---

[740] BOA, TD 156, s. 23; Gülsoy-Taştemir, a.g.e., s. 30, 377.
[741] Göyünç, "Memlûkler Devri'nde", s. 247-248; Eskici, "Malatya", s. 263 dn. 9; Metin Sözen, Anadolu Medreseleri Selçuklular ve Beylikler Devri, İstanbul, 1972, s. 164; Başgelen, a.g.e., s. 6.
[742] VGMA, D. No: 582/1, s. 69.
[743] F. Grenard, "Note Sur Les Monuments Du Moyen Age De Malatia, Divrighi, Siwas, Darendeh, Amasia et Tokat", Journal Asiatique, XVII/9(1901), s. 551; Eskici, a.g.t., s. 96.
[744] Gabriel, Voyages Archeologiques Dans La Turquie Orientale, s. 263.
[745] Apdullah Kuran, Anadolu Medreseleri, C. I, Ankara, 1969, s. 109-110; Eskici, "Malatya", s. 263 dn. 9.

Şehabiyye-i Kübra Medresesi'nin Selçuklu medreseleri tarzında kare plânlı, tek katlı ve iki eyvanlı olduğu tahmin edilmektedir. Ayrıca medresenin taç kapısının sağ kanadı görülebilen kısımlardandır.[746] Ulu Cami ve Hal Fetih minaresi ile birlikte bir külliye teşkil eden medresenin 1913 yılına kadar sapasağlam ayakta kaldığı, 1930'lardan sonra bakımsızlık ve ihmalden harap olduğu söylenmektedir.[747] Ancak XIX. yüzyılın ortalarından itibaren halk, Eski Malatya'yı terk ettiği için bu medresenin öğrencisi kalmamış, vakıf gelirleri Yeni Malatya'da aynı adla kurulan medreseye bağlanmıştır.[748] Bununla birlikte terk edilen Eski Malatya, bakımsız kalmış; camiler, mescidler, türbeler mahvolmuş, *Şehabiyye-i Kübra Medresesi*'nden bir mihrap kalmıştır.[749] Grenard'ın bu yüzyıldaki müşahedelerine inanarak medresenin 1930'lara kadar sapasağlam ayakta kaldığını düşünmek güçtür.[750] N. Göyünç, medresenin 1921'deki büyük yangında yandığını ifade etmektedir.[751]

Şehabiyye-i Sugra Medresesi, Ulu Cami'nin batı yönünde yer alır. Sugra medresesinin de aynı dönemde, Kübra medresesini yapan mimarın inşâ ettiği tahmin edilmektedir.[752] Osmanlı kayıtlarından bu devirde sağlam vaziyette ayakta olduğu ve kullanıldığı anlaşılmaktadır.[753] Medreseden günümüze ulaşan hiçbir kalıntı mevcut değildir. Medresenin olması gereken yerde bahçe bulunmaktadır.

Malatya'da Şehabeddin Hızır Mîrzâ Mîrâ tarafından yaptırılan, adını bilmediğimiz bir medrese daha mevcuttur. Bu medrese önce hankâh olup sonradan medrese olarak kullanılmıştır.[754]

---

[746] Sözen, a.g.e., s. 164-167.
[747] Göyünç, a.g.e., s. 12; Göğebakan, a.g.e., s. 160.
[748] Göyünç, a.g.e., s. 13.
[749] Oral, a.g.m., s. 436.
[750] Grenard, a.g.m., s. 551.
[751] Göyünç, a.g.e., s. 14.
[752] Göyünç, a.g.e., s. 13; Sözen, a.g.e., s. 236.
[753] "*Vakf-ı Medrese-i Şehâbiyye-i Sugra Câmi-i Kebir'in cânib-i garbisindedir*." BOA, TD 156, s. 25; Gülsoy-Taştemir, a.g.e., s. 33, 379.
[754] BOA, TD 156, s. 24; Gülsoy-Taştemir, a.g.e., s. 32, 378.

3. 2. EKONOMİK HAYAT

3. 2. 1. Tarım ve Hayvancılık

Selçuklularda iktisadî yapı tarım, hayvancılık, sanayi ve ticaret faaliyetlerine dayanmaktaydı.[755] Türklerin, Anadolu'ya gelmeden önce Orta Asya döneminden itibaren tarımla uğraştıkları bilinmektedir. Tarım daha ziyade şehrin kırsal alanlarında yaygındı. Selçuklular dönemine ait vakıf kayıtlarında geçen Malatya civarında mezraalar, çiftlikler ve araziler bölgede ziraatin gelişmiş olduğunu göstermektedir.[756]

1. yüzyılda yaşayan Strabon, Malatya'nın Kapadokya bölgesinde her tarafında meyve ağaçları olan tek memleket olduğunu, ayrıca burada zeytin ve üzüm üretildiğini ve Helen şarabıyla rekabet eden Monarite şarabı elde edildiğini söyler.[757] Ancak Malatya'da tarım faaliyetleri Türk egemenliğiyle birlikte nüfusun çoğalması ve şehrin gelişmesi ile artmıştır. Bu dönemde nüfusun büyük kısmı geçimini ziraî ürünlerden sağlamaktaydı. Gerek Danişmendliler, gerekse Selçuklular, öncelikle toprakların işletilmesi siyasetini benimsemişlerdir. Danişmendli Emîr Gazi, Malatya'ya hâkim olduktan sonra halkın çok kötü durumda olduğunu görmüş, bunun üzerine çiftçilere tohumluk buğday, koyun ve çift hayvanı dağıttırmıştır.[758]

Malatya'nın ikliminin elverişli olmasıyla yörede tahıl üretimi ve bağ-bahçe ziraati gelişmişti. Selçukluklar döneminde Malatya'da çok sayıda bulunan su değirmenleri, tahıl üretiminin ilerlemiş olduğunu göstermektedir.[759] Tahıl ürünlerinden en çok arpa ve buğdayın üretildiği düşünülmektedir.

Yerleşik hayatın ve medeniyetin tekâmülünü gösteren bağcılık ve meyve yetiştiriciliğinin Selçuklu şehir hayatında önemli bir yeri vardı. Malatya,

---

[755] Refik Turan-Güray Kırpık, "Selçuklu Dönemi Türklerde Sosyal ve Ekonomik Hayat", Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları, T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2007, s. 39.
[756] VGMA, D. No: 584, s. 289; VGMA, D. No: 582/1, s. 69.
[757] Strabon, a.g.e., s. 4.
[758] S. Mihail, II, s. 82-83; Abû'l-Farac, II, s. 359.
[759] VGMA, D. No: 582/1, s. 69, 70.

Konya, Kayseri ve Amasya gibi şehirlerde bu çeşit ziraat yalnız mahsul elde etmek için değil, aynı zamanda halk için bir mesire hayatı ve eğlence vesilesi idi. İdareci sınıf ve halkın ileri gelenleri bağ-bahçe mevsimlerinde, buralardaki evlerine giderek toplantı ve eğlenceler tertip ederlerdi.[760]

Meyvecilik kültürü Malatya'da XI. yüzyıldan itibaren gelişme göstermiştir. Selçuklu Malatyası'nda özellikle kayısı, zerdali, üzüm, erik, armut ve dut üretimi çok yaygın olup bu meyveler, Türklerin Orta Asya'dan beri yetiştirdikleri meyvelerdir.[761] Toprağının, suyunun ve havasının tarıma elverişli olduğu şehirde ziraat kültürü Türk hâkimiyeti ile birlikte gelişme göstermiştir.[762] Vakfiye kayıtlarından da anlaşıldığı gibi Malatya'nın etrafında çok sayıda çiftlikler, bağ ve bağçeler bulunuyordu.[763]

Malatya ve çevresinde sıcak ve soğuk bölge bitkilerinin her ikisi de üretilmekteydi.[764] Şehir, ağaçları ve nehirleriyle ün kazanmıştı.[765] Bol miktarda bulunan üzüm bağları için gerekli su, yeterli derecede bulunuyordu. Malatya'nın dağlardan akan beyaz tatlı suyu meşhurdu.[766] Gazan Han döneminde Fırat'ın geçtiği mevkîde açılan kanallar, Malatya'da tarımın gelişmesine imkân veren suyun ne kadar bol olduğunu göstermektedir.[767] St. Quentinli Simon burada her tür zenginliğin bolca bulunduğunu belirtmektedir.[768] Düz bir araziye sahip olan şehir su, nehir, ağaç ve meyvelikler bakımından oldukça zengindi.[769] Üzüm bağlarının çok olduğu Malatya'da fındık ve badem ağaçları da yetiştirilmekteydi.[770] Ebû'l-Fidâ, Malatya yöresindeki meyve ağaçlarının Müslüman ülkelerinde olduğu gibi tek tek kişilerin malı olmayışına şaşırmaktadır. Zîra bol olan meyveler, sahipsiz

---

[760] M. Akdağ, Türliye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi, I, Ankara, 1979, s. 28.
[761] A. Yuvalı, "Malatya Meyvecilik Gelenekleri Üzerine Bazı Bilgiler", II. BGMST (Malatya/19-21 Ekim 1987), İstanbul, 1988, s. 249-250.
[762] Texier, a.g.e., s. 144.
[763] VGMA, D. No: 582/1, s. 69, 70.
[764] Strange, a.g.e., s. 120.
[765] VGMA, D. No: 582/1, s. 69; el-Kirmânî, Ahbâru'd-Dûvel ve Asâru'l-Evvel fi't-Tarih, Bağdat, 1282, s. 488.
[766] Kazvinî, Asaru'l-Bilâd, s. 379.
[767] Reşidüddin, Mukatebât, s. 246-247.
[768] Simon de Saint Quentin, a.g.e., s. 49.
[769] el-Kâlkâşandî, Subh, IV, s. 132; Halil b. Şahin, Zubdet, s. 52.
[770] el-Istahrî, a.g.e., s. 71, 72, 75.

olup bedava dağıtılmaktaydı.[771] Klasik Müslüman yasalarına göre bir bahçe sahibinin bahçesine bir başkası ağaç dikerse, o ağacın ürününün bir bölümü onun olurdu.[772]

Evliya Çelebi, Malatya'nın çok fazla tahıl ürünleri, sebze ve meyveye sahip olduğuna dikkat çekerek yedi çeşit buğday, kaliteli arpa ve pamuk üretildiğinden söz eder. Selçuklular zamanında dokumacılıkta sayılı merkezlerden olan Malatya'da pamuk üretiminin Osmalılardan önce yaygın şekilde yapıldığı bilinmektedir. Aynı zamanda Malatya dağlarında meşe, pelit (palamut) ve mazı ağaçları bulunur, ovalarında pazı, ıspanak, lahana ve sair sebzeler üretilirdi. E. Çelebi, Malatya'nın yedi çeşit kayısı ve zerdalisi, seksen çeşit armudu, yedi çeşit ayvası, yirmi çeşit elması, üzümü ve kirazını övgüyle anlatır.[773] Darende zerdalisinin İran şehirlerinde bile olmadığını, kurusunun hediye olarak Anadolu'ya, İran'a ve Arap bölgelerine götürüldüğünü belirtir.[774] Seyyah, kış mevsiminin sert geçmesinden dolayı çeltik üretiminin olmadığını ifade etmektedir. Ancak çeltik tarımı bu coğrafyada XIV. yüzyılın ilk yarısından itibaren yapılmış olmalıdır. Zîra bu tarihten sonra Anadolu'da çeltik üretimi oldukça yaygınlaşmıştır.

Kâtip Çelebi, Malatya'nın yazılı elmasının meşhur olduğunu belirtir. Yazı yazıp elmanın üzerine yapıştırılır, birkaç gün güneşte bekletilen elmaya yazının geçtiğini ifade eder.[775]

XVII. yüzyılda Malatya'yı ziyaret eden Polonyalı Simeon, şehirde bol meyve mahsulü olduğunu ve her sene bağ bozumu yapıldığını anlatmaktadır. Şehirde bolluk ve ucuzluğun hâkim olduğundan bahsederken 40 salatalık ve 5-6 karpuz ve 4 ekmeğin birer dirheme, bir okka etin 4 dirheme satıldığını belirtir.[776]

---

[771] Kazvinî, Nuzhet, s. 99, 284; Ebû'l-Fidâ, Takvîm, s. 439.
[772] Cahen, a.g.e., s. 162.
[773] E. Çelebi (1314), IV, s. 14.
[774] E. Çelebi (1999), III, s. 119.
[775] K. Çelebi, Cihânnümâ, s. 195.
[776] Polonyalı Simeon'un Seyahatnâmesi, s. 89.

Hayvancılık tarımın geliştiği yerlerde ziraat ile birlikte bir bütün hâlinde önem arz etmektedir. Daha ziyade konar göçer hayat tarzını benimsemiş Türkmenlerin meşguliyeti ve üretim tarzı hayvancılıktı. Sürülerinin otlak ve beslenme ihtiyaçlarıyla ilgili olarak arayış içinde bulunurlardı.[777] Malatya'da yaşayan halk, özellikle şehrin köy yerleşmelerinde Anadolu'daki diğer Türkmenler gibi başta koyun ve keçiden teşekkül küçükbaş hayvancılık ile uğraşmaktaydı. Küçükbaş hayvancılığa göre daha az önem taşımakla birlikte büyükbaş havyancılık da yapılmaktaydı.[778]

Malatya ve çevresinde arıcılığın tarihi çok eskilere dayanır. Malatya adının Hitit dilinde "Bal" anlamına gelen "Melit"ten türediği kabul edilirse, bölgede bal üretimi Hititler zamanından itibaren veya daha öncesinde yapılmaktaydı.[779] Bu cümleden Malatya balının sonraki dönemlerde olduğu gibi Hititler zamanında da meşhur olduğunu söylemek mümkündür. Ebû'l Ferec, 1244'te Malatya'ya karşı hareket ederek burada ordugâhını kuran Moğol komutanı Yasavur Noyan'ın Malatya'nın ekinlerini, bağlarını ve arılarını imha ettiğinden bahseder.[780] Müverrihin söz konusu kaydından Selçuklular zamanında Malatya ve civarında arıcılığın gelişmiş olduğu anlaşılmaktadır. Evliya Çelebi de dünyanın hiçbir yerinde benzeri olmayan, eşinin sadece Aydos balı olabileceğini belirttiği Malatya'nın bir çeşit beyaz balı olduğunu söyler. Bu dönemde Malatya'dan kırmızı cerreler içinde yaklaşık 100 bin kavanoz süzme bal (asel-i musaffa) İstanbul'a götürülürdü. Osmanlı başkenti İstanbul'un, balı buradan tedarik ettiği görülmektedir. Ayrıca E. Çelebi, bal şerbeti ve Malatya ayva marmelatı (perverde) şerbetinin çok tatlı olduğunu övgüyle anlatır.[781]

---

[777] R. Turan-G. Kırpık, a.g.m, s. 40.
[778] Cahen, a.g.e., s. 162-163; Göğebakan, a.g.e., s. 350-351.
[779] E. H. Sturtevant, a.g.e., s. 114-15; Umar, Türkiye'deki Tarihsel Adlar, s. 561; Akturan, a.g.e., 1973, s. 9.
[780] Abû'l-Farac, II, s. 544.
[781] E. Çelebi (1314), IV, s. 14; Aynı yazar (2001), 4, s. 15.

3. 2. 2. Sanayi

Malatya'da dokumacılık ilkçağlardan itibaren mevcut olup, Arslantepe kazılarından Hitit dönemine ait olduğu anlaşılan "Malatya kolosu" olarak bilinen kalın dokuma giysi çıkarılmıştır.[782] Gerek Bizans hâkimiyetinde gerekse İslâm egemenliğindeyken de Malatya ve civarında dokumacılık gelişerek devam etmiştir. Ham madde olarak daha çok yün ve kıl kullanılarak düz dokuma yaygılar üretilmiştir.[783]

Selçuklular zamanında geniş halk tabakalarının ihtiyacını karşılayan sanayi eşyası tamamıyla yurt içinde yapılıyordu.[784] Bu dönemde sanayide önde gelen şehirlerden biri de Malatya idi. Özellikle pamuklu dokuma sanayi hayli gelişmiş, şehir bu alanda sayılı merkezlerden olmuştur. Çulhacılık (dokumacılık) önemli bir meslek haline gelmiştir. Özellikle beyaz pamuklu dokumanın yaygın olarak yapıldığı şehirde ipekli, yünlü, sof kumaşlar ve halı dokumacılığı da gelişmişti. Genellikle Ermeniler ve Rumlar kırmızı (cramoisy) ve diğer renklerde güzel ve değerli ipekli kumaşlar dokurlardı.[785]

Kösedağ savaşından sonra Moğol korkusundan Malatya'da şehri terk eden muhtelif halk tabakaları arasında dokumacılar da bulunuyordu.[786] II. İzzeddin Keykâvus'un kumandanlarından Ali Bahadır hizmetine aldığı Ağaç-eriler ile Malatya'ya girmek istediğinde şehirdeki çulhalar (dokumacılar) ve başka ayak takımları şehrin kapılarından birini açtıklarında Ali Bahadır ve yanındaki Ağaç-eriler şehre girmişlerdir.[787] Bu kayıtlardan Malatya'da bu tarihlerde dokumacılık ile meşgul olan insan sayısının epeyce fazla olduğu fikrine ulaşılmaktadır. İbn Saîd de Selçuklu şehirlerinden söz ederken her şehirde kumaş tüccarlarının bulunduğunu vurgular.[788]

---

[782] H. C. Başbay, "Malatya 'da Culfacılık ve El Dokumacılığı", I. BGMST (Malatya/22-24 Ekim 1986), İstanbul, 1987, s. 101; Göğebakan, a.g.e., s. 340-341.
[783] el-Kirmânî, Ahbâr, s. 488.
[784] M. Akdağ, a.g.e., s. 31.
[785] Vryonis, a.g.e., s. 182-183, 238.
[786] Abû'l-Farac, II, s. 543.
[787] Abû'l-Farac, II, s. 565; Muhtasarüddüvel, s. 31.
[788] İbn Saîd, Bastü'l-Arz, s. 119.

XIV. yüzyılın ilk yarısında Selçuklu inhitatı yaşanırken Anadolu'da iktisadî ve malî açıdan büyük bir bunalım yaşanmamıştır. Yerleşik hayatın ve medeniyetin genişlemesi nispetinde tekâmül eden sanayi, Anadolu şehirlerinin pek çoğunda istikrara kavuşmuştu. Malatya bu yıllarda sanayi ve ticareti ileri, zengin bir şehir idi. Burada kumaş dokuyan tezgâh (navl) sayısının 12.000 ile 19.000 arasında olduğu şeklinde abartılı bir rakam telaffuz ediilmektedir.[789] Memlûk askerleri bu zengin şehri yağmaladıklarında çok sayıda değerli kumaş ve halı ele geçirmişlerdir.[790] Malatya'da Selçuklu döneminden itibaren dokunan ve Osmanlılara kadar intikal eden halılar arasında, Orta Asya'da Türklerin posta benzer yaygı şeklinde dokudukları düğümlü halılara benzer modeller bulunmaktaydı.[791]

Malatya'da pamuk dokumacılığının geliştiğini vurgulayan E. Çelebi, bir grubun pamuk ipliği eğirdiğini bir grubun da pamuklu bez dokuduğunu ifade etmektedir.[792] Selçuklular zamanında Malatya'da ip eğirme işinin çıkrık denilen ip eğirmek için kullanılan alet vasıtasıyla yapıldığı anlaşılmaktadır. Yörede XIV. yüzyıla ait olduğu tespit edilen çıkrık bulunmuştur.[793]

Türkler arasında ipekli dokuma fazla gelişmemiş, halk dutu daha çok yemek için kullanmıştır. XIX. yüzyılın ilk yarısında Malatya'da bulunan Moltke, burada binlerce dut ağacı olduğunu fakat halkın sadece meyvelerinden istifade etmek için dut yetiştirdiğini belirtmektedir. Bu durumu yadırgayan yazar, Bursa veya Amasya yöresinden ipek böceği tohumlarının getirilerek bölgede ipekçiliğin de gelişmesinin sağlanması gerektiğini vurgular.[794]

---

[789] Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, s. 641.
[790] Ebû'l-Fidâ, Muhtasar, II, s. 418-420; el-Kirmânî, Ahbâr, s. 488.
[791] K. Erdmann, XV. Asır Türk Halısı, Çev. H. Taner, İstanbul, Tarihsiz, s. 86; Neriman G. Kırzıoğlu, Türk Halk Kültüründe Doğu-Anadolu Dokumaları ve Giysileri, Ankara, 1994, s. 36, 40.
[792] E. Çelebi (1314), IV, s. 14; Aynı yazar (2001), 4, s. 15.
[793] Başbay, a.g.m, s. 98.
[794] Moltke, a.g.e., s. 234.

3. 2. 3. Ticaret

Türkler, Anadolu'da idareyi ele geçirmeden önce Bizans'ın izlediği yanlış ve ihmalkâr politika sebebiyle ekonomi adeta zayıflamış vaziyetteydi. Ancak Anadolu'nun en zengin ticaret şehirlerinden biri olan Malatya, altın, gümüş, mücevher ve kıymetli kumaşlarla doluydu.[795] Nitekim Türkler, 1058'de şehri fethetmeden önce şehrin bu özelliğini duymuşlardı.[796]

Yeni fethettikleri yerde bilinçli bir imâr ve iskân siyaseti izleyen Selçuklu sultanları, Anadolu şehirlerinde ekonominin gelişmesini sağlamak için gerekli her türlü çabayı gösterdiler. Bu amaçla bu şehirlere zengin tüccarlar getirttiler. Tüccarların cazibesini kazanmak için de gereken devlet desteği sağlandı. Bilhassa önce ikâmet ettikleri şehirlerdeki gayri menkûllerini satmakta güçlük çekenlere yardım edildi.[797]

Anadolu'daki mücadeleler genel olarak halkın refah durumunu olumsuz etkilese de bazı zamanlarda ticaretin canlanmasına neden olan koşulları doğurmuştur. 1147 yılında III. Konrad komutasındaki Haçlı ordusunun Selçuklu kuvvetleri tarafından Eskişehir'de mağlup edildikten sonra Haçlıların bütün ağırlık ve silahları Selçukluların eline geçti. Böylece Türkler, altın, gümüş ve silah gibi çok sayıda ganimet elde ettiler. Birden Anadolu'ya bolluk ve zenginlik geldi. Ganimetlerle dolan Türk memleketlerinde piyasaya çok fazla mal sürülmüş olmalı ki bu durum özellikle fiyatların düşmesine neden oldu. S. Mihail'in ifadesine göre Türk memleketi, Frankların eşyaları ve para ile doldu, Malatya'da gümüşün değeri kurşun derecesine düştü. Frankların eşyaları Anadolu şehirlerinden İran'a kadar götürüldü.[798] Bu mallar ticaret eşyası olarak para karşılığında satılmış olmalıdırlar.

Selçuklular devrinde milletlerarası ticaret yollarının güzergâhında bulunan Malatya önemli ticaret merkezlerinden biri oldu. Bizans döneminde IX. yüzyıldan itibaren gelişen, Bağdat'tan Trabzon'a ulaşan yol Malatya'dan

---

[795] Köymen, "Anadolu'nun Fethi", s. 99.
[796] Grousset, a.g.e., s. 591.
[797] Koca, ""Diyâr-ı Rûm"un", s. 26, 27.
[798] S. Mihail, II, s. 140.

geçmekteydi.[799] Zamanla şartların değişmesine bağlı olarak Selçuklular zamanında bu yolun Karadeniz'deki durağı Trabzon değil Sinop oldu.[800] Bu dönemde Anadolu'dan İran'a doğu-batı yönünde paralel olarak uzanan iki yol aracılığı ile ulaşım sağlanmaktaydı ve Malatya bu iki yoldan güneyde olanıydı.[801] Ayrıca Basra'dan Bağdat yoluyla Malatya-Sivas-Tokat üzerinden Samsun'a ulaşan kuzey-güney ticaret yolu ile Malatya-Sivas-Ankara üzerinden İstanbul'a ulaşan doğu-batı ticaret yolu aktif olarak işlemekteydi.[802] Bu yollar üzerinde kervan kafileleri aralıksız ticarî eşya taşımaktaydı.[803] Malatya, Anadolu ile Suriye'yi birbirine bağlayan ve iki bölge arasında geçişin yapıldığı en önemli merkezdi.[804] Milletlerarası ticaret kervanlarının yoğun olarak geçmesi ile Malatya'da ticarî hareketlilik artmıştır. Bu vesileyle şehrin komşusu bulunduğu diğer şehirlerle ulaşımını sağlayan yollar üzerinde çok sayıda kervansaraylar, hanlar yapılmıştır. Malatya'ya gelen kervan kafilelerinin burada üretimi son derece yüksek olan tarım ve sanayi ürünleri götürdükleri şüphesizdir. Özellikle Selçuklular döneminde yaygın olan pamuk dokuma bezlerin Malatya dışına satıldığı anlaşılmaktadır.

Malatya'da ticaretin yoğun olarak yapıldığı merkez, şehir surlarının bir kapısını oluşturan Pazar kapısının hemen olduğu yerdi. Pazar yeri şehrin doğusunda yerleşim yerine yakın surların dışında faaliyet göstermekteydi. Selçuklulardan Osmanlılara intikal eden Pazar yerinin mevcudiyetinin uzun süre devam ettiği anlaşılmaktadır.[805]

Pazarın dışında, Malatya'da, şehrin içinde bulunan dükkânların toplanmış olduğu çarşılar da ticaret merkezleri idi. Anadolu Türk şehrinde çarşı, şehrin merkezinde bulunurdu. Ekonomik faaliyetlerin görüldüğü çarşılarda hânelerden çok hanlar ve dükkânlar vardı. Buralarda çeşitli meslek grupları faaliyetlerini icra etmekteydiler. Selçuklular devrinde Malatya çarşıları

---

[799] Özergin, Anadolu Selçukluları Çağında Anadolu Yolları, s. 99 vd.
[800] Sümer, Yabanlu Pazarı, s. 4.
[801] Cahen, Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler, s. 96.
[802] Özergin, a.g.t., s. 58; Vryonis, a.g.e., s. 31; J. Laurent, Byzance Et Les Turcs…, s. 29; İlter, a.g.e., s. 21-22.
[803] M. Akdağ, a.g.e., s. 34-35.
[804] İbn Bîbî, s. 487, 488; F. Sümer, Yabanlu Pazarı, s. 4.
[805] Evliya Çelebi, Pazar yerinin surların dışında olduğunu belirtir. E. Çelebi (1314), IV, s. 10.

ve buradaki dükkân sahipleri veya satıcılar hakkında kaynakların vermiş olduğu malûmat oldukça sınırlıdır. Ebû'l Ferec bir vesileyle Malatya çarşısından söz etmektedir.[806] Selçuklular döneminde çarşılarda yaygın olarak görülen faaliyetlerin Malatya'da da görüldüğü muhakkaktır. Malatya çarşılarında bezzâz, tuzcu, buğdaycı, dokumacı, ayakkabıcı, debbağ gibi satıcı veya meslek erbablarının bulunduğu anlaşılmaktadır.[807] Memlûk kaynaklarında bu dönemde Malatya'da değirmen, han ve 40 dükkân kapasiteli bir kayseriyye olduğu geçmektedir.[808] Osmanlı kayıtlarından XVI. yüzyıl başlarında Malatya'da 228 adet dükkânın bulunduğu kaydedilmiştir. Bunların debbağ, attar, saraç, cûllâh, bezzaz, habbaz, harrat, zerzavatçı, kasap, berber, dellal, bozacı, hamal, hattab, tarakçı, kalaycı, ferraş, natır, eskici, kürekçi gibi muhtelif meslek sahiplerine ait olduğu bilinmektedir.[809] Arada zaman farklı olmasına rağmen bu meslek gruplarının birçoğunun Selçuklu döneminden itibaren Malatya'da faaliyet gösterdiklerini söylemek mümkündür.

O. Turan tarafından neşr ve tercüme edilen Selçuklu dönemine ait Takârîru'l-Manâsib adlı eserde Malatya'da Seyfeddin Sungur Mahallesi cemaatinin, ayan ve ahîlerin tevkî-i hümâyûna itimad etmeleri yazılmıştır.[810] Bu cümleden Malatya'da, sanat, ticaret, iktisat gibi çeşitli meslek alanlarında faaliyet gösteren aynı zamanda bir esnaf teşkilâtı olan ahî teşkilatının mevcut olduğu bilgisine ulaşılmaktadır. Ayrıca Sultan I. Alâeddin Keykubâd tarafından Malatya'ya şıhne tâyin edilen Ahmet adlı kişinin Ahî olması bölgede böyle bir teşkilâtlanmanın şüphesiz var olduğunu göstermektedir.[811]

Selçuklularda ticaretin düzenleniş biçimi, kamu ahlâkı ve halkın denetlenmesi gibi konulardan muhtesibler sorumluydu. Kadının emrinde

---

[806] Abû'l-Farac, II, s. 545.
[807] VGMA, D. No: 584, s. 289; Abû'l-Farac, II, s. 565; Muhtasarüddüvel, s. 31.
[808] el-Makrizî, es-Sulûk, C.4, K.1, s. 446.
[809] Göğebakan, a.g.e., s. 103-104.
[810] Turan, Resmî Vesikalar, s. 50, Farsça metin, s. 65, 66.
[811] Kirmânî, Menâkıb, s. 139-141, Türkçe terc., s. 227-229; M. Bayram, "Selçuklular Zamanında Malatya'da İlmî ve Kültürel Faaliyetler ve Siyasi Boyutları", III. Battal Gazi ve Malatya Çevresi Halk Kültürü Sempozyumu Tebliğler (19-21 Ekim 1988), İstanbul, 1989, s. 70-71.

görev yapan muhtesib, mesleklerle ilgili yönergeyi belirlerdi.[812] Malatya'da muhtesiblerin bulunduğu malûmdur. Bunlardan XIII. yüzyılın başlarında emin sınıfından Şemseddin Ebubekir b. Hacı İbrahim adlı bir muhtesib kayıtlarda geçmektedir.[813]

3. 2. 4. Para

Önemli bir kültür ve ticaret şehri olan Malatya, Türk hâkimiyetinin ilk darp merkezlerinden biridir. Ticaretin temel birimi olan sikke, Malatya'da Danişmendli ve Selçuklu hükümdarları tarafından bastırılmıştır. Danişmendliler, ticarî ilişkileri ve alışveriş akışını kolaylaştırmak nedeniyle olsa gerek bastırdıkları paralarda genellikle Rumca yazıları kullanmışlardır. Danişmendli Gümüştekin Ahmed Gazi, idaresinde bulunan memleketlerin kullanmış oldukları paraları değiştirmemiş, mevcut Rumca paraları kendi adına bastırarak tedavülde kalmalarını sağlamıştır.[814] Aynı şekilde Gümüştekin'in yerine geçen Muhammed ile Malatya'da hüküm süren Aynüddevle ve Zülkarneyn'in bastırdıkları paralarda Yunan alfabesi kullanılmıştır. Aynüddevle'ye ait olan sikkelerde "*Büyük Melik Emir Gazi'nin oğlu Aynüddevle*" ibaresi bulunuyordu.[815] Oğlu Zülkarneyn'e ait olan bakır sikkenin bir yüzünde sakallı bir erkek portresi, diğer yüzünde Arap alfabesiyle "*El-Vasık Zülkarneyn b. Aynüddevle*" ibaresi yer almaktadır. Her iki yüzün çevresinde de dairesel olarak Grek harfleriyle yazılar bulunmaktadır.[816] Sikkenin her iki yüzünde de görülen noktalı dairesel çerçeve içerisinde yer alan "*Muhammed*" damgası ise daha önceden bilinmemektedir. Bu damga

---

[812] Cahen, Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler, s. 193, 195.
[813] VGMA, D. No: 584, s. 289.
[814] P. Casanova, Numismatique des Danichmendites, Paris, 1986, s. 60 vd.; Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, s. 146.
[815] Tuncay Aykut, "Danişmendoğlu Aynüddevle'nin Bakır Sikkesi", Türk Nümizmatik Derneği Bülteni, Sayı 5, (Erişim) http://www.turknumismatik.org.tr/turkish/yayinlar/bultenler/bulten0500/B0500_M02.html, 15 Nisan 2010.
[816] Casanova, a.g.e., s. 81.

babasının ölümünden sonra kardeşlerine karşı uzun süre iktidar mücadelesi veren Nâsıreddin Muhammed Bey'e ait olmalıdır.[817]

Nâsıreddin Muhammed'e ait H. 558 (1162-1163) tarihli bakır sikke bulunmaktadır. Bu sikkenin bir yüzünde yan yana ayakta duran iki insan tasviri ve bu tasvirin etrafında darp tarihi yer almaktadır. Diğer yüzünde ise "*Nâsıreddin Muhammed b. Zülkarneyn b. Aynüddevle*" lakabı yazılıdır.[818]

Nâsıreddin Muhammed'den sonra onun yerine geçen Ebû'l-Kâsım'a ait tarihsiz bir bakır sikke mevcuttur. Paranın bir yüzünde resim, diğer yüzünde "*Fahreddin Kâsım b. Zülkarneyn b. Aynüddevle*" ibaresi bulunmaktadır.[819]

Türkiye Selçuklu hükümdarları tarafından I. Kılıç Arslan'dan II. Mesud dönemine kadar kesintisiz olarak sikke bastırılmıştır. Kuruluş döneminde, üzerinde Bizans'a ait sembol veya motifler bulunan Selçuklu paraları, II. Kılıç Arslan'dan itibaren Selçuklulara has özelliklerle bastırılmaya başlanmıştır. Selçuklular döneminde milletlerarası geçerliliği olan altın ve gümüş paralarla, mahallî tedavülde kıymeti olan bakır paralar kullanılmakta idi.[820] Selçukluların ilk dönemlerinde bastırılan bakır paralara pul ya da fels denilmekteydi. Pulların ağırlıkları değişmekteydi.[821]

1107 yılında I. Kılıç Arslan'ın ölümünden sonra Malatya'da sultan ilân edilen Tuğrul Arslan'ın 1124 yılına kadar şehirde saltanatı devam etmiştir. Ancak bu dönemde Tuğrul Arslan adına kesilmiş herhangi bir sikkeye rastlanılmamıştır.[822]

II. Kılıç Arslan'ın ülkeyi oğulları arasında taksim ettikten sonra Malatya'da hüküm sürmeye başlayan Muizeddin Kayserşah'ın Malatya'da

---

[817] Behzad Butak, XI. XII. XIII. Yüzyıllarda Resimli Türk Paraları, İstanbul, 1947, s. 98; Hüsnü Öztürk, Halûk Perk, "Danişmendliler'den Zülkarneyn'e Ait Bir Sikke ve Üzerinde İlk Kez Görülen Bir Damga", Türk Nümizmatik Derneği Bülteni, Sayı 39-40, (Erişim) http://www.turknumismatik.org.tr/turkish/yayinlar/bultenler/bulten3940/B3940_M03.html, 15 Nisan 2010.

[818] Butak, a.g.e., s. 99.

[819] Butak, a.g.e., s. 100.

[820] Ahmed Ziya, Meskûkât-ı İslâmiyye (Catalogue of Islamic Coins), İstanbul, 1328 (1910), s. 131-136; Turan Atan, Türk Gümrük Tarihi I, Ankara: TTK, 1990, s. 102.

[821] T. Baykara, T. Selçukluları Devrinde Konya, s. 102-103; Halit Erkiletlioğlu, Türkiye Selçuklu Sultanları ve Sikkeleri, Kayseri, 1996, s. 23 vd.

[822] Erkiletlioğlu, a.g.e., s. 43.

adına kestirttiği tarihsiz ve darb yerine rastlanmayan bakır sikkeleri vardır.[823] Kayserşah'a ait üç sikkeden birinin bir yüzünde "e*l-Melik el-Mueyyed Kayser Şah bin Kılıç Arslan*" ibaresi ile diğer yüzünde elinde mızrakla bir hayvan avlayan başı haleli süvari resmi bulunmaktadır. Diğer bir bakır sikkede "*el-Melik el-Muazzam Kayser Şah bin Kılıç Arslan*" ibaresi ile diğer yüzünde aynı süvari tasviri bulunmaktadır.[824] Süvari muhtemelen Melik Kayserşah'ı simgelemektedir. Avlanan hayvan mitolojik bir ejderi tasvir etmektedir. 31 mm. çapında olan bu felsin ağırlığı 11,10 gramdır. Bu sikkelerden başka Kayserşah'a ait gümüş sikkeler görülmemiştir.[825]

Sultan I. Gıyâseddin Keyhüsrev'in Malatya darbhânesinde bastırttığı gümüş ve nısfiye adı verilen yarım dirhemleri bulunmaktadır. Ayrıca tarihi ve darb yeri olmayan veya darb yerinin yazılmayıp tarihin bulunduğu ya da tarihi olmayan Malatya'da kestirilmiş bakır sikkeleri vardır. Bunlardan biri H. 602 (1205-6) tarihlidir. Onun Malatya'da kestirttiği bakır sikkelerin bir yüzünde sağ elinde mızrak tutan süvari tasviri ve onun alt tarafında atın ayakları arasında "*durube Malatya*" yazısının kazdırıldığı görülmektedir. Ayrıca süvarinin sağ ve sol tarafında birbirini tamamlar mahiyette sultanın "Gıyâs" ve "Eddin" şeklinde mahlası yer almaktadır. Diğer yüzünde ise "*el-Minnetillah es-Sultan el-Muazzam Keyhüsrev bin Kılıç Arslan*" ibaresi yer almaktadır. Sikkenin çapı 19 mm. olup ağırlığı 2,05 gramdır.[826] I. Gıyâseddin Keyhüsrev'in H. 603 (1206-7), H. 604 (1207-8), H. 605 (1208-9) ve H. 606 (1209-10) yılllarında Malatya'da bastırttığı gümüş sikkeleri (dirhem) bulunmaktadır. Dirhemler genellikle aded diye belirtilmektedir.[827] Bu dirhemlerden 603 tarihli olan 3,038 gr. ağırlığa sahip olup 605'te darbedilen sikke ise 2,459 gr. gelmektedir. Bu durum Malatya'daki sikkelerin vezninin düşürüldüğünü göstermektedir.[828] Dirhemlerin bir yüzünde "*el-Minnetillah el-İmân en-Nâsır Lidinillah Emîrü'l-Mü'minin*" ibaresi olup etrafında "*durube heze'd-dirhem bi medineti Malatya*

[823] Nezihi Aykut, Türkiye Selçuklu Sikkeleri I, İstanbul, 2000, s. 106.
[824] İsmail Galib, Takvîm-i Meskûkât-i Selçûkiyye, Ankara, 1971, s. 11-12; Aykut, a.g.e., s. 235-238.
[825] Erkiletlioğlu, a.g.e., s. 60.
[826] Aykut, a.g.e., s. 116, 138, 384-386; Erkiletlioğlu, a.g.e., s. 67, 83.
[827] Baykara, I. Gıyaseddin Keyhusrev, s. 56.
[828] Aykut, a.g.e., s. 173, 183.

sene selase/erbae/hamse ve sittemie" yazmaktadır. Diğer yüzünde "*es-Sultan el-Muazzam Gıyâsü'd-dünya ve'd-din Ebu'l-Feth Keyhüsrev bin Kılıç Arslan*" şeklinde sultanın elkabıyla birlikte adı bulunmaktadır.[829]

I. Alâeddin Keykubâd döneminde sultan adına Malatya'da kestirilmiş H. 618 (1221-22), H. 619 (1222-23) ve H. 623 (1226) tarihli bakır felsler mevcuttur. Anlaşıldığı gibi bu sikkeler I. Alâeddin Keykubâd'ın saltanatının ilk yıllarına aittir.[830]

XII. ve XIII. yüzyıl kayıtlarında Malatya'da sultanî tabir edilen gümüş sikkelerden ve altın dinardan söz edilmektedir.[831] II. İzzeddin Keykavus, IV. Rükneddin Kılıç Arslan ve II. Alâeddin Keykubâd'ın müşterek saltanatı sırasında H. 647 (1249-50) / H. 657 (1259) yılları arasında üç kardeşin adına Konya, Kayseri, Lulua, Malatya ve Sivas'ta basılmış sikkeler bulunmaktadır. Bunlardan bir dinar, iki dirhem Malatya'da basılmıştır. Dinar H. 655 (1257) tarihli olup dirhemlerden biri H. 650 (1252-53) ve diğeri H. 655 (1257) tarihlidir. H. 655 tarihli dirhem 23 mm. çapında 2.90 gr. ağırlığındadır. Dirhemin bir yüzünde "*es-Selâtin el-Azam İzze'd-dünya ve'd-din Keykavus ve Rükne'd-dünya ve'd-din Kılıç Arslan ve Alâü'd-dünya ve'd-din Keykubâd Berahin Emîrü'l-Mü'minin*", diğer yüzünde "*La ilahe illallah Muhammed Resulallah el-İmam el-Musta'sım Billah Emîrü'l-Mü'minin fi sene hamse hamsin sittemie durube Malatya*" yazmaktadır. *"Berahin Emîrü'l-Mü'minin"* unvanı ilk defa bu sikkelerde geçmektedir.[832]

IV. Rükneddin Kılıç Arslan'ın müstakil saltanatı döneminde Malatya'da H. 656 (1258), H. 657 (1259), H. 660 (1261-62), H. 661 (1262-63) tarihli dirhemler basılmıştır.[833] Bunlardan H. 656 ve 657 tarihli dirhemler 22 mm. çapındadır. Diğer dirhemler hakkında malûmat mevcut değildir. Ancak H. 656 tarihli dirhemin çapından başka diğer özellikleri ile ilgili bilgiler bulunmaktadır.

---

[829] Galib, a.g.e., s. 20; Aykut, a.g.e., s. 66, 370-377; Erkiletlioğlu, a.g.e., s. 80-81.
[830] Erkiletlioğlu, a.g.e., s. 118.
[831] S. Mihail, II, s. 82, 263-264, 277; Abû'l-Farac, II, s. 359, 544, 563; Muhtasarüddüvel, s. 21, 30; Reşidüddin, Câmiu't-Tevârih, II, s. 1104.
[832] İbrahim Artuk, "II. Keyhüsrev'in Üç Oğlu Adına Kesilen Sikkeler", Malazgirt Armağanı, Ankara: TTK, 1993, s. 269, 277; Erkiletlioğlu, a.g.e., s. 164, 167, 174.
[833] Erkiletlioğlu, a.g.e., s. 186, 189, 195, 195.

2,9 gr. ağırlığında olan dirhemin bir yüzünün ortasında "*el-Minnetillah*" ve onun etrafında "*durube Malatya fî sitte ve hamsin ve sittemie*" yazmaktadır. Diğer yüzünde "es-*Sultanu'l-Azam Rükne'd-dünya ve'd-din Ebu'l-Feth Kılıç Arslan bin Keyhüsrev*" ibaresi yer almaktadır.[834]

IV. Kılıç Arslan'ın ölümünden sonra H. 664 (1266) yılında tahta çıkan Gıyâseddin Keyhüsrev'in aynı yıl Malatya'da adına kesilmiş dirhem bulunmaktadır.[835] Malatya'da son olarak Sultan II. Mesud adına H. 691 (1292) ve H. 693 (1293-1294) yıllarında dirhemlerin kesildiği görülmektedir.[836] Bu tarihten sonra Malatya'da Selçuklu sultanları adına bastırılmış sikkelere rastlanmamaktadır. Ancak Selçuklu Devletinin muhtelif yerlerinde sadece Selçuklu sultanları veya İlhanlı hanlarının adı ile müşterek basılan sikkeler bir süre daha tedavülde kalarak kullanılmışlardır.

3. 2. 5. Yollar ve Geçitler

Malatya, tarihten bugüne, Doğu Anadolu'da kuzey-güney ve doğu-batı yollarının kesiştiği noktada yer alan askerî ve iktisadî öneme sahip büyük bir merkezdir. Tabiatın göstermiş olduğu doğal yol güzergâhı üzerinde kurulması yolların buraya ulaşmasına imkân verir.[837]

Malatya'yı batıya, doğuya, kuzeye ve güneye bağlayan yollar vardır. Bunlardan biri kuzey yönünde olup, Bağdat'tan başlayarak Malatya, Elazığ, Sivas, Tokat ve Amasya'dan geçen, Samsun'da son bulan Karadeniz yoludur.[838] İkincisi Malatya, Göksun, Kayseri, Aksaray, Yalvaç, Dinar, Aydın yönünden Efes'e ulaşan batı yoludur.[839] Diğer yollar ise Malatya'nın çıkış

---

[834] Erkiletlioğlu, a.g.e., s. 186.
[835] Erkiletlioğlu, a.g.e., s. 210.
[836] Erkiletlioğlu, a.g.e., s. 249, 250.
[837] Fırat nehrinin, Yunanlılar tarafından Melas, Araplar tarafından Kubakib ve Türkler tarafından Tohmasuyu adı verilen kolu üzerinde kurulan Malatya, büyük nehirlerin vadisinden geçen doğal ulaşım hattında yer almaktadır. Bkz. Abû'l-Farac, I, s. 9; Afif Erzen, Doğu Anadolu ve Urartular, Ankara: TTK, 1984, s. 6.
[838] Albert Gabriel, Monuments Turcs d'Anatolie II, Paris, 1934, s. 165.
[839] Nezahat Baydur, Kültepe (Kaneş) ve Kayseri Tarihi Üzerine Araştırmalar, İstanbul: İ.Ü. Edebiyat Fak. Yayınları, 1970, s. 24.

noktası olduğu, güney tarafından, Maraş istikâmetinde İskenderun'a açılan, doğudan Fırat'ı geçerek Elazığ ve Diyarbakır'a bağlanan yollardır. Böylece Malatya, eski devirlerden itibaren doğuda, Anadolu'nun güvenliğini sağlayan anahtar durumunda idi.[840]

Yapılan araştırmalar, Anadolu ile Mezopotamya arasında işleyen ve Malatya'dan geçen en eski kara yolunun Hititlerden önce kullanıldığını ortaya çıkarmıştır. Hititler devrinde de kullanılan bu yolun Hattuşaş-Kültepe-Gürün-Darende-Malatya-Samsat üzerinden Urfa'ya vardığı ve buradan ikiye ayrılarak bir kolun batıya Kargamış ve Halep'e diğerinin Nusaybin üzerinden doğuya Asur ve Babil'e gittiği tahmin edilmektedir.[841] Bu yol vasıtasıyla Anadolu ile Mezopotamya arasında ticaret ve kültür alışverişi sağlanmaktaydı.

Yine Eskiçağda doğu ile batıyı bağlayan iki büyük ticarî ve askerî yol, Urfa'yı kat ederek Samsat yanından Fırat'ı geçtikten sonra Malatya'ya varıyor ve oradan iki kola ayrılıyordu. Bir kol Sivas ve Ankara üzerinden İznik yolu ile Marmara'ya, diğer kol Kayseri-Konya üzerinden Manisa'ya ulaşıyordu.[842]

Malatya, coğrafî bakımdan çok uygun yerde bulunması ve savunma bakımından üstün özelliklere sahip olması ile Roma ordularının uğrak yeri haline geldi. Kapadokya'yı korumak için Malatya ve Samsat'a lejyonlar yerleştirildi.[843] Fırat nehrinin doğu ve batıyı birbirinden ayırması ile Roma'nın doğu sınırlarını koruyan askerî yolların merkezi olarak Malatya'nın önemi daha da arttı. Bu askerî yollar Urfa ve Malatya'dan geçerek, bugün su altında kalan Tomisa'ya kadar uzanan büyük kervan yolunun doğu kısmı ile karışmıştır.[844]

---

[840] Şerif Baştav, "Ortaçağ'da Malatya'nın Jeopolitik Durumu", Türk Kültürü Araştırmaları, XXXI/1-2 (1995), s. 55.

[841] Kınal, a.g.e., s. 169; Aynı yazar, "Şuppiluliuma'nın Suriye Seferleri", Belleten, XI/41 (1947), s. 4.

[842] Işıltan, Urfa Bölgesi Tarihi, Başlangıçtan 825'e Kadar, İstanbul: İ.Ü. Edebiyat Fak. Yayınları, 1960, s. 3.

[843] M. P. Charlesworth, Trade-Routes And Commerce of The Roman Empire, Hildesheim, 1961, s. 81, 100, 105; Baydur, a.g.e., s. 100.

[844] J. G. C. Anderson, "The Road-System of Eastern Asia Minor with the Evidence of Byzantine Campaigns", The Journal of Hellenic Studies, 17 (1897), s. 24-26; Ramsay, a.g.e., s. 56; Ş. Günaltay, Yakın Şark IV, II. Bölüm, s. 589; R. Grousset, a.g.e., s. 91.

Batıya giden eski Roma yollarının büyük çoğunluğu mesafe taşlarından izlenebilmekteydi. Yolların kenarına dikilen taşlar ile büyük bir askerî karargâh olan Malatya'ya olan uzaklık gösterilirdi.[845]

Roma ve Bizans döneminde Anadolu'yu güneye bağlayan Toros'un doğusunu aşarak Kommagene'ye ulaşan üç yol olduğu bilinmektedir. Bu yollar bugünkü Göksun ile Afşin'den Maraş'a ve Malatya'dan doğru güneye inerek Polat-Adıyaman üzerinden Samsat'a giden yollardır.[846]

Bizans, V. yüzyıldan itibaren Sasanî ve Arap taarruzlarına karşı Fırat havzası boyunca bir savunma hattı kurdu.[847] Bu savunma hattının başlıca merkezî olan Malatya, Emevîler döneminde Arap hâkimiyetine geçerek devletin Bizans ile en önemli sınırını teşkil etti. Bu özelliği itibarıyla Malatya, Anadolu'ya geçişi sağlayan kapı ve Bizans'a karşı düzenlenen savaşlarda İslâm ordusunun güzergâhı oldu.[848]

Bizans döneminde IX. yüzyıldan itibaren gelişen Bağdat'tan Trabzon'a ulaşan yol Malatya'dan geçmekteydi.[849] Zamanla şartların değişmesine bağlı olarak Selçuklular devrinde bu yolun Karadeniz'deki durağı Trabzon değil Sinop oldu.[850]

Selçuklular zamanında, Anadolu'dan İran'a doğu-batı yönünde paralel olarak uzanan iki yol aracılığı ile ulaşım sağlanmaktaydı ve Malatya bu iki yoldan güneyde olanıydı.[851] Bu dönemde Basra'dan Bağdat yoluyla Malatya-Sivas-Tokat üzerinden Samsun'a ulaşan kuzey-güney ticaret yolu ile Malatya-Sivas-Ankara üzerinden İstanbul'a ulaşan doğu-batı ticaret yolu aktif

---

[845] Ramsay, a.g.e., s. 47.
[846] Ramsay, a.g.e., s. 305.
[847] Abdülkadir Yuvalı, "Fırat Havzasının Türk Tarihindeki Yeri", Türk Kültürü, XXIV/273 (Ocak 1986), s. 3.
[848] Belâzurî, a.g.e., s. 221.
[849] M. Kemal Özergin, Anadolu Selçukluları Çağında Anadolu Yolları, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1959, s. 99 vd. Bu güzergâhta Amasya-Tokat-Sivas-Malatya yolu mevcuttur. Bizans imparatoru Romen Diyojen, Malazgirt yenilgisinden sonra bu yolu kullanarak geri dönmüştür. Önce Tokat'a gelen imparator, daha sonra Malatya'ya kaçmıştır. Wittek, a.g.m., s. 235.
[850] Faruk Sümer, Yabanlu Pazarı, s. 4.
[851] Cahen, Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler, s. 96.

olarak işlemekteydi.[852] Ayrıca Malatya güneydoğudan Anadolu ile Suriye'yi birbirine bağlayan ve iki bölge arasında geçişin yapıldığı en önemli merkezdi.[853] Malatya'yı Bağdat'a bağlayan güzergâhın siyasî ve askerî açıdan önemini vurgulayan İbn Bîbî'ye göre, Abbasî halifesinin Sultan I. Alâeddin Keykubâd'a gönderdiği elçi, bu yolu izlemiş ve Sivas üzerinden Kayseri'ye ulaşmıştır.[854]

Doğudan Anadolu'ya yönelen yolların geçiş noktasını oluşturan geçitlerden biri Malatya Geçidi'dir. İran'dan batıya, Basra körfezinden Fırat-Dicle istikâmeti ile kuzeye açılan yollar, bu derbentten geçmek suretiyle Anadolu'ya ulaşırlardı. İlk çağlarda Afşin, Maraş ve Malatya'dan Kommagene'ye açılan geçit, Bizans ve Emevîler döneminde de bilinmektedir.[855] Bu geçit, bugün Malatya'yı güney ve batıdan kuşatan iki dağ şeridinin arasında, Maraş'ı Malatya'ya bağlayan yol üzerinde uzanan Sürgü Kasabasında Reşadiye Geçidi olarak bilinen yerdir.[856]

Reşadiye Geçidi'nin kuzeyinde Elbistan ve Darende yönünden Malatya'ya uzanan yol üzerinde bir geçit daha mevcuttur. Bu geçit, tam olarak Akçadağ-Polat civarında, Nurhak dağlarının aşıldığı Tohma ırmağı ile Sultansuyu arasındadır. Osmanlılar döneminde Mısır seferine çıkan Yavuz Sultan Selim'in orduları Malatya'ya bu geçit üzerinden geçmişlerdir. Güneye doğru ilerlerken de Reşadiye Geçidi'ni kullanmışlardır.[857]

---

[852] Özergin, a.g.t., s. 58; S. Vryonis, a.g.e., s. 31; J. Laurent, Byzance Et Les Turcs Seldjoucides Dans L'Asie Occıdentale, Paris, 1913, s. 29; İlter, a.g.e., s. 21-22.
[853] İbn Bîbî, s. 487, 488; Türkçe terc., s. 41; F. Sümer, Yabanlu Pazarı, s. 4.
[854] İbn Bîbî, s. 256; Türkçe terc. s. 275; Özergin, a.g.t., s. 99.
[855] Abû'l-Farac, I, s. 184.
[856] Ramsay, a.g.e., s. 428.
[857] Göğebakan, a.g.e., s. 1-2.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DİNÎ VE İLMÎ HAYAT

4. 1. ŞEHİRDEKİ DİNÎ HAYAT

4. 1. 1. Müslümanlar

Selçuklular döneminde Malatya halkı Müslüman Türkler ile Hıristiyan Ermeni ve Süryanîlerden oluşmaktaydı. Bu durumda halkın, dinî özellikleri bakımından ikiye ayrılmış durumda olduğu anlaşılmaktadır. Malatya'daki Müslüman nüfusu Türklerin oluşturmalarından dolayı Müslümanlar olarak zikredilen gruptan kastedilen Türklerdir.

XII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Malatya'da yaşayan halkın büyük çoğunluğu Türklerden oluşuyordu. Danişmendli ve Selçuklular arasında birkaç defa el değiştiren şehir, Anadolu'da Türk egemenliğinin erken tesis edildiği yerleşim yerlerindendir. Bu nedenle Türklerin buraya yerleşmeleri ve sayı bakımından yerli nüfusun önüne geçmeleri XII. yüzyılın başlarına kadar gitmektedir.

Anadolu'ya gelen Türklerin hepsi gelmeden önce Müslümanlığı kabul etmişlerdi.[858] Malatya'ya gelip yerleşen Türk halkı Müslüman olup, başka dinden olanlara rastlanılmamaktadır. Türkler, Müslümanlığa geçerken çoğunluk olarak Sünnî mezhebini benimsemişlerdir. Buna bağlı olarak da Anadolu'daki Türk halkı büyük oranda Sünnî mezhebindendir.

Türkler, Müslüman olmakta samimi oldukları kadar eski inanç ve geleneklerini de bırakmamışlardır. Bu inancın tesiri daha çok Türk şeyhler tarafından kurulan zâviyeler etrafında yaşayan ve bu şeyhlerin Asya'dan Anadolu'ya taşıyıp geliştirdiği fikir hareketlerinde görülmektedir. Selçuklular döneminde Malatya'daki Türklerin mezhep olarak hangi mezhebi benimsediklerine dair dönemin kayıtlarında net ifadeler yer almamaktadır. E.

---

[858] **Sümer, "Türkiye Kültür Tarihine Umumi Bir Bakış", s. 218.**

Çelebi ise, Osmanlı döneminde Malatya halkının genellikle Şafii ve Hanefi mezhebine ait Müslüman Türklerden oluştuğunu ifade etmektedir.[859]

Bilhassa Hanefi mezhebi üzerine hayatlarını idâme ettiren Türklerin yaşam alanlarının her safhasında Türk kültürü ağırlıklı olarak etkili olmuştur. Bununla birlikte şehirlerdeki medreselerdeki eğitim vasıtasıyla İslâm kültür ve düşünce sistemi yayılmış, özellikle şehirde yaşayanlar bu cereyandan daha çok etkilenmişlerdir. Bu bağlamda Malatya'daki Şehabiyye-i Kübra ve Şehabiyye-i Sugra medreseleri İslâm ilimlerinin tahsil edildiği, Selçuklular döneminde doğunun önemli medreseleridir.

Selçuklular zamanında Malatya'da Vefâîlik tarikatına mensup Türklerin olduğu bilinmektedir.[860] Ancak Türklerin tamamının hangi tarikata mensup oldukları belli değildir. E. Çelebi, Malatya'da Halvetî, Celvetî, Gülşenî, Rûşenî, Nakşibendî, Kadirî, Ra'î, Rufa'î ve Bektâşî tekkelerinin olduğundan söz eder.[861] Bu tekkelerin birçoğunun temelleri büyük ölçüde Selçuklular döneminde atılmıştır. Nitekim tekke dünyası, tasavvufî kültürün en parlak çağını yaşadığı Selçuklular devrinde gelişmiştir.[862]

4. 1. 2. Gayrimüslimler

Türk hâkimiyeti devrinde Malatya'da yaşayan Gayrimüslimlerin tamamı Hıristiyandı. VIII. yüzyıla kadar Malatya'da Gayrimüslim nüfus çoğunlukla Rumlar ve Süryanîlerden oluşmaktaydı. Bu tarihten itibaren Bizans tarafından sürülen Ermeniler, doğuda genellikle sınır bölgelere yerleştirildiler. Bunlardan bir kısmı Malatya'ya gelerek burada iskân etti.[863] Kısa sürede şehirde Ermeni nüfusun Rum nüfusun önüne geçtiği anlaşılmaktadır. Aynı yüzyılda Malatya,

---

[859] **E. Çelebi (2001), IV, s. 18.**
[860] **BOA, TD 156, s. 42; Gülsoy-Taştemir, a.g.e., s. 53, 396.**
[861] **E. Çelebi (2001), IV, s. 13.**
[862] **Kara, a.g.e., s. 67.**
[863] **S. Mihail, I, s. 46, 66, 86, 92.**

Maraş ve Erzurum'daki Ermeni ve Monofizit Süryanîlerden bir kısmı Bizans tarafından Trakya'ya yerleştirildiler.[864]

XI. yüzyılda Malatya'da daha çok Ermeni ve Süryanî nüfus yaşamaktaydı.[865] Bu yüzyılın başlarında Bizans'ın Doğu Anadolu'yu istilâ etmesiyle burada yaşayan Ermeni halk, güneydoğuya göç etmeye devam etti; Malatya, Maraş ve Urfa bölgesine yerleştiler. Selçuklular zamanında Malatya'da yaşayan Gayrimüslim unsurun arasında kaynaklarda Rumlardan söz edilmemektedir. Şehirde büyük ölçüde Ermeniler ve Süryanîler yaşamaktaydı.[866] Hıristiyanların yanı sıra Malatya'da Yahudi nüfusun bulunduğuna dair kaynaklarda her hangi bir bilgi bulunmamaktadır.

Selçuklular devrinde Malatya'da Hıristiyan cemaatin arasında baskın grup olarak Süryanîler görülmektedir. Süryanîler, Doğu ve Batı Süryanîleri olmak üzere kendi aralarında ikiye ayrılmışlardı. Doğu Süryanîleri, V. yüzyılın başlarında ortaya çıkmış, Bizans kilisesinin baskısıyla doğu sınırlarına göç etmek zorunda kalan Nasturîler olup Sasanîlere iltica etmişlerdir.[867] Suriye kökenli olan Batı Süryanîlerine ise VI. yüzyıldan itibaren mezhep içinde önemli bir yeri olan Yakub Baredeus'un anısına Yakubîler deniliyordu.[868] Yakubîler, İsa'nın tam bir insan ve tam bir Tanrı olduğunu, onda bulunan insanlık ve Tanrılık özelliklerinin değişmeksizin birleştiğini ve birbirinden ayrılamaz olduğunu savunmaktadırlar. 451 yılında Kadıköy'de toplanan konsilin aldığı karar neticesinde mahkûm edilen bu Monofizit görüş, onların Ortodoks kilisesinden ayrılmalarına neden oldu. Antakya, Halep, Harran, Rakka ve daha sonra Malatya, söz konusu Süryanîlerin önemli merkezleri haline geldi.[869]

---

[864] P. Charanis, The Armanians in the Byzantine Empire, s. 15; Aynı yazar, "Ethnic Changes in the Byzantine Empire in the Seventh Century", s. 30-31; Aynı yazar, "Observations on the Demograpy of the Byzantine Empire", s. 457.
[865] Vryonis, a.g.e., s. 53.
[866] Cahen, The Formation of Turkey, s. 123.
[867] Levent Öztürk, Asr-ı Saadet'ten Haçlı Seferlerine Kadar İslâm Toplumunda Hıristiyanlar, İstanbul: İz Yayıncılık, 1998, s. 66.
[868] Öztürk, a.g.e., s. 79-80.
[869] Nesim Doru, Doğu'dan Batı'ya Köprü Süryanîler, Ankara: Dipnot Yayınları, 2007, s. 18.

Malatya'da yaşayan Gayrimüslimlere, ihtida edip Müslüman olmaları konusunda her hangi bir baskı uygulanmamıştır. Kendi dinlerini rahatça yaşama fırsatı bulmuşlardır. Gerek Danişmendliler, gerekse Selçuklular zamanında, Müslümanlar ile eşit muamele gören Hıristiyan halkın ibadetlerine ve ibadet mekânlarına müdahale edilmemesine özen gösterilmiştir. Selçuklu sultanı II. Kılıç Arslan'ın Süryanî Mihail'e karşı dostça tutumu da Türklerin din, ırk ve kültür farkı gözetmeden bütün insanlara samimiyetle ve dostça yaklaştıklarının en güzel örneğidir.[870]

Malatya'da yaşayan Gayrimüslim grupların Müslüman olduklarına dair her hangi bir bilgi mevcut değildir. Ancak toplu şekilde olmasa da birey bazında bunu söylemek mümkün olabilir. Hıristiyan cemaat genellikle kendi dinî ve örfî vecibelerine uygun olarak yaşamışlardır. Ancak Türklerin çoğunlukta olması ve Türklerle içiçe yaşamayı kabul etmeleri, üzerlerinde Türk-İslâm kültürünün tesirini taşımalarına sebep olmuştur.

4. 2. DİNÎ MEKÂNLAR

4. 2. 1. Camiler, Mescidler

Ulu Cami

Malatya'da Türk hâkimiyetinden önce daha İslâm döneminde cami yapılmıştır. Abbasî halifesi Mansur H. 139 (756-757) yılında Bizans tarafından tahrip edilen Malatya'yı yeniden inşâ ettirdiğinde şehrin yıkılan camisini de tamir ettirmiştir. Ancak Malatya'nın tekrar Bizans egemenliğine geçmesiyle İslâm döneminin yapıları sonraki döneme intikal edememiştir.[871]

Müslüman-Türk kültürünün sembolü olarak Selçuklular döneminde hemen hemen her yerde bir Ulu Cami inşâ edilmiştir. Bunun en güzel örneklerinden biri de Malatya'daki Ulu Cami'dir. Selçuklu döneminin bilinen en eski ve en önemli yapısı olan cami, Malatya surlarının içinde, şehrin

---

[870] S. Mihail, II, s. 263-264.
[871] Belâzurî, a.g.e., s. 223, Türkçe terc. 268-270.

doğusuna yakın bir mevkîde, Şehabiye Medresesi karşında yapılmıştır.[872] Cami-i Kebir de denilen Ulu Cami'nin yapılış tarihiyle ilgili bu zamana kadar muhtelif tarihlere işaret edilmektedir. Bunlardan en çok, caminin Sultan I. Alâeddin Keykubâd zamanında 1224 (621) yılında Ahmed b. Yakub ve Yakub b. Ebubekir el-Malatî tarafından yaptırıldığı hususunda müşterek bilgiler ortaya konulmuştur. Caminin sağ tarafındaki kemer ayağında "*amele Yakub bin Ebubekir el-Bennan el-Malatî*" yazısı bulunmaktadır. Yazıların altında geçen "*kitaben Ahmet bin Yakub*" ibaresi, yazıların Ahmet bin Yakub tarafından yazıldığını göstermektedir.[873] Buna göre Yeni Malatya'da Saray mahellesinde dar bir sokakta, Saray Camii veya Alibey Camii denilen yeni ve basit olan caminin duvarında bulunan kitâbenin Ulu Cami'den getirildiği ve bu camiye ait olduğu ileri sürülür. Aynı zamanda kitâbedeki "*H. 621 (1224) yılı Muharrem ayının başlarında Keykubâd'ın emri ile Mansur b. Yakub adlı kimse tarafından yaptırıldı*" ibaresine dayanılarak Ulu Cami'nin mezkûr tarihte yapıldığı teyid edilir.[874] Bununla birlikte caminin XIII. yüzyıl başlarında inşâ edildiği, ancak H. 621 tarihli kitâbenin 150×60 cm gibi büyük bir boyuta sahip olması nedeniyle Ulu Cami'ye ait olamayacağı göz önünde bulundurularak bir kale kitâbesi veya Selçuklu yapılarından birine ait bir kitâbe olabileceğinin daha kuvvetli bir ihtimal olduğu belirtilmektedir.[875] Buna karşın Malatya Ulu Cami'nin iki kısım olup, müteaddit sütunlara dayanan uzun kemerlerle yapılmış olan birinci kısmının yapılış itibarı ile Harput'taki Ulu Cami ile hemen hemen aynı olduğu iddia edilir. Bu sebeple caminin bu kısmının XII. yüzyıl başlarında inşâ edilmiş, Danişmendlilere ait bir eser olabileceği, ancak ikinci kısmın ise tamamen Selçuklu tarzı olduğu ileri sürülmüştür.[876]

---

[872] VGMA, D. No: 582/1, s. 69.

[873] Grenard, a.g.m., s. 550; Ahmet Şentürk vd, Malatya Camileri, Malatya: Yeni Malatya Matbaası, 1992, s. 80; Aynur Durukan, "Eski Malatya Ulu Cami", Türkiye İş Bankası Kültür ve Sanat Dergisi, S. 16 (Aralık 1992), s. 7.

[874] Yalvaç, "Eski Malatya Ulu Camii", s. 27; M. Oluş Arık, "Malatya Ulu Camiinin Aslî Plânı ve Tarihi Hakkında", Vakıflar Dergisi, S: VIII, Ankara, 1969, s. 143-144; Suut Kemal Yetkin, Türk Mimarîsi, Ankara, 1970, s. 38; Başgelen, a.g.e., s. 6; O. Aslanapa, Türk Sanatı II Anadolu Selçuklularından Beylikler Devrinin Sonuna Kadar, İstanbul, 1973, s. 46-50.

[875] Eskici, a.g.t., s. 46 vd.; Aynı yazar, "Malatya", s. 263.

[876] Z. Oral, "Malatya Kitâbeleri ve Tarihi", s. 437.

Malatya evkâf defterindeki "*Evkâf-ı Câmi-i Kebîr der bâtın-ı Malatya ki merhumu'l-mağfurleh Keykâvus bin Keyhüsrev mü'essisdir*" şeklinde geçen kayda göre cami, Keykâvus b. Keyhüsrev döneminde inşâ edilmiştir.[877] Bununla birlikte babalarının adı Keyhüsrev olan iki Keykâvus vardır. Bunlardan biri I. İzzeddin Keykâvus (1211-1220) diğeri II. İzzeddin Keykâvus (1246-1249, 1262'ye kadar kardeşleri ile müşterek)'tur. Cami, II. İzzeddin Keykâvus zamanında tamir edildiğine göre I. İzzeddin Keykâvus döneminde yaptırılmış olmalıdır.

Ulu Cami'de Selçuklular döneminden günümüze kadar bir takım tamir, restore ve ilâveler devam etmiştir. Yapılan bu çalışmalarla ilgili bilgi veren kitâbeler, caminin muhtelif kısımlarında bulunmaktadır. Batı portalindeki kitâbeden bu portalin II. İzzeddin Keykâvus zamanında H. 645 (1247) yılında Şehabeddin İlyas b. Şehabeddin Ebubekir adlı bir kimse tarafından Hüsrev adlı bir mimara yaptırıldığı anlaşılmaktadır. Doğu portalindeki kitâbeye göre H. 672 (1273-74) yılında yine Hüsrev adlı mimara, caminin tecdid ettirildiği belirtilmektedir.[878] Ankara Etnografya müzesinde Ulu Cami'ye ait bir kitâbe bulunmaktadır. Caminin orijinal ahşap minberinin üzerinde yer alan bu kitâbede caminin yapılmasını Ebû'l-Vefa Azizi emretti denilmektedir. Tarihsiz olan kitâbenin caminin aslî yapılış zamanına mı, tecdid edildiği zamana mı ait olduğu bilinmemektedir.[879]

Ulu Cami, çevresi revaklı ve iç avlusunun dört yanında birer eyvan ile karakterize olan kısaca "dört eyvanlı plân" olarak adlandırılan mimarî özelliği ile tıpkı Selçuklu dönemi İran'daki cami yapılarını andırmaktadır. İç avlu caminin takriben ortasında 10.25x14 m. büyüklüğünde dörtgen şeklindedir.[880]

---

[877] BOA, TD 156, s. 3; Gülsoy-Taştemir, a.g.e., s. 2, 357; Malatya Ulu Cami ile ilgili çalışma yapan Y. Keskin, mimarî özellikler ve tarihî belgeleri dikkate alarak caminin aynı sultan zamanında yapıldığını ifade etmektedir. Bkz. Keskin, "Malatya Ulu Camii'in Aslî Hali", 9. Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi (İstanbul 23-27 Eylül 1991), Bildiriler, C. II, Ankara, 1995, s. 370-371.

[878] Grenard, a.g.m., s. 549-550; Gabriel, Voyages Archeologiques Dans La Turquie Orientale, s. 352; Arık, a.g.m., s. 141; T. T. Rice, a.g.e., s. 202, 204, 208; Durukan, a.g.m., s. 7.

[879] Gabriel, Voyages Archeologiques Dans La Turquie Orientale, s. 353; Z. Oral, "Anadolu'da San'at Değeri Olan Ahşap Minberler, Kitabeleri ve Tarihçeleri", Vakıflar Dergisi, S: V, Ankara, 1962, s. 50.

[880] Yalvaç, "Eski Malatya Ulu Camii", s. 22.

Caminin yapımında Anadolu'da genellikle kullanılan taş malzemenin aksine İran'da olduğu gibi tuğla malzeme kullanılmıştır. Bütün bu özellikleriye Malatya Ulu Cami, Anadolu'da, Büyük Selçuklu Devleti cami geleneğini yaşatan ve temsil eden tek örnek olarak önem kazanmıştır.[881] Nitekim 1835'de Malatya'ya gelen J. Brant, burada İran mimarî sitilinde güzel inşâ edilmiş iki caminin bulunduğunu belirtmektedir. Şüphesiz bu camilerden biri Ulu Cami'dir.[882]

Ulu Cami'nin özgün ve önemli olan kısmı tuğladan inşâ edilmiş olan kubbe-eyvan bileşiminin sağlandığı I. İzzeddin Keykâvus döneminden kalan bölümdür. Caminin biri doğuda diğeri batıda olmak üzere iki taçkapısı mevcuttur. Batı kapısı sonradan, ancak aslî yerinde kurulmuştur. Doğudaki taçkapı, duvarın güney ucundadır. Kıble cephesinin doğu tarafında kubbeli küçük bir mekâna açılan kapatılmış bir kapı bulunmaktadır.[883] Diğer taş malzemenin kullanıldığı yapılar sonraki onarım çalışmalarında ilâve edilmiştir. Ayrıca caminin ilk yapımında XIII. yüzyıl yapılarında çoğu zaman rastlandığı gibi minaresinin olmadığı, sonradan batı cephesinin düzenlendiği sırada eklendiği ortaya çıkarılmıştır.[884]

E. Çelebi'nin Malatya camilerinden bahsederken şehirde on iki cami bulunduğunu, bunların en meşhurunun Ulu Cami olduğunu ifade etmesi XVII. yüzyılda caminin bütün ihtişamını ve büyüklüğünü muhafaza ederek devam ettirdiğini göstermektedir.[885]

Memlûkler ve Osmanlılar döneminde çok defa tamirat geçiren Ulu Cami, en son 2006 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından restore edilmiştir.[886] Onarım ve ilâveler nedeniyle asıl dekor yapıları çok az kalan caminin günümüze ulaşan orijinal firuze yeşil ve turkuvaz çini işlemeleri

---

[881] Gabriel, Voyages Archeologiques Dans La Turquie Orientale, s. 273; Arık, a.g.m., s. 141; Başgelen, a.g.e., s. 6.
[882] Brant, a.g.m., s. 211.
[883] Keskin, a.g.m., s. 365, 369.
[884] Arık, a.g.m., s. 143.
[885] E. Çelebi (1314), IV, s. 13.
[886] H. Karpuz vd., Anadolu Selçuklu Eserleri, C. 2, İstanbul, 2008, s. 155-164.

dikkat çekicidir. Bu işlemeler Selçuklu dönemi dekor ve süsleme tarzını yansıtan en güzel motiflerdir.

Melik Sunullah Camii

Bazı kaynaklarda Karacaköy Cami adıyla geçtiği gibi Âdile Camii olarak da anılan camiye halk arasında halen Vaiz Ocağı veya Vaiz Baba[887] denilmektedir.[888] Battalgazi'de sur içinde Ulu Cami'den belediyeye giden yol üzerinde yer alan bugün Melik (veya Şeyh) Sunullah Camii ve türbesi adıyla zikredilen eser, bu adını XIV. yüzyılda Malatya'da etkili olan "Melik Sunullah ailesi"nden almıştır.[889] Bu eserin hangi döneme ait olduğu kesinlik kazanmamıştır. Caminin üç kitâbesinden biri olan minare kaidesindeki kitâbede H. 796 (1393-1394) yılında Memlûk Sultanı Berkuk zamanında Çerkez b. Abdullah el-Hasanî tarafından yaptırıldığı yazmaktadır. Gabriel ise H. 775 (1373-1374) tarihli kitâbeye dayanarak mezkûr tarihte Melik Eşref'in hizmetinde bulunan Hasan b. Abdullah adlı bir kişi tarafından yaptırıldığını öne sürer.[890] Melik Sunullah Camii ve türbesine ait olduğu düşünülen diğer kitâbe ise H. 767 (1365-1366) tarihli bir çeşme kitâbesi olup türbenin duvarına konulmuştur.[891] Bu kitâbelerden hareketle eserin Memlûkler döneminde inşâ edildiği düşünülse de B. Eskici, minarenin mimarî yapı ve tuğla örgü bakımından Hötüm Dede ve Ulu Cami minarelerine çok benzemesinden dolayı XIII. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilmesinin daha uygun olacağını belirtmektedir.[892]

---

[887] Bu camide üç kabir bulunmaktadır. Bunlardan biri Selçuklular döneminde Malatya uc beyi olduğu rivâyet edilen Koca Vaiz'e aittir. Be sebeple camiye Vaiz Ocağı veya Vaiz Baba da denilmektedir. Diğer kabirlerin ise Seyyid Battal Gazi'nin lalası olduğu söylenen Tevabil Gazi ile Seyyid Battal Gazi'nin hanımı olduğu söylenen Sitti Zeynep Hatun'a ait olduğu iddia edilmektedir.

[888] Gabriel, Voyages Archeologiques Dans La Turquie Orientale, s. 263; Eskici, a.g.t., s. 61.

[889] Sunullah ailesi hakkında detaylı bilgiler veren Z. Oral, Ahmet Tevhid'den edindiği bilgiye ve kendisinden aldığı şecereye dayanarak bu ailenin Danişmendliler bakiyesinden olup Selçukluların inkirazından sonra 1301-1380 yılları arasında Malatya'da kısmen müstakil ve kısmen tâbi olarak bir beylik kurmuş olabileceklerini iddia etmektedir. Bkz. Oral, "Malatya Kitâbeleri ve Tarihi", s. 434 vd.

[890] Gabriel, Voyages Archeologiques Dans La Turquie Orientale, s. 354.

[891] Oral, a.g.m., s. 437.

[892] Eskici, a.g.t., s. 63; Eskici, "Malatya", s. 264 dn. 11; Ömür Bakırer, Selçuklu Öncesi ve Selçuklu Dönemi Anadolu Mimarisinde Tuğla Kullanımı, C. I, Ankara, 1981, s. 336-337.

Melik Sunullah Camii ve türbesinin sadece minaresi günümüzde özgün tuğla yapısını büyük ölçüde koruyan önemli bir eserdir. Bugün, silindirik gövdeli minarenin kaidesi orijinal olmayıp, bağlı olduğu cami ve türbe kısımları son zamanlarda tamamen yenilenmiş olup herhangi bir dönem özelliği göstermezler.[893]

Hötüm Dede (Hal Fetih) Minaresi

Türk yöneticiler Anadolu'da sahip oldukları şehirlerde idarî yapıyı oluşturmakla birlikle dinî mekanizmayı da aynı zamanda kurmuşlardır. Bu doğrultuda ele geçirdikleri şehir veya kasabalara cami ve mescid yaptırmışlar ve buralara imam, hatip, müezzin, muarrif (cami ve tekkelerde hayır sahiplerinin adlarını bildiren ve onlar adına dua eden görevli) gibi dinî görevliler atamışlardır. Ancak fethi takip eden yıllarda kısa sürede yeni binalar inşâ etmenin güçlüğünden, Türk beyleri, Türk-İslâm kültürünün esaslarına uygun olarak fethettikleri merkezlerde bulunan binaları, minberler ve mihraplar koydurmak suretiyle ibâdet yerine çevirmişlerdir.[894] Türk geleneğinde fethedilen şehirde bulunan en önemli kilise veya dinî mabet, camiye veya mescide çevrilmekte, bir süre buralardan istifade edilmekteydi. Bu yapılara kiliseden çevrildiği için halk arasında Kilise Camii veya fetihle alâkalı olarak Fatih, Fetih veya Fethiye Cami denmekteydi.[895] Buna dayanarak Hötüm Dede minaresi olarak da zikredilen Hal Fetih minaresinin adında geçen "fetih" kelimesinden yola çıkarak bu minarenin Malatya'da bulunan Gayrimüslimlere ait dinî mekâna bağlı olarak yapılmış olabileceğini ihtimal çerçevesinde söylemek mümkündür. Zîra minarenin ait olduğu yapı yıkılmış ve hakkında bilgi mevcut değildir. Şehir suru içinde Ulu Cami'nin güneyinde yer alan minarenin, Selçuklu döneminden kalma önemli eserlerden biri olduğu aşikârdır.

---

[893] Aynı yer.
[894] Koca, ""Diyâr-ı Rûm'"un", s. 26.
[895] Baykara, "Ulucami", s. 36.

Minarenin, mimarî üslubunun ve tuğla örgü yapısının Ulu Cami ile aynı tarzda olması hemen hemen yakın tarihlerde inşâ edildiğini göstermektedir. Böylece minarenin, XIII. yüzyılın ilk yarısında yapıldığı söylenebilir. Günümüze ulaşan minarenin bugün minare gövdesinin alt kısmı ile şerefe altındaki çini ve alçı işleme şeritleri büyük ölçüde yok olmuş vaziyettedir.[896]

Ak Minare Camii

Eski Malatya'da sur dışında Derme deresi kenarında bulunan Ak Minare Camii, Osmanlı dönemine ait olmasına rağmen, minaresinin Selçuklular zamanında XIII. yüzyılın ilk yarısında yapıldığı ileri sürülmektedir. Günümüzde ayakta duran minare 1974 ve 2005 yıllarında restore edilmiştir.[897]

Namazgâh (Musalla)

Namazgâhlar genellikle yolcuların kullandığı şehir veya kervan yolları üzerinde, meydanlarda, mesire yerlerinde, yaylalarda bir mihrap ve bir minberden oluşan ibâdet mekânlarıdır.[898] Bunun dışında bayram namazı veya yerleşim alanındaki Cuma camisinin yetmemesi durumunda Cuma namazı kılmak için namazgâhlar inşâ edilmiştir. Hava koşullarının uygun olduğu vakitlerde namazgâhta, bayram namazı veya Cuma namazı kılınırdı.[899] Malatya'daki namazgâh, Ali Baba adıyla maruf olup Yeni Malatya'dan Eski Malatya'ya inen yolun sağında Meydanbaşı mahallesinde geniş bir alanın ortasında yer alır. Surların dışında açık alanda inşâ edilmiş olması, namazgâhın öncelikle yolcuların ibâdet etmelerine imkân sağlamak için yapılmış olduğunu akla getirmektedir. Bununla birlikte şehrin nüfusunun

---

[896] Bakırer, a.g.e., s. 338-339; Bozkurt Ersoy,"Eski Malatya (Battalgazi) Türk-İslam Eserleri", Türkiye İş Bankası Kültür ve Sanat Dergisi, S. 6 (Aralık 1992), s. 11-15; Eskici, a.g.t., s. 57-60; Eskici, "Malatya", s. 263 dn. 10; H. Karpuz vd., a.g.e., s. 165.
[897] Ersoy, a.g.m., s. 12; H. Karpuz vd., a.g.e., s. 166.
[898] H. Akmaydalı, "Mihrablı ve Minberli Namazgâhlarımız", Vakıflar Dergisi, S. XXIII, Ankara, 1994, s. 123.
[899] Baykara, "Ulucami", s. 43.

artması ve sur dışına taşması sonucu zaruriyetten dolayı bir namazgâhın inşâ edilmiş olabileceği de söylenebilir.

Namazgâh, mihrap duvar ve bunun önünde yer alan açık ibâdet alanından oluşmaktadır. Dikdörtgen bir plân kurgusu üzerine kesme taştan inşâ edilmiştir. Namazgâhın mihrabı, kendi üzerinde kitâbesi olan Anadolu'daki üç mihraptan biri olması özelliği ile dikkat çekicidir.[900] Mihrabın çevresi, geometrik motifli bezemeli taşlarla çevrelenmiştir. Mihrap nişinin üzeri sivri kemerli olup kemerler kırmızı beyaz taşların üst üste konmasıyla güzel bir görünüm kazanmıştır.[901] Mihrap kemeri üzerinde iki satır ve kemer içinde dört satır olmak üzere iki kitâbe, çerçeve dışındaki rozetler içinde de iki kitâbe mevcuttur. Bunlardan birinde, namazgâhın Sultan II. Gıyâseddin Keyhüsrev zamanında H. 640 (1242-1243) yılında Saceddin İshakoğlu Kemaleddin Kamyar tarafından yaptırıldığı, mihrabın içinde bulunan diğer kitâbede ise Memlûk Sultanı Seyfeddin Kayıtbay zamanında H. 878 (1473-1474) yılında tamir edildiği kayıtlıdır. Mihrabı çevreleyen bordürlerin iki yanındaki göbek tezyinatı içindeki kitâbeler "el-Mevlana Sultan Melikü'l-Adil" gibi Kayıtbay'ın elkabını ihtiva eden yazılardan oluşmaktadır. Namazgâhın kaliteli taş işçiliği gösteren, Selçuklu motifleriyle bezenmiş mihrabı ve mihrabın batı tarafında sekiz basamaklı minberi bulunmaktadır. Namazgâh, Malatya'da Selçuklu döneminden kalan eserler arasında üzerinde inşâ tarihi bulunan tek yapı örneği olarak dikkat çekmektedir. Bununla birlikte mihrabıyla Selçuklu döneminden günümüze ulaşan Anadolu'daki namazgâh örneklerinden biri olması bakımından önemli bir yere sahiptir.[902]

Ali Baba Namazgâhı adıyla bilinen namazgâhın mihrap duvarının üzerinde bulunan kitâbelik bölümü günümüzde boştur. Namazgâh, 2008 yılı içerisinde Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından gerçekleştirilen bir ihale ile restore edilmiştir.

---

[900] Dunaysır ve Silvan Ulu Camilerinin mihraplarında da kitâbe bulunmaktadır. Bkz. Ö. Bakırer, Onüç ve Ondördüncü Yüzyıllarda Anadolu Mihrabları, Ankara: TTK, 1976, s. 161.
[901] Akmaydalı, a.g.m., s. 125.
[902] Oral, a.g.m., s. 436; Bakırer, a.g.e., 53, 56, 161-163; Eskici, a.g.t., s. 92-93; Ersoy, a.g.m., s. 13; Eskici, "Malatya", s. 264 dn. 17.

Arapgir Ulu Cami

Arapgir ilçesine yaklaşık 10 km. uzaklıktaki eski şehirde bulunan camiye ait bir kitâbe mevcut değildir. Bu nedenle yapım tarihi tespit edilemeyen caminin, Selçuklular döneminde külliye olarak yapıldığı tahmin edilmektedir. Minaresi bulunmayan cami, günümüzde yıkık vaziyettedir.[903]

Zeynel Bey Mescidi

Mescidler camiden daha küçük ve genellikle minaresiz olurdu. Daha çok şehir ve kasabaların mahalle aralarında ahşaptan inşâ edilirdi. Mescidlerde Cuma namazı kılınmazdı.[904] Malatya'da Selçuklu dönemine ait Zeynel Bey mescidi, bugün hemen hemen tamamı yok olmuş şehrin iç surlarına yakın bir yerde inşâ edilmiştir. Mescid yakın zamanlara kadar bir evin deposu olarak kullanılmasına rağmen iyi korunmuş yapılardan sayılır. Enine dikdörtgen plânlı inşâ edilen yapının içi ve dışı oldukça sade görünüştedir. Yapının tarihini veren her hangi bir kitâbe veya belge yoktur. Türklerin Malatya'ya hâkim oldukları XII. yüzyıl sonları veya XIII. yüzyıl başlarında acil ibâdet ihtiyaçlarını karşılamak üzere yapılmış olması muhtemeldir.[905]

Seyfeddin Sungur Mahallesi Mescidi

Malatya'da Seyfeddin Sungur mahallesinde bir mescidin varlığı bilinmektedir. O. Turan tarafından neşr ve tercüme edilen Selçuklu dönemine ait Takârîru'l-Manâsib (devlet makamlarına tâyinler) adlı eserde Malatya'da Seyfeddin Sungur Mahallesi mescidi olarak bir mescidden söz edilmektedir. Menşûrda bahsedilen mescide, Nasreddin Osman adlı imamın tâyini ve

---

[903] H. Karpuz vd., a.g.e., s. 175.
[904] R. Turan-G. Kırpık, a.g.m., s. 34.
[905] Eskici, a.g.t., s 54-56; Eskici, a.g.m., s. 263 dn. 12.

görevleri kaydolunmuştur. Buna göre imam, beş vakit namaz vazifesini ifa edecek, evkâfın imarına itina edip yıkılma tehlikesine karşı tedbirli olacak ve önceki imamların maaşına tahsis olunana tasarruf edecektir. Ayrıca mahalle cemaatinin, ayan ve ahîlerin tevkî-i hümâyûna itimad etmeleri yazılmıştır.[906]

Atabey Mescidi

Adından anlaşıldığı üzere Selçuklu dönemine ait bir yapıdır. Mescidin, adını 1249'da üç Selçuklu sultanına atabey tâyin edilen Celâleddin Karatay'tan almış olabileceği ifade edilmektedir.[907] Osmanlı kayıtlarında da bunu doğrular şekilde mescidin atabey tarafından inşâ edildiği geçmektedir.[908]

4. 2. 2. Gayrimüslimlere Ait İbadet Yerleri

Roma ve Bizans döneminde Malatya'da hâkim unsur olan Hıristiyan nüfusu, çoğunlukla Rumlar ve Süryanîler oluşturmaktaydı. VIII. yüzyıldan itibaren yöreye yerleştirilen Ermeni nüfusun artmasıyla Rum nüfus kısmen de olsa azalma gösterdi. XI. yüzyılda şehirde daha çok Ermeni ve Süryanî nüfus yaşamaktaydı.[909] Zaman zaman İslâm egemenliğinin yaşandığı şehre bu dönemlerde yerleştirilen Müslüman nüfus kalıcı olmayıp, Türk hâkimiyetinin sağlanmasına kadar geçen sürede, Hıristiyanlar, demografik yapıyı oluşturan temel halk olarak kaldılar.

Bizans döneminde metropolitlik ve piskoposluk sistemi içinde yer alan Malatya'da buna bağlı olarak çok sayıda dinî kuruluş yapıldı. İmparator Justinian döneminde 532'de şehrin surları tamamlatılıp, etrafına çok sayıda kilise ve manastır yaptırıldı. Çoğunlukla Ermeni ve Süryanîlerin yaşadıkları

---

[906] O. Turan, Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar, 2. Baskı, Ankara: TTK, 1988, s. 50, Farsça metin, s. 65, 66.
[907] N. Göyünç, "Kanûnî Devrinde Malatya Şehri", VII. Türk Tarih Kongresi, C. II (25-29 Eylül 1970), Ankara: TTK, 1973, s. 659.
[908] BOA, TD 323, s. 6.
[909] Vryonis, a.g.e., s. 53.

bölge olması nedeniyle, onların sahip oldukları mezhebe ait ibâdet mekânları inşâ edildi.

VIII. yüzyılda Şam metropolüne bağlı olan Malatya'da bir din ve kültür merkezi olarak önemini uzun süre koruyan Mar Bar-Sauma manastırı, patrikliğin başlıca konutu idi. Bir Havari adına kurulmuş olan manastır, bölgede Süryanî manastır kültürünü Türk egemenliği döneminde de yaşatan merkez olarak durumunu ve konumunu devam ettirmiştir. Yörede çeşitli güçlerin mücadeleleri veya hâkim olan gücün etkisiyle buradaki din adamlarının büyük kısmı, siyasal açıdan sık sık değişik kimselerin boyunduruğuna girmişlerdir. Bununla birlikte şehirde yaşanan siyasî hâdiselerde zaman zaman önemli roller oynamışlardır. I. Kılıç Arslan ve daha sonra Danişmendli Gümüştekin Ahmed Gazi'nin Malatya kuşatmaları sırasında piskoposların, şehrin hâkimi Gabriel ile Türk hükümdarlar arasında arabuluculuk yapmaya çalıştıkları görülmüştür.

Türk hâkimiyeti döneminde manastırdan alınan vergi, XII. yüzyılda 300 dinar olup, XIII. yüzyılda bu rakamın artırılarak 1000 dinar olduğu rivâyet edilmektedir.[910] C. Cahen, Selçuklular döneminde bazı durumlarda vergilerin normal olarak hesaplananın dışında mukataa uygulamasının kabul edildiğini ifade eder; buna da Mar Bar-Sauma manastırını örnek gösterir.[911] Ancak zengin vakıflara sahip olan manastırın bazı durumlarda vergiden muaf tutulduğu bilinmektedir. 1148 yılında Urfa kontu Joscelin tarafından yağmalanan manastırın o yıl vergisi Danişmendli Aynüddevle tarafından affedilmiştir. Yine Danişmendli Nâsıreddin Muhammed, 1175'te ikinci defa Malatya'da idareyi ele geçirdiğinde manastırdaki din adamlarının bu konudaki desteğini gördüğünden dolayı onlara vermiş olduğu sözü yerine getirmek maksadıyla vergileri kaldırmıştır.[912]

Dönemin büyük dinî merkezlerinden olan Mar Bar-Sauma manastırında 300 rahibin bulunduğu ve etraftan çok sayıda ziyaretçinin

[910] Aziz Günel, Türk Süryanîler Tarihi, Diyarbakır, 1970, s. 235.
[911] Cahen, Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler, s. 190; Aynı yazar, The Formation of Turkey, s. 111.
[912] S. Mihail, II, s. 151, 237-238.

buraya geldiği rivâyet edilir. Bu ziyaretçiler Anadolu'dan olduğu kadar Suriye ve Irak'tan da gelmekteydiler.[913] Temsil ettiği dinin mensubu olanların dışında Türk hükümdarlarının da manastırı ziyaret ve ihsanlarda bulunduğu görülmüştür. Ebû'l-Ferec, 1258'de II. İzzeddin Keykâvus'un manastırı ziyaret ettiğini ve metropolit Dionisyos'a bir takım vaadlerde bulunduğunu yazmaktadır.[914]

Süryanî Mihail, Mar Bar-Sauma manastırının Türk hâkimiyeti esnasında yaşayan önemli bir patrik ve aynı zamanda dönemin meşhur müverrihi idi. Onun zamanında, yanan manastır tamir edilmiştir.[915] Yine S. Mihail'in ölümünden sonra 1200'lerde Malatya'da yazılmış resimli Süryanî incili bulunmuştur. Selçuklular zamanında muntazaman işleyişini sürdüren manastırın metropolitinden son olarak 1329'da söz edilmektedir. Bu tarihten sonra metropolitin atanmadığı ve faaliyetinin durdurulduğu anlaşılmaktadır.[916] Pütürge'nin Uzuntaş köyü yakınlarında bulunan Mar Bar-Sauma Manastırından günümüze, yıkıntı birkaç duvarından başka bir şey kalmamıştır.

Yapılan araştırmalar neticesinde XI. yüzyılın sonlarında Malatya ve civarında 53 kilisenin bulunduğu tespit edilmiştir.[917] XIII. yüzyıl Ermeni müverrihlerinden Simbat, Malatya'da 10 piskoposluğun olduğunu belirtir.[918] Verilen bu rakamlar, varlıklarını Türklerin bölgeye yerleşmelerinden sonra da devam ettiren Hıristiyanların ibâdet mekânlarının da mevcut durumlarını muhafaza ettiği gerçeğinin en büyük kanıtıdır. Ancak Müslüman nüfusun artması ile bu sayının azaldığı görülmektedir. Evliya Çelebi, Malatya ve çevresinde 7 kilise olduğunu ifade eder. Bu kiliselerin hangilerinin şehirdeki Ermeni mahallelerinde, hangilerinin şehir dışında bulunduğu belirtilmemekle birlikte, en büyüklerinin Aspuzu'nun batısındaki Der-Mesih olduğu

---

[913] Günel, a.g.e., s. 235.
[914] Abû'l-Farac, II, s. 573.
[915] S. Mihail, II, s. 265.
[916] Vryonis, a.g.e., s. 290, 302; Cahen, Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler, s. 212, 213-318; Aynı yazar, The Formation of Turkey, s. 132.
[917] Sevgen, a.g.e., s. 238.
[918] Sımbat Vakainamesi, Türkçe terc. s. 109. H. Andreasyan, Guillaume Tyr'e göre Malatya'nın 7 piskoposluğu olduğunu belirtir. Aynı eser, s. 109, n. 2.

bildirilmektedir.[919] Dermesih suyunun çıktığı Pınarbaşı mevkîinde Bizans devrinde yapılmış olan kilisenin sadece mozaik kalıntıları bulunmaktadır. Halk arasında Hz. İsa'nın dini yaymak için müritleriyle birlikte Malatya'ya geldiği, müritlerin su ihtiyacı için asasını toprağa attığı yerden bu suyun çıktığı ve buraya bir ayazma yapıldığı şeklinde efsane bulunmaktadır.[920]

Evliya Çelebi ile aynı asırda Malatya'yı ziyaret eden Polonyalı Simeon, şehrin içinde Orduzu bahçelerinde bulunan bir kilisenin varlığından bahsetmektedir. Surp Lusavoriç adını taşıyan Malatya piskoposluğu makamı ve aynı zamanda, eski, büyük bir Ermeni manastırı olan kilisede 3 papaz ve 100 hâne Ermeninin yaşadığını belirtir. Ayrıca şehrin içinde Surp Stepanos ve Surp Sarkis adlarında 2 Ermeni kilisesinin daha olduğunu söyler. Seyyah, bunun dışında bir kilise ve 30 hâne Ermeni olan bir köyde 2 hafta kervan beklemek amacıyla kaldığını yazmaktadır. Bu köyün Surp Lusavoriç kilisesinin bulunduğu Orduzu bahçelerinde olma ihtimali kuvvetlidir.[921]

Polonyalı Simeon'ın Orduzu bahçelerinde bahsettiği kiliselerden birisi bugünkü merkeze bağlı Çamurlu köyü Şehirgösteren mevkîinin güneyindeki dağın üzerinde yer alan Venk manastırı ve kilisesidir.[922] Manastırdan günümüze yalnızca kilisesi ulaşmıştır. Bugün metruk vaziyette bulunan kilisenin ne zaman inşâ edildiği tam olarak bilinmemekle birlikte XIII. yüzyılda yapılmış olduğu düşünülmektedir. Ancak manastırın ve kilisenin Aziz Sergius ve Bacchus anısına yapıldığına dair rivâyetler vardır. Öyleyse bu yapı 958 yılında Uşnulu bir Hıristiyan tarafından Sergius ve Bacchus adıyla inşâ edilen kiliseler olmalıdır.[923] İsimlerinden de anlaşıldığı üzere söz konusu kiliseler Katolik mezhebine aittir. Bu kiliseler 1066 yılında Ermeniler tarafından yağmalanmış, kilisenin içinde bulunan Sergius'un ve Bacchus'un kemikleri sopalarla kırılarak yere atılmıştır.[924]

---

[919] E. Çelebi (1314), IV, s. 14.
[920] Oğuz, a.g.e., s. 67-68.
[921] Polonyalı Simeon'un Seyahatnâmesi, s. 89.
[922] Göğebakan, a.g.e., s. 127 dn. 243.
[923] V. Minorsky, "Uşnu", İA, C. XIII, İstanbul, 1986, s. 77.
[924] S. Mihail, II, s. 19.

4. 2. 3. Türbeler

Banilerinin veya diğer önemli kişilerin gömülü oldukları dinî yapılar türbelerdir. İslâm dünyasında Türkler tarafından yaygınlaştırılan yapı tipidir. Türbeler, kubbe, kün(m)bet, meşhed, makbere veya ravza gibi değişik adlarla da ifade edilmektedirler. Anadolu'da türbe geleneği Türklerin bölgeye hâkim olmalarıyla başlar. XIII. yüzyıldan itibaren türbe sayılarının arttığı, türbe tiplerinin zenginlik ve çeşitlilik kazandığı görülür.[925]

Malatya'da Selçuklu dönemine ait olduğu bilinen ya da düşünülen birkaç türbe bulunmaktadır. Bunlardan en önemlisi *Sıddı Zeynep Türbesi* adıyla da tanınan *Sitti Zeynep Kümbeti* olup, Battalgazi ilçesinde (Eski Malatya) şehir surlarının dışında, Karahan mahallesinde yer alır. Sekizgen plâna sahip kümbetin üzeri piramit bir çatı ile örtülüdür. Kümbetin, Selçuklular zamanında XIII. yüzyıl başlarında yapılmış olduğu tahmin edilmektedir. Kitâbesi bulunamayan türbenin banisi hakkında da bilgi mevcut değildir.[926] Türbenin, Selçuklular döneminde yaşayan bir hatuna ait olduğunu söylemek mümkündür.

Malatya'da, Selçuklular devrinde yapıldığı tahmin edilen bir diğer türbe *Üç Kardeşler Türbesi*'dir. İçinde üç mezar olduğu için halk arasında bu isimle anılmıştır. Şehir surlarının içinde, Hötüm Dede minaresinin yanında bulunan türbenin kitâbesi olmadığından kesin tarihi tespit edilememektedir. Ancak XIII. yüzyıl yapılarından olan Zeynel Bey mescidine benzerliğinden dolayı bu yüzyılda yapıldığı tahmin edilmektedir.[927]

Eski Malatya'da Grenard'ın yaptığı incelemede Ulu Cami'nin bir kilometre kadar güneyinde, bir türbe tespit edilmiştir. Grenard, türbenin üzerinde Keykâvus ismini taşıyan Zilkâde 610 (1213-1214) tarihli kırık bir kitâbe bulunduğunu belirtir.[928] Söz konusu türbe, Ulu Cami'nin yaklaşık 600-700 m. güneyinde bulunan eski bir mezar hücresi olmalıdır. Bugün, içinde

---

[925] Hakkı Önkal, "Anadolu Selçuklu Türbeleri", Türk Kültürü, S. 261 (1985), s. 29-30.
[926] Eskici, a.g.t., s. 100-101; Eskici, "Eski Malatya Türbeleri", Sanat Tarihi Dergisi, XII, İzmir, 2003, s. 87.
[927] Eskici, a.g.t., s. 102-103; Eskici, a.g.m., s. 87-88; Oğuz, a.g.e., s. 188.
[928] Grenard, a.g.m., s. 551.

mezar bulunmayan türbenin üst yapısı tamamen yıkılmıştır. Araştırmalar neticesinde türbenin, Eski Malatya'da tespit edilen en eski tarihli yapı kalıntısı olduğu anlaşılmaktadır.[929]

Surların dışında, Meydanbaşı mahallesinde, eski mezarlığın içinde yer alan *Kanlı Kümbet* veya *Kanlı Türbe* adıyla tanınan yapının kitâbesi mevcut olmakla birlikte okunamayacak derecede tahrip olmuştur. Bu adı neden aldığı ve ne zaman yapıldığı bilinmemektedir. Kare plânlı inşâ edilmiş kümbet, baldaken tarzında bir mezar anıtıdır. Mimarî özelliklerinden dolayı Osmanlı dönemi XV. yüzyıl veya XVI. yüzyıl başlarına ait yapılardan olabileceği düşünülmüştür.[930] Bununla birlikte Selçuklular zamanında XII. yüzyılın sonlarında XIII. yüzyılın başlarında yapılmış olduğu şeklinde görüşler de olup, tipik bir Selçuklu kümbeti biçimini andırdığı ifade edilmektedir. Kubbesinin bir bölümü yıkılmış olan türbe, 2006 yılında restore edilmiştir.[931]

Battalgazi ilçesinde bulunan *Ali Baba Türbes*i Selçuklu yapılarından olup XIII. yüzyılda inşâ edilmiştir. Sonraki dönemlerde yapılan onarımlarla özelliğinden kısmen uzaklaşmıştır. Türbe, kaba yontma taş ve moloz taştan yapılmıştır. Kare plânlı olup, üzeri geniş ve çok yüksek bir kubbe ile örtülmüştür. Duvarları aslından farklı olarak dört köşesi dışarıya doğru çıkıntılıdır. Türbenin çevresinde mezarlar ve bazı mimarî kalıntılar bulunmaktadır.

4. 2. 4. Mezarlıklar

Cami, mescid ve türbelerin dışında dinî mekân olarak sayılan yapılar arasında mezarlar ve mezarlıklar yer alır. Mezarlıklar, Müslümanlar ve Gayrimüslimler için ayrılmaktadır. Mezarlıkların kime ve hangi dinî guruba ait olduğu mezar taşlarından ve gömülü oldukları mezarlıklardan tespit edilebilir. Malatya'da mezar taşlarının konumları, üzerindeki yazı ve motiflerden

[929] Eskici, a.g.t., s. 126; Eskici, a.g.m, s. 95.
[930] Eskici, a.g.t.,s. 104-105; Eskici, a.g.m., s. 89-91.
[931] Oğuz, a.g.e., s. 192; H. Karpuz vd., a.g.e., s. 171.

Selçuklular zamanına ait olduğu düşünülen *Kırkkardeşler Şehitliği* bulunmaktadır. XIII. yüzyıl Selçuklu dönemi mezarlığı olduğu anlaşılan şehitlikte, kırk Selçuklu şehidinin mezarı bulunmaktadır.[932] Bu nedenle mezarlık yerine şehitlik olarak nitelendirilmiştir.

Bugün Battalgazi ilçesinde sur içinde bulunan şehitlik, Battal Gazi ile birlikte şehit olan kırk kişiye ait türbe olarak da kabul edilmektedir.[933] Şehitlikte bulunan mezar taşlarının bir kısmı müzeye kaldırılmış, kırık dökük vaziyette bulunan mezarlığın etrafı Battalgazi Belediyesi tarafından duvarla çevrilerek koruma altına alınmıştır.

4. 3. FİKİR VE İLİM HAREKETLERİ

Türklerin fethinden önce Süryanîlerin önemli bir ilim ve kültür merkezi olan Malatya'da manastır odaklı teşekkül eden bu yapı, Türk egemenliğinden sonra da kendi cemaati için dinî, ilmî ve kültürel özelliklerini devam ettirdi.

Selçuklu Devleti kurulurken fetihler ve mücadeleler sebebiyle fikrî ve ilmî inkişaf hemen meydana gelemedi. Ancak genel anlamda XII. asrın ikinci yarısından itibaren ilerleme kaydedildiği görülür. Malatya, Türk egemenliğinden sonra ilmî, fikrî ve kültürel yapının İslâm merkezli teşekkül ettiği önemli bir şehir oldu.

Anadolu'da nüfusun büyük kısmını teşkil eden Türkmenler, kendi an'anelerine bağlı kalmaya devam ettiler. Başta hânedan azası olmak üzere, Türk idareci sınıfını da içine alan şehirlerde ise, daha çok İran karakterinin hâkim olduğu yüksek bir İslâm medeniyetinin inkişaf ettiği ileri sürülür. Horasan'dan beri Türklere refakat eden İranlıların, Anadolu'da, Arapları gölgede bırakacak derecede çoğaldıkları, Selçuklu sultanlarının hepsinin Arapça'yı iyi bilmelerinin yanında Farsça bilmiş ve konuşmuş olmaları ve bu dönemde kaleme alınan eserlerin daha çok Farsça yazılmaları Fars tesirini

---

[932] Eskici, a.g.t., s. 122-124; Oğuz, a.g.e., s. 193.
[933] Göğebakan, a.g.e., s. 165.

gösteren deliller arasında gösterilir. Bu bağlamda İlhanlılara kadar Anadolu'da Türklüğe fikrî ve ilmî bakımdan manevî kültür sahasında başlıca rehberlik eden Arapların ve İranlıların olduğu belirtilir.[934] Selçuklular'ın Anadolu'ya gelmeden önce İran coğrafyasında yaşadıkları ve buradan gelmiş olmaları Fars, İslâmiyetten dolayı da Arap tesirini mümkün kılar.

Selçuklular döneminde ilmî, fikrî ve kültürel faaliyetlerin yoğun olarak yaşandığı Malatya'ya İran'dan çok sayıda ilim adamı geldi. Hem bu vesileyle hem de Türklerin Anadolu'ya gelmeden önce İran coğrafyasında yaşamış olmaları nedeniyle yörede ve genel olarak Selçukluların hüküm sürdüğü topraklarda Fars kültürü etkisini gösterdi. Ancak Horasan ve Türkistan'dan Anadolu'ya yapılan göçler sırasında gelen Türk şeyh ve dervişler, fikir hareketlerinin oluşmasında öncü oldular. Özellikle Yesevîlik, Mevlevîlik, Bektaşîlik ve Nakşibendîlik gibi önemli tarikatların, Anadolu coğrafyasında kurulmasını ve yayılmasını bu kişiler sağladı.[935]

Selçuklular devri, tasavvufî literatür, terim ve kültürünün en parlak devridir. Tekke dünyasının her zaman tartışılagelen tez ve iddiaları da bu dönemde güçlü ve istikrarlı fikir ve zikir adamları buldular.[936] XIII. yüzyılın başlarında meydana gelen göçler esnasında Anadolu'ya hem Sünnî hem de Batınî Türk dervişler geldiler. Boş araziler ve yeni fethedilen topraklardaki köylerde zâviyeler kurarak oralarda faaliyet gösteren dervişler, Türk inanç ve kültürünün tesiriyle çeşitli fikir hareketlerini geliştirdiler. Selçuklular dönemi ile Osmanlıların ilk zamanında zâviye şeyhleri, muhtelif tarikatlara mensup keramet sahibi veliler hüviyetindedirler.[937]

Zâviyeler etrafına yerleşen Türkmen gruplar arasında bu fikir hareketleri hızla yayıldı. Ahmet Yesevî'nin talebelerinden olan Şeyh Hasan, XII. yüzyıl sonu XIII. yüzyıl başlarında Malatya'ya gelerek Onar köyüne yerleşti. Bugün Malatya'nın ilçesi Arapgir'e 11 km. uzaklıktaki Onar köyünde *Şeyh Hasanlu zâviyesini* (veya On-er zâviyesi) kurdu. Zâviyeye ait Sultan I.

---

[934] Kaymaz, a.g.m., s. 97; Togan, a.g.e., 203-205.
[935] F. Sümer, "Türkiye Kültür Tarihine Umumi Bir Bakış", A.Ü. D.T.C.F.D, C. 20, S. 3-4, s. 218.
[936] Kara, a.g.e., s. 67.
[937] Ocak, "Zaviyeler", s. 254; A. Y. Ocak- S. Farûkî, "Zâviye", İA, s. 470.

Alâeddin Keykubâd döneminde düzenlenmiş 1224 tarihli bir vakfiye mevcuttur.[938] Onar köyünde bulunan zâviye dışında, Şeyh Hasan, Malatya'nın Muşar nahiyesinde metruk bir yerde Şeyh Hasan adıyla bir köy ve zâviye kurarak başına kardeşi Şeyh Ahmet'i getirdi.[939] *Şeyh Ahmet zâviyesine* ait I. Alâeddin Keykubâd tarafından verilmiş bir vakfiye bulunmaktadır.[940] Halk arasında Ahmet Yesevî veya Şeyh Ahmet Tubî olarak anılan Şeyh Ahmet, Osmanlı belgelerinde Şeyh Ahmet Tavil olarak geçmektedir.[941] "*Merhum Seyyid Ebu'l-Vefâ tâcü'l-ârifeyn kaddesallahu sırrahu'l-aziz evlâdından Şeyh Ahmed Tavil el-mülakkab Tecemi nevverallahu merkadehunun vakf idügi merhûm Sultan Alâeddin'in iki yüz seksen dört yıl tarih ile…"* kaydından anlaşıldığı gibi Şeyh Ahmet zâviyesinin Ebû'l Vefâ tarikatına ait olduğu açıkça bellidir.[942]

Malatya'da Babaîler olayına katılan Türkmenler, belli bir fikrî teşekkül meydana getirdiler. Bu teşekkülün devamı olarak yine Malatya'da Ağaç-eriler görülmektedir. Onlar da Baba İshak hâdisesine dâhil olan Türkmen gruplarındandır.[943]

Osmanlı kayıtlarında Malatya'da çok sayıda baba lakaplı kişi adı yer almaktadır. *Baba*, ata manasına gelip, hürmete layık yaşlı adamlar hakkında kullanıldığı gibi aynı zamanda yaşlı olmasa da her hangi bir zümrenin, bir teşekkülün başında bulunan kimselere de hürmet maksadıyla denilmektedir. Baba kelimesine tasavvuf ıstılahı olarak Selçuklular devrinde tesadüf olunur. Yesevîlik tarikatının ve Ahmet Yesevî'nin tesiri ile Türkler arasında yayılan

[938] Onarlı, "Şeyh Hasan Ocağı ve Aşireti", s. 26, 43.
[939] Bugün Elazığ'ın Baskil ilçesine bağlı Tabanbükü Köyü Garipler mezarlığında Şeyh Ahmet'in türbesi bulunmaktadır. Bkz. Aşan, "Fırat Havzasında Tespit Edilen Vefaî Silsile-Nâmesi ve Bazı Düşünceler", s. 1521; Aynı yazar, "Tabanbükü (Şeyh Hasan) Köyü Mezarlıkları", s. 147 vd.
[940] BOA, TD 156, s. 41; Gülsoy-Taştemir, a.g.e., s. 53, 395.
[941] BOA, TD 156, s. 42; Gülsoy-Taştemir, a.g.e., s. 53, 396.
[942] BOA, TD 156, s. 42; Ayrıca bkz. Aşan, "Fırat Havzasında Tespit Edilen Vefaî Silsile-Nâmesi ve Bazı Düşünceler", s. 1521; A. Y. Ocak, "Türkiye Selçukluları Döneminde ve Sonrasında Vefâi Tarikatı (Vefâiyye) ", s. 137-138.
[943] Sümer, "Ağaçeriler", TDVİA, s. 460.

sufîlere baba unvanı verildiği görülmektedir. Ayrıca Bektaşî şeyhlerine de baba lakabı verilmiştir.[944]

Malatya'da Anadolu dervişlerinden Geyikli Baba, devrin ileri gelen Kalenderî-Vefâî şeyhi idi. Geyikli Baba, Ebû'l Vefâ'nın talebelerinden olan Baba İlyas'a bağlanmıştır. Malatya'daki Türkmenler arasında Kalenderî-Vefâî olan Geyikli Baba Sultan tarikatının yaygın olduğu anlaşılmaktadır.[945]

Selçuklular zamanında bir diğer fikrî hareket ahîliktir. Malatya'da ahîlik müessesesi I. İzzeddin Keykâvus ve I. Alâeddin Keykubâd dönemlerinden itibaren teşkilâtlanmaya başladı.[946] Sultan I. İzzeddin Keykâvus, Sinop'un fethinin müjdesini vermek amacıyla Malatya'da şehzâdeliği döneminde hocalığını yapan Şeyh Mecdüddin İshak'ı Bağdat halifesine gönderdi. Mecdüddin İshak'a halife tarafından mürüvvet kemeri, doğruluk şalvarı, derviş cübbesi ve fütüvvetnâme verildi. Sultan I. İzzeddin Keykâvus, bu fütüvvet mektubu ile ahîlik teşkilâtına katıldı.[947]

Sultanın resmen ahîlik teşkilâtına girmesinden sonra, bu yapılanma Anadolu'da yayılarak Türkmenlerin oluşturduğu bir teşkilâtlanma haline geldi. Malatya'da bilhassa Şeyh Evhâdüddin Kirmânî ve arkadaşlarının ahî teşkilâtının teşekkülünde büyük rol oynadığı görülür.[948]

Selçuklular devrinde yeni fethedilen şehirlere çok sayıda âlim, fakih ve sanatkârların yerleşmelerine imkân sağlandı.[949] Malatya'nın fethinden sonra, birçok Türk, Fars ve Arap asıllı ilim adamlarının buraya geldiği bilinir. Bunlardan bazıları şehre yerleşmiş bazıları bir süre kalmıştır. Malatya'nın doğudan ve güneyden Anadolu'ya açılan yollar üzerinde bulunması, meşhur

---

[944] M. Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, C. I, İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1971, s. 136; İrfan Gündüz, Osmanlılarda Devlet-Tekke Münasebetleri, Ankara, 1983, s. 14 dn. 31.

[945] Cevdet Türkay, Osmanlı İmparatorluğunda Oymak, Aşîret ve Cemaatlar, İstanbul, 1979, s. 373; Ahmet Yaşar Ocak, Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Sûfîlik= Kalenderiler (XIV-XVII. Yüzyıllar), Ankara: TTK, 1992, s. 91.

[946] M. Bayram, "Selçuklular Zamanında Tokat ve Malatya Yöresinin Fikrî ve Kültürel Yapısı ve Siyasi Boyutları", Türk Dünyası Araştırmaları (Şubat 1991), S. 70, s. 94; Turan, Resmî Vesikalar, s. 50, Farsça metin, s. 65, 66.

[947] İbn Bîbî, s. 155-158, Türkçe terc., C. I, s. 175-177.

[948] Kirmânî, Menâkıb, s. 139; Türkçe terc., s. 292.

[949] Müneccimbaşı, II, s. 50.

âlim ve mutasavvıfların toplandığı önemli bir ilim ve kültür merkezi olmasını sağlamıştır.

Özellikle XIII. yüzyılın ilk yarısında Malatya'da şehzâdeler döneminde ve Sultan I. Alâeddin Keykubâd'ın saltanatı zamanında ünlü bilginler yetişmiştir. Kezâ I. Alâeddin Keykubâd, ilim, kültür ve sanat alanında ilim sahibi olanları daima himâye eder, meclislerinde bulunmalarını sağlardı. Kendisi de yüksek ilim ve kültür sahibi olan sultan, Türkçe'den başka Arapça, Farsça ve Rumca'yı iyi biliyordu.[950]

Selçuklu eserlerinden olan Malatya'daki *Şehabiyye-i Kübra Medresesi* dönemin büyük üniversitelerinden sayılmaktadır. Meşhur âlimler ve mutasavvıflar burada yüksek ilim dersleri vermişlerdir. Bu bağlamda kültürel açıdan altın çağını yaşayan Malatya'ya, Selçuklular döneminde asalet ve üstünlük manasında Dâru'r-Rıf'a unvanı verilmiştir.[951]

Malatya'nın Selçuklu şehzâdelerinin eğitim ve tahsil gördükleri şehirler arasında belirlenmesi dikkat çekicidir. Zîra şehrin kültürel yapısı bu belirlemede etkili olmuştur. I. İzzeddin Keykâvus, Malatya'daki şehzâdeliği sırasında, babası Gıyâseddin Keyhüsrev'in hocası Malatyalı Şeyh Mecdüddin İshak'tan eğitim almıştır. Süleymanşah da Malatya'da eğitim gören sultanlardandır.[952]

[950] Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, s. 391.
[951] İbn Bîbî, s. 275, Türkçe terc., C. I, s. 291; Erzi, "Türkiye Kütüphânelerinden Notlar ve Vesîkalar I", s. 97-98; İbrahim-Cevriye Artuk, "Ortaçağ'da Bazı Anadolu Şehirlerine Verilmiş Olan Ünvanlar", s. 66; Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, s. 688.
[952] Kaya, a.g.e., s. 53.

4. 4. İLİM ADAMLARI

Selçuklular zamanında Malatya'da Müslüman veya Gayrimüslim çok sayıda ilim adamı yaşamıştır. Bunlardan bazıları Malatyalı olup bazıları da sonradan şehre gelerek ilmî faaliyetlerini burada idâme ettirmişlerdir.

Daha Abbasîler döneminde, Malatya'da İslâm âlimlerinin yetiştiği bilinmektedir. Bunlardan en tanınmışı *Ebûl-Hüseyin Muhammed b. Ahmed el-Malatî*'dir. Kıraat, fıkıh ve kelâm âlimlerinden olan Hüseyin Malatî, Malatya'da doğdu, 987 (H. 377) yılında vefat etti. *Kitâbu't-Tenbîh ve'r-Red âlâ ehli'l-Ehva ve'l-Bid'a* adlı meşhur bir eseri mevcuttur.[953]

Danişmendliler zamanında Malatya'da doğduğu rivâyet edilen *Abdulhalûk Gucdûvânî,* Türk-İslâm dünyasının en büyük mutasavvıflarındandır. Abdulhalûk Gucdûvanî'nin doğmadan önce ailesinin Buhara'ya gittiği ve onun Buhara'da doğduğu şeklinde de rivâyetler mevcuttur. Babası devrin önde gelen âlimlerinden Malatyalı Abdulcemil'dir. Abdulhalûk Gucdûvânî, Buhara'nın Gucdûvân kasabasında yaşadığı için Gucdûvânî nisbesini aldı. Devrinin en fazıl ve arif âlimlerinden olan Gucdûvânî, 1280 yılında Buhara'da vefat etti.[954]

İlim ve kültür merkezi olan Malatya, Türk hâkimiyetiyle birlikte çok sayıda İran ve Arap asıllı ilim adamını kendisine çekmiştir. Bunlardan biri olan *Muhammed el-Mavsilî* XII. yüzyılın ikinci yarısında kendisine bir şeyler öğretecek ilim adamları veya kendisi gibi öğrenci aramak için Irak ve Suriye'yi dolaşmış nihayet Malatya'ya geldiğinde aradığı ilmî ortamı burada bulmuş ve buraya yerleşmiştir.[955]

Bir kısım ilim adamı ise bu dönemde şehrin ilmî ve fikrî temayüzünden haberdar olarak sadece ziyaret maksadı ile gelmişlerdir. Bunlardan biri, ünlü mutasavvıf *Muhyiddin İbnû'l-Arabî*'dir. Endülüs'ün (İspanya) güney doğusundaki Mürsiye şehrinde 1165 senesinde doğan İbnû'l-Arabî

---

[953] Mustafa Öz, Avni İlhan, "Malatî, Ebü'l-Hüseyin", TDVİA, C. 27, Ankara, 2003, s. 467.
[954] Kasım Kufralı, "Gucduvânî", İA, C. IV, s. 820-821; Hüseyin Çolak, "Malatya'lı Alimler, Şairler, Devlet Adamları, Sanatkârlar", II. BGMST, (19-21-Ekim 1987), İstanbul, 1988, s. 93.
[955] Cahen, a.g.e., s. 247.

Endülüs'ün tanınmış ve bazı üyelerinin sûfî olduğu soylu bir aileye mensuptu. 1201 yılında Endülüs'ten ayrılarak, hac görevini ifa etmek için Doğu'ya gitti, bir daha da geri dönmedi. Mısır'a gitti, fakat Mısırlıların, gelişinden hoşnut olmayışı nedeniyle burada uzun süre kalamadı. Mısır'dan ayrılınca, Kudüs, Mekke, Hicaz ve Bağdat; Malatya ve Konya gibi Anadolu'nun bazı şehirleri başta olmak üzere, Doğu'nun çeşitli şehirlerini dolaştı.[956] İbnû'l-Arabî, H. 602/1205 ve H. 613-15/1216/18 yıllarında iki defa Malatya'ya geldi. İbnû'l-Arabî, Malatya'da kaldığı süre zarfında burada kısa bir eser meydana getirdi.[957] Sultan I. Gıyâseddin Keyhüsrev'in daveti üzerine Malatyalı âlim Mecdüddin İshak ile birlikte Konya'ya gitti.[958] Mecdüddin İshak'ın vefatından sonra onun eşi ile evlendi. Üvey oğlu olan Sadreddin Konevî'yi büyüttü ve ona hocalık yaptı. 1230 yılında Anadolu'dan ayrılarak Şam'a yerleşti. 16 Kasım 1240 tarihinde burada vefat etti.[959] Muhyiddin İbnû'l-Arabî'nin Malatya'da bulunduğu sırada Sâdeddin Muhammed b. Muhammed İbnû'l-Arabî adında bir oğlu dünyaya geldi (H.618/M.1221). Sâdeddin Muhammed de babası gibi Şam'da vefat etti (H. 656 / M. 1258 veya H. 686 / M. 1287-1288).[960]

Selçuklular döneminde Malatya'da yetişen en önemli bilginlerden biri *Muhammed b. Gâzî el-Malatyavî*'dir. XII. yüzyılın ikinci yarısında ve XIII. yüzyılın ilk yarısında yaşadı. Kayserşah döneminde Malatya'da devlet işlerinde çeşitli vazifeler alan Malatyavî, debirlik ve sonrasında vezirlik makamına kadar yükseldi. Sultan II. Rükneddin Süleymanşah'ın 1201 yılında Kayserşah'tan Malatya hâkimiyetini aldığı sırada ise Harran'da sürgün olduğunu belirtmektedir. Bu tarihten sonra Malatya'ya dönen Malatyavî, saltanatı müddetince âlim, şair ve sanatkârları daima himâye eden Sultan Süleymanşah'ın huzuruna çıktı. Sultanın saygısına ve iltifatına mazhar olan Malatyavî, daha önceden kaleme almaya başladığı *Ravzatu'l-Ukûl* adlı terbiyevî eserini Sultanın emri üzerine onun adına tamamladı ve takdim

[956] Ahmet Ateş, "Muhyi-d-din Arabî", İA, C. VIII, s. 533-539.
[957] Cahen, The Formation of Turkey, s. 162.
[958] Ateş, "Muhyi-d-din Arabî", İA, s. 538.
[959] Ateş, "Muhyi-d-din Arabî", İA, s. 540-541.
[960] Çetin, a.g.e., s. 51; Ateş, "Muhyi-d-din Arabî", İA, s. 541.

etti.[961] Malatyavî, müellifliğinin yanı sıra, aynı zamanda iyi bir eğitimciydi. Sultan I. İzzeddin Keykâvus'un hocalığını yapmış ve kendisine Arapça gramer dersi vermiştir.[962]

Malatya'da dünyada gelmiş ve yetişmiş ilim adamlarından olan *Mecdüddin İshak*, Selçuklu döneminin en meşhur âlim, şeyh ve kadılarındandır. Büyük mütefekkir Mecdüddin İshak, Malatyalı Arap bir aileye mensuptur.[963] Mecdüddin İshak'ın 1205 yılında Sultan I. Gıyâseddin Keyhüsrev'in ikinci defa tahta geçmesinden sonra Türkiye Selçuklularının kültürel alanda izledikleri siyasette önemli bir payı oldu. Arap ve Fars asıllı birçok âlim onun zamanında Malatya'ya geldi. Daha önce bahsedildiği gibi Muhyiddin İbnû'l-Arabî bunlardan biridir.

Şeyh Mecdüddin'in, devrin bütün ilimlerinde söz sahibi olmasından dolayı, Selçuklu sultanlarının itibarını kazanmış bir âlim olarak şehzâdelerin yetişmesinde önemli bir yeri oldu. I. Gıyâseddin Keyhüsrev ve daha sonra oğlu I. İzzeddin Keykâvus'a Malatya'daki şehzâdeliği sırasında hocalık yaptı. Takriben H. 618 (1221-1222) yılında vefat etti.[964]

Mecdüddin İshak'ın vesilesiyle Anadolu'ya gelen ilim adamlarından biri de *Cemâleddin el-Vâsitî*'dir. Önemli bir ilim adamı olan Vâsıtî, bilhassa tıp ve hendese sahasında meşhurdur. Bir süre Malatya'da hocalık yaptı. Daha sonra Konya'ya giderek burada uzun yıllar kadılık görevini ifa etti.[965]

Mecdüddin İshak'ın oğlu *Sadreddin Konevî* de babası gibi büyük bir ilim adamıdır. H. 605 (1208/1209) yılında Malatya'da doğdu.[966] Sadreddin Konevî, Malatya'dan sonra Konya'da yaşadı. Konevî adıyla zikredilmesi bu sebeptendir. Ancak o Malatyalı olduğu için kaynaklarda Sadreddin Malatî adıyla da geçmektedir. Çocuk yaşta babasının ölümü üzerine annesi ile

---

[961] Ravzatu'l-Ukûl ve Malatyavî'nin diğer eserleri hakkında, çalışmanın "kaynaklar" kısmında bahsedilmiştir.
[962] İ. H. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, I, 7. Baskı, Ankara: TTK, 1998, s. 25; Yavuz, a.g.m., s. 10.
[963] Cahen, The Formation of Turkey, s. 262.
[964] Bayram, "Selçuklular Zamanında Tokat ve Malatya Yöresinin Fikrî ve Kültürel Yapısı ve Siyasi Boyutları", s. 93; M. Oğuz, Malatyalı Meşhurlar Selçuklular ve Osmanlılar Dönemi, İstanbul: Tunç Yayınları, 1993, s. 23.
[965] Yavuz, a.g.m., s. 10.
[966] Cahen, The Formation of Turkey, s. 262.

evlenen Muhyiddin İbnû'l-Arabî tarafından büyütüldü ve eğitildi. İlmi ile Konya'da büyük bir şöhret ve saygınlık kazandı. Tasavvuf ve felsefe alanlarında büyük bir mütefekkir olan Sadreddin Konevî'nin çok sayıda eseri mevcuttur. Sadreddin Konevî, Mevlânâ Celâleddin Rumî ile aynı dönemde yaşadı ve onun en yakın dostlarından oldu. Mevlânâ (ö. 1273)'nın cenaze namazını kıldırdıktan sekiz ay sonra 16 Muharrem 673 (22 Temmuz 1274) pazar günü vefat etti.[967]

Mevlânâ Şemseddin-i Malatî, Selçuklular zamanında Konya'da yaşamış Malatyalı âlimdir. Yaşadığı dönemde Konya'nın önde gelen müderrislerinden olup felsefenin her alanına vâkıf, meşhur bir ilim adamı idi. Ne zaman Malatya'dan Konya'ya geldiği ve ailesi hakkında her hangi bir bilgi tespit edilememiştir. Mevlânâ'nın muasırlarından olup onun sohbetlerinde bulunmuştur.[968]

Mevlânâ Selâhaddin-i Malatî de Şemseddin Malatî gibi Konya'da yaşayan Malatyalılardandır. Ne zaman doğduğu, ne zaman Malatya'dan Konya'ya geldiği ve hangi tarihte vefat ettiği bilinmemektedir. Mevlânâ'nın yakınında bulunan âlimlerdendir. Konya medreselerinde müderrislik yaptı, çok sayıda talebe yetiştirdi. Büyük bir ediptir. Mevlânâ ile aynı dönemde yaşamış, ancak ondan sonra vefat etmiş olmalıdır. Zîra Mevlânâ'nın oğlu Veled Çelebi'nin oğlu Ulu Ârif Çelebi'nin hocalığını yapmıştır.[969]

Hakkında detaylı bilgi bulunmayan I. İzzeddin Keykâvus'un şehzâdeliği sırasında Malatya kadısı olan *Burhaneddin Ebû Nâsır b. Mesud b. Muzaffer el-Anevî*, Firdevsî'nin Şahnâme'si tarzında *Enîsu'l-Kulûb* adlı bir kitap kaleme almıştır. Farsça yazılan bu eser manzumdur. Enîsu'l-Kulûb, müellifi tarafından Sultan I. İzzeddin Keykâvus'a takdim edilmiştir. Muhtevasını halifeler tarihi oluşturmasına rağmen, özellikle Gazneliler ve Selçuklulara dair

---

[967] Eflâkî, Menâkıbu'l-Ârifîn, Neşr. Tahsin Yazıcı, Ankara: TTK, 1976, I, s. 96, 151, 165, 188, 499, 548, II, s. 581, 594 vd., (Âriflerin Menkıbeleri), Çev. Tahsin Yazıcı, İstanbul: MEB, 2001, s. 267, 328, 344, 370, II, s. 61, 120, 153, 165-166 vd.; Oğuz, Malatyalı Meşhurlar, s. 25-36.

[968] Eflâkî, Menâkıb, I, 101, 106, 109, 125 vd., II, 602, Türkçe, I, s. 272, 277, 281, 299 vd., II, s. 174; Oğuz, Malatyalı Meşhurlar, s. 37-39.

[969] Eflâkî, Menâkıb, I, 228, 355, 359, 489, 562, Türkçe, I, s. 419, 567, 572, 721, II, s. 135; Oğuz, Malatyalı Meşhurlar, s. 40-44.

önemli bilgiler içeren bir kaynaktır. Bu eser, F. Köprülü tarafından yayınlandı.[970]

Malatya'da bir müddet bulunan İranlı meşhur âlim ve filozoflardan biri *Şeyh Şihâbeddin Ömer b. Muhammed Suhreverdî*'dir. Alâeddin Keykubâd sultan olduğunda Abbasî halifesi, Suhreverdî'yi hil'at, menşur ve diğer hâkimiyet alametleri ile birlikte Konya'ya gönderdi. Suhreverdî, Konya'da kaldığı zaman zarfında ilim ve irfanıyla saray çevresinde ciddi tesirlerde bulundu. Bir süre sonra tekrar Bağdat'a dönmek için yola çıktı. Güzergâhı üzerinde bulunan Malatya'ya geldi. Selçuklu emîrlerinden bazıları buraya kadar ona refakat ettiler. Suhreverdî bu sırada Bağdat'tan Malatya'ya gelen Dâye adıyla bilinen mutasavvıf Şeyh Necmeddin Razî ile görüştü. Necmeddin Razî, Sultan I. Alâeddin Keykubâd adına yazdığı *Mirsâdü'l-İbâd*[971] adlı kitabını Suhreverdî'ye okutarak onun takdir ve övgüsünü aldı. Suhreverdî, bu kitap hakkında yazdığı bir mektupla onu Sultan I. Alâeddin Keykubâd'ın yanına gönderdi. Sultan, huzuruna gelen Necmeddin Razî'yi büyük bir ilgi ve iltifatla karşılandıktan sonra onu Bağdat'a geri gönderdi.[972]

H. 681 (1282-83) yılında Malatya'ya kadı vali tâyin edilen ve H. 684 (1285-86) yılına kadar bu görevde bulunan *Kutbeddin Şirazî* (ö. 710/1311) dönemin büyük âlimlerindendir. Aynı zamanda müderris olan Şirazî, Türkiye Selçukluları döneminde üzerinde durulan bilim alanlarından olan astronomi ile ilgilendi. Bu sahada pek çok eser kaleme aldı. Malatyalı Sadreddin Konevî'den ders aldı. Şirazî, İbn Sina'nın el-Kanun fî't-Tıb adlı eserinin nazarî kısmını oluşturan Külliyat'a hacimli ve önemli bir şerh yazdı. Malatya'da bulunduğu sırada bu şerh ile uğraşmaya devam etti. Şirazî'nin tıp sahasındaki bu tür faaliyetleri onun iyi bir tabip olduğunu göstermektedir.[973]

---

[970] Köprülü, "Anadolu Selçukluları Tarihi'nin Yerli Kaynakları", s. 459-522.

[971] Kitap hakkında bkz. İ. H. Uzunçarşılı, "XII. ve XIII. Asırlarda Anadolu'daki Fikir Hareketleri ile İçtimaî Müesseselere Bir Bakış", III. Türk Tarih Kongresi Tebliğleri (15-20 Kasım 1943), Ankara: TTK, 1948, s. 298.

[972] İbn Bîbî, s. 234, terc. I, s. 253-254; Yazıcızâde, s. 226.

[973] E. Wiedemann, "Kutbeddin Al-Şirazî", İA, s. 1049-1050; Azmi Şerbetçi, "Kutbüddîn-i Şirazî", TDVİA, C. 26, Ankara, 2002, s. 487-488; Fazlıoğlu, a.g.m., s. 159-160.

Ünlü İslâm bilgini *Abdullatif Bağdâdî* (ö. 629 / 1231), Anadolu'nun muhtelif yerlerinde bulunduğu sırada uzun yıllar Erzincan'da yaşadı. Ayrıca Erzurum, Kemah, Besni ve Divriği'de bulunan ünlü filozof-tabip, dönemin önemli ilim merkezlerinden olan Malatya'da da bir süre ikâmet etti. Felsefe ve tıp sahalarında pek çok eser yazdı. Bağdâdî'nin matematik alanında kaleme aldığı *el-Kitab el-celî fî el-hisâb el-hindî* adlı çalışması hesap tarihi açısından dikkate değer bir eserdir.[974]

Selçuklular zamanında yetişmiş Malatyalı âlimlerin diğer devletlerde kadılık gibi vazifelerde bulundukları bilinmektedir. Bunlardan *Kadı Şemseddin Süleyman (*veya *Selman) b. İbrahim b. İsmail el-Malatî* (ö. 703/1303-1304) Memlûk coğrafyasında kadılık yaptığı bilinir.[975]

Türkiye Selçuklu devrinin önde gelen şair mutasavvıflarından *Şeyh Evhâdüddin Hâmid el-Kirmânî* (ö. 1238), 1237'de geldiği Malatya'da bir müddet ikâmet etti. Şehrin kenarında bütün etrafa nâzır bir tepe üzerinde inşâ edilen bir zâviyede konakladı. Ancak buradaki arkadaşlarının ve dervişlerin rahatsız edilmeleri üzerine başka bir yerde ikâmet etmek için oradan ayrıldı. Şeyh, şehrin bağ ve sokak aralarında rastladığı boş ve yıkıntı bir yer buldu ve burayı sahibinden aldı. Kısa sürede inşaat faaliyetlerine başlandı. Fakat yapılan binanın bir duvarının Sultan I. Alâeddin Keykubâd'ın Şarabdârının bağına dayandığı anlaşıldı. Bu durumdan haberdar edilen Şarabdâr, derhal bina yapımının engellenmesi emrini verdi. Şeyh, her ne kadar inşaatı durdurmak için gelenleri ikna etmeye çalışsa da mümkün olmadı. Nihayet bir gün zâviyenin inşâ edilen kısmı yıkıldı. Bunun üzerine Şeyh Evhâdüddin ve dervişler Malatya'yı terk etmek zorunda kaldılar.[976]

Şeyh Evhâdüddin Kirmânî'nin en ünlü halifelerinden *Zeynüddin Sadaka* (ö. 1262), Şeyh'in Malatya'da ikâmet ettiği sırada onun hizmetinde bulundu. Evhadüddin Kirmânî, Anadolu'yu terk edip Bağdat'a gidince

---

[974] Fazlıoğlu, a.g.m., s. 164.
[975] İbn Tagrıberdi, en-Nücum, VIII, s. 212.
[976] Kirmânî, Menâkıb, s. 269-271; Türkçe terc., s. 292-293.

Anadolu'daki görevi olan "Şeyhu'ş-şuyuhi'r-Rum"luk makamına Zeynüddin Sadaka tâyin edildi.[977]

Şeyh Fahreddin Hasan, Şeyh Evhâdüddin Kirmânî'nin Malatya'daki halifelerindendir. Malatya'da bulunduğu esnada burada zâviye ve imaret inşâ ettirdi.[978]

Türk egemenliği sırasında Malatya'da Türk veya Müslüman âlimlerin yanı sıra Gayrimüslim bilginler de yetişmiştir. Bunların çoğunluğu din adamı olmakla beraber aynı zamanda kıymetli tarih kitapları telif etmiş müverrihlerdir. Bunlardan bilinenleri *Malatyalı Piskopos İgnace*, *Malatyalı Papaz Denis Bar Saliba*, *Malatyalı Piskopos Zacharie*, *Süryanî Mihail* ve *Ebû'l-Ferec*'dir. Bunların en meşhurları günümüzde eserlerinden istifade edilen Süryanî Mihail ve Ebû'l-Ferec'dir.[979]

Süryanî Mihail, 1126 yılında Malatya'da doğdu. Babası papaz olduğundan kendisi de, iki kardeşi ile beraber dinî terbiye ile yetiştirildi. Meşhur Süryanî manastırına girdi ve buranın başrahibi oldu. Başarıları neticesinde 1166'da Süryanî patriği seçildi. 1199 yılında vefat etti, Bar-Sauma manastırına defnedildi. Mihail'in meşhur eseri *Vekainâme*, Hz. Adem'den başlayarak 1195 tarihine kadar gelmektedir.[980]

Ortaçağ Monofizit bilginlerinin en büyüğü ve sonuncusu olan *Gregory Ebû'l-Ferec (Bar Hebraeus)*, 1225-26 yılında Malatya'da doğdu. Ebû'l Ferec'in babası Yahudi asıllı tabip Harun (veya Ahrun)'dur. Harun, daha sonra Hıristiyan olmuştur. Bununla birlikte Ebû'l-Ferec, İbnü'l-İbri yani Yahudi oğlu diye anılmaya devam etti. Ebû'l-Ferec, uzun yıllar Malatya'da yaşadı, 1244 yılında Moğol saldırıları üzerine ailesi ile birlikte Antakya'ya gitti. Burada iki yıl kaldıktan sonra tekrar Malatya'ya döndü. Bir müddet burada yaşamaya devam etti, 1251'de tâyin edildiği Halep piskoposluğu görevine 1253'de

[977] Şeyh Evhadü'd-din Hâmid el-Kirmânî ve Menâkıb-Nâmesi, s. 92.
[978] Kirmânî, Menâkıb, s. 83; Türkçe terc., s. 95, 191, 292.
[979] S. Mihail, I, s. II, VIII; Cahen, a.g.e., s. 212, 213.
[980] S. Mihail, I, s. I, II. Çalışmanın "Kaynaklar" kısmında Süryanî Mihail'in eseri ile ilgili daha geniş bilgiye yer verilmiştir.

başladı. Bu tarihten sonra çeşitli yerlere seyahatlerde bulunan Ebû'l-Ferec, 1286'da vefat etti.

Ebû'l-Ferec, meşhur bir müverrih olduğu gibi aynı zamanda iyi bir filozoftur. Yunanca, Arapça ve Süryanîce bilen Ebû'l-Ferec, tıp, hukuk ve felsefe tahsil etmiştir. Onun *Tarihu'z-Zaman* ve *Muhtasaru'd-düvel* adlı tarih alanında kaleme almış olduğu eserleri meşhurdur.[981] Bu eserlerinden başka tıp, hukuk, mantık, felsefe, dil, din ve astronomi sahalarında çalışmaları mevcuttur.[982]

XIII. yüzyılda her alanda inkişaf devrini yaşayan Malatya'da tıp ilmi de hayli gelişmişti. Müslüman ve Gayrimüslim çok sayıda meşhur tabip şehirde yaşamaktaydı. Bunlardan biri *Ebû Salim b. Ebi'l-Hasan eş-Şammas el-Hekim el-Malatî*'dir. Sultan I. İzzeddin Keykâvus zamanında yaptırdığı Han'a ondan mülhem Hekim Han adı verilmiştir. Yaşadığı dönemin büyük bilgin ve tabiplerindendir.[983]

Edesalı İsa, XIII. yüzyılın ilk yarısında Malatya'da yaşamış meşhur bir tabiptir. Bir süre sonra Malatya'dan ayrılarak Kilikya'ya gitti ve orada yaşamaya devam etti.[984]

Sultan I. Alâeddin Keykubâd zamanında yaşamış Malatyalı Süryanî tabip *İbn Kerâyâ*, sultanın yakın dostlarındandı. Tıp sahasında iyi bir âlim olmadığı rivâyet edilen İbn Kerâya ilim ve kültür alanında bilgiliydi. Hoş sohbetleri, devrin şahısları hakkındaki bilgisi ve iyi derecede Rumcaya vâkıf olması nedeniyle Sultan I. Alâeddin Keykubâd, onun, daima yanında bulunmasını isterdi. Sultan, 1235 yılında Harput'u almak için Malatya'dan hareket ettiğinde adı geçen bu tabip sultanın yanında değildi. Bir saat bile ayrılığına dayanamayan I. Alâeddin Keykubâd, tabibi beklemek maksadıyla geceyi Fırat üzerinde geçirdi. Kayıkçıların reisine, "tabip sabahleyin gelirse

---

[981] Çalışmanın "Kaynaklar" kısmında Ebû'l-Ferec'in eserleri daha detaylı bir şekilde söz konusu edilmiştir.
[982] Abû'l-Farac, I, s. 9-34, İng., s. XV-XXVIII; Muhtasarüddüvel, s. 1-3. Cahen, The Formation of Turkey, s. 132; Abdülkerim Özaydın, "İbnü'l-İbrî", TDVİA, s. 92-94.
[983] Erdmann, a.g.e, s. 46, 52, 66; Özergin, "Anadolu'da Selçuklu Kervansarayları, s. 151-152.
[984] Abû'l-Farac, II, s. 545.

onu geçir, geç gelirse geçirme" diye talimat verdi. Tabip ikindi vakti gelince, kayıkçı reisi sultanın emrine uyarak geçişine müsaade etmedi. Tabip bu duruma o kadar içerlemiş olmalı ki geri döndü ve zehir içerek kendini öldürdü.[985]

Bunlardan başka *Kadı İzzeddin el-Urmevî*, meşhur muhaddis *Ebû'l-Hasan Ali el-İskenderanî*, *Şeyh İzzeddin Ebû'l-Kasım el-Hamevî*, *Şeyh Ebû Tahir el-İsfahanî*, *Muhammed b. Ebû Bekr et-Tebrizî*[986], Malatyalı Şeyh İmamüddin[987] ve kaynaklarda adları zikredilmeyen çok sayıda ilim adamı Malatya'da doğmuş veya buraya sonradan gelerek ilmî faaliyetlerde bulunmuştur.

[985] Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, s. 391-392.
[986] M. Bayram, "Selçuklular Zamanında Tokat ve Malatya Yöresinin Fikrî ve Kültürel Yapısı ve Siyasi Boyutları", s. 92; Aynı yazar, "Selçuklular Zamanında Malatya'da İlmî ve Kültürel Faaliyetler ve Siyasi Boyutları", s. 69.
[987] Kirmânî, Menâkıb, s. 158; Türkçe terc., s. 239.

SONUÇ

Önemli bir yerleşim merkezi olan Malatya'nın geçmişi oldukça eskilere ve hatta ilkçağlara kadar götürülmektedir. Elde edilen verilere göre M. Ö. 8000 yılına gidilebilmektedir. Geçmişten günümüze stratejik konumda yer alan şehir, bu yönüyle teveccühe mazhar olmuştur.

Bulunduğu bölgede çeşitli toplumların hâkimiyeti altında siyasal, sosyal, ekonomik ve kültürel olaylara sahne olan şehir, ilkçağlardan Osmanlı devrine kadar her dönem rekabet sahası olmuş ve bunun sonucunda ortaya çıkan mücadelelerin içinde yer almıştır.

Malatya'da en eski yerleşim yeri olarak tespit edilen mekân Arslantepe'dir. Romalıların bölgeye gelmesinden sonra şehir, Arslantepe'nin 4 km. kuzeyine, Eski Malatya da denilen Battalgazi'ye taşınmıştır. Bu dönemde stratejik öneminden dolayı askerî karargâh olarak kurulup etrafı surlarla çevrilmiştir. Kapadokya bölgesini korumak amacıyla Malatya, askerî üs konumuna getirilmiştir.

Türk hâkimiyetine kadar Hitit, Urartu, Asur, Roma, Emevî, Abbasî, Bizans devletlerinin egemenliğinde kalan Malatya, bu dönemlerde de canlı bir tarihe sahipti. Her zaman mücadele alanında yer alan şehir, hâkim milletlerin sınır bölgesini oluşturmuştur.

Malatya, Arapların Bizans'a karşı Erzurum, Tarsus hattında meydana getirdikleri hudud (sugur) da bulunması nedeniyle büyük öneme sahipti. Bizans-Sasanî ve sonrasında Bizans-Arap çatışmalarının uzun yıllar bu bölgede cerayan ettiği görülmektedir. Bu sebepten Malatya, İslâm gazilerinin merkezi oldu.

Bizans ile Müslümanlar arasında yaşanan mücadeleler, çeşitli efsane ve menkıbelerin doğmasına neden olmuştur. Günümüze kadar ulaşan bu menkıbelerden en önemlisi Seyyid Battal Gazi Destanıdır. Yüzyıllarca hafızalardan silinmeyen kahramanlık destanı olan Battal Gazi Destanı tarihte güçlü tesir yaratan izler bırakmıştır.

Doğu Anadolu'da Araplara karşı üstünlük sağlayan Bizans'ın karşısına XI. yüzyıldan itibaren Selçuklu Türkleri çıkmıştır. İleride Anadolu'yu yurt edinme amacıyla bir keşif mahiyetinde olmak üzere Çağrı Bey öncülüğünde 1016-1021 yılları arasında Anadolu'ya akınlar düzenlenmiştir. Bu akınlar ileride Anadolu'ya yapılacak olan ciddi seferler için Türklerin bu toprakları daha iyi tanımalarını sağlaması açısından son derece önemlidir. Bizans'ın içinde bulunduğu iç karışıklıktan dolayı karşılarında onları durduracak güç bulunmayan Selçuklu şehzâdeleri ve Türkmen beyleri, Anadolu'ya üç koldan birden akınlarda bulunmuşlardır. Selçuklular, o devirde Anadolu'nun en zengin ticaret şehirlerinden biri olan Malatya'da altın, gümüş, çeşitli mücevherler ve değerli kumaşların bol olduğunu duymuşlardı. Sayıları yaklaşık üç bin kadar olan Türk kuvvetleri Malatya'ya geldiklerinde karşılarında savunmasız bir şehir bulmuşlardır. Büyük bir direnişle karşılaşmayan Türkler, kolaylıkla şehre girmişlerdir (1058). Ancak bu hâkimiyet kalıcı olmamıştır. Burada bir süre kalarak ele geçirdikleri ganimetlerle birlikte şehirden ayrılmışlardır.

Bizans egemenliğinden sonra bir süre Bizans'ın Ermeni asıllı komutanı Philaretos'un tesis etmiş olduğu beyliğin sınırları içinde kalan Malatya, Danişmendliler ve Türkiye Selçukluları arasında rekabet alanı olmuştur. Önce Selçuklular tarafından ele geçirilmek istenen şehri, I. Kılıç Arslan kuşatmıştır. Bu esnada Süryanî ve Ermenilerden oluşan şehir halkı, Ermeni asıllı Gabriel'in yönetimi altında baskıya maruz kalıyordu. Gabriel'den nefret eden halk, Türklere teslim olma konusunda müşterek hareket etmiştir. Türklerin lehine gelişen bütün hâdiselere rağmen, Haçlı seferlerinin başlaması, Selçuklu kuşatmasının son verilmesine neden olmuştur. Nitekim 1102'de Danişmendlilerin teşebbüsü ile Malatya, Türk hâkimiyetine girebilmiştir. Bu tarihten sonra Bizans kültürünün etkisinden sıyrılmaya başlayan şehrin şekillenmesinde Türk ve İslâm geleneklerinin belirleyici unsur olmaya başladığı görülmektedir. Birçok etnik unsurun ve beraberinde çeşitli kültürlerin, dinlerin yaşadığı Malatya'ya Türklerin yerleşmeleri ile şehirde yeni bir dönemin başladığı görülmektedir.

Danişmendliler ve Selçuklular arasında uzun yıllar hâkimiyet mücadelelerinin yaşandığı Malatya, 1106 yılında Sultan I. Kılıç Arslan tarafından ele geçirilmiştir. Sultanın 1107'de ölümünden sonra, oğlu Tuğrul Arslan Malatya idaresine getirilmiştir. Annesi Ayşe Hatun'un çabaları ile Tuğrul Arslan, atabeyinin öncülüğünde sultan ilân edilmiştir. İhtiraslı bir kadın olan Ayşe Hatun, Ceyhan bölgesinde Franklara karşı fetih hareketlerinde bulunmuştur. Daha sonra Artukluların kudretli emîrlerinden Belek Gazi ile evlenerek kendisinin ve oğlunun siyasî etkinliğini artırmıştır. Ayşe Hatun ve Tuğrul Arslan, Belek'in himâyesinde yönetimlerini kuvvetlendirmişlerdir. Elbistan ve Ceyhan bölgesine hâkim olarak sınırlarını genişletmişlerdir. Bu dönem sosyal ve ekonomik açıdan Malatya halkı için son derece talihsiz bir dönem olarak zikredilmektedir. Zîra halka karşı acımasız davranışlarıyla tanınan annesinin etkisinden kurtulamayan Tuğrul Arslan'ın zayıf bir yönetim sergilediği görülür. Nihayet, Malatya tarihinde karanlık bir iz bırakan bu dönem, Danişmendlilerin 1124 yılında şehri ele geçirmeleriyle son bulmuştur.

1124 senesiyle Danişmendli egemenliğinin yeniden başladığı Malatya'nın refah ve huzura kavuştuğu anlaşılıyor. Ancak bu dönemin uzun sürmediği görülmektedir. Bir müddet sonra Danişmendli meliklerinin idaresi altındaki halkın bazı sıkıntılarla karşı karşıya geldikleri bilinmektedir. Bilhassa 1152'de Aynüddevle'nin ölümünün ardından, yerine geçen oğlu Zülkarneyn döneminde yanlış yönetim uygulanmıştır. Yaşı küçük olduğu için, tıpkı Tuğrul Arslan döneminde olduğu gibi Zülkarneyn'in annesi, oğlu adına idareyi eline almıştır. Bu dönemde halk üzerine konulan ağır vergiler, kötü yönetim şekli, uzun süre diğer melikler zamanında da izlerini korumuştur.

Malatya'nın içinde bulunduğu bu zafiyet, şehir üzerinde emelleri bitmeyen Selçuklular için büyük bir fırsat oldu. Nitekim her fırsatta Malatya üzerine yürüyen Selçuklu sultanlarının bu hedefi Danişmendli egemenliğinin zayıflamasıyla nihayete erdi. Böylece 1178 yılında II. Kılıç Arslan, Malatya'yı Selçuklu topraklarına dâhil etti. Malatya'da, Danişmendlilerle başlayan Türkleşme süreci bu tarihten itibaren kuvvetlenerek devam etmiştir.

Anadolu'da Türk egemenliği sonucu Orta Asya ile Türk-İslâm kültür ve medeniyetinin etkileşiminden meydana gelen Türk kültürü, Malatya'ya hâkim olmuştur. Türklerin kendine özgü Türk kültürünün bir unsuru olarak oluşturdukları şehirler arasında şüphesiz Malatya da yer almaktadır. Bilhassa Türk ve İslâm kimliğinin şehre tam manasıyla hâkim olması Selçuklu döneminin eseridir.

Uzun süre Danişmendli ve sonrasında Selçukluların siyasî ve idarî merkezlerinden olan Malatya, XII. yüzyıldan itibaren önemli sosyal, siyasal, iktisadî ve kültürel gelişmelere sahne olmuştur. Kuzey-güney ve doğu-batı ticaret yollarının buradan geçmesi şehrin gelişiminde etkili olmuştur.

Türkiye Selçukluları devrinde önemli bir merkez haline gelen şehir, aynı adla anılmasının yanında asalet ve üstünlük ifadesi olarak Dâru'r-Rıf'a unvanını aldı. Ticarî konumu dolayısıyla ekonomik refahın yaşanması kültürel canlılığı da beraberinde getirdi.

Malatya, Selçuklu şehzâdelerinin ilim ve tahsil gördüğü fikir merkezlerinden biri olarak dikkat çekmektedir. Kültürel alanda zamanın en gelişmiş şehirlerinden olan Malatya'da çok sayıda ilim adamı yetişmiş veya buraya gelmiştir. Gerek şehzâdelerin eğitimi için gerekse şehrin ilmî ününü işiterek Malatya'ya gelen âlimler veya şehirde doğup yetişen ilim adamları, isimleri ve eserleri ile Malatya tarihinde unutulmayacak derin izler bırakmışlardır.

Selçuklular zamanında fizikî olarak şehrin dokusunu oluşturan mimarî eserler Türk-İslâm şehrinin özelliğini yansıtmaktadır. Şehrin surları ve diğer yapıları varlıklarını uzun süre muhafaza etmiştir. Bu dönemde yapılan cami, mescid, medrese, darüşşifa, han, hamam, çarşı, köprü ve vakıf eserlerinden pek çoğu Osmanlılar dönemine intikal etmiştir; bazıları ise günümüzde kullanılmaya devam etmektedir. Bugün Selçuklulardan itibaren ayakta duran yapılar Malatya'nın zengin bir tarih mirasına sahip olduğunu göstermektedir.

Malatya, Bizans hâkimiyeti döneminde çoğunluk olarak önce Rumların daha sonra Ermenilerin yaşadığı bir şehirdi. Türk devrinin başlamasıyla

Danişmendliler tarafından başlatılan Türk iskân süreci Selçuklular zamanında devam etmiştir. Bu dönemde sürdürülen Türk göçleri ile şehirde Türk nüfusu oldukça kalabalık bir düzeye ulaşmıştır. Malatya'da XI. yüzyılda başlayan Türk iskânı, bilhassa XII. yüzyılın ikinci yarısından sonra gerçekleşen yoğun Türk göçleriyle bu tarihten sonra daha çok artmıştır. Bilhassa XII. yüzyılın ikinci yarısında önceki mevcut nüfusu geçmeye başlayan Türkler, XIII. yüzyılda büyük çoğunluğu oluşturmuşlardır. Şehrin etnik ve kültürel dokusu Müslüman Türk toplumun özellikleri ile yeni bir biçim kazanmıştır. Selçuklu ve Türkmen beyleri Anadolu'da ele geçirdikleri Bizans şehirlerinde Türk hâkimiyetinin kalıcı ve kuvvetli olması için sistemli imâr ve iskân politikasıyla işe başlamışlardır. Türk beyleri hâkim oldukları yerlerde Türkleşmeyi sağlamak amacıyla eski yerleşim yerlerinde Türk mahalleleri oluşturarak yeni Türk şehirlerini meydana getirmişlerdir. Malatya'da Selçuklu döneminde yapılan eserlerden ve tarihî kayıtlardan anlaşıldığına göre buradaki Türk nüfusu azımsanmayacak kadar çoktu.

Malatya'daki Müslüman halk ile Hıristiyan halk arasındaki ilişkiler barış ve dostluk havası içinde geçmekteydi. Aralarında din, dil, soy ve kültür farkı olmasına rağmen, Türkler gibi yerli halk da, dinî hayatlarını ve kültürlerini serbestçe yaşıyordu. Dinî ve etnik sebeplerden kaynaklanan herhangi bir husumet ve mücadele söz konusu olmuyordu. Özellikle de ticaret yoluyla oluşmuş olan ve her iki toplumun farklı etnik ve dinî özelliklerini aşan dayanışma bağları kurulmuştu. Aynı şekilde her iki toplum ekonomik faaliyetlerini hiçbir kısıtlama olmaksızın tam bir özgürlük ve güvenlik havası içinde sürdürmekteydi. Bu birliktelik Anadolu'yu ortak yaşama alanı haline getirmiştir. Malatya'da halk arasında olduğu gibi devlet adamları ve ileri gelenlerin arasında yaşananlar örnek teşkil etmesi bakımından son derece önemlidir. Geniş görüşlülüğü ve dinî hürriyet siyaseti ile mümtaz bir şahsiyet olan Sultan II. Kılıç Arslan'ın Malatya'ya hâkim olduktan sonra Süryanî Patriği Mihail ile kurduğu dostâne ilişkiler dikkate şayandır. Bütün bunlar Malatya'nın Selçuklular zamanında hoşgörüyü temsil eden büyük bir şehir olduğunu göstermektedir.

Anadolu'da XI. yüzyılın sonlarından itibaren temelleri atılan Türk şehirleşme geleneğinin en belirgin örneklerinden olan Malatya, Selçuklular devrinde Türk İslâm kimliğine bürünmüştür. O dönemden kalan pek çok maddî kültüre sahip olan şehir, eski önem ve itibarını sosyal ve iktisadî alanda hâlâ muhafaza etmektedir.

KAYNAKÇA

I. ARŞİV KAYNAKLARI

A. Başbakanlık Osmanlı Arşivi

BOA, TD No. 156, s. 1-264.

BOA, TD No. 323, s. 1-54.

B. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi

VGMA, D. No: 582/1, s. 69-70.

VGMA, D. No: 584, s. 287-292.

II. KAYNAK ESERLER

ABÛ'L-FARAJ (EBÛ'L-FEREC), Gregory, **The Chronography**, Süryanîceden İngilizceye Çev. Ernesrt A. Wallis Budge, Oxford, 1932, **Abû'l-Farac Tarihi**, C.I-II, Türkçeye çev. Ömer Riza Doğrul, Ankara: TTK, 1999.

_____, **Tarihi Muhtasarü'd-Düvel**, Beyrut, 1958; Ebül-Ferec, **Tarihi Muhtasarüddüvel**, Çev. Şerafeddin Yaltkaya, İstanbul, 1941.

AHMED B. MAHMUD, **Selçuk-nâme**, I, Haz. Erdoğan Merçil, İstanbul, 1977.

AKNERLİ GRİGOR, **History of the Nation of Archers (Okçu Milletin Tarihi**-**Moğol Tarihi**, Çev. H. Andreasyan, İstanbul, 1954.

AKSARAYÎ, Kerîmüddin Mahmud, **Müsâmerüt ül-Ahbâr**, Nşr. Osman Turan, 2. Baskı, Ankara: TTK, 1999; Çev. Mürsel Öztürk, **Müsâmerütü'l-Ahbâr**, Ankara: TTK, 2000.

ANONİM SELÇUKNÂME, **(Tarih-i Âl-i Selçuk Der Anatoli, Anadolu Selçukluları Tarihi III)**, Yay. ve çev. Feridun Nafiz Uzluk, Ankara, 1952.

ANONİM SÜRYANÎ VEKAYİNÂMESİ (Anonymous Chronicle), İng. çev. A. S. Tritton, "The First and Second Crusades from an Anonymous Syriac Chronicle", **JRAS**, Londra 1933 (January), **I. ve II. Haçlı Seferleri Vakayinamesi**, Çev. Vedii İlmen, İstanbul, 2005.

ATTALIOTAE, Michaelis, **Historia**, Bonn, 1853.

AZÎMÎ TARİHİ, Selçuklular Dönemiyle İlgili Bölümler, Nşr. ve Çev. Ali Sevim, 2. Baskı, Ankara: TTK, 2006.

BELÂZURÎ, **Fûtûhu'l-Bûldan**, Thk. Selahaddin el-Müneccid, Kahire, 1956; Çev. Mustafa Fayda, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002.

BRANT, James, "Journey Through a Part of Armenia and Asia Minor, in the Year 1835", **Journal of the Royal Geographical Society of London**, 6 (1836), s. 187-223.

CARNOTENSIS, Fulcherius, **Historia Hierosolymitana**, ed. Heinrich Hagenmayer, Heidelberg, 1913, İng. çev. Frances Rita Ryan, **A History of the Expedition to Jerusalem 1095-1127**, Tennesse, 1969, Türkçeye çev. İ. Bihter Barlas, **"Kutsal Toprakları Kurtarmak" Kudüs Seferi**, İstanbul: IQ, 2009.

COMNENA, Anna, **The Alexiad**, İng. Çev. Elizabeth A. S. Dawes, Londra, 1967.

DÂNİŞMEND GAZİ DESTANI, Hz. Necati Demir, Ankara: Hece Yayınları, 2006.

EBÛ'L-FİDÂ, **el-Muhtasar fî Ahbâri'l-Beşer**, C. II, Thk. Mahmud Deyyûb, Beyrut, 1997.

_____, **Takvîmu'l-Bûldan**, Farsça'ya çev. Abdulmuhammed Ayetî, Tahran, H. Ş. 1349 (1971).

ED-DEVÂDÂR, Baybars el-Mansurî, **Zübdetü'l-Fikre fi Tarihi'l-Hicre**, Nşr. Zübeyde Muhammed Ata, y.y., 2001.

EFLÂKÎ, **Menâkıbu'l-Ârifîn**, I-II, Neşr. Tahsin Yazıcı, Ankara: TTK, 1976, **Ârifler in Menkıbeleri**, I-II, Çev. Tahsin Yazıcı, İstanbul: MEB Yayınları, 2001.

EL-AYNÎ, **Ikdu'l Cuman fî Târihi Ehli'z-Zaman**, Thk. Muhammed Muhammed Emin, 4 Cild, Kahire, 1987.

EL-HOYÎ, Hasan b. Abdulmuin, **Gunyetu'l-Kâtib ve Munyetu't-Tâlib Rusûmu'l- Resâ'il ve Nucûmu'l-Fazâ'il**, Yay. A. Sadık Erzi, Ankara: İlahiyat Fak. Yay., 1963.

EL-HÜSEYNÎ, Sadruddin Ebû'l-Hasan 'Ali İbn Nâsır İbn 'Ali, **Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye**, Çev. Necati Lügal, 2. Baskı, Ankara: TTK, 1999.

EL-ISTAHRÎ, **Kitâbu'l-Mesâlik ve'l-Memâlik**, Nşr. M. J. De Goeje, Leyden, 1927.

EL-KÂLKÂŞANDÎ, **Subhû'l-'Aşâ fî Sınâ'ati'l-İnşâ**, C. IV, Kahire: Vezaretü's-Sekafe, 1963.

EL-KİRMANÎ, **Ahbâru'd-Dûvel ve Asâru'l-Evvel fî't-Tarih**, Bağdat, H. 1282 (1865).

EL-MAKRİZÎ, Takiyyeddîn Ahmed b. Ali, **Kitâbu's-Sulûk li Marifetî Duvelu'l-Mulûk**, Thk. M. Mustafa Ziyâde-Said Abdulfettah Aşûr, 4 Cild, 12 Kısım, Kahire, 1934-1958.

EN-NUVEYRÎ, Ahmed b. Abdülvehhab, **Nihâyetü'l-Ereb fî Fünûni'l-Edeb**, I. Cilt, Kahire, 1923.

ER-RUMÎ, Yakut el-Hamevî, **Mu'cem el-Bûldan**, C. VIII, Kahire, 1906.

EVLİYA ÇELEBİ, **Seyahatnâme**, C. IV, Nşr. Ahmed Cevdet, İstanbul, 1314; E. Çelebi, **Seyahâtnâme**, Haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, 4. Kitap, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2001.

GENCELİ KİRAKOS, **Moğol İstilası Tarihi (1220-1265)**, Çev. H. Andreasyan (İstanbul, 1942), TTK'da yayınlanmamış 27 numaralı nüsha; Genceli Kiragos, "Tatar İstilası", "Ermeni Müelliflerine Nazaran Moğollar", **Türkiyat Mecmuası**, II, Çev. Ed. Dulaurier, İstanbul, 1928.

HALİL B. ŞAHİN, **Zubdetü Keşfi'l-Memâlik**, Nşr. Fuad Sezgin, Frankfurt, 1993.

HUDUDU'L-ALÂM, İng. çev. Minorsky, London, 1937.

İBN BATTÛTA, **Tuhfetu'n-Nûzzar fi Garâibü'l-Emsâr ve Acâibu'l-Esfâr**, Kahire: Matbaatü'l-Hayriyye, H. 1322 (1913-14); **İbn Battûta Seyahatnâmesi I**, Çeviri, İnceleme ve Notlar: A. Sait Aykut, İstanbul: YKY, 2004.

İBN BÎBÎ, **el-Evâmirü'l-Alâiyye fî'l-Umûri'l-Alâiyye**, Tıpkı Basım, Önsöz ve Fihristi Haz. Adnan Sadık Erzi, Ankara: TTK, 1956, Çev. Mürsel Öztürk, C. I, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996.

_____, **Tevârîh-i Âl-i Selçuk, Muhtasar Selçuknâme (Recueil des Textes Relatifs a l'Histoire Des Seldjoucides)**, Nşr. M. Th. Houtsma, Leiden, 1902, **Anadolu Selçukî Devleti Tarihi**, **Anadolu Selçukîleri Gününde Tarih Bitikleri I (Muhtasar İbn Bîbî)**, Çev. M. Nuri Gençosman, Ankara, 1941.

_____, **Selçuknâme**, Çev. M. H. Yinanç, Haz. Refet Yinanç-Ömer Özkan, İstanbul: Kitâbevi, 2007.

İBN HACER, **ed-Dûreru'l-Kâmine**, 5 Cild, Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsil, (t.y.).

İBN HALDUN, **Mukaddime**, 2, Haz. Süleyman Uludağ, 4. Baskı, Dergâh Yay., İstanbul, 2005.

İBN HAVKAL, **Suretu'l-Arz**, Nşr. J. H. Kramers, C. II-1, Leyden, 1938.

İBN HURDADBİH, **Kitâbu'l-Mesâlik ve'l-Memâlik**, Nşr. M. J. De Goeje, Leyden, 1889.

İBN KESİR, **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, 14 Cild, Kahire: Matbaatu's-Saade, 1932.

İBN SAÎD EL-MAGRİBÎ, **Bastü'l-Arz**, Nşr. Havan Kırnıt Hınıs, Tetvan, 1958.

İBN ŞEDDÂD, İzzeddin Muhammed el-Halebî, **Tarihu'l-Meliki'z-Zâhir**, Nşr. Ahmet Hutayt, Wiesbaden, 1983.

_____, **Baypars Tarihi**, II, Çev. Şerefüddin Yaltkaya, Ankara: TTK, 2000.

İBN ŞIHNE, **ed-Dûrru'l-Muntehab fî Tarih Memleketi Haleb**, Nşr. Yusuf b. Elyan Serkis ed-Dımaşkî, Beyrut, 1909.

İBN TAGRIBERDİ, **en-Nücumu'z-Zâhire fî Mısr ve'l-Kahire**, Thk. Cemâleddin Şeyyâl Fehim Muhammed Şeltut-İbrahim Ali Tarhan, I, III, VII, VIII. Ciltler, Kahire, 1929.

İBNÜ'L-ADİM, **Bugyetü't-Taleb fî Tarihî Haleb**, C. I, Nşr. Fuad Sezgin, Frankfurt, 1986.

İBNÜ'L-ESİR, **el-Kâmil fi't-Tarih**, Thk. Halil Me'mun Şiha, V, VI, VI, VII, X, XI, XII, Beyrut, 1965-66, Çev. Yunus Apaydın, Abdullah Köşe, Ahmet Ağırakça, Abdülkerim Özaydın, İstanbul, 1986-87.

İBNÜ'L-EZRAK (Ahmed b. Yûsuf b. Ali b. El-Ezrak El-Fârikî), **Târîhu Meyyâfârıkîn ve Âmid**, Neşr. Ahmet Savran, Erzurum, 1987, **Meyyâfârıkîn ve Âmid Tarihi (Artuklular Kısmı)**, Çev. Ahmet Savran, Erzurum, 1992.

İBNÜ'L-KALÂNİSÎ, **Zeylü Tarihi Dimaşk**, Thk. H. F. Amedroz, Beyrut, 1908.

KÂTİP ÇELEBİ, **Cihânnümâ**, Ed. Bülent Özükan, İstanbul: Boyut Yay., 2008.

KAZVİNÎ, Hamdullah Müstevfî, **Nuzhetu'l-Kûlûb**, Nşr. G. Le. Strange, Leyden, 1913.

KAZVİNÎ, Zekeriya b. Muhammed, **Kitâbu Asâru'l-Bilâd ve'l-Ahbâru'l-İbâd**, Nşr. Ferdinand Koştenfeld, Frankfurt, 1994.

KHONIATES, Niketas, **Historia**, Nşr. I. Bekker (Nicetae Choniatae, **Historia)**, Bonn, 1835; **Historia (Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri)**, Çev. F. Işıltan, Ankara: TTK, 1995.

KINNAMOS**, Ioannes Kinnamos'un Historia'sı (1118-1176)**, Çev. I. Demirkent, Ankara: TTK, 2001.

KİRMANÎ, Evhadüddin, **Menâkıb**, Nşr. B. Furuzanfer, Tahran, H. Ş. 1347 (1969), **Şeyh Evhadü'd-din Hâmid el-Kirmânî ve Menâkıb-Nâmesi**, Çev. Mikâil Bayram, Konya, 2008.

LASTIVERTC, Aristakes, **History**, İng. çev. R. Bedrosian, New York, 1985.

MOLTKE, Helmuth Von, **Türkiyedeki Durum ve Olaylar Üzerine Mektuplar**, Çev. Hayrullah Örs, Ankara: TTK, 1960.

MUFADDAL B. EBİ'L-FEDAİL, **en-Nehcü's-Sedîd**, (Histoire Des Sultans Mamlouks), Nşr: E. Blochet, y. y., t. y.

MUHAMMED B. GÂZÎ, **Muhammed b. Gâzî al-Malatyavî ve Eseri Ravzat al-Ukûl**, Haz. İbrahim Düzen Doçentlik Tezi, Erzurum, 1978.

MÜNECCİMBAŞI, Ahmed b. Lütfullah, **Camiü'd-Düvel, Osmanlı Tarihi (1299-1481)**, Çev. A. Ağırakça, İstanbul: İnsan Yay., 1995.

_____, **Câmiu'd-Düvel, Selçuklular Tarihi II, Anadolu Selçukluları ve Beylikler**, Yay. ve çev. Ali Öngül, İzmir: Akademi, 2001.

NEŞRÎ, Mehmed, **Kitâb-ı Cihan-Nümâ**, I. Cilt, Yay. F. R. Unat, M. A. Köymen, 2. Baskı, Ankara: TTK, 1987.

NİŞÂBURÎ, Zâhireddîn, **Selçuknâme**, Nşr. İsmailhân Afşar Hamîdü'l-Mülk, Tahran, H. Ş. 1332 (1954).

POUJOULAT, M. B., **Voyage a Constantinople Dans l'Asie Mineure En Mesopotamie,a Palmyre**, I, Bruxelles, 1841.

PSELLOS, **Mikhail Psellos'un Khronographia'sı**, Çev. Işın Demirkent, Ankara: TTK, 1992.

REŞİDÜDDİN FAZLULLAH, **Câmiu't-Tevârih**, C. I-II, Nşr. Muhammed Ruşen-Mustafa Musevî, Tahran, 1373.

_____, **Câmiu't-Tevârih II/5, Selçuklular Tarihi**, Nşr. Ahmed Ateş, 2. Baskı, Ankara: TTK, 1999.

_____, **Mukatebât-ı Reşidî**, Nşr. Muhammed Şefi', Lahor, 1947.

_____, **Tarihi Mübarek Gazanî, Dastani Gazan Han**, Nşr, Karl Jahn, London, 1940.

SCHILTBERGER, Johannes, **Türkler ve Tatarlar Arasında (1394-1427)**, Çev. Turgut Akpınar, 3. Baskı, İstanbul: İletişim Yay., 1997.

SIMEON, **Polonyalı Simeon'un Seyahatnâmesi (1608-1619)**, Çev. Hrand D. Andreasyan, İstanbul: Baha Matbaası, 1964.

SIMON DE SAINT QUENTIN, **Bir Keşişin Anılarında Tatarlar ve Anadolu 1245-1248**, Çev. Erendiz Özbayoğlu, Antalya: Doğu Akdeniz Kültür ve Tarih Araştırmaları Vakfı, 2006.

SKYLITZAE, Ioannes, **Historia**, Nşr. I. Bekker, Bonn, 1839.

SPARAPET, Simbat, **Chronicle**, İng. çev. Robert Bedrosian, Lord Branc, New Jersey 2005, **Başkumandan Sımbat Vakainamesi (951-1334)**, Çev. Hrant D. Andreasyan, (İstanbul, 1946) TTK'da yayınlanmamış nüsha.

STRABON, **Geographika (Antik Anadolu Coğrafyası)**, XII., XIII., XIV. Kitap, Çev. Adnan Pekman, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2000.

SÜRYANÎ MİHAİL, **Vekainâme**, Çev. Hrant D. Andreasyan, 2 Kısım, TTK'da yayınlanmamış nüsha.

TABERÎ, **Târih-i Taberî**, Thk. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrahim, C. III, Beyrut, 1967.

TEXIER, Charles, **Küçük Asya Coğrafyası Tarihi ve Mitolojisi**, Çev. Ali Suat, Latin Harflerine Aktaran: Kâzım Yaşar Kopraman, Sadeleştiren: Musa Yıldız, C. 3, Ankara, 2002.

URFALI MATEOS, **Urfalı Mateos Vekayinâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor Zeyli (1136-1162)**, Çev. Hrant Andreasyan, 3. Baskı, Ankara: TTK, 2000.

VARDAN VARDAPET, **Compilation of History**, İng. çev. Robert Bedrosian, Long Branch, New Jersey 2007, "Türk Fütühatı Tarihi (889-1269)", Çev. Hrant D. Andreasyan, **Tarih Semineri Dergisi**, III (1937).

YAKÛBÎ, **Tarihu'l Yakûbî**, II, Beyrut: Daru's-Sadr, t. y., Farsçaya çev. Muhammed İbrahim Ayetî, C. 29, Tahran, 1964.

YAZICIZÂDE ÂLİ, **Tevârîh-i Âli Selçuk (Histoire Des Seldjoucides D'Asie Mineure)**, Nşr. M. Th. Houtsma, Leyden, 1902.

ZEHEBÎ, **Tarihu'l-İslâm Tabakatu'l-Meşâhir ve'l-A'lâm**, C. I, Kahire: Mektebetu'l-Kuds, H. 1367 (1947).

III. TEDKÎKLER

AĞALDAĞ, Sebahattin, **En Eski Çağlardan Bizans Dönemine Kadar Malatya Tarihi**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya, 1988.

AHMED ZİYA, **Meskûkât-ı İslâmiyye (Catalogue of Islamic Coins)**, İstanbul, H. 1328 (1910).

AKALIN, Şebnem, "Kervansaray", **TDVİA**, C. 25, Ankara, 2002, s. 299-302.

AKDAĞ, Mustafa, **Türliye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi**, I, Ankara, 1979.

AKMAYDALI, H., "Mihrablı ve Minberli Namazgâhlarımız", **Vakıflar Dergisi**, S. XXIII, Ankara, 1994, s. 123-143.

AKPOLAT, Mustafa S. ,"Kilikya Bölgesinde Bir Ortaçağ Askeri Mimarlık Örneği: Feke Kalesi", **HÜEF Dergisi**, 25/2 (Aralık 2008), s. 1-14.

AKŞİT, Ahmet, **Türkiye Selçukluları Devrinde Kayseri Şehri**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kayseri, 1996.

_____, "Niğde'nin Selçuklular Devrindeki Nüfusuna Dair", **A.Ü. Tarih Araştırmaları Dergisi**, XXIII/36 (2004), s. 1-5.

AKTAN, Ali, "Bahrî Memlûklerden Sultan Kalavun ve Hânedanı", **Belleten**, LIX/226 (1995), s. 605-620.

AKTURAN, Mahir, **Cumhuriyetin 50. Yılında Malatya Müzesi,** Malatya, 1973.

ALBRIGHT, W. F., "The Origin of Name Cilicia", **The American Journal of Philology**, Vol. 43, No. 2 (1992), s. 166-167.

ALPTEKİN, Coşkun, "Türkiye Selçukluları", **DGBİT**, C. VIII, İstanbul: Çağ Yayınları, 1989, s. 209-382.

_____, "Belek b. Behrâm", **TDVİA**, C. 5, İstanbul, 1992, s. 402-403.

_____, "Artuklular", **DGBİT**, C. VIII, İstanbul: Çağ Yayınları, 1989, s. 170-193.

ALTUN, Ara, "Artuklular", **TDVİA**, C. 3, İstanbul, 1991, s. 415-419.

ANDERSON, J. G. C., "The Road-System of Eastern Asia Minor with the Evidence of Byzantine Campaigns", **The Journal of Hellenic Studies**, 17 (1897), s. 22-44.

ANGOLD, Michael, **Byzantine Empire (1025-1204)**, New-York 1997.

ARDIÇOĞLU, Nureddin, **Harput Tarihi**, İstanbul, 1964.

ARIK, Feda Şamil, "Türkiye Selçuklu Devleti'nde Müsâdere", Beşinci Milletler Arası Türkoloji Kongresi (23-28 Eylül 1985), İstanbul, 1985, s. 47-64.

_____, "Selçuklular Zamanında Anadolu'da Veba Salgınları", **A.Ü. Tarih Araştırmaları Dergisi**, XV/26 (1991), s. 27-57.

ARIK, M. Oluş, "Malatya Ulu Camiinin Aslî Plânı ve Tarihi Hakkında", **Vakıflar Dergisi**, Sayı: VIII, Ankara, 1969, s. 141-145.

ARTUK, İbrahim, "II. Keyhüsrev'in Üç Oğlu Adına Kesilen Sikkeler", **Malazgirt Armağanı**, Ankara: TTK, 1993, s. 269-286.

ARTUK, İbrahim-Cevriye, "Ortaçağ'da Bazı Anadolu Şehirlerine Verilmiş Olan Ünvanlar", **Türk Kültürü Araştırmaları, H. Zübeyr Koşay'ın Hatırasına Armağan**, XXIV/2, Ankara, 1986, s. 65-69.

ASLANAPA, OKTAY, **Türk Sanatı II Anadolu Selçuklularından Beylikler Devrinin Sonuna Kadar**, İstanbul, 1973.

AŞAN, M. Beşir, **Elazığ, Tunceli ve Bingöl İllerinde Türk İskân İzleri (XI-XIII. Yüzyıllar)**, Ankara, 1989.

_____, "Tabanbükü (Şeyh Hasan) Köyü Mezarlıkları", **Fırat Havzası Yazma Eserler Sempozyumu (5-6 Mayıs 1986)**, Elazığ, 1987, s. 147-169.

_____, "Fırat Havzasında Tespit Edilen Vefaî Silsile-Nâmesi ve Bazı Düşünceler", **XIV. Türk Tarih Kongresi (9-13 Eylül 2002)**, II. Cilt, II. Kısım, Ankara: TTK, 2005, s. 1517-1521.

ÂŞÛR, Fayid Hammâd, **el-Alâkâtü's-Siyâsiyye Beyne'l-Memâlîk ve'l-Moğol fi'd-Devleti'l-Memlûkiyyeti'l-Ûlâ***,* Kahire, 1976.

ATAN, Turan, **Türk Gümrük Tarihi I**, Ankara: TTK, 1990.

ATEŞ, Ahmet, "Muhyi-d-din Arabî", **İA**, C. VIII, s. 533-539.

_____, "Hicrî VI-VIII. (XII-XIV.) Asırlarda Anadolu'da Farsça Eserler", **Türkiyat Mecmuası**, 7-8/2 (1945), s. 94-135.

AYKUT, Nezihi, **Türkiye Selçuklu Sikkeleri I**, İstanbul, 2000.

AYKUT, Tuncay, "Danişmendoğlu Aynüddevle'nin Bakır Sikkesi", **Türk Nümizmatik Derneği Bülteni**, Sayı 5, (Erişim) http://www. turknumismatik.org.tr/turkish/yayinlar/bultenler/bulten0500/B0500_M02.html, 15 Nisan 2010.

AYTAÇ, İsmail, **Malatya ve Yöresindeki Türk-İslam Dönemi Yapıları**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya, 1998.

_____, “Selçuklu Döneminde Malatya-Kahta Kervanyolu ve Kervansarayları”, **I. Uluslar arası Selçuklu Kültür ve medeniyeti Kongresi, Bildiriler**, I. Cilt, Konya, 2001, s. 519-527.

_____, “Malatya-Elbistan Kervanyolu Güzergahı ve Kurttepe Hanı”, **VI. Millî Selçuklu Kültür ve medeniyeti Semineri Bildirileri (16/17 Mayıs 1996)**, Konya, 1997, s. 35-47.

BAKIRER, Ömür, **Onüç ve Ondördüncü Yüzyıllarda Anadolu Mihrabları**, Ankara: TTK, 1976.

_____, **Selçuklu Öncesi ve Selçuklu Dönemi Anadolu Mimarisinde Tuğla Kullanımı**, C. I, Ankara, 1981.

BAL, Mehmet Suat, “Türkiye Selçukluları, Mısır Memlükleri ve Altın Orda Devleti’nin İlhanlılara Karşı Kurduğu İttifak”, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, 17 (2005), s. 295-310.

BAŞBAY, H. C., “Malatya ‘da Culfacılık ve El Dokumacılığı”, **I. BGMST** (Malatya/22-24 Ekim 1986), İstanbul, 1987, s. 93-103

BAŞGELEN, Nezih, **Bir Zamanlar Malatya**, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1998.

BAŞTAV, Şerif, “Ortaçağ’da Malatya’nın Jeopolitik Durumu”, **Türk Kültürü Araştırmaları**, XXXI/1-2 (1995), s. 55-62.

BAYDUR, Nezahat, **Kültepe (Kaneş) ve Kayseri Tarihi Üzerine Araştırmalar**, İstanbul: İ.Ü. Edebiyat Fak. Yayınları, 1970.

BAYKARA, Tuncer, **Türkiye Selçukluları Devrinde Konya**, Ankara, 1985.

_____, **Anadolu’nun Tarihî Coğrafyasına Giriş I**, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1988.

_____, **I. Gıyaseddin Keyhusrev (1164-1211) Gazi-Şehit**, Ankara: TTK, 1997.

_____, **Türkiye Selçuklularının Sosyal ve Ekonomik Tarihi**, İstanbul: IQ, 2004.

_____, “Eski Türk İktisadi Hayatı ve Şehir”, **İ. Ü. Edebiyat Fak. Tarih Enstitüsü Dergisi**, VI (1975), s. 75-104.

_____, “Türkiye Selçuklularında İdarî Birim ve Bununla İlgili Meseleler”, **Vakıflar Dergisi**, XIX (1985), s. 49-60.

_____, “Türkiye Selçukluları Devrinde İğdişlik ve Kurumu”, **Belleten**, LX/229 (Aralık 1996), s. 681-693.

_____, “Ulucami-Selçuklu Şehrinde İskânı Belirleyen Bir Kaynak Olarak”, **Belleten**, LX/227(1996), s. 33-57.

_____, “Selçuklu Devri Türk Şehrinin Temel Özellikleri”, **I. Uluslar arası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi, Bildiriler**, I. Cilt, Konya, 2001, s. 149-155.

_____, “Türkiye Selçuklularında Şehir/Kent ve Şehirliler/Kentliler”, **Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygarlığı I**, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2006, s. 275-291.

BAYRAM, Mikail, “Selçuklular Zamanında Malatya’da İlmî ve Kültürel Faaliyetler ve Siyasi Boyutları”, **III. Battal Gazi ve Malatya Çevresi Halk Kültürü Sempozyumu Tebliğler** (19-21 Ekim 1988), İstanbul, 1989, s. 66-74.

_____, “Selçuklular Zamanında Tokat ve Malatya Yöresinin Fikrî ve Kültürel Yapısı ve Siyasi Boyutları”, **Türk Dünyası Araştırmaları,** S. 70 (Şubat 1991), s. 87-98.

BAYRAM, Sadi, “Anadolu Selçuklu Vakfiyeleri Üzerine Bazı Düşünceler”, **Anadolu Selçuklu Vakfiyeleri, Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Merkezi IV. Milli Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri (25-26 Nisan 1994),** Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları, 1995, s. 135-147.

BEZER, Gülay Ö., “Selçuklular Zamanında Anadolu’da ve Civar Bölgelerde Kıtlık”, **Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi**, 3 (2000), s. 7-22.

BİLGİÇ, Emin, “Anadolu’nun İlk Yazılı Kaynaklarındaki Yer Adları ve Yerlerinin Tayini Üzerine İncelemeler”, **Belleten**, X/39 (1946), s. 381-423.

BORATAV, Pertev Naili, “Battal”, **İA**, II, İstanbul, 1944, s. 344-351.

BOSSERT, Helmuth Th., **Asia**, İstanbul, 1946.

BROOKS, E. W., “The Arabs in Asia Minor (641-750), From Arabic Sources”, **The Journal of Hellenic Studies**, Vol 18 (1898), s. 182-208.

_____, “Byzantines and Arabs in the Time of the Abbasids”, **The English Historical Review**, Vol. 16, No. 61 (1901), s. 84-92.

BUTAK, Behzad, **XI. XII. XIII. Yüzyıllarda Resimli Türk Paraları**, İstanbul, 1947.

CAHEN, Claude, **Osmanlılardan Önce Anadolu’da Türkler**, Çev. Yıldız Moran, 3. Baskı, İstanbul: E Yayınları, 1994.

_____, **The Formation of Turkey The Seljukid Sultanate of Rum: Eleventh to Fourteenth Century**, İng. Çev. P. M. Holt, London, 2001.

_____, “The Turks in Iran and Anatolia before the Mongol Invasions”, **A History of the Crusades**, II, Philadelphia: Un. of Pennsylvania Press, 1962, s. 661-692.

_____, “Türklerin Anadolu’ya İlk Girişi (XI. Yüzyılın İkinci Yarısı)”, Çev. Yaşar Yücel- Bahaeddin Yediyıldız, **Belleten**, LI/201 (1987), s. 1375-1431.

_____, “Kalawdhiya”, **EI**, IV, Leiden, 1978, s. 484.

CAN, Ayhan, **Fulcherius Carnotensis’in Haçlı Vekayinamesinin Türkiye İle İlgili Olayları da İçine Alan Birinci Kitabının Tercümesi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1998.

CAN, Yılmaz, **İslam Şehirlerinin Fiziki Yapısı, (H.I-III/M.VII-IX)**, Ankara: TDV Yayınları, 1995.

_____, “Anadolu Öncesi Türk Kenti”, **Türkler**, C. III, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 219-234.

CANARD, M., “Le Conte De L’île-Baleine et Son Utilisation dans La Polemique Byzantine Contre Les Pauliciens”, **REA**, IX, Paris, 1972, s. 379-384.

CANTAY, Gönül, **Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Darüşşifaları**, Ankara: AKM, 1992.

CASANOVA, P., **Numismatique des Danichmendites**, Paris, 1986.

CAUVIN, Jacques, “Cafer Höyük Kazısı 1982 Yılı Raporu”, **V. Kazı Sonuçları Toplantısı (23-27 Mayıs 1983)**, İstanbul, 1983.

CEZAR, Mustafa Cezar, **Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık**, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 1977.

CHALANDON, F., **Les Comnene Etudes Sur L’Empire Byzantin Alexis I Comnene (1081-1118)**, New York.

CHARANIS, P., **The Armanians in the Byzantine Empire**, Lizbon, 1963.

_____, “Ethnic Changes in the Byzantine Empire in the Seventh Century”, **Dumbarton Oaks Papers**, 13 (1959), s. 23-44.

_____, “Observations on the Demograpy of the Byzantine Empire”, **Proceedings of the XIIIth International Congres of Byzantine Studies** (Oxford/5-10 September 1966), London, 1967, s. 445-463.

CHARLESWORTH, M. P., **Trade-Routes And Commerce of The Roman Empire**, Hildesheim, 1961.

COG, Mehmet, “İslam-Bizans İlişkileri Bağlamında “Pavlikanlar” Üzerine Bir Değerlendirme”, **Fırat Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 13:2 (2008), s. 73-87.

CUNBUR, Müjgan, “Evliya Çelebi Seyahatnamesi’nde Yer Adları”, **Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri (11-13 Eylül 1984)**, Ankara, 1984, s. 201-217.

ÇETİN, Altan, **Memlûk Devleti’nin Kuzey Sınırı**, Ankara: TTK, 2009.

ÇOLAK, Hüseyin, “Malatya’lı Alimler, Şairler, Devlet Adamları, Sanatkârlar”, **II. BGMST**, (19-21-Ekim 1987), İstanbul, 1988, s. 93-107.

ÇULPAN, Cevdet, **Türk Taş Köprüleri, Ortaçağdan Osmanlı Devri Sonuna Kadar**, Ankara: TTK, 1975.

DARKOT, Besim, “Malatya”, **İA**, VII, İstanbul: MEB Yayınları, 1997, s. 225-232.

DELAPORTE, Louis, **Malatya, Arslantepe**, Paris, 1940.

DEMİR, Mustafa, Türkiye **Selçukluları ve Beylikler Devrinde Sivas Şehri**, Sakarya, 2005.

_____, “Anadolu’da Selçuklu Dönemi Şehirleşmesi”, **Akademik Araştırmalar Dergisi**, S: 16 (2003), s. 61-82.

DEMİRKENT, Işın, **Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1098-1118)**, I. Cilt, Ankara: TTK, 1990.

_____, **Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1118-1146)**, Ankara: TTK, 1987.

_____, **Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıç Arslan**, Ankara: TTK, 1996.

_____, “1101 Yılı Haçlı Seferleri”, **Fikret Işıltan’a 80. Doğum Yılı Armağanı**, İstanbul, 1995, s. 17-56.

_____, “Antakya Prinkepsi Bohemond’un Esir Alınması, Niksar’da Hapsedilmesi ve Serbest Bırakılması (1100-1103)”, **Niksar’ın Fethi ve Danişmendliler Döneminde Niksar Bilgi Şöleni Tebliğleri**, Niksar, 1996, s. 3-7.

DEVELLİOĞLU, Ferit, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, 15. Baskı, Ankara: Aydın Kitabevi, 1998.

DIO, Cassius, **Roman History**, Çev. Earnest Cary, Herbert Baldwin Foster, Oxford, 1914.

DİRİMTEKİN, Feridun, "Selçukluların Anadolu'da Yerleşmelerini ve Gelişmelerini Sağlayan İki Zafer", **Malazgirt Armağanı**, 2. Baskı, Ankara: TTK, 1993, s. 231-250.

DORU, Nesim, **Doğu'dan Batı'ya Köprü Süryanîler**, Ankara: Dipnot Yayınları, 2007.

DURUKAN, Aynur, "Eski Malatya Ulu Cami", **Türkiye İş Bankası Kültür ve Sanat Dergisi**, S. 16 (Aralık 1992), s. 7-10.

DURMUŞ, İlhami, **İskitler**, İstanbul: Kaynak Yay., 2007.

ELISSEEFF, N., "Fiziki Plan", Çev. Elif Topçugil, **İslam Şehri**, ed. R. B. Serjeant, İstanbul, 1992.

ERDMANN, K., **Das Anatolische Karavansaray des 13. Jahrhunderts II-III**, Berlin, 1976.

_____, **XV. Asır Türk Halısı**, Çev. H. Taner, İstanbul, t.y.

ERKİLETLİOĞLU, Halit, **Türkiye Selçuklu Sultanları ve Sikkeleri**, Kayseri, 1996.

ERSAN, Mehmet, **Selçuklular Zamanında Anadolu'da Ermeniler**, Ankara: TTK, 2007.

_____, **Türkiye Selçuklu Devletinin Dağılışı**, Ankara: Birleşik Yayınevi, 2010.

ERSOY, Bozkurt, "Eski Malatya (Battalgazi) Türk-İslam Eserleri", **Türkiye İş Bankası Kültür ve Sanat Dergisi**, S. 16 (Aralık 1992), s. 11-15.

ERTEM, Hayri, **Boğazköy Metinlerinde Geçen Coğrafya Adları Dizini**, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1973.

ERZEN, Afif, **Doğu Anadolu ve Urartular**, Ankara: TTK, 1984.

ERZİ, Adnan Sadık, "Türkiye Kütüphânelerinden Notlar ve Vesîkalar I", **Belleten**, XIV/53 (1950), s. 85-105.

ESİN, Ufuk, "1980 Yılı Değirmentepe (Malatya) Kazı Sonuçları", **III. Kazı Sonuçları Toplantısı**, Ankara, 1981.

_____, "Doğu Anadolu'da Bulunan Obeyd Tipi Çanak, Çömlek ve Değirmentepe (Malatya) Kazıları", **IX. Türk Tarih Kongresi (21-25 Eylül 1981)**, I. Cilt, Ankara: TTK, 1986, s. 81-90.

_____, “Değirmentepe Kalkolitik Obeyd Evresi Damga Mühür ve Mühür Baskıları”, **X. Türk Tarih Kongresi (22-26 Eylül 1986)**, I. Cilt, Ankara: TTK, 1990, s. 47-56.

ESKİCİ, Bekir, **Eski Malatya’daki Türk-İslam Eserleri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1993.

_____, “Eski Malatya Türbeleri”, **Sanat Tarihi Dergisi**, XII, İzmir, 2003.

_____, “Malatya”, **Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygarlığı 2**, Ankara: T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2006, s. 263-265.

FAZLIOĞLU, İhsan, “Selçuklular Döneminde Anadolu’da Felsefe ve Bilim”, **Cogito** (2001), S. 29, s. 152-167.

FINDIK, Nurşen Özkul, “Hekimhan”, **Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları**, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2007, s. 104-121.

GABRİEL, Albert, **Monuments Turcs d’Anatolie II**, Paris, 1934.

_____, **Voyages Archeologiques Dans La Turquie Orientale**, I, Paris, 1940.

GARSTANG, J., “Samuha and Malatia”, **Journal of Near Eastern Studies**, 1/4 (Ekim 1942), s. 450-459.

GORDLEVSKI, V., **Anadolu Selçuklu Devleti**, Çev. Azer Yaran, Ankara, 1988.

GÖDE, Kemal, **Eratnalılar (1327-1381)**, Ankara: TTK, 1994.

GÖĞEBAKAN, Göknur, **XVI. Yüzyılda Malatya Kazası (1516-1560)**, Malatya: Malatya Belediyesi Kültür Yayınları, 2002.

_____, “Malatya Adı ve Anlamı”, **Malatya Kültür Dergisi**, 1 (1994), 3-14.

_____, “Malatya”, **TDVİA**, İstanbul, 2003,C. 27, s. 468-473.

GÖKHAN, İlyas, “XIII. Yüzyılda Maraş”, **Selçuk Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 13 (2005), s. 191-222.

GÖYÜNÇ, Nejat, **Malatya’dan Görüş**, İstanbul, 1985.

_____, “Kanûnî Devrinde Malatya Şehri”, **VII. Türk Tarih Kongresi**, C. II (25-29 Eylül 1970), Ankara: TTK, 1973, s. 654-659.

_____, “Memlûk Devri’nde (Eski) Malatya’da Bir Aile”, **V. Milletler Arası Türkoloji Kongresi Tebliğler** I **(23-28 Eylül 1985)**, İstanbul, 1985, s. 245-250.

GRENARD, F., “Note Sur Les Monuments Du Moyen Age De Malatia, Divrighi, Siwas, Darendeh, Amasia et Tokat”, **Journal Asiatique**, XVII/9(1901), s. 549-558.

GROUSSET, Rene, **Başlangıcından 1071’e Ermenilerin Tarihi:**, Çev. Sosi Dolanoğlu, İstanbul: Aras Yayınları, 2005.

GÜLSOY, Ersin-TAŞTEMİR, Mehmet, **Vakıf ve Mülk Defteri**, Ankara: TTK, 2007.

GÜNALTAY, M. Şemseddin, **Yakın Şark II, Anadolu En Eski Çağlardan Ahameniş’ler İstilâsına Kadar**, Ankara: TTK, 1946.

_____, **Yakın Şark IV**, **II. Bölüm Romalılar Zamanında Kapadokya, Pont ve Artaksiad Kırallıkları**, 2. Baskı, Ankara: TTK, 1951.

GÜNDÜZ, İrfan, **Osmanlılarda Devlet-Tekke Münasebetleri**, Ankara, 1983.

GÜNEL, Aziz, **Türk Süryanîler Tarihi**, Diyarbakır, 1970.

GÜRAN, Ceyhan, **Türk Hanlarının Gelişimi ve İstanbul Hanları Mimarisi**, Ankara, 1976.

HALİL EDHEM, **Kayseri Şehri**, Haz. Kemal Göde, Ankara, 1982.

HINZ, Walther, **İslâm’da Ölçü Sistemleri**, Çev. Acar Sevim, İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları, 1990.

HONINGMANN, E., **Bizans Devletinin Doğu Sınırı**, Çev. Fikret Işıltan, İstanbul, 1970.

_____, “Malatya”, **The Encyclopedia of Islam**, C. VI, Leyden, 1991, s. 230-231.

_____, “Malatya”, **İA**, C. VII, İstanbul, MEB Yayınları, 1997, s. 232-239.

_____, “Sugûr”, **İA**, C. XI, İstanbul: MEB Yayınları, 1970, s. 2.

HÜSEYİN HÜSAMEDDİN, **Amasya Tarihi**, Haz. Mesut Aydın, Amasya, 2008.

IŞILTAN, F., **Urfa Bölgesi Tarihi, Başlangıçtan 825’e Kadar**, İstanbul: İ.Ü. Edebiyat Fak. Yayınları, 1960.

İLTER, Fügen, **Osmanlılara Kadar Anadolu Türk Köprüleri**, Ankara: Karayolları Genel Müdürlüğü Matbaası, 1978.

İNAN, Abdülkadir, "Fuad Köprülü ve Yusuf Ziya Münakaşaları", **Türk Kültürü**, IV/41 (Eylül 1966).

İSMAİL GALİB, **Takvîm-i Meskûkât-i Selçûkiyye**, Ankara, 1971.

JONES, A. H. M., **The Cities of The Eastern Roman Provinces**, Oxford, 1971.

KAFALI, Mustafa, **Anadolu'nun Fethi ve Türkleşmesi**, Ankara: AKM Yayını, 1997.

KAFESOĞLU, İbrahim, **Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu**, İstanbul, 1953.

_____, **Selçuklu Tarihi**, İstanbul, 1972.

_____, **Türk Bozkır Kültürü**, Ankara, 1987.

_____, **Türk Millî Kültürü**, 4. Baskı, İstanbul, 1997.

_____, "Doğu Anadolu'ya İlk Selçuklu Akını (1015-1021) ve Tarihi Ehemmiyeti", **Fuad Köprülü Armağanı**, İstanbul, 1953, s. 259-274.

KALAÇ, Mustafa, "Kömürhan Urartu Kitâbesi", **Belleten**, XX/79 (1956), s. 349-363.

KANAT, Cüneyt, "Gazan Han Zamanında Memlûk Devletine İltica eden Uyratlar", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, S. XV, İzmir, 2000, s. 105-120.

_____, "Baybars Zamanında Memlûk-İlhanlı Münasebetleri (1260-1277)", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, S. XVI, İzmir, 2001, s. 31-45.

KARA, Mustafa, **Tekkeler ve Zaviyeler**, İstanbul: Dergâh Yay., 1977.

KARPUZ, Haşim vd., **Anadolu Selçuklu Eserleri**, C. 2, İstanbul, 2008.

KAŞGARLI, M. A., **Kilikya Tâbi Ermeni Baronluğu Tarihi**, Ankara 1990.

KAYA, Doğan, **Halkbilim Araştırmaları**, İstanbul: Kitâbevi, 2002.

KAYA, M. Ali, "Roma Lejyonerleri ve Anadolu", **A.Ü. D.T.C.F. Tarih Araştırmaları Dergisi**, XXIV/37 (2005), s. 87-98.

KAYA, Selim, **I. Gıyâseddin Keyhüsrev ve II. Süleymanşah Dönemi Selçuklu Tarihi (1192-1211)**, Ankara: TTK, 2006.

KAYMAZ, Nejat, “Anadolu Selçuklu Devletinin İnhitatında İdare Mekanizmasının Rolü I”, **A.Ü. D.T.C.F. Tarih Araştırmaları Dergisi**, 2/II (1964), s. 91-155.

KELEŞ, Ruşen, **Eski Ankara’da Bir Şehir Tipolojisi**, Ankara, 1971.

KESİK, Muharrem, **Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi Sultan I. Mesud Dönemi (1116-1155)**, Ankara: TTK, 2003.

_____, “Cenâbî’ye Göre Türkiye Selçukluları”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, S. 36 (2000), s. 213-259.

_____, “Türkiye Selçukluları İle Dânişmendliler Arasındaki İlişkiler”, **Türkler**, C. 6, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 537-546.

KESKİN, Yıldız, **Malatya Ulu Camiinin Asli Hali ve Türk Mimarisindeki Yeri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1992.

_____, “Malatya Ulu Camii’in Aslî Hali”, **9. Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi (İstanbul 23-27 Eylül 1991), Bildiriler**, C. II, Ankara, 1995, s. 365-377.

KINAL, Firuzan, **Eski Anadolu Tarihi**, Ankara: TTK, 1962.

_____, **Eski Mezopotamya Tarihi**, Ankara, 1983.

_____, “Şuppiluliuma’nın Suriye Seferleri”, **Belleten**, XI/41 (1947), s. 1-13.

KIRZIOĞLU, Neriman G., **Türk Halk Kültüründe Doğu-Anadolu Dokumaları ve Giysileri**, Ankara, 1994.

KOCA, Salim, **Sultan I. İzzeddin Keykâvus (1211-1220)**, Ankara: TTK, 1997.

_____, **Türkiye Selçukluları Tarihi II, Malazgirtten Miryokefalon’a (1071-1176)**, Çorum: Karam Yay., 2003.

_____, ““Diyâr-ı Rûm”un (Roma Ülkesi=Anadolu) “Türkiye” Hâline Gelmesinde Türk Kültürünün Rolü”, **SÜ. Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S. 23 (2007), s. 1-53.

KOÇ, Yunus, “Anadolu Selçukluları Döneminde Türkiye’de Yerleşme ve Nüfus”, **Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygarlığı I**, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2006, s. 241-247.

KOPRAMAN, Kâzım Yaşar, **Mısır Memlükleri Tarihi**, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 1989.

_____, “Mısır Memlûkleri (1250-1517)”, **Türkler**, C. 5, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 99-126.

KURAN, Apdullah, **Anadolu Medreseleri**, C. I, Ankara, 1969.

KÖKSAL, Hasan, **Battal Gazi Destanı**, Ankara, 2003.

KÖPRÜLÜ, Fuad, **Osmanlı Devletinin Kuruluşu**, Ankara, 1972.

_____, **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar**, 7. Baskı, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1991.

_____, “Anadolu Selçukluları Tarihi’nin Yerli Kaynakları”, **Belleten**, VII/27 (Temmuz 1943), s. 379-522.

_____, “Avşar”, **İA**, C. II, İsanbul: MEB, 1979, s. 28-38.

KÖYMEN, M. Altay, **Alp Arslan ve Zamanı**, İstanbul, 1972.

_____, “Anadolu’nun Fethi”, **Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi**, II (1961), s. 89-122.

_____, “Selçuklu Devri Kaynakları Olarak Vakfiyeler”, **I. Uluslararası Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Tarihi Kongresi (24-26 Eylül 1974, Napoli)**, Istituto Universitario Orientale, Napoli, 1976, s. 153-163.

KUBAN, Doğan, “Anadolu-Türk Şehri Tarihî Gelişmesi, Sosyal ve Fizikî Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler”, **Vakıflar Dergisi**, VII (1968), İstanbul, s. 53-73.

KUFRALI, Kasım, “Gucduvânî”, **İA**, C. IV, s. 820-821.

KURAT, Akdes Nimet, **Çaka Bey**, Ankara, 1966.

_____, **IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz’in Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri Tarihi**, Ankara: TTK, 1972.

KUŞÇUOĞLU, Mustafa, **Evliya Çelebi’den Malatya**, İstanbul: Mim Yayınları, 1968.

LAURENT, J., **Byzance Et Les Turcs Seldjoucides Dans L’Asie Occıdentale**, Paris, 1913.

_____, **L’Armenie Entre Byzance Et L’Islam**, Paris 1919.

LEVEND, Agâh Sırrı, **Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri**, Ankara: TTK, 1960.

MARCELLINUS, Ammianus, **The Later Roman Empire (A.D. 354-378)**, Çev. Walter Hamilton, ABD: Penguin Classics, 1986.

MAYER, L. A. Mayer-GARSTANG, J., **Index of Hittite Names**, London, 1923.

M'ELDERRY, R. Knox, "The Legions of the Euphrates Frontier", **The Classical Quarterly**, 3/1 (1909), s. 44-53.

MELIKOFF, Irene, "Dānishmendids", **The Encyclopadedia of Islam**, II, Leyden, 1965, s. 110-111.

MEMİŞ, Ekrem, **Eskiçağ Türkiye Tarihi**, Konya: Çizgi Kitâbevi, 2002.

_____, "Asur Devletlerinin Anadolu Politikası", **XII. Türk Tarih Kongresi**, I. Cilt, Ankara: TTK, 1999, s. 65-73.

MERÇİL, Erdoğan, **Türkiye Selçukluları'nda Meslekler**, Ankara: TTK, 2000.

MINORSKY, Vladimir, "Tamim b. Bahr's Journey to the Uighurs", **BSOAS**, 12/2 (1948), s. 275-305.

_____, "Uşnu", **İA**, C. XIII, İstanbul, 1986, s. 76-77.

MORDTMANN, J. H., "Kalevziye", **İA**, C. VI, s. 130-131.

NAKRACAS, Georgios, **Anadolu ve Rum Göçmenlerin Kökeni**, Çev. İbram Onsunoğlu, İstanbul, 2005.

NECİPOĞLU, N., "Türklerin ve Bizanslıların Ortaçağda Anadolu'da Birliktelikleri (11. ve 12. Yüzyıllar)", **Cogito**, 29 (Güz 2001), s. 74-91.

OCAK Ahmet Yaşar-FARÛKÎ S., "Zâviye", **İA**, C. XIII, s. 468-476.

OCAK, A. Yaşar, **Babaîler İsyanı**, 2. Baskı, İstanbul: Dergah Yayınları, 1996.

_____, **Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Sûfîlik= Kalenderiler (XIV-XVII. Yüzyıllar)**, Ankara: TTK, 1992.

_____, "Zaviyeler", **Vakıflar Dergisi**, XII (1978), s. 247-270.

_____, "Battal Gazi", **TDVİA**, C. 5, İstanbul, 1992, s. 204-205.

_____, "Ebü'l-Vefâ el-Bağdâdî", **TDVİA**, C. 10, İstanbul, 1994, s. 347-348.

_____, "Türkiye Selçukluları Döneminde ve Sonrasında Vefâi Tarikatı (Vefâiyye) (Türkiye Popüler Tasavvuf Tarihine Farklı Bir Yaklaşım)", **Belleten**, LXX/257 (2006), s. 119-154.

OĞUZ, Mevlüt, **Malatyalı Meşhurlar Selçuklular ve Osmanlılar Dönemi**, İstanbul: Tunç Yayınları, 1993.

_____, **Malatya Tarihi ve Sosyoekonomik Durumu (M. Ö. 5500 - M. S. 1920)**, İstanbul, 2000.

ONARLI, İsmail, "Şeyh Hasan Ocağı ve Aşireti", **Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Dergisi**, S. 12 (1999), s. 25-50.

ORAL, Zeki, "Malatya Kitâbeleri ve Tarihi", **III. Türk Tarih Kongresi**, Ankara: TTK, 1948, s. 434-439.

_____, "Anadolu'da İlhani Devri Vesikaları Temurtaş Noyin Zamanında Yapılmış Eserler ve Kitabeleri", **V. Türk Tarih Kongresi Tebliğleri**, Ankara: TTK, 1960, s. 208-215.

_____, "Anadolu'da San'at Değeri Olan Ahşap Minberler, Kitabeleri ve Tarihçeleri", **Vakıflar Dergisi**, S: V, Ankara, 1962, s. 23-77.

OSTROGORSKY, G., **Bizans Devleti Tarihi**, Çev. Fikret Işıltan, Ankara: TTK, 1999.

OYMAK, İskender, "Pavlikianların Tarihçesi, İnanç Esasları ve Pratikleri", **Dini Araştırmalar**, C. XI, S. 31, Ankara 2008, s. 137-157.

ÖGEL, Bahaeddin, **Türk Kültür Tarihine Giriş, Türklerde Köy ve Şehir Hayatı**, C. I, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 1978.

ÖNKAL, Hakkı, "Anadolu Selçuklu Türbeleri", **Türk Kültürü**, S. 261 (1985), s. 29-34.

ÖZ, Mustafa-İLHAN, Avni, "Malatî, Ebü'l-Hüseyin", **TDVİA**, C. 27, Ankara, 2003, s. 467-468.

ÖZAYDIN, Abdülkerim, "Danişmendliler", **DGBİT**, C. VIII, İstanbul: Çağ Yayınları, 1989, s. 121-140.

_____, "Aynicâlût Savaşı", **TDVİA**, C. 4, İstanbul, 1991, s. 275-276.

_____, "Dânişmendliler", **TDVİA**, C. 8, İstanbul, 1993, s. 469-474.

_____, "İbnü'l-İbrî", **TDVİA**, C. 21, İstanbul, 2000, s. 92-94.

ÖZBEK, Süleyman, "Yakın Doğu Türk-İslam Tarihinin Akışını Değiştiren Bir Meydan Savaşı: Ayn Calud", **Türkler**, C. 5, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 127-133.

ÖZÇAMCA, Salih, **Büyük Selçuklu Şehirleri ve Ulaşım-Ticaretteki Yerleri (Üç Kaynağa Göre- El-Belazuri, El-Bundari, Er-Ravendi)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa, 2007.

ÖZDOĞAN, Mehmet, **Aşağı Fırat Havzası 1977 Yüzey Araştırmaları**, İstanbul, 1977.

ÖZERGİN, M. Kemal, **Anadolu Selçukluları Çağında Anadolu Yolları**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1959.

_____, "Anadolu'da Selçuklu Kervansarayları", **İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, XV/20 (Mart 1965), s. 141-170.

ÖZKAN, Süleyman, "Kummuh/Kummuha", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, C. VIII, İzmir, 1993, s. 65-80.

ÖZTAN, Güler, **Malatya İklimi**, Ankara: Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü, 1977.

ÖZTÜRK Hüsnü-PERK, Halûk, "Danişmendliler'den Zülkarneyn'e Ait Bir Sikke ve Üzerinde İlk Kez Görülen Bir Damga", **Türk Nümizmatik Derneği Bülteni**, Sayı 39-40, (Erişim) http://www.turknumismatik.org.tr/turkish/yayinlar/bultenler/bulten3940/B3940_M03.html, 15 Nisan 2010.

ÖZTÜRK, Levent, **Asr-ı Saadet'ten Haçlı Seferlerine Kadar İslâm Toplumunda Hıristiyanlar**, İstanbul: İz Yayıncılık, 1998.

PAKALIN, M. Zeki, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C. I, İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1971.

PALMIERI, Alba, "Aspects of Proto-Urban Culture in Arslantepe (Malatya)", **II. Kazı Sonuçları Toplantısı (11-15 Şubat 1980)**, Ankara, 1980, s. 109-111.

_____, "Arslantepe Excavations 1982", **V. Kazı Sonuçları Toplantısı (23-27 Mayıs 1983)**, İstanbul, 1983, s. 97-101.

PIRENE, Henri, Ortaçağ Kentleri, Çev. Şadan Karadeniz, İstanbul: İletişim Yayınları, 2005.

POLAT, M. Sait, "Osmanlı Öncesi Türkiye'de Şehir Yönetimi", **Selçukludan Osmanlıya Şehir Yönetimi**, Ed. Erol Özvar, Arif Bilgin, İstanbul: Türk Dünyası Belediyeler Birliği, 2008, s. 34-47.

POLYBIUS, **The Histories**, Oxford, 1927.

PROKOPIUS (PROCUPIUS), **Bizans'ın Gizli Tarihi**, Çev. Orhan Duru, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2001.

_____, **History of The Wars**, Çev. H. B. Dewing, London, 1914.

RAMSAY, W. M., **Anadolu'nun Tarihî Coğrafyası**, Çev. Mihri Pektaş, İstanbul: MEB Yayınları, 1960.

RICE, Tamara Talbot, **The Seljuks in Asia Minor**, London, 1961.

ROUX, J. P., **Aksak Timur İslamın Kutsal Savaşçısı**, Çev. Ali Rıza Yalt, İstanbul, 1994.

RUNCIMAN, S., **Haçlı Seferleri Tarihi**, I, 3. Baskı, Çev. Fikret Işıltan, Ankara: TTK, 1998.

_____, **Haçlı Seferleri Tarihi**, II, Çev. Fikret Işıltan, 2. Baskı, Ankara: TTK, 1992.

SAINT MARTIN, Vivien De, **Description Historique et Geographique de L'Asie Mineure I**, Paris, 1852.

SARAÇOĞLU, Hüseyin, **Doğu Anadolu**, İstanbul, 1956.

SECUNDİ, C. Plini, **Naturalis Historiae**, 1851.

SELÇUK, Ali, **Ağaçeri Türkmenleri Tahtacılar**, IQ: İstanbul, 2008.

SEVGEN, Nazmi, **Anadolu Kaleleri**, I. Cilt, Ankara: Doğuş Ltd. Şirketi Matbaası, 1959.

SEVİM, Ali, **Anadolu Fatihi Kutalmışoğlu Süleymanşah**, Ankara: TTK, 1990.

_____, **Ünlü Selçuklu Komutanları Afşin, Atsız, Artuk ve Aksungur**, Ankara: TTK, 1990.

_____, **Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi**, Ankara: TTK, 2000.

_____, **Genel Çizgileriyle Selçuklu-Ermeni İlişkileri,** 2. Baskı, Ankara: TTK, 2002.

_____, "Malazgirt Meydan Savaşı ve Sonuçları", **Malazgirt Armağanı**, 2. Baskı, Ankara: TTK, 1993, s. 219-229.

_____, "Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin Mir'atü'z-Zaman fî Tarihi'l-Âyan Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler II. Sultan Alp Arslan Dönemi", **Belgeler**, XIX/23 (1998), Ankara: TTK, s. 1-51.

_____, "İbnü'l-Kalânisî'nin Zeylü Tarih-i Dımaşk Adlı Eserinde Selçuklularla İlgili Bilgiler I (H.436-500=1044/45-1106/7)", **Belgeler**, XXIX/33 (2008), s. 1-42.

SEZEN, Tahir, **Osmanlı Yer Adları**, Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2006.

SHAI HAR-EL, **Strauggle for Domination in the Middle East: The Ottoman-Mamluk War 1485-91**, Leiden, 1995.

SOLMAZ, Sefer, "Dânişmendliler", **Türkler**, C. 6, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 430-451.

SÖZEN, Metin, **Anadolu Medreseleri Selçuklular ve Beylikler Devri**, İstanbul, 1972.

SPULER, Bertold, **İran Moğolları**, Çev. Cemal Köprülü, Ankara, TTK, 1987.

STRANGE, Guy Le, **The Lands of The Eastern Caliphate**, Cambridge, 2006.

STRECK, "Avasım", **İA**, C. II, İstanbul, 1944, s. 19-20.

STURTEVANT, Edgar H., **Eti Dili Sözlüğü**, Çev. Münire B. Çelebi, İstanbul, 1946.

SÜMER, Faruk - SEVİM, Ali, **İslâm Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı (Metinler ve Çevirileri)**, 2. Baskı, Ankara: TTK, 1988.

SÜMER, Faruk, **Yabanlu Pazarı: Selçuklular Devrinde Milletlerarası Büyük Bir Fuar**, İstanbul: TDAV Yayınları, 1985.

_____, **Eski Türklerde Şehircilik**, Ankara: TTK, 1994.

_____, **Oğuzlar (Türkmenler)**, 5. Baskı, İstanbul, 1999.

_____, "Çukurova Tarihine Dâir Araştırmalar (Fetihten XVI. Yüzyılın İkinci Yarısına Kadar)", **Tarih Araştırmaları Dergisi**, S. I, Ankara, 1963, s. 1-108.

_____, "Anadolu'da Moğollar", **Selçuklu Araştırmaları Dergisi**, I (1969), s. 1-147.

_____, "Ağaç-Eriler", **Belleten** (1962), XXVI/103, s. 521-528.

_____, "Selçuklu Tarihinde İğdişler", **Türk Dünyası Araştırmaları**, 35 (Nisan 1985), s. 9-23.

_____, "Ağaçeriler", **TDVİA**, I, İstanbul, 1988, s. 460-461.

_____, "Türkiye Kültür Tarihine Umumi Bir Bakış", **A.Ü. D.T.C.F.D**, C. 20, S. 3-4, s. 213-244.

ŞENTÜRK, Ahmet vd., **Malatya Camileri**, Malatya: Yeni Malatya Matbaası, 1992.

ŞERBETÇİ, Azmi, "Kutbüddîn-i Şirazî", **TDVİA**, C. 26, Ankara, 2002, s. 487-488.

ŞEŞEN, Ramazan, **Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı**, İstanbul: İsar Vakfı Yayınları, 1988.

_____, **Sultan Baybars ve Devri (1260-1277)**, İstanbul, 2009.

_____, "İmâd al-Dîn al-Kâtib al-İsfahânî'nin Eserlerindeki Anadolu Tarihiyle İlgili Bahisler", **Selçuklu Araştırmaları Dergisi**, III (1971), s. 249-369.

TANERİ, Aydın, **Türk Devlet Geleneği -Dün ve Bugün-**, Ankara, 1975.

TANOĞLU, Ali, **Malatya Dolaylarında Coğrafî Geziler**, Ankara: Türk Coğrafya Kurumu, 1943.

TANYELİ, Uğur, **Anadolu Türk Kentinde Fiziksel Yapının Evrim Süreci (11.–15. yy)**, İstanbul, 1987.

TERZİ, Mustafa Zeki, "Emevîler ve Abbasîler Zamanında Malatya Hudut Garnizonu", **OMÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S. 3, Samsun, 1989, s. 108-118.

TOGAN, Zeki Velidi, **Umumî Türk Tarihine Giriş**, İstanbul, 1946.

_____, "Reşidüddin'in Mektuplarında Anadolu'nun İktisadî ve Medenî Hayatına Dair Kayıtlar", **İ. Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası**, C. XV, S. 1-4'ten Ayrı Basım, 1954.

_____, "Azerbaycan," **İA**, C. II, İstanbul: MEB, 1979,s. 91-118.

TURAN, Osman, **Türkler Anadolu'da**, İstanbul: Hareket Yay., 1973.

_____, **İstanbul'un Fethinden Önce Yazılmış Tarihî Takvimler**, 2. Baskı, Ankara: TTK, 1984.

_____, **Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar**, 2. Baskı, Ankara: TTK, 1988.

_____, **Doğu Anadolu Türk Devletleri Târihi**, 4. Baskı, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1997.

_____, **Selçuklular Târihi ve Türk İslâm Medeniyeti**, 6. Baskı, İstanbul, 1997.

_____, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, İstanbul: Boğaziçi Yayınları; 1998.

_____, "Selçuk Kervansarayları", **Belleten**, X/39 (1946), s. 471-496.

_____, "Kılıç Arslan I", **İA**, C. VI, İstanbul: MEB, 1977, s. 681-688.

_____, “Kılıç Arslan II”, **İA,** C. VI, İstanbul: MEB, 1955, s. 688-703.

_____, “Keykâvus I”, **İA**, C. VI, İstanbul: MEB, 1977, s. 631-642.

TURAN, Refik, “Selçuklular Döneminde Kastamonu”, **Türk Tarihinde ve Kültüründe Kastamonu Sempozyumu (19-21 Ekim 1988)**, 1989, s. 1-6.

TURAN, Refik - KIRPIK, Güray, “Selçuklu Dönemi Türklerde Sosyal ve Ekonomik Hayat”, **Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları**, T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı yayınları, Ankara, 2007, s. 22-47.

TÜRKAY, Cevdet, **Osmanlı İmparatorluğunda Oymak, Aşîret ve Cemaatlar**, İstanbul, 1979.

UMAR, Bilge, **Türkiye’deki Tarihsel Adlar**, İstanbul: İnkılâp Yayınevi, 1993.

USTA, Aydın, “Artukoğlu Belek Gazi’nin Siyasî Faaliyetleri”, **Prof. Dr. Ramazan Şeşen Armağanı**, İstanbul, 2005, s. 355-367.

UYUMAZ, Emine, **Sultan I. Alâeddin Keykubad Devri Türkiye Selçuklu Devleti Siyasî Tarihi (1220-1237)**, Ankara: TTK, 2003.

UZUNÇARŞILI, İ. H., **Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri**, 4. Baskı, Ankara: TTK, 1988.

_____, **Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal**, 4. Baskı, TTK: 1988.

_____, **Osmanlı Tarihi**, I, 7. Baskı, Ankara: TTK, 1998.

_____, “Anadolu Türk Tarihinde Üç Mühim Sima”, **Türk Tarih Encümeni Mecmuası**, III, C. I (1931), s. 64-82.

_____, “XII. ve XIII. Asırlarda Anadolu’daki Fikir Hareketleri ile İçtimaî Müesseselere Bir Bakış”, **III. Türk Tarih Kongresi Tebliğleri (15-20 Kasım 1943)**, Ankara: TTK, 1948, s. 287-306.

ÜLKÜTAŞIR, Şakir, “Sinop’ta Selçukîler Zamanına Ait Tarihî Eserler”, **Türk Tarih, Arkeologya ve Etnografya Dergisi**, V (1949), s. 121-151.

ÜNAL, O., **Horasan’dan Anadolu’ya TürkiyeTarihine Giriş**, Ankara, 1980.

ÜNAL, H. Rahmi, “Doğu Anadolu’da Bilinmeyen Üç Selçuklu Hanı”, **Arkeoloji-Sanat Tarihi Dergisi**, II, İzmir, 1983, s. 106-118.

WIEDEMANN, E., “Kutbeddin Al-Şirazî”, **İA**, C. VI, s. 1049-1051.

WITTEK, P., “Von Der Byzantinischen Zur Türkischen Toponymie”, **Byzantion**, X, Bruxeles, 1935, s. 11-64.

_____, “Bizanslılardan Türklere Geçen Yer Adları”, Çev. Mihin Eren, **Selçuklu Araştırmaları Dergisi**, I (1969), Ankara: TTK, 1970, s. 193-240.

VARLIK, Mustafa Çetin, **Germiyan-oğulları Tarihi (1300-1429)**, Ankara, 1974.

_____, “Germiyan Oğulları”, **DGBİT**, C. VIII, İstanbul: Çağ Yayınları, 1989, s. 487-524.

VASILIEV, A. A., **Byzance et les Arabes La Dynastie D’Amorium**, Brüksel, 1935.

_____, **Bizans İmparatorluğu Tarihi**, Çev. Ahmed Müfid Mansel, C. I, Ankara, 1943.

VRYONIS, S., **The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and The Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century**, California, 1971.

YALÇINKAYA, Ekrem, **Muhtasar Malatya Tarih ve Coğrafyası**, İstanbul, 1940.

YALVAÇ, Celal, “Eski Malatya Ulucamii”, **Türk Yurdu**, V/323, Mayıs (1966), s. 22-29.

YARNLEY, C. J., “Philaretos Armenian Bandit or Byzantine General?”, **Revue des Etudes Armeniennes**, IX, Paris, 1972, s. 331-353.

YAVUZ, Ayşıl Tükel, “Anadolu Selçuklu Dönemi Hanları ve Posta-Menzil-Derbent Teşkilatları”, **Prof. Doğan Kuban’a Armağanı**, İstanbul: Eren Yayınevi, 1996, s. 25-38.

YAVUZ, Mehmet, “Anadolu Selçukluları Devrinin Arapça Yazan Önde Gelen Müellifleri”, **Nüsha** (Güz 2003), S. 11, s. 7-20.

YETKİN, Suut Kemal, **Türk Mimarîsi**, Ankara, 1970.

YILDIRIM, Recep, **Eskiçağda Anadolu**, İzmir, 1996.

YILDIZ, Hakkı Dursun, **İslâmiyet ve Türkler**, İstanbul, 2000.

YİNANÇ, M. Halil, **Türkiye Tarihi, Selçuklular Devri I**, İstanbul, 1944.

_____, “Maraş Emirleri”, **Türk Tarih Encümeni Mecmuası**, 8/85 (1341), s. 81-100.

_____, “Dânişmendliler”, **İA**, C. III, İstanbul: MEB, 1945, s. 468-479.

_____, “Belek”, **İA**, C. II, İstanbul: MEB, 1979, s. 468-473.

YİNANÇ, Refet-ELİBÜYÜK, Mesut, **Kanuni Devri Malatya Tahrir Defteri (1560)**, Ankara, 1983.

YİNANÇ, Refet, **Dulkadir Beyliği**, Ankara: TTK, 1989.

YUVALI, Abdülkadir, "Fırat Havzasının Türk Tarihindeki Yeri", **Türk Kültürü**, XXIV/273 (Ocak 1986), s. 1-10.

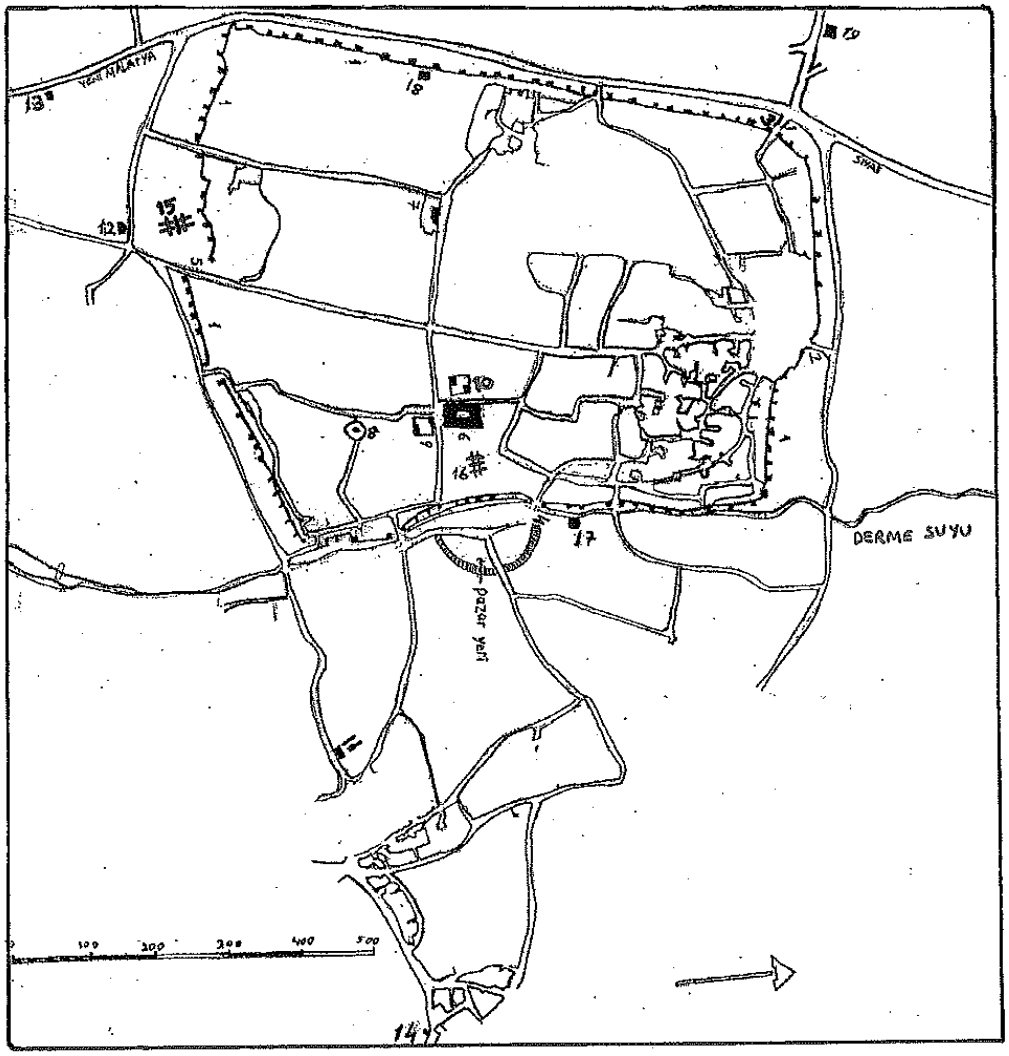
_____, "Malatya Meyvecilik Gelenekleri Üzerine Bazı Bilgiler", **II. BGMST** (Malatya/19-21 Ekim 1987), İstanbul, 1988, s. 248-253.

_____, "İlhanlılar", **TDVİA**, C. 22, İstanbul, 2000, s. 102-105.

YUZBASHIAN, Karen, "De L'Origine Du Nom "Pauliciens"", **REA**, IX, Paris, 1972, s. 355-377.

EKLER

Şekil 1: Selçuklular Devrinde Malatya Şehir Plânı*

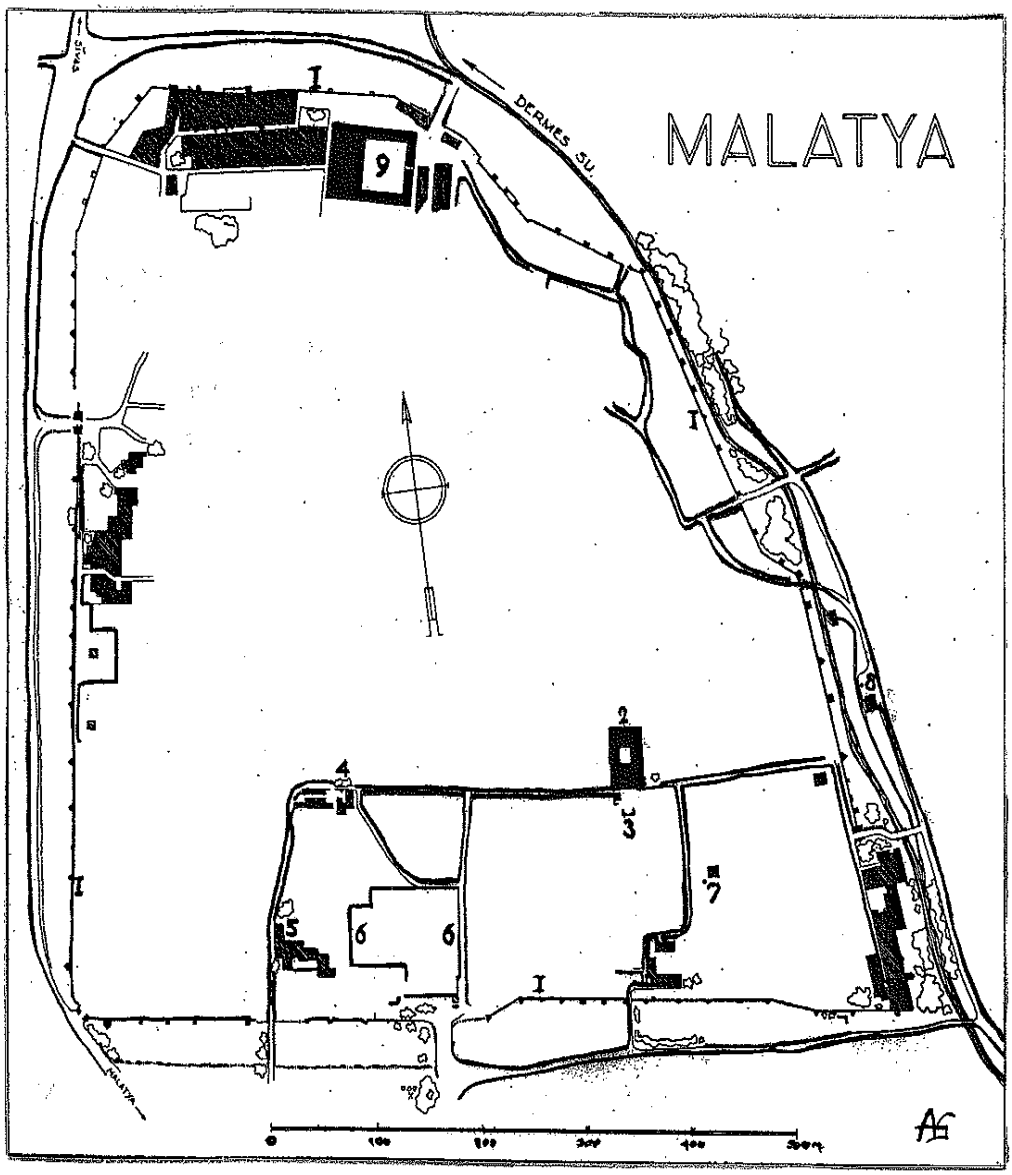
Mimarî Yapılar

1. **Şehir Surları**
2. **Alacakapı**
3. **Süsürkem (vaya Sıbdırıs) Kapısı**
4. **Pazar Kapısı**
5. **Meşak Kapısı**
6. **Ulu Cami**
7. **Melik Sunullah Camii**
8. **Hötüm Dede (Hal Fetih) Minaresi**
9. **Şehabiyye-i Kübra Medresesi**
10. **Şehabiyye-i Sugra Medresesi**
11. **Sitti Zeynep Kümbeti**
12. **Kanlı Kümbet**
13. **Namazgah**
14. **Kırkkardeşler Şehitliği**
15. **Altun-aba Hamamı**
16. **Hastane**
17. **Ak Minare**
18. **Zeynel Bey Mescidi**
19. **Çingene Hanı**

##Yerleri yaklaşık olarak tespit edilen mekânlar

* **Bu plân, Y. Keskin tarafından yapılan çizim dikkate alınarak hazırlanmıştır. Bkz. Malatya Ulu Camiinin Asli Hali ve Türk Mimarisindeki Yeri, Şekil 5.**

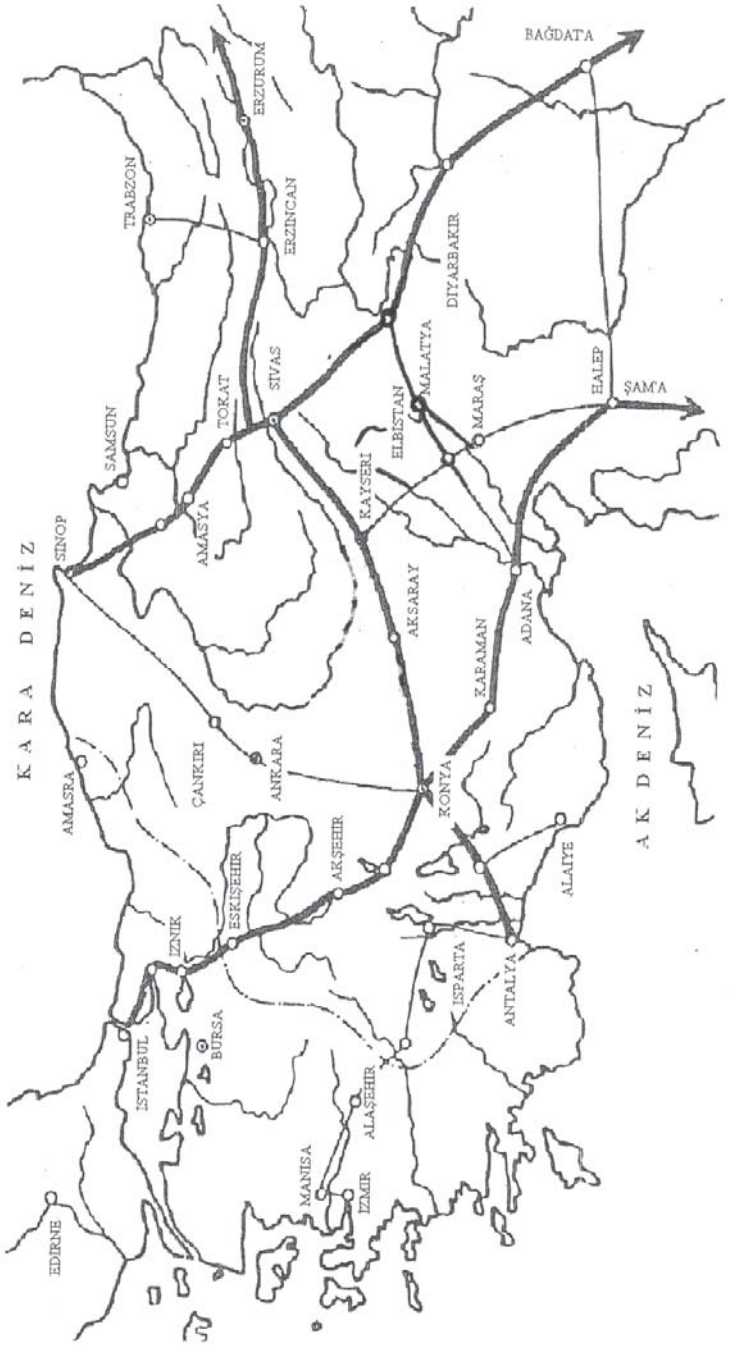
Şekil 2: XIX. Yüzyılda Malatya Şehri*

1. Surlar
2. Ulu Cami
3. Medrese
4. Adile Camii
5. Ziyaret
6. Antik Yapı Kalıntıları
7. Minare
8. Ak Minare
9. Kervansaray

* A. Gabriel, Voyages Archéologiques Dans La Turquie Orientale, I, Paris, 1940, s. 265.

Şekil 3: Selçuklular Devrinde Anadolu Ticaret Yolları*

* **Topal, Anadolu Selçukluları Devrinde Aksaray Şehri, s. 207.**

ÖZET

[METİN, Tülay], [Türkiye Selçukluları Devrinde Malatya], [Doktora tezi], Ankara, [2010]

Eski bir yerleşim yeri olan Malatya'da, Türk egemenliğine kadar muhtelif milletler ve devletler hüküm sürmüştür. 1102 yılında Danişmendliler tarafından ele geçirilen şehirde, bu tarihten itibaren Türk hâkimiyeti başlamıştır. Aynı zamanda Türkiye Selçuklularının hedefinde olan şehir, uzun yıllar sürecek Danişmendli-Selçuklu rekabetine sahne olmuştur. Nihayet Sultan II. Kılıç Arslan, bu mücadeleye son vererek Danişmendlilerin Malatya koluna son vermiştir. Böylece iki devlet arasında bir kaç defa el değiştiren Malatya, 1178 yılında Selçuklu topraklarına dâhil edilmiştir. Uzun müddet Selçuklu hâkimiyetinde kalan şehirde, Selçuklu Devletinin inhitatı esnasında Moğol egemenliği yaşanmıştır. Bu sürecin ardından Memlûkler şehri ele geçirmişlerdir.

Malatya, Selçuklular zamanında önemli bir Türk yerleşimine sahne olmuştur. Bu dönemde, kısa sürede hâkim unsur olan Müslüman Türk kimliği şehre kazandırılmıştır. "Türkiye Selçukluları Devrinde Malatya" adlı tezimizde Malatya'nın adı, coğrafyası ve iklimi ile Türkiye Selçukluları devrine kadar Malatya'nın siyasî tarihinin bulunduğu giriş bölümünden sonra asıl konumuzu oluşturan Selçuklular döneminde Malatya'nın siyasî, idarî, sosyal, ekonomik, dinî ve kültürel tarihi ele alınmıştır.

Anahtar Sözcükler

1. Malatya
2. Selçuklular
3. Türkiye Selçukluları
4. Şehir
5. Anadolu

ABSTRACT

[METİN, Tülay], [Malatia in the Period of the Anatolian Seljukids], [Ph.D. Dissertation], Ankara, [2010]

Through history, various nations and states had reigned over Malatia until Turkish sovereignty. Turkish sovereignty over Malatia began by the conquest of the city by Danishmendids in 1102. As the city was also the target of the Seljuks, Danishmendids and Seljukids competed for it. Finally, Sultan Kilij Arslan II put an end to this struggle, and destroyed the Malatia branch of Danishmendids. Thus Malatia, changing hands several times between two states, was included in the Seljukids lands by 1178, and the Seljukids ruled the city for a long time; however, the Mongols ruled the city during the descent of the Seljukid State. After this process, the Mamluks captured the city.

Malatia, during the time of Seljukids, was an important Turkish settlement. During this period, the Muslim Turkish identity, which was dominant those times, was brought into the city, and developed in a short time. In this dissertation named "Malatia in the Period of the Anatolian Seljukids", following the introduction part that includes the information about Malatia's name, geography and climate and the political history of Malatia to period of Seljukids, the main issues of the dissertation, political, administrative, social, economic, religious and cultural history of Malatia during Seljukid period is discussed.

Key Words

1. Malatia-Melitene
2. Seljukids
3. Anatolian Seljukids
4. City
5. Anatolia